

Arkiv

för

nordisk filologi

Utgivet genom

Lars-Olof Delsing och Christer Platzack

under medverkan av

**Lars-Erik Edlund Lennart Elmevik Britta Olrik Frederiksen
Eyvind Fjeld Halvorsen Ann-Marie Ivars Ernst Håkon Jahr
Marita Akhøj Nielsen Mirja Saari**

Redaktionssekreterare

Bo-A. Wendt

Utgivet med understöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska och
samhällsvetenskapliga tidskrifter
Axel Kocks fond för nordisk filologi

ISSN 0066-7668

Tryckt/satt av
Trycktjänst i Eslöv HB/Mikael Cinthio
Eslöv 2009

Innehåll

<i>Lasse C. A. Sonne</i> , Leksikografiske studier I: Substantivet <i>fylgja</i>	5
<i>Peter Jackson</i> , Guden i trädet. Till tolkningen av <i>Hávamál</i> 138–145	31
<i>Ármann Jakobsson</i> , The Impetuousness of Þráinn Sigfússon. Leadership, virtue and villainy in <i>Njáls saga</i>	53
<i>Stefka G. Eriksen</i> , The Materiality of Medieval Texts. A comparison between <i>Elie de Saint-Gille</i> and two versions of <i>Elís saga</i>	69
<i>Anna Catharina Horn</i> , Kapitteltitler og funksjonalitet i Magnus Lagabøtes Landslov	89
<i>Britta Olrik Frederiksen</i> , Stemmaet fra 1827 over Västgöotalagen – en videnskabshistorisk bedrift og dens mulige forudsætninger	129
<i>Per-Axel Wiktorsson</i> , Om prästen som övergav danskan	151
<i>Hjalmar P. Petersen</i> , Convergence in Faro-Danish	165
<i>Gunlög Josefsson</i> , Sydvästsvensk a-genitiv – en levande relik?	187
<i>L.-O. Delsing, L.-E. Edlund, G. Hallberg och C. Platzack</i> , Litteraturkrönika 2008	237

LASSE C. A. SONNE

Leksikografiske studier I: Substantivet *fylgja*

§ 1. I modsætning til hidtidig praksis i ordbøgerne til det norrøne sprog (Fritzner 1973, I:507 f.; Heggstad, Hødnebo & Simensen 1990, 131; de Vries 1962, 147 f.; Cleasby & Vigfusson 1975, 179) må der skelnes mellem to grundbetydninger af det feminine substantiv *fylgja* (ōn-st.; pl. *fylgjur*) ud fra betydningsrelationen til det homonyme verbum *fylgja* 'følge, støtte, ledsage, høre til'.¹ De to betydninger forholder sig til verbet som nomen actionis (§ 2) henholdsvis nomen agentis (§ 3); grundbetydningerne af *fylgja* er således 'følgeskab, støtte' henholdsvis 'en eller noget, som følger eller yder støtte'.²

§ 2.A. *Fylgja* som nomen actionis foreligger primært i poesi og lovttekster. Det ældste belæg er fra den første halvdel af 1000-tallet, hvor Sigvatr Þórðarson i skjaldedigtet *Bersöglisvísur* (str. 2) fortæller, hvorledes kong Óláfr Haraldsson *vildi mína fylgju* 'ønskede mit følgeskab (*fylgja*)' (*Den Norsk-Islandske Skaldediktningen* 1946-49, I:122). Strofens anden

---

¹ Verbet kan være angivet med flere betydninger, men disse er dog kun kontekstspecifikke anvendelser med afsæt i grundbetydningen. I forbindelse med substantivet *fylgja* er det da også kun grundbetydningen, som er relevant.

² De følgende tekstbelæg er fremkommet ved søgning i de almene ordbøger til det norrøne sprog, ordforrådsoversigterne hos Larsson (1891) og Holtmark (1955) samt fra oversigten hos Mundal (1974, 26-29, 63-68). *Fylgja* er ikke overleveret i runeindskrifter. I det følgende er alle oversættelser, med mindre andet er anført, denne forfatters egne. Ved citater gælder, at eventuelle kursiverede markeringer af opløste forkortelsestegn ikke er optaget.

Sonne, L. C. A., mag.art, PhD fellow, Afdeling for historie, Københavns universitet. "Lexicographical Studies I: the Noun *fylgja*", *ANF* 124 (2009), pp. 5-30.

Abstract: In this article it is shown that the semantic content of the feminine noun *fylgja* contrary to practise hitherto in the Old Norse dictionaries must be grouped under two distinctive headings according to the relation between the noun and the homonym verb *fylgja*. In the first instance *fylgja* is a nomen actionis meaning 'support, companionship' and in the second it is a nomen agentis meaning 'something, someone that follows or supports'. Furthermore it is shown that the traditional reading of *fylgja* as mainly being the term for the pre-Christian soul of a person (in female or animal shape) is unfounded.

Keywords: *fylgja* (noun), *fylgja* (verb), lexicography, (pre-Christian) belief in souls.

helming viser, at Sigvatr bl.a. ydede støtte til Óláfr i form af militær-tjeneste. Herefter skal vi op i 1100-tallet før en skjald igen anvender *fylgja*; denne gang i digtet *Plácítús drápa* om helgenen Plácítús, hvis historie også kendes fra *Plácítús saga* (de Vries 1964-67, II:§ 149). Plácítús var en nyomvendt romer, som efter trængsler dog nødsages til at flygte fra Rom. Under flugten spredes familien for alle vinde og lever herefter adskilt i mange år. Senere bliver familiens to sønner soldater under ledelse af deres far uden at de dog genkender hinanden. På et krigstogt ankommer sønnerne til moderens hus og bliver taget vel imod. Først efter en længere samtale genkender moderen sine to sønner, hvilket får moderen til at ønske sig tilbage til sit hjemland og hun beder i denne anledning den kristne Gud yde hende følgeskab: *veita fylgju* (str. 55; *Den Norsk-Islandske Skaldediktningen* 1946-49, I:302). Når moderen beder den kristne Gud om følgeskab, er det for, at guden skal holde hånden over hende og yder hende støtte på vejen til Rom. Følgeskabet er således ikke kun det en almindelig rejsefælde kan yde.

B. I lovsamlingen *Grágás* foreligger *fylgja* tre steder i to forskellige sammenhænge, men dog med den samme betydning. Det første belæg er fra *Konungsbók*, hvor der læses, at *Hann á at biðða honum fylgio sina oc þing menn þa er hann hlýtr. er þeir coma til þings* 'han er forpligtet at byde ham sin støtte (*fylgja*) og tingmænd, såfremt han får brug for det, når de kommer til tings' (*Grágás* [*Konungsbók*] 1974, 201). Det andet belæg er fra delen om forlovelse (*Festa þáttr*). Kapitel 28 omhandler de straffe, man kan idømmes, hvis man hjælper en kvinde med at undslippe sin formynders myndighed ved at forlade Island (*Grágás* [*Staðarhólsbók*] 1974, 179 f.). Således straffes med tre års landsforvisning, *fjorbaugsgarðr*, de mænd, som ledsager kvinden til et skib, skibsførerne, som sejler hende bort, samt *þeim er fylgio takaz a hendr við hana* 'dem som påtager sig følgeskab (*fylgja*) med hende'.³ I *Staðarhólsbók* indledes denne del af lovsamlingen med en kapiteloversigt, hvor kapitel 28 har overskriften *Of keveNa fylgior* 'om kvinders *fylgjur*' (ibid. 153). I forlængelse af kapitlets lovbestemmelser må overskriften skulle gengives som 'om kvinders følgeskab' dvs. 'om det følgeskab man giver kvinder'; for denne objekts-genitiv se Nygaard (1966, § 125).

C. Det sidste belæg for simplekset *fylgja* som nomen actionis, der skal fremdrages her, er fra *Stjorn*, genfortællingen og oversættelsen af Det gamle Testamente. I 1. Mos. 24 beder Abraham sin tjener hente en hustru til Isak og forsikrer i den anledning tjeneren om Guds hjælp (*Stjorn* 1862,

³ I *Grágás* [*Konungsbók*] (1974, 50) er afsnittet næsten identisk med det citerede.

134 f.): *hann man sinn engil i faurum ok fylgiu medr þer lata uera. sua at þadan muntu syni minum konu fá* 'han vil lade sin engel være med på færden og i følgeskab (*fylgja*) med dig, således at du derfra vil få en hustru til min søn'.

D. Yderligere belæg for betydningen 'følgeskab, støtte' foreligger i *Clemens saga* (1874, 134, 135), *Homiliu-Bók* (1872, 20), *Vitæ Patrum* (1877, 339), *Helgaqviða Hiorvarðzsonar* str. 35 og *Reginsmál* str. 20 (*Edda* 1962, 148, 178). Betydningen foreligger også i substantiv- og adjektivkomposita: *atfylgja* 'undersøttelse, bistand', *fyngjuengill* 'skytsengel', *fyngjukona* 'konkubine', *fyngjulag* 'konkubinát', *fyngjumadr* 'elsker', *fyngjusamr* 'stadig i ens følge' og *málafyngja* 'understøttelse, hvormed man hjælper en til at vinde sin retssag'; oversættelserne er fra Fritzner (1973).

§ 3. Når *fyngja* er nomen agentis, bliver betydningen mere vag. Via grundbetydningen 'en eller noget, som følger eller yder støtte' betegner *fyngja* entiteter, der alle kan defineres som funktionelt identiske, men som ellers ikke nødvendigvis har noget til fælles. Det bliver den nærmere kontekst i hvert enkelt tekststed, som konkretiserer betydningen af *fyngja*. Det samme forhold kendes fx for substantivet *hvútingr*, hvis grunbetydning er 'en hvid ting', men som i sin anvendelse konkretiseres til at betegne et fjeld, et skjold eller en bølge. Traditionelt udlægges *fyngja* ved nomen agentis-betydningen som en term for den førkristne forestilling om menneskets sjæl; se fx Fritzner (1973, I:507 f.), Cleasby & Vigfusson (1976, 179), Ström (1999, 205 f.), de Vries (1970, I:§§ 160 f.), Mundal (1974, 41 ff.), Reier (1976, 30-62) og Falk (1926, 170). Jan de Vries (1970, I:§ 62) skriver i sin *Altgermanische Religionsgeschichte*, at "die fylgja ist eine Manifestation eines Menschen vor dem geistigen Auge eines anderen ... also eine Art Doppelgänger". Folke Ström (1999, 195) mener, at "från begynnelsen hör föreställningen om *fyngjan* med all sannolikhet till själatrons område, där den tar sig uttryck i tron, att människan eller vissa människor har en dubbelgångare i gestalten av ett djur". Ligeledes hos Rudolf Simek (1993, 96), hvor *fyngjur* er "the souls of people but separate from their bodies ... They appear in the shapes of women or animals, but are a kind of *doppelgänger* of the person and can act or else appear instead of him as an ominous sign". En persons *fyngja* skulle kunne agere som et selvstændigt væsen og dermed påvirke den omgivende verden. Den skulle i udpræget grad kunne opleves i drømme, således at den sovende i en drøm ser et dyr eller en kvinde, som efterfølgende kan identificeres som en persons *fyngja*. Det er dog svært at finde tekstbelæg til at

understøtte disse læsninger, da sjæletolkningen ofte vil kræve flere brud på en naturlig forståelse af teksterne ved bl.a. ikke at tage hensyn til en særlig form for drømme- og synsymbolik indarbejdet i sagateksterne efter lærd forbillede (se § 3.C).

A. Den oftest forekommende konkretiserede betydningen af *fylgja* som nomen agentis er betydningen 'følgesvend, håndlanger'. En betydning, som let lader sig forklare ud fra grundbetydningen. I *Brennu-Njáls saga* fortælles, at Þjóstólfr efter mordet på Þorvaldr har søgt tilflugt hos Svanr, da frænder til Þorvaldr deriblandt Ósvífr ønsker hævn. Ósvífr leder en gruppe mænd til Svanr og da de ankommer til fjelddryggen ved gården, beretter sagaen, at *Nú tók Svanr til orða ok geispadi mjök: "Nú sækja at fylgjur Ósvífrs." Þá spratt Þjóstólfr upp ok tók øxi sína* 'nu tog Svanr til orde og gispede meget: "Nu gæster Ósvífr's følgesvende (*fylgjur*)."' Da sprang Þjóstólfr op og tog sin økse' (*Brennu-Njáls saga* 1971, 37). Svanr udfører nu en rite forårsagende, at Ósvífr og de andre mænd indhylles i tåge, hvorved de ikke kan finde vej til gården. Sagateksten siger intet om, hvorfra eller hvorledes Svanr så den fjendtlige skare, men han behøver ikke have set de angribende mænd i et syn fordi han afværger angrebet med en rite; han kunne for så vidt have set dem i horisonten. Når sagaforfatteren lader Þjóstólfr fare sådan op og lader ham ville forsvare sig med en økse, må *fylgjur* (bemærk: pluralis) henvise til virkelige mennesker og ikke Ósvífr's sjæle eller dobbeltgængere.

I *Gull-Þóris saga* (1898, 17) står at læse en beretning om Þorir og Steinolfr den Lille. Þorir er ankommet til Island og mødes dér af en ophidset Steinolfr. Kiallacr den Gamle beder dog Steinolfr være på god fod med Þorir, da en konflikt vil falde ud til Þorir's fordel *þar sem þinar fylgiur mega æi standazt hans fylgiur* 'dersom dine følgesvende (*fylgjur*) ej formår at stå sig imod hans følgesvende (*fylgjur*)'. Det efterfølgende forsøg på fredelig handel mislykkes dog, hvorefter sagaen beretter, at *Þorir vill þa i brott þui at honum þotti þeir ærit lidmargir* 'Þorir vil da fare bort, da de ikke syntes ham at være talstærke'. Jan de Vries (1970, I:§ 163) forestiller sig under henvisning til denne fortælling en kamp mellem de to mænds sjæle; en "Kampf zwischen fylgjur". Teksten giver dog intet belæg for en sådan kamp. Den mest indlysende tolkning af teksten er, at *fylgjur* (bemærk igen: pluralis) viser til de mænd, som følger henholdsvis Þorir og Steinolfr. Det beskrives da også, hvorledes Þorir synes, at Steinolfr og Kiallacr ikke er talstærke. Således bliver Kiallacr den Gamles advarsel imod at komme i klammeri med Þorir også forståelig.

Om ét af de mange hævntogter beskrevet i *Sturlunga saga* (1878, II:56) fortælles, hvorledes Kolbeinn sender en gruppe på trehundredede mænd

under ledelse af Brandr Kolbeinsson, Broddi Þorleifsson og Hafr Bjarnarson til Dali. De finder dog de fleste gårde tomme *þvíat njósn hafði komið sú er Þórðr viti hafði gört* 'fordi Þórðr viti havde givet besked derom (i forvejen)'; også Hallr Hallsson var ikke at finde, da hans kones mor havde meddelt ham, at *þar fara óvina-fylgjur* 'uvenners følgesvende (*fylgjur*) farer deromkring'. Herudfra kan der stilles spørgsmålstegn ved oversættelsen af *úfridarfylgja* med "Aand som bringer Ufred" henholdsvis "fylgje (ånd) som fører ufred med seg" (Fritzner 1973, III:750 og Heggstad, Hødnebo & Simensen 1990, 463). Kompositumet er kun overleveret i to tekster (*Sturlunga saga* og *Þórðar saga Hreðu*) og kan begge steder bedst oversættes med 'ufredsfølgesvende, følgesvende bringende ufred'. I *Sturlunga saga* er ordet tillagt kvinden Rachel, der i en farlig situation under de borgerkrigs-lignende tilstande på 1200-tallets Island sender besked til Sturla, at han ikke skal være hjemme siden *ófridarfylgjur væri komnar í héraðið* 'ufredsfølgesvende (*ófridarfylgjur*) var kommet til herredet' (*Sturlunga saga* 1878, I:284 f.). I *Þórðar saga Hreðu* optræder ordet i forbindelse med drabet på Ormr, hvorefter Þórðr hreða er nødt til at flygte. Þórðr kommer til bonden Þorvaldr, som fortæller, at Ormr's frænder eftersøger ham. Þórðr gives sønnen Einarr som ledsager og de rider nordpå til Arnarstapi, hvor de lader hestene hvile og græsse. Sagaen beretter nu, at *Þórðr kvað sér svefnhöfugt ok kvað sækja at sér ófridarfylgjur* 'Þórðr sagde han var søvnig, men at ufredsfølgesvende (*ófridarfylgjur*) søger efter ham' (*Þórðar saga Hreðu* 1959, 195). Ligeledes må kompositumet *ættarfylgja* (af Fritzner 1973, III:1073 gengivet med "Skytsaand som tilhører en slægt") fjernes fra sjæletolkningen. Ordet er kun overleveret i *Þórðar saga Hreðu*. Da Þórðr er kommet til Þorvaldr og er blevet fortalt, at Ormr's frænder vil ham til livs, udbryder Þórðr: *ok er ekki mark at mínum ættarfylgjum, ef eigi týna nökkurir frændr Orms fyrir mér lífi, áðr en ek lýk nösum* 'men ingen vigtig betydning er det for mine ætsfølgesvende (*ættarfylgjur*), hvis ikke nogle af Ormr's frænder lader livet p.g.a. mig, før end jeg dør' (*Þórðar saga Hreðu* 1959, 194).⁴ Situationen taget i betragtning, nemlig konflikten mellem to frændegrupper, skal der god vilje til at forstå *ættarfylgja*, som en "Skytsaand som tilhører en slægt". Når Þórðr siger, at det er af betydning for hans *ættarfylgjur*, at han får dræbt nogle af modstandernes folk, da må *ættarfylgjur* være hans (menneskelige) ætsmænd. Således synes *ættarfylgja* at være synonym med *ættarmaðr* 'en ætsmand, en slægtning'. For yderligere

⁴ Jf. det lignende udtryk *ekki er mark at draumum* 'ingen vigtig betydning er der ved drømme'.

tekstbelæg for betydningen 'følgesvend, håndlanger' se *Heiðarvíga saga* (1938, 279), *Hrólfs saga Kraka ok Kappa hans* (1976, 3), *Ljósvetninga saga* (1979, 100 f.), Oddr Snorrason (1932, 6 f.) og *Sverris saga* (1981, 124).

B. I eddadigtet *Guðrúnarqviða II* forekommer *fylgja* med betydningen 'ledsagende skare'. Denne betydning ligger i forlængelse af betydningen 'følgesvend, håndlanger' og skal snarest opfattes som en kollektiv singularis. I str. 15 (*Edda* 1962, 226) fortælles, hvorledes Guðrún broderede billeder af *hilmis þegna / randir rauðar / recca Húna / biorderót, hialmdrót / hilmis fylgio* 'fyrstens mænd, røde skjolde, Hunnernes mænd, sværddrotten, hjelmdrotten og fyrstens skare (*fylgja*)'.

C. Vi kommer nu til en særlig udformning af betydningen 'følgesvend, håndlanger', hvor betydningen er udvidet til også at inkludere overnaturlige følgesvende i form af skytsengle. Betegnelsen *fylgjur* ('de som følger eller yder støtte') er derfor passende; jf. også det tidligere citerede uddrag fra *Stjorn*, hvor englen yder Abrahams tjener støtte og følgeskab (*fylgja*). Det kan bemærkes, at den samme udvidelse af betydningen også kendes for *fylgjari* 'følgesvend', et andet nomen agentis til verbet *fylgja*; i *Stjorn* (1862, 9¹⁸, 11¹⁷) kan således læses om *Luciferi ok hans fylgjara*.

α. Anvendelsen af *fylgja* med denne betydning kan følges tilbage til oversættelsen af Oddr Snorrason's latinske saga om Óláfr Tryggvason.⁵ Her optræder *fylgja* i betydningen 'skytsengel' tre gange og selvom betydningen synes klar, så er læsningen dog præget af visse usikkerheder, da det ikke kan afgøres, hvilket latinsk ord oversætteren gengav med *fylgja*. Det mindst problematiske tekststed er følgende, hvor *fylgjur* henviser til overnaturlige skikkelser, der ikke kun følger Óláfr, men som også er knyttet til den lysende kristne gud. Det fortælles, hvorledes Óláfr ankommer til en finne, som dog på trods af sin viden om den kommende status for Óláfr ikke vil lade ham komme indenfor i huset. Henvendt til Óláfr siger finnen, at *eigi fara litlar fylgior firir þer. þui at íþinu foruneyti ero biort guð. en þeira samvistu ma ec eigi bera. þui at ec hefi annarsconar naturu. Oc firir þui scallt þu utan firir mælasc* 'ikke farer små *fylgjur* foran dig, fordi den lysende gud er i dit følge, og deres (*fylgjur*'nes) sam-

⁵ Oddr Snorrason's *Saga Óláfs Tryggvasonar* (1932) er overleveret i to hovedhåndskrifter: A (AM 310, 4°) fra perioden 1250–75 og S (Sth. 18 mbr, 4°) fra omkring år 1300. Finnur Jónsson har vist, at selvom A ikke er en ordret oversættelse af den latinske original, så "kan [der] ingen tvivl være om, at A har det mere oprindelige, og at S er omarbejdet, forkortet, og det islandske sprog i visse henseender forbedret" (Oddr Snorrason 1932, XI; fremhævelser tilføjet); se også Gordon (1937, 24–30). Hvis intet andet er nævnt, er der derfor citeret fra A. Generelt om denne saga som historisk kilde se Gordon (1937) og Lönnroth (1963).

kvem formår jeg ikke at bære, fordi jeg har en anden slags natur. Og derfor skal du tale udenfor huset' (Oddr Snorrason 1932, 68). Her må der sandsynligvis være tale om en form for skytsengle. De to næste belæg kan bedst anskues under ét, da *fylgja* her anvendes parallelt med substantivet *hamingja* (pl. *hamingjur*). Det ene tekststed fortæller, hvorledes kong Valdamarr beder sin mor, en spåkvinde (*spåkona*), fortælle om fremtiden. Hun spør nu om en person, der siden viser sig at være Óláfr Tryggvason, at *apessi stundv típ er borinn iNorege konungs s. með biortvum fylgiom ok hamingiom ok er mikitt lios yfir honum* 'at ved denne tid er født i Norge en konges søn med lysende *fyrgjur* og *hamingjur*, og meget lys er over ham' (*ibid.* 20).⁶ Det andet tekststed omhandler ligeledes spådomme om Óláfr, denne gang fremsagt af spådomskyndige mænd. Sagaens beskrivelse af spådommen citeres her in extenso (*ibid.* 26 f.):

I þenna tíma voro í Garða ríki margir spámenn. Þeir er vissu firir marga luti. Þeir sagðu af sínum spádomi at comnar voro í þetta land. hamingior nocquors gafugs mannz ok þo ungs. oc all dri fyrr hofðu þeir set ne eins mannz fylgior biartare ne fagre oc sannuðu þeir þat með morgum orðum en eigi mattu þeir vita huar hann uar En sua sogþo þeir mikils hattar vera hans hamingio at þat lios er yfir henni skein at þat dreifþiz um allt Garða ríki oc víða um austr halfu heimsins.

'På denne tid var der i Novgorod mange spåmænd, som forudså mange ting. De sagde ud fra deres spådom, at til dette land var der kommet en berømt, men dog ung mands *hamingjur*. Aldrig før havde de set en mands *fyrgjur* lysere eller smukkere, og de fortalte om det med mange ord, men de formåede ikke at vide, hvem han var. Men de sagde, at hans *hamingja* var stor, således at det lys, som over den skinnede, drev rundt om hele Novgorod og øst på om den halve verden'.

Den letteste tolkning af de to tekster er at lade *fylgja* betegne en art skytsengle følgende Óláfr og derved svarende til anvendelsen i det førstciterede tekststed. En forbindelse mellem nærvær af Gud og lys (*ljós*) kendes også fra runeindskrifterne Ög 161, U 160, U 719 og DR 399. Spørgsmålet bliver dog om *hamingja* semantisk kan ækvivaleres med *fylgja* i betydningen 'overnaturlig følgesvend'? Der er foretaget flere kildekritiske studier af *hamingja* og dets synonyme *gæfa* og *gipta* (Baetke 1951, 50–54;

⁶ Teksten er citeret fra S. I det tilsvarende tekststykke i A er hverken nævnt *fyrgjur* eller *hamingjur*.

Baetke 1964, 19–38; Lönnroth 1963–64, 29–31 og Ejerfeldt 1971, 134–155). *Hamingja* foreligger på nær én forekomst i eddadigtet *Vafðrúðnismál* kun i sagalitteraturen. Her er betydningen 'lykke' nærmest enerådende og det gælder både for tekster oprindeligt affattet på norrønt samt for oversættelser, hvor *hamingja* anvendes som glose for *fortuna* (Ejerfeldt 1971, 160–162). I *Vafðrúðnismál* kan *hamingja* dog ikke have denne betydning, selvom den nøjagtige betydning ikke kan fastslås. I 1939 skrev Walther Gehl (1939, 143) om strofen, at "eine annehmbare Interpretation dieser dunklen Stelle ist bisher noch nicht gegeben worden" og en sådan fortolkning er desværre endnu ikke fremkommet. I den foregående str. 48 stiller Óðinn jætten Vafðrúðnir spørgsmålet *hveriar ero þær meyjar, er liða mar yfir, fróðgeðiadar fara?* 'hvem er de møer, som bevæger sig over hav og som kloge farer?' og str. 49 er jættens svar herpå. Strofen har forskellige oversættelsesmuligheder, hvoraf én mulig oversættelse her gives uden videre kommentarer (*Edda* 1962, 54):⁷

Priár þjóðar	'Møgþrasir's møers
falla þorp yfir	tre hovedfloder
meyja Møgþrasis,	falder over landsbyer;
hamingjor einar	deres [møernes?] <i>hamingja</i> 'er
þeira í heimi ero,	er ene i verden,
þó þær með iotnom alaz.	dog voksede de [møerne?] op med jætter'.

Hvad *hamingja* dækker over, er svært at blive klog på. Finnur Jónsson (1931, 226) forstod det som "skæbnegudinde, norne, som kommer til hvert nyfødt menneske", mens Gering (1903, 390) oversatte det med "schutzgeist". Måske er forslagene korrekte, men så længe strofen ikke er bedre forstået, virker de ikke overbevisende. Strofen fortæller dog, at nogens *hamingjur* er ene i verden, hvorfor *hamingja* her næppe kan sættes lig med sagalitteraturens lykkebegreb. Set i sammenhæng med sagaerne er forekomsten af *hamingja* i *Vafðrúðnismál* dog interessant. Det er nemlig herved muligt at ane en semantisk udvikling. Dateringen af eddadigtet er dog omstridt, men er sandsynligvis ældre end de islandske sagaer (de Vries 1964–67, I:§ 23, og Simek & Pálsson 2007, 408 f.). I modsætning til *hamingja* lader betydningsudviklingen af de med *hamingja* i betydningen 'lykke' synonyme *gæfa* og *gipta* sig lettere udrede. Deres betydning har i de tidligste tekster klare kristne konnotationer. Lennart Ejerfeldt (1971,

⁷ Usikkerheden skyldes følgende: hvem er Møgþrasir og hans møer? Er de bestemmelsesled til *þorp* eller *priár þjóðar*? Står der *þjóðar* (pl. nominativ af *þjóð*) eller *þjóðar* (pl. nominativ af *þjóða*)? Da de to hovedhåndskrifter til *Vafðrúðnismál* begge har læsemåden *þjóðar* er denne bibeholdt her, selvom der i *Edda* (1962, 54) står *þjóðar*.

142) skriver, at ”vid ett betraktande av *gipta*, *gipt*, *gæfa* og deras sammansättningar i skaldedikten, utan hänsyn till ordens bruk i sagorna, förefaller den kristna användningen vara såväl äldre som vanligare” (se også Baetke 1951, 50 f.). Ordene betyder her ’nådegave, velsignelse’ (Ejerfeldt 1971, 142 f.). Herfra undergik *gæfa* og *gipta* en terminologisk (med Ejerfeldt’s ord) sekularisering til sagaernes neutrale lykkebegreb. Det er nu et åbent spørgsmål, hvorvidt *hamingja* i sin semantiske udvikling først blev synonym med *gæfa* og *gipta* ved betydningen ’lykke, fortuna’ eller om synonymien allerede var til stede, da *gæfa* og *gipta* betød ’nådegave, velsignelse’? Afhængigt af dateringen af *Vafðrúðnismál* kan der ligge op til flere hundrede år, hvor den semantiske udvikling af ordet ikke kan følges; dog må det være klart, at sagaernes lykke-betydning for *hamingja* kun dårligt kan finde anvendelse som parallel med et *fylgja* betydende ’overnaturlig følgesvend, skytsengel’. Heraf følger, at den synonyme brug af *fylgja* og *hamingja* i oversættelsen af Oddr’s saga må vise til en ældre betydning af *hamingja*. Betydningen ’nådegave, velsignelse’ for *hamingja* vil derimod give god mening, da skytsengle sendt af Gud let ville kunne klassificeres som nådegaver. Oversætteren synes faktisk også at have tænkt *hamingja* i denne betydning, da der i umiddelbar forlængelse af det sidste citat fra Oddr’s saga (fra pp. 26 f.) fortælles, hvorledes dronningen i Novgorod vil finde frem til personen med de store og lysende *hamingjur* set af de spådomskyndige mænd. Da hun står foran Óláfr og ser ind i hans øjne *skildi hon þegar at hann var þessar hinnar haleitu giptu* ’forstod hun straks, at han var denne herlige nådegave (*gipta*)’. Senere fortælles også, at Óláfr havde mange evner (*marga luti*) som snarere hidrørte fra Guds kraft (*guds crapti*) end et jordisk ophav (*iardligri tign*) (Oddr Snorrason 1932, 161).⁸ Anvendelsen af *hamingja* som parallel til *fylgja* i de to passager fra Oddr’s saga viser således til en mellemliggende udvikling i betydningen af *hamingja* fra sandsynligvis 1100-tallet, hvor ordet kunne anvendes i betydningen ’velsigelse, nådegave’.⁹ Afslutningsvis må det bemærkes, at *hamingja* optræder to

⁸ Se yderligere Gordon (1937, 38-43).

⁹ Den oprindelige betydning af *hamingja* er forsøgt bestemt ad etymologiens vej. Blum (1912, 32) fremsatte den alment accepterede etymologi, at *hamingja* kommer fra et *ham-gengja – oversat af Falk (1927, 171) med ”en som går i (fremmed) ham” (se også Heggstad, Hødnebo & Simensen 1990, 168; de Vries 1970, I:§ 161; Ström 1975, 178; Mundal 1974, 90 og Ejerfeldt 1971, 135). Den regelrette lydudvikling til trods er der semantiske problemer med etymologien: 1) *hamingja* forekommer ikke i én tekst med denne betydning; 2) betydningen kan ikke forliges med den ældste overleverede anvendelse af *hamingja* (*Vafðrúðnismál*); og 3) det bliver vanskeligt at forklare udviklingen af ordets betydning fra ’en som går i (fremmed) ham’ over *Vafðrúðnismál* til sagaernes lykkebegreb. Et

gange i den citerede passage fra Oddr's saga (pp. 26 f.). Her synes der som allerede bemærket af Lars Lönnroth (1963–64, 30) at forekomme et betydningskifte mellem de to anvendelser. Den første gang optræder *hamingja* i pluralis, hvor ordet står parallelt med *fylgjur*, mens *hamingja* efterfølgende står i singularis. Kun pluralisformen kan dog sættes lig med *fylgjur* – Lönnroth foreslår i denne sammenhæng at *hamingja* er en oversættelse af latinsk *genius* i betydningen ”skyddsande, skyddsängel” – mens singularisformen derimod bedst kan have sagaernes almene lykke-betydning af *hamingja*. Dette vil passe med, at oversættelsen af Oddr's saga om kong Óláfr står ved overgangen mellem 1100-tallets ældre norrøne litteratur og begyndelsen til 1200- og 1300-tallets klassiske sagalitteratur.

β. I *Brennu-Njáls saga* og *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta* er overleveret den velkendte fortælling om Þiðrandi. Fortællingen har bidraget til sjæletolkningen af *fylgja*, men synes dog ikke at kunne understøtte en sådan læsning. Det fortælles, hvorledes folkene på en gård en aften får at vide, at de ikke må gå udenfor om natten. Henover natten høres dog en banken på døren, men ingen lukker op. Þiðrandi finder dette upassende, når der nu er kommet gæster, hvorefter han tager sit sværd og går ud. Han ser ingen i begyndelsen og går derfor længere ud i mørket. *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta* (1961, II:148 f.) beretter derefter, at Þiðrandi mod nord ser ni sortklædte kvinder, alle bevæbnet med sværd. Fra syd ser han ligeledes ni kvinder, men disse er klædt i hvidt. Þiðrandi vil nu vende tilbage til gården og berette om det sete, men de sortklædte kvinder angriber ham. På gården opdager man nu, at Þiðrandi er væk, hvorefter man går ud for at lede efter ham. Þiðrandi findes dødeligt såret, men når dog inden sin død at berette om nattens begivenheder. Hallr, far til Þiðrandi, spørger sin gode ven Þorhallr, hvorledes han vil tyde den mærkelige hændelse. Þorhallr svarer herefter med de berømte ord:

.....
 helt grundlæggende problem ved etymologien er forbindelsen mellem *hamingja* og substantivet *hamr* 'ham' (se især Mundal 1974, 86-90): ikke ét tekststed, hvor *hamingja* forekommer, giver en forbindelse med *hamr* mening! Den klare og entydige betydning af *hamingja* i prosalitteraturen samt forekomsten i *Vafðrúðnismál* har intet med substantivet *hamr* at gøre. Etymologien må dermed som redskab til at klarlægge betydningen af *hamingja* afvises, da den ikke kan finde støtte i kilderne, men derimod direkte fordrejer den reelt forekommende betydning af *hamingja*. Den lydæssige overensstemmelse mellem *hamingja* og *ham-gengja bestrides ikke, men det er værd at bemærke, at den kun er en ubevelsigelig hypotese – eksistensen af et *ham-gengja er et postulat. Forbindelsen mellem *hamingja* og *hamr* har yderligere ført til en identifikation mellem *hamingja* og *hambleypa* (de Vries 1970, I:§ 161, og Ejerfeldt 1971, 135). *Hambleypa* er dog kun overleveret i sagalitteraturen, hvor ordet intetsteds har samme betydning som *hamingja* – tværtimod. For betydningen af *hambleypa* se Strömbäck (1935, 162 f.).

Þat ueít ek eigi. en geta ma ek til at þetta hafi engar konur uerit aðrar en fylgiur ydrar frænda. Get ek at her eptir komi siða skipti. ok mun þvi næst koma siðr betri hingat til landz. ætla ek þær disir ydrar er fylgt hafa þessum á trunaði. munu hafa vítat fyrir siða skiptið. Ok fyrir þat at þer munut verða þeim af hendir frændr. Nv munu þær eigi hafa þvi vnat at hafa engan skatt af yðr aðr. ok munu þær hafa isinn lut. En hinar betri disir mundo uilia hialpa honum. ok komuz eigi við at sva bunv.

'Det ved jeg ikke, men jeg formoder, at det har været ingen andre kvinder end jeres frænders følgesvende (*fylgjur*). Jeg formoder, at der herefter kommer et religionsskifte (*siðaskipti*) og dernæst vil en bedre religion (*siðr*) komme til landet. Jeg mener, at disse jeres *disir*, som har fulgt denne (ældre) tro, må have kendt til religionsskiftet (*siðaskipti*) på forhånd og fordi I frænder vil bryde forbindelsen med dem, vil de nu have en ejendom fordi de er utilfredse med ikke tidligere at have fået en skat fra jer. De vil have deres del. De andre bedre *disir* ville hjælpe ham, men de var ikke i stand dertil under de nuværende forhold'.

Fortællingen er med rette blevet udlagt som en kristen beretning, hvor fortællingen er bygget op af kristne motiver om de gode og onde engle kæmpende om menneskers sjæle tilsat ideen om skytsengle (Strömbäck 1949; Baetke 1951, 11 f.; og Turville-Petre 1966, 345 f.). I beretningen er motiverne anvendt således, at de onde engle symboliserer hedenskabet, mens de gode selvsagt symboliserer kristendommen. Walter Baetke (1951, 12) har da også betegnet historien "ein Stück christlicher Propaganda" som selvfølgelig ikke kan tillægges værdi som kilde til omvendelsen på Island. Sagaskriveren har paganiseret englevæsenerne ved at betegne dem *disir*, hvilket kun viser, at man på Island i højmiddelalderen opfattede de hedenske *disir* som kvindelige væsener. Når disse englevæsener i teksten betegnes *fylgiur ydrar frænda* 'jeres frænders følgesvende', så skal det ses i forbindelse med den samme forestilling, der foreligger i Oddr's saga om Óláfr Tryggvason: skytsengle som følger menneskene. De onde engle er ligesom de gode kristne knyttet til personer, som de våger over, hvorfor betegnelsen 'følgesvende' er ganske beskrivende. Det må i øvrigt bemærkes, at gengivelsen af historien i *Brennu-Njáls saga* (1971, 239) ikke gør brug af betegnelsen *fylgjur*. Sagaen beretter kun om Þiðrandi, at *þann er sagt er, at disir vægi* 'det er sagt om ham, at *disir* dræbte ham'. Når ordet optræder i *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta* skyldes det sandsynligvis, at skriveren har haft kendskab til Oddr Snorrason's saga.

Paralleliteten mellem beretningerne hos Oddr Snorrason om Óláfr's skytsengle og de englevæsener, som Þiðrandi gjorde bekendtskab med, kan have foranlediget skriveren til at overføre betegnelsen *fylgjur* fra den ene saga til den anden.

γ. I forlængelse af beretningen fra *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta* skal vi se nærmere på den velkendte fortælling fra *Hallfreðar saga* (1939, 198), hvor den døende Hallfreðr ser en kvinde komme gående på havet. Hallfreðr befinder sig på en båd sammen med sin bror Þorvaldr og sin søn Hallfreðr ungi, hvor de pludselig ser en stor og brynjeklædt kvinde komme gående efter skibet. Hallfreðr genkender kvinden som sin *fylgjukona* og siger henvendt til hende *Í sundr segi ek öllu við þik* 'jeg opløser alle forhold med dig'. Kvinden spørger herefter Þorvaldr om han vil tage imod hende (*Villtu, Þorvaldr, taka við mér?*), hvad han dog undslår sig. Sønnen Hallfreðr ungi udbrøder derimod *Ek vil taka við þér* 'jeg vil tage imod dig', hvorefter hun forsvinder. Hallfreðr omtaler her den terrængående kvinde som sin *fylgjukona* og ordet udlægges i denne sammenhæng traditionelt som synonym med *fylgja* i betydningen 'sjæl', hvorfor kvinden er Hallfreðr's personificerede sjæl. *Fylgjukona* kendes dog ikke med denne betydning fra andre tekster, hvor betydningen entydigt er 'konkubine, frille' (§ 2.D) og synonym med *fylgikona*. Der kan derfor spørges om *fylgjukona* alligevel ikke i *Hallfreðar saga* har sin gængse betydning? Bjarni Einarsson har i bogen *To Skjaldesagaer* givet en længere analyse af *Hallfreðar saga* og påviser bl.a., at den citerede episode samt den umiddelbart foregående handling er forfattet på baggrund af to litterære forbilleder: *Kormáks saga* og *Mariu saga* (Bjarni Einarsson 1976, 167–171). Førstnævnte giver selve handlingsforløbet, mens skriveren er blevet inspireret til den mytiske skikkelse af en episode i *Mariu saga*. Her beder en flok sømænd i havsnød den kristne gud om hjælp efter råd fra en medrejsende abbed. Herefter ser de en mand prydet med bispeklæder komme gående på havet og denne mand siger til abbeden *Ef þú vill líf hafa með þínu foruneyti, þá skaltu heita at halda hátíðliga getnaðartíð Marie gudsmóður á hverju ári*, hvorefter han forsvinder. Parallellen med episoden fra *Hallfreðar saga* er tydelig, og hvis skriveren af *Hallfreðar saga* ikke direkte har lånt motivet fra *Mariu saga*, så er han i hvert tilfælde inspireret af en lignende fortælling. Det fremgår ikke af teksten i *Mariu saga*, hvem den mystiske mand på havet er, men der er sandsynligvis tale om en helgen, da han kræver af sømændene, at de skal fejre Jomfru Marias fødselsdag hvert år. Vender vi nu tilbage til *Hallfreðar saga*, kan vi se, at skriveren ikke blot er blevet inspireret af *Mariu saga*, men han har yderligere omdannet en kristen forestilling til en

hedensk. Det var en alment udbredt forestilling i middelalderen, at forholdet mellem en helgen og dennes dyrkere havde karakter af et patron-klient forhold. Helgenen gav beskyttelse og forbøn hos Gud mod at dyrkerne holdt helgenens festdag og på anden måde dyrkede helgenen. Helgenen og dyrkerne indgik i den samme *familia*, hvor helgenen var overhovedet: "der Heilige [war] ... das Haupt einer verbandlich organisierten 'familia'" (Angenendt 1994, 193).¹⁰ Det centrale i denne sammenhæng er karakteren af forholdet, da det netop er et socialt forhold: "the hagiographers employed the language and gestures of social contracts" (Head 1990, 189). Det er netop et sådant forhold, som ligger til grund for teksten i *Hallfreðar saga*. Hallfreðr er blevet kristen, hvorfor han selvfølgelig ikke kan opretholde kontakten med den hedenske fortid og dens "helgendyrkelse". Overfor Hallfreðr står hans søn Hallfreðr ungi, som vælger at overtage faderens hedenske skytshelgen. Bemærk, at teksten udtrykkeligt siger, at der var tale om et socialt forhold mellem Hallfreðr og kvinden: hun var hans frille 'fylgjukona'. Hallfreðr's kommentar til kvinden illustrerer tydeligt dette: *Í sundr segi ek ollu við þik*. I *Norrøn Ordbok* (Heggstad, Hødnebo & Simensen 1990, 419) angives betydningen af udtrykket "segja e-u í s[undr]" at være: "seie at noko er ute el. oppløyst; seie opp noko (fred, slektskap o. l.)". Kommentaren skal derfor oversættes: 'Jeg opløser alle forhold med dig', hvilket netop angiver, at Hallfreðr ikke længere vil være bundet af de sociale forbindelser, som er mellem ham og den hedenske helgenfigur. Betegnelsen af kvinden som en frille er selvfølgelig pejorativt ment, hvormed skriveren ikke kan skjule, at hedenskabet er en forvrængning af det rette patron-klient forhold mellem en person og dennes helgen. Beretningen passer derfor ind i et velkendt litterært træk ved sagaernes fremstillinger af den hedenske fortid, hvor sagaskriverne "sich die heidnische Religion nach dem Bilde der christlichen malte" (Baetke 1951, 24).¹¹ Skriversne har aldrig haft en reel viden om de fjerne førkristne tider, men drager derimod slutninger om fortiden ud fra forhold i deres egen tid samt fra ideer om, hvorledes fortiden burde se ud.

D. En anvendelse, der kun foreligger i én tekst, men som alligevel er let forklarlig, er som kollektiv singularis med betydningen 'personlige ejendele, personligt tilbehør' (egentlig 'det som følger én'). Betydningen optræder i *Brennu-Njáls saga* (1971, 64 f.), hvor Gunnarr identificeres på at bære et guldbånd under ærmet, et rødt klæde samt en guldring på den

¹⁰ En redegørelse for begrebet *familia* i middelalderen foreligger hos Bosl (1975).

¹¹ Fremhævelser i original er fjernet.

højre arm, da *Þetta er engis manns fylgja nema Gunnars fra Hlíðarenda* 'dette er ingen (anden) mands ejendele (*fylgja*) end Gunnarr's fra Hlíðarendi'.

E. En mere speciel anvendelse af *fylgja* kommer i form af betydningen 'symbol i drøm eller syn'. Det er et gennemgående litterært træk ved sagalitteraturen, at den indeholder mange drømme og syn varslende forestående hændelser og begivenheder.¹² Over 250 drømme er registreret i den højmiddelalderlige litteratur fra Island (Turville-Petre 1972, 30). Drømmene forekommer i mange forskellige kontekster og udformninger. Personer kan direkte drømme om fremtidige hændelser eller se en skikkelse i drømmen, som fortæller om kommende begivenheder. En stor gruppe af drømme og syn er dem, som man skal tolke (*ráða*) eller tyde (*þýða*), før de giver mening.¹³ Den litterære model fungerer således, at en person har drømt og derefter fortæller drømmen til en kyndig person, som har forstand på at tyde drømme. Drømmen bliver derefter udlagt som varslende om fremtidige begivenheder og ikke overraskende indtræder disse begivenheder som regel senere i det narrative forløb. I forbindelse med drømme og syn optræder *fylgja* kun i den gruppe, hvor der kræves en tolkning. Sofus Larsen har i en interessant, men ofte negligeret artikel – "Antik og Nordisk Drømmetro" – nærmere behandlet denne gruppe af drømme. Larsen viser med al tydelighed, at denne gruppe af drømme har paralleller i samtidens kontinentale højmiddelalderlitteratur. "Den Opfattelse, der baade i den senere Oldtid og i Middelalderen spiller Hovedrollen i Overleveringen, gaar ud paa, at Drømmen er et *i symbolske Former indklædt Varsel* om betydningsfulde Begivenheder enten for det drømmende Individ selv eller for Mennesker, i hvis Skæbne Vedkommende har Interesse" (Larsen 1917, 40; se også pp. 50 ff.). Disse symboler og tolkninger af dem er ikke tilfældige, men har grundlag i en antik tradition, som florerede i hele middelalderens Europa. Larsen gør opmærksom på den byzantinske drømmebog *Somniale Danielis*, tillagt profeten Daniel, som i *Daniels Bog* er kendt for at tolke babylonierkongens drømme. I en længere gennemgang af de symbolske drømme i den nordiske middelalderlitteratur viser Larsen, hvorledes de enkelte symboler og tolkningen af dem stemmer overens med drømmebogens angivel-

¹² Der kan henvises til følgende speciallitteratur omkring drømme i sagalitteraturen: Larsen (1917) og Turville-Petre (1966, 1968 og 1972, 30–51). Kelchner (1934) må i dag betynges som værende forældet, men indeholder en god oversigt over de enkelte tekststeder, hvor drømme forekommer i den norrøne litteratur (ibid. 77–146).

¹³ Syner kan afgrænses fra andre beskuelser af overnaturlige væsener ved, at et syn kun ses af én person.

ser (ibid. 62–85). Larsen er dog ikke bekendt med en nordisk oversættelse af drømmebogen, hvorfor han antager, at indholdet af bogen er kommet til Norden gennem kontakter med Byzans (ibid. 61, 85). Det er dog muligt mere præcist at afdække, hvorledes et kendskab til drømmebogen kan være kommet til Norden i højmiddelalderen. Drømmebogen er oprindeligt affattet på græsk, men blev i antikken oversat til latin. Max Förster har i en række afhandlinger behandlet drømmebogen og har dér vist, hvor udbredt kendskabet til bogen var i det middelalderlige Europa. Ud over at være udbredt på latin, så var bogen også oversat til old- og middelengelsk, irsk og walisisk (Turville-Petre 1968, 21).¹⁴ Turville-Petre (1968) har siden publiceret en islandsk oversættelse af drømmebogen. Oversættelsen i håndskriftet AM 764, 4° stammer fra omkring år 1500. Turville-Petre har vist, hvor tæt den islandske oversættelse er på en latinsk version af bogen fra England dateret til midten af 1000-tallet (ibid. 22–27). Den islandske oversættelse kan dog ikke uden videre dateres så langt tilbage, men viser, at drømmebogen som litterært værk ikke var ukendt i Norden. Når vi i den højmiddelalderlige litteratur fra Norden – og i denne sammenhæng især litteraturen fra Island – møder drømmesymboler og tolkninger af symboler, som nøje afspejler den byzantinske drømmebog, må der være tale om et nøjere kendskab til bogen, måske en direkte litterær forbindelse.

Hvorledes fungerer denne drømmesymbolik? Et godt eksempel på en symbolsk drøm foreligger i *Gunnlaugs saga Ormstungu* (1938, 53 ff.). En aften, da Þorsteinn rider hjem i selskab med en nordmand, fortæller Þorsteinn om en drøm, som han gerne vil, at nordmanden skal tyde (*ráða*). I drømmen har Þorsteinn set sin egen gård, hvor der på tagryggen sad en ganske smuk svane, som Þorsteinn mente at eje (*þóttumk ek eiga*). Fra fjeldene kommer dog nu en sortøjet ørn med jernklør, som sætter sig ved svanen og fuglene synes at nyde hinandens selskab. Fra syd kommer nu endnu en ørn, som ligeledes sætter sig på hustaget. En længere kamp finder sted, hvis udfald bliver, at begge ørne dør til sorg for svanen. Fra vest kommer nu en falk, som sætter sig ved svanen, hvorefter begge flyver bort sammen. Þorsteinn prøver først selv at tolke sin drøm, som han regner for ubetydelig (*ómerkiligr*). For Þorsteinn repræsenterer fuglene de vinde, der vil mødes i luften fra de retninger, fulgene kom fra. Nordmanden er dog ikke enig heri; for ham er fuglene mænds *fylgjur* (*mannna fylgjur*), hvorfor drømmen viser, at Þorsteinn's hustru ikke er rask, men

¹⁴ De old- og middelengelske oversættelser er behandlet og publiceret af Max Förster (1910 og 1911).

hun vil føde ham et smukt pigebarn. To anseelige mænd fra de retninger, som ørnene kom fra, vil forsøge at ægte datteren, men vil komme i kamp og efterfølgende lade livet. En tredje mand fra samme retning som falcken vil herefter ægte pigen og de vil finde lykken sammen. *Nú hefi ek þýddan draum þinn ok hygg eptir munu ganga* 'nu har jeg tydet din drøm og giv agt på, at den vil gå i opfyldelse'. Det kan vist ikke forbløffe, at tolkningen går i opfyldelse. Teksten viser, at det ikke er alle forundt at tolke drømme, da det kræver særlige forudsætninger, hvilket Þorsteinn's manglende forståelse af sin egen drøm illustrerer. Heroverfor står nordmanden, som allerede tidligere i sagaen er blevet karakteriseret som én, der kender til drømme (*austmaðrinn hendi mikit gaman at draumum* 'nordmanden havde meget glæde af drømme'; ibid. 52). Koblingen mellem drømmen og tolkningen (og dermed de kommende begivenheder) består i, at entiteterne i drømmen *svarer til* personer i virkeligheden og de enkelte handlinger *svarer til* personernes handlinger. Præcis derfor skal en drøm tydes, da hele pointen er, hvad skikkelserne og handlingerne egentlig svarer til. I *Somniale Danielis* er sammenhængen formuleret i stereotype vendinger: A varsler B og C varsler D. Der er således tale om en én til én korrelation mellem symbolerne i drømmen og de kommende begivenheder, men der er ikke tale om, at en person har en sjælelig forbindelse med den skikkelse, som repræsenterer vedkommende i drømmen. Dette kan tydeliggøres yderligere. I *Hrólf's saga Gautrekssonar* (1976, 72) fortælles, at kong Eirekr's dronning har en drøm, hvor hun ser en række dyr der iblandt en løve og en isbjørn. Kong Eirekr beder dronningen tolke drømmen, hvilket hun gør ved først at betegne løven *konungs fylgja* 'konges fylgja'. Betydningen af den ved løven løbende isbjørn bestemmes derefter som, at *Þar mun þessum konungi fylgja nokkur kappi eða konungsson, því at björninn er stærk, ok merkir hann sterka fylgd* 'der vil følge denne konge en eller anden kæmpe eller kongesøn, fordi bjørnen er stærk, og den tilkendegiver (*merkir*) et stærkt følge'. Det interessante her er tolkningen af isbjørnen. Det er nemlig isbjørnens egenskaber som dyr, der foranlediger tolkningen af den. Da isbjørnen er stærk, må den svare til en kæmpe eller en kongesøn. Det siges direkte, at isbjørnen *tilkendegiver* et stærkt følge. Her anvendes verbet *merkja*, som i denne sammenhæng betyder "betegne, tilkendegive noget ved Hjælp af Ord, Tegn eller saadant, hvorpaa det kan kendes" eller "tjene til Tegn paa, Billede af noget, betyde" (Fritzner 1973, II:680 f.). Det må igen konstateres, at der ikke kan være tale om, at isbjørnen er sjæleligt forbundet med en kongesøn, men at isbjørnen i drømmen *svarer til* en kongesøn i virkeligheden. Den samme anvendelse af *merkja* forekommer i *Þorsteins*

saga Víkingssonar (1976, 29). Þorsteinn har fortalt om sin drøm til Þórir, som svarer: *Hvat ætlar þú merkja draum þenna?* 'Hvad mener du denne drøm tilkendegiver?'. Det blev tidligere nævnt, at *fylgja* ved drømme og syn kun forekommer, hvor en tolkning er påkrævet; og *fylgja* anvendes her med en konsekvent entydig betydning ved altid at betegne symbolerne, men aldrig de virkelige personer repræsenteret ved disse symboler. *Fylgja* må derfor i disse sammenhænge entydigt skulle oversættes med 'symbol i drømme og syn'. Hvis en *fylgja* i en drøm virkelig var en persons sjæl eller dobbeltgænger, ville Þorsteinn's tidligere citerede (forkerte) tolkning af sin egen drøm i *Gunnlaugs saga Ormstungu* være absurd!¹⁵

Det måske mest velkendte eksempel på et syn, hvori *fylgja* forekommer, er en episode fra *Brennu-Njals saga* (1971, 106 f.). Det fortælles, at der plejede at gå en buk rundt på gården, som ingen måtte drive bort. En dag sidder Njáll og Þórðr og taler sammen, men pludselig udtrykker Þórðr, at der er ved at ske noget underligt (*Underliga bregðr nú við*). Njáll spørger, hvad han ser, hvorefter Þórðr fortæller, at han kan se bukken ligge blodig i en fordybning. Hertil bemærker Njáll dog, at der intet er at se og forklarer herefter Þórðr, at han er en dødsmerket mand (*maðr feigr*) siden han har set sin *fylgja*. Her må forbindelsen mellem den blodige buk og Þórðr også være symbolsk. Det er svært at forestille sig gårdens ged som en konkretiseret form af Þórðr's sjæl – og i øvrigt ser han ikke selve geden, men har et syn, hvori han ser geden i en bestemt situation. Fortællingen meddeler intet om, hvorledes den virkelig ged har det, mens Þórðr har sit syn. For så vidt kunne geden gå glad og frodig rundt og græsse et sted i nærheden. Fremtiden for Þórðr er altså markeret ved et symbol, hvis tilstand tilkendegiver kommende begivenheder.

I de fleste beretninger om drømme og syn står *fylgja* dog ikke alene, men specificeres ved en genitiv. Hermed angives, hvad den pågældende entitet i drømmen symboliserer. I de førnævnte drømme skal *mannna fylgjur* og *konungs fylgja* gengives med 'menneskers symboler, symboler for mennesker' henholdsvis 'konges symbol, symbol for en konge'. I *Sögubrot af Fornkonungum* (1976, 342 f.) fortæller kong Hrærekr om sin drøm til hustruen Auðr. I drømmen optræder en leopard, en drage og en hjort. Leoparden og dragen udlægges som kong Ívarr, far til Auðr, mens hjorten symboliserer kong Hrærekr. Auðr betegner de tre dyr, som *konunga fylgjur* 'symboler for konger'. I *Ljósvetninga saga* (1979, 60)

¹⁵ Det skal dog bemærkes, at Larsen (1917, 53 f.) selv var af den overbevisning, at *fylgja* i drømmene repræsenterer et menneskes sjæl.

siger Einarr om sin egen drøm: *Slíkt mun fyrir miklum tíðendum, ok eru þetta manna fylgjur* 'sligt vil betyde store tidende, og symboler for mennesker er dette'.

α. Hvorfor blev disse symboler betegnet *fylgja*? Det må hænge sammen med, at drømmene i en symbolsk form viser, hvad som vil ske i fremtiden dvs. hvad som vil følge. Det er derfor naturligt, at symbolerne gives en terminus technicus *fylgja* med grundbetydningen 'det som følger'. Det skal bemærkes, at drømmesymbolerne i fire sagaer er betegnet *manna hugir*, således at *manna fylgjur* og *manna hugir* er synonyme udtryk (Gehl 1939, 129).¹⁶ Her må *manna hugir* skulle oversættes med "tanker om mennesker". Det er vigtigt i denne sammenhæng at bemærke, at de symbolske drømme i sagalitteraturen ikke har en afsender. Drømmene er ikke sendt fra en højere eller guddommelig magt, men er der blot, hvorefter de indviede kan tolke og forstå dem. Drømmene fungerer mekanisk derved at begivenhederne forudset af drømmene vil ske uanset om man aktivt søger at ændre de fremtidige hændelser eller passivt lader stå til.¹⁷ Ud fra dette og betegnelsen *manna hugir* bliver det klart, at en symbolsk drøm eller syn er en persons tanker om fremtiden. Mere præcist kan det udtrykkes således, at en symbolsk drøm eller syn er en persons tanker om menneskers kommende handlinger – jf. i øvrigt det ofte forekommende udtryk *minn hugr segir mér* 'min hu siger mig dvs. jeg formoder, at det følgende vil ske'.¹⁸

β. Ét tekststed skal inddrages fordi det har haft stor betydning for den traditionelle forståelse af *fylgja* som et sjælebegreb. Teksten selv gør ikke brug af ordet *fylgja*, men står alligevel i tæt forbindelse med de anførte anvendelser. Tekststedet er fra *Víga-Glúms saga* (1956, 30 f.) og læses normalt som et belæg for, at *fylgja* kan ækvivaleres med substantivet *hamingja* i betydningen 'lykke' og således være en art personificeret

¹⁶ Det drejer sig om følgende sagaer: *Harðar saga* (1991, 77), *Hávarðar saga Ísfríðings* (1972, 350), *Þórdar saga Hreðu* (1959, 179) og *Þorsteins þátrr Uxafóts* (1991, 361). Gehl anfører også et sted i *Þorsteins saga Síðu-Hallssonar* (1950, 314), men her omtales selve drømmesymbolerne dog ikke *hugir manna*; derimod tolkes symbolerne som udtryk for én mands sindstilstand (*hugr*).

¹⁷ Der kunne være tale om en art skæbnetto, selvom det er problematisk at slutte fra sagaernes drømme til virkelige forestillinger. De symbolske drømme er, som Larsen også betegner dem, litterære drømme. Det mekaniske i drømmenes karakter ligger allerede i den byzantinske drømmebog: A svarer til B og C til D. Hele systemet kunne være optaget derfra som en litterær model.

¹⁸ I et forfejlet forsøg på at redde troværdigheden af den overleverede litteratur kommer Turville-Petre (1966, 354 og 1972, 50 f.) ind på muligheden af, at islændingene skulle være blevet så inspireret af drømmebogen, at deres drømme reelt kom til at indeholde drømmebogens varsler.

lykke for en enkelt person. Det fortælles, at Glúmr en nat drømte, at han står udenfor på sin gård kiggende imod fjorden. Herfra kan han se en kvinde komme gående hen imod gården; hun er dog af en betragtelig størrelse, da hendes skuldre når op til fjeldene på begge sider af fjorden. I drømmen går Glúmr henimod kvinde for at byde hende ind, hvorefter han dog vågner. Glúmr tolker selv sin drøm således, at Vigfúss, Glúmr's morfar, er død og kvinden er hans *hamingja*; *ok var hann um aðra menn fram um flesta hluti at virðingu, ok hans hamingja mun leita sér þangat staðfestu, sem ek em* 'og han overgik i anseelse andre mænd ved de fleste gøremål, og hans *hamingja* vil søge ophold herhenne, hvor jeg er'. Vi har her at gøre med en drøm af samme type, som dem vi tidligere har været inde på, nemlig de symbolske drømme. Det står da også tydeligt i teksten, at denne underlige drøm ikke giver mening førend Glúmr tyder (*ræðr*) den. Ordet *fylgja* anvendes ikke i teksten, men som det er vist, så betegnes de enkelte symboler i disse drømme *fylgja*. På denne måde er *hamingja* faktisk lig med *fylgja*, men ikke på den måde, som man hidtil har ment. Der er ikke tale om, at sagaforfatteren har tillagt Glúmr den opfattelse, at hans morfars *hamingja* skulle være en kæmpestor kvinde. Derimod har Glúmr en drøm, hvor morfarens *hamingja* bliver repræsenteret med et symbol – en *fylgja* – som er en kvinde. Det er fremhævet tidligere, at der ikke er en indre sammenhæng mellem en person og dennes i en drøm eller syn repræsenterende symbol. Ligeledes er der ingen indre sammenhæng mellem *hamingja* og symbolet (*fylgja*). Teksten fortæller således intet om, hvad *hamingja* er, men kun hvorledes et (arbitrært?) drømmesymbol af en mands *hamingja* kan tage sig ud.

γ. Yderligere tekster med *fylgja* i betydning 'symbol i drøm og syn' er *Bjarnar saga Hítöðlakappa* (1938, 177), *Brennu-Njals saga* (1971, 170), *Hrólfs saga Gautrekssonar* (1976, 89 f.), *Ljósvetninga saga* (1979, 85), *Vatnsdæla saga* (1939, 110 f.), og *Örvar-Odds saga* (1976, 212 f.).

F. Når *fylgja* som nomen agentis anvendes i komposita bibeholder ordet sin grundlæggende vage betydning af 'en eller noget som følger eller yder støtte'. Dette kan ske, fordi det med *fylgja* sammensatte led specificerer, hvilken konkret entitet eller hvilket fænomen *fylgja* viser til. Således fx *heimanfylgja* egentlig 'det som følger med hjemmefra', der af Fritzner gengives med tre konkretiserede oversættelser: 1) "hvad en Kvindeperson ved sit Giftermaal faar med sig fra sit forrige Hjem"; 2) "hvad en Søn ved sit Giftermaal faar hjemmefra for at tage det i Besiddelse som sin Eiendom"; og 3) "hvad der skal være givet en Kirke til Udstyr, til Eiendom førend den faar sin Indvielse". Ligeledes for *trúfylgja* egentlig 'hvad der følger en tro' og hos Fritzner "Iagttagelse af

Kristendommens Forskrifter”. Et tredje eksempel kan være *líkfylgja* egentlig ’hvad der følger et lig’ og af Fritzner oversat med 1) ”Ligfølge, Mennesker som følger ens Lig til Graven”; og 2) ”Begravelse”. Andre komposita med *fylgja* (nomen agentis) er *barnsfylgja*, *kynfylgja* og *mannsfylgja*.

§ 4. I denne paragraf skal to særlige anvendelser af *fylgja* behandles, da sammenhængene gør det svært at fastsætte den reelle betydning af ordet. De to tekster er *Orkneyinga saga* og prosadelen af eddadigtet *Helgaqviða Hiorvarðzsonar*.

A. I kapitel 4 af *Orkneyinga saga* (1965, 10) har Rognvaldr jarl en samtale med sin frillesøn Hrollaugr. Hrollaugr spørger, om det er Rognvaldr’s vilje, at han skal rejse bort. Jarlen svarer hertil, at *Eigi mun þér jarldóms auðit, ok liggja fylgjur þínar til Íslands, þar muntu auka ætt þína ok mun gøfug verða í því landi* ’Jarledømmet er ikke skæbnebestemt for dig, og liggja fylgjur þínar til Íslands; dér vil du øge din æt og blive berømt i det land’. Det er udtrykket *liggja fylgjur þínar til Íslands*, som har interesse. Turville-Petre har udførligt behandlet udtrykket med udgangspunkt i, at *fylgja* betyder ’sjæl, dobbeltgænger’ med konnotationen ’skæbne’. Turville-Petre (1972, 56) angiver, at den normale betydning af *liggja til* er ”belongs to, pertains to”, hvorfor han oversætter hele udtrykket med ”your destiny belongs to Iceland” eller ”your destiny lies in Iceland”. Det er korrekt, at en gængs betydning af *liggja til* er ’høre til’, men det må nu være klart, at *fylgja* ikke kan have betydningen ’sjæl, dobbeltgænger’ endsige kobles til en skæbneforestilling. En tentativ tolkning kan tage udgangspunkt i udtrykket *liggja til* og ikke som Turville-Petre begynde med *fylgja*. Udover at betyde ’høre til’, så kan *liggja til e-s* også betyde ’ligge og vente på noget’, som fx i udtrykket *liggja til hafs* betydende ”liggje og vente på bør så ein får komme til hafs” (Heggstad, Hødnebø & Simensen 1990, 271). Anvendes denne betydning i sætningen fra *Orkneyinga saga*, kan udtrykket oversættes med ’dine *fylgjur* ligger og venter på at komme til Island’. Går vi ud fra denne betydning, så vil *fylgjur* her have den almene betydning ’følgesvende, rejsefæller’. Hele Rognvaldr’s svar til sin frillesøn kommer derfor til at lyde, som en direkte opfordring til at drage af sted med det samme: ’Jarledømmet er ikke skæbnebestemt for dig, og dine følgesvende ligger og venter på at komme til Island; dér vil du øge din æt og blive berømt i det land’.

B. I *Helgaqviða Hiorvarðzsonar* fortælles om Helgi og Heðinn, to sønner af kong Hiorvarðr. En juleaften, da Heðinn er på vej hjem, møder han en troldkvinde (*trollkona*) ridende på en ulv med slanger som tøjler.

Hun tilbyder Heðinn sit følgeskab (*fylgð*). Heðinn dog takker nej, hvorefter troldkvinden udbryder, at han vil fortryde dette ved *bragarfull*, drikkebægeret, hvormed man aflagde løfter. Ved den følgende løfte-aflæggelse kommer Heðinn da også til at love, at han vil tilkæmpe sig Helgi's udkårne Svána. Heðinn fortryder dog sit løfte og begiver sig til Helgi for at fortælle ham om situationen. De taler sammen og efter str. 34 fortællendes om Helgi, at *hann grunadi um feigð sína oc þat, at fylgior hans höfðu vitiað Heðins, þá er hann sá konuna ríða varginom* 'han tænkte på sin forestående død og det, at hans *fylgjur* havde besøgt Heðinn, da han så kvinden ride på ulven' (*Edda* 1962, 148); men hvorfor betegner Helgi den ulveridende troldkvinde og ulven som sine *fylgjur*?¹⁹ Det er svært at svare på, da der ikke i øvrigt synes at være nogen forbindelse mellem Helgi og troldkvinden. Ordet kunne måske have betydningen 'følgesvende', men det er ikke umiddelbart til at se, hvorledes forståelsen af teksten skulle blive bedre herved. En oversættelse af *fylgja* med 'sjæl, dobbeltgænger' vil dog være absurd, da Helgi dårligt kan have en troldkvinde og hendes ulv som dobbeltgængere! Det samme gælder for betydningen 'skytsånd', da troldkvinden ikke kan siges at beskytte Helgi – tværtimod. Gering & Sijmons (1931, 59) henviser til den velkendte episode i *Hallfreðar saga*, hvor Hallfreðr ser sin *fylgjukona*. Denne tekst er behandlet i § 3.C.γ, men der synes umiddelbart ikke at være nogen sammenhæng mellem sagaen og eddadigtet. Den bedste mulighed er derfor at resignere og erkende, at skriveren af prosateksten har forudsat, at læseren eller lytteren ville sidde inde med en forhåndsviden om historien, som desværre er gået tabt i dag.

§ 5. De to betydningsrelationer mellem substantivet *fylgja* og verbet *fylgja* kan afspejle en semantisk udvikling af ét substantiv eller to selvstændige orddannelser.²⁰ Ser vi først på den kronologiske fordeling af tekststederne, må nomen actionis-betydningen være den ældste. Det tidligste belæg herfor er *Bersögslisvísur* af Sigvatr Þórðarson fra omkring 1030–1050 og hertil kommer flere sikre 1100-talsbelæg. Anvendelsen synes derimod at aftage i 1200-tallet og er næsten helt ophørt i 1300-tallet. Nomen agentis-betydningen kendes derimod fra mange 1200- og 1300-talstekster, hvoraf de ældste belæg fra omkring år 1200 er oversættelsen af Oddr's saga om Óláfr Tryggvason og fragmentet *Sögubrot af Forn-*

¹⁹ von See et al. (2004, 560) angiver, at *fylgjur* kun henviser til troldkvinden, men da *fylgjur* er pluralis kan ordet bedst henvises til hende og hendes ulv.

²⁰ Den anonyme bedømmer af denne artikel skal have tak for værdifulde bemærkninger til spørgsmålet behandlet her.

konungum af *Skjöldunga saga*. Betydningen foreligger også i eddadiget *Guðrúnarqviða II*, men dateringen heraf er dog usikker og kan meget vel falde i den første halvdel af 1200-tallet (von See et al. 2009, 625). Denne klare kronologiske spredning peger i retning af en betydningsudvikling af ét substantiv fra en oprindelig betydning 'følgeskab, støtte'. Denne udvikling kan sandsynliggøres yderligere ved en sammenligning med det feminine substantiv *fylgð*, der ligeledes er afledt fra verbet *fylgja*. Grundbetydningen er her 'følgeskab, det at følge' og udvikler sig herfra til også at betegne en høvdings følge af håndgangne mænd (Heggstad, Hødnebo & Simensen 1997, 131 og Torp 1973–74, 23). Den kronologiske spredning af betydningerne indenfor nomen agentis-gruppen lader sig mindre klart opstille. Ud fra parallellen med *fylgð* kan betydningen 'følgesvend' udskilles som den ældste, mens betydningen 'personlige ejendele' kun kendes fra *Brennu-Njáls saga* og derfor må betragtes som sen (omkring år 1300).

§ 6. Den leksikografiske undersøgelse af *fylgja* er nu tilendebragt og en simpel ordbogsartikel over simplekset *fylgja* kan opstilles med en kronologisk rangering af de enkelte betydninger (med angivelse af ældste belæg) samt en markering af de to betydningsrelationer til verbet *fylgja*.

Fylgja f. 1. følgeskab, støtte (1030–1050). **2.a.** følgesvend, håndlanger, også om hjælpende overnaturlige entiteter; følgende skare (kollektiv singularis) (o. år 1200). **2.b.** symbol i drøm eller syn (o. år 1200). **2.c.** personlige ejendele, tilbehør (kollektiv singularis) (o. år 1300).

Bibliografi

Kilder

- Bjarnar saga Hítðelakappa* 1938. Sigurður Nordal & Guðni Jónsson (red.). Íslenzk Fornrit III. Hið Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.
- Brennu-Njáls saga* 1971. Einar Ól. Sveinsson (red.). Íslenzk Fornrit XII. Hið Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.
- Clemens saga* 1874. C. R. Unger (red.). Postola Sögur. Christiania.
- Den Norsk-Islandske Skaldediktningen* 1946–49. Ernst A. Kock (red.). C. W. K. Gleerups Förlag, Lund.
- Edda. Die Lieder des Codex Regius* 1962. Gustav Neckel & Hans Kuhn (red.). Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.

- Grágás* [*Konungsbók*] 1974. Islændernes Lovbog i Fristatens Tid udgivet efter det Kongelige Bibliotheks Haandskrift og oversat af Vilhjálmur Finsen for det Nordiske Literatur-Samfund. Anden Del, Text II. Genoptrykt efter Vilhjálmur Finsens udgave 1852. Odense Universitetsforlag.
- Grágás* [*Staðarhólsbók*] 1974. Efter det Arnarnagnæanske Haandskrift Nr. 334 fol., Staðarhólsbók. Genoptrykt efter Vilhjálmur Finsens udgave 1879. Odense Universitetsforlag.
- Gull-Þóris saga* [eller *Þorskefirðinga saga*] 1898. Kr. Kålund (red.). Samfund til udgivelse af Gammel Nordisk Litteratur, København.
- Gunnlaugs Saga Ormstungu* 1938. Sigurður Nordal & Guðni Jónsson (red.). Íslenzk Fornrit III. Hið Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.
- Hallfredar saga* 1939. Einar Ól. Sveinsson (red.). Íslenzk Fornrit VIII. Hið Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.
- Harðar saga* 1991. Þórhallur Vilmundarson & Bjarni Vilhjálmsson (red.). Íslenzk Fornrit XIII. Hið Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.
- Hávarðar saga Ísfirðings* 1972. Björn K. Þórolfsson & Guðni Jónsson (red.). Íslenzk Fornrit VI. Hið Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.
- Heiðarvíga saga* 1938. Sigurður Nordal & Guðni Jónsson (red.). Íslenzk Fornrit III. Hið Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.
- Homiliu-Bók. Ísländska Homilier* 1872. Theodor Wisén (red.). C. W. K. Gleerups Förlag, Lund.
- Hrólfs saga Gautrekssonar* 1976. Guðni Jónsson (red.). Fornaldar Sögur Norðurlanda IV. Íslendingasagnaútgafan.
- Hrólfs saga Kraka ok Kappa hans* 1976. Guðni Jónsson (red.). Fornaldar Sögur Norðurlanda I. Íslendingasagnaútgafan.
- Ljósvetninga saga* 1979. Björn Sigfússon (red.). Íslenzk Fornrit X. Hið Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.
- Oddr Snorrason 1932: *Saga Óláfs Tryggvasonar*. Finnur Jónsson (red.). G. E. C. Gads Forlag, København.
- Óláfs saga Tryggvasonar en mesta* 1958–61. Ólafur Halldórsson (red.). Editiones Arnarnagnæanæ, Series A, vol. 1 + 2. København.
- Orkneyinga saga* 1965. Finnboði Guðmundsson (red.). Íslenzk Fornrit XXXIV. Hið Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.
- Stjorn* 1862. C. R. Unger (red.). Christiania.
- Sturlunga Saga* 1878. Including the *Islendinga Saga* of Lawman Sturla Thordsson and other Works. Gudbrand Vigfusson (red.). Oxford.
- Sverris Saga* 1981. Etter Cod. AM 327 4°. Gustav Indrebø (red.). Den Norske Historiske Kildeskriftkommission. Styret for Kjeldeskriftfondet, Oslo.
- Sögubrot af Fornkonungum* 1976. Guðni Jónsson (red.). Fornaldar Sögur Norðurlanda I. Íslendingasagnaútgafan.
- Þórðar saga Hreðu* 1959. Jóhannes Halldórsson (red.). Íslenzk Fornrit XIV. Hið Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.
- Þorsteins saga Víkingssonar* 1976. Guðni Jónsson (red.). Fornaldar Sögur Norðurlanda III. Íslendingasagnaútgafan.
- Þorsteins þátrr Uxafóts* 1991. Þórhallur Vilmundarson & Bjarni Vilhjálmsson (red.). Íslenzk Fornrit XIII. Hið Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.

- Vatnsdæla saga* 1939. Einar Ól. Sveinsson (red.). Íslenzk Fornrit VIII. Hið Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.
- Víga-Glúms saga* 1956. Jónas Kristjánsson (red.). Íslenzk Fornrit IX. Hið Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.
- Vitæ Patrum* 1877. C. R. Unger (red.). Heilagra Manna Sögur II. Christiania.
- Órvar-Odds saga* 1976. Guðni Jónsson (red.). Fornaldar Sögur Norðurlanda II. Íslendingasagnaútgáfan.

Sekundærlitteratur

- Angenendt, A. 1994: *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*. Verlag C. H. Beck, München.
- Baetke, W. 1951: *Christliches Lehngut in der Sagareligion & Das Svoldr-Problem. Zwei Beiträge zur Sagakritik*. Berichte die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse 98,6. Akademie Verlag, Berlin.
- Baetke, W. 1964: *Yngvi und die Ynglinger. Eine Quellenkritische Untersuchung über das nordische "Sakralkönigtum"*. Berichte die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse 109,3. Akademie Verlag, Berlin.
- Bjarni Einarsson 1976: *To Skjaldesagaer. En Analyse af Kormáks saga og Hallfredar saga*. Universitetsforlaget Islandsserie.. Universitetsforlaget, Bergen, Oslo & Tromsø.
- Blum, I. 1912: *Die Schutzgeister in der Altnordischen Literatur*. Zabern.
- Bosl, K. 1975: "Die 'Familia' als Grundstruktur der mittelalterlichen Gesellschaft". *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 38, s. 403–424.
- Cleasby, R. & Vigfusson, G. 1975: *An Icelandic-English Dictionary*. Clarendon, Oxford.
- Ejerfeldt, L. 1971: *Helighet, "Karisma" och Kungadöme i Forngermansk Religion*. Skrifter utgivna av Religionshistoriska Institutionen i Uppsala (Hum. Fak.) 7. Almqvist & Wiksells Boktryckeri, Uppsala.
- Falk, H. 1926: "'Sjelen' i Hedentroen". *Maal og Minne* 1926, s. 169–174.
- Falk, H. 1927: "De Nordiske Hovedguders Utviklingshistorie". *Arkiv för nordisk filologi* 43, s. 34–44.
- Finnur Jónsson 1931: *Lexicon Poeticum. Antiquæ Linguae Septentrionalis. Ordbog over Det Norsk-Islandske Skjaldesprog*. Oprindeligt forfattet af Sveinbjörn Egilsson. 2. udgave ved Finnur Jónsson.. København.
- Förster, M. 1910: "Beiträge zur mittelalterlichen Volkskunde IV". *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 125 (N.F. 25), s. 39–70.
- Förster, M. 1911: "Beiträge zur mittelalterlichen Volkskunde V". *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 127 (N.F. 27), s. 31–84.
- Fritzner, J. 1973. *Ordbog over det Gamle Norske Sprog*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Gehl, W. 1939: *Der Germanische Schicksalsglaube*. Junker und Dünhaupt Verlag, Berlin.
- Gering, H. 1903: *Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der Edda*. Halle a. S.

- Gering, H. & Sijmons, B. 1931: *Kommentar zu den Liedern der Edda II: Heldenlieder*. Von Hugo Gering, nach dem Tode der Verfassers herausgegeben von B. Sijmons. Halle (Saale).
- Gordon, E. 1937: *Die Olafssaga Tryggvasonar des Odd Snorrason*. Verlag Rudolph Pfau, Berlin.
- Head, T. 1990: *Hagiography and the Cult of Saints. The Diocese of Orléans, 800–1200*. Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, Fourth Series, Vol. 14. Cambridge University Press, Cambridge.
- Heggstad, L., Hødnebø, F. & Simensen, E. 1997: *Norrøn Ordbok*, 4. utg. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Holtmark, A. 1955: *Ordforrådet i de Eldste Norske Håndskrifter til ca. 1250*. Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. Jacob Dybwad, Oslo.
- Kelchner, G. D. 1934: *Dreams in Old Norse Literature and their Affinities in Folklore. With an Appendix containing the Icelandic Texts and Translations*. University Press, Cambridge.
- Larsen, S. 1917: "Antik og Nordisk Drømmetro". *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. 1917, s. 37–85.
- Larsson, L. 1891: *Ordförrådet i de Älsta Isländska Handskrifterna*. Lund.
- Lönnroth, L. 1963: "Studier i Olaf Tryggvasons Saga". *Samlaren* 84, s. 54–94.
- Lönnroth, L. 1963–64: "Kroppen som Själens Spegel – ett Motiv i de Isländska Sagorna". *Lychmos* 1963–64, s. 24–61.
- Mundal, E. 1974: *Fylgjemotiva i Norrøn Litteratur*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Nygaard, M. 1966: *Norrøn Syntax*. H. Aschehoug & Co., Oslo.
- Reier, H. 1976: *Seelenvorstellungen im Altnordischen*. Universitäts-Druckerei, Kiel.
- von See, K., la Farge, B., Gerhold, W., Dusse, B., Picard, E. & Schulz, K. 2004: *Kommentar zu den Liedern der Edda 4*. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
- von See, K., la Farge, B., Picard, E., Schulz, K. & Teichert, M. 2009: *Kommentar zu den Liedern der Edda 6*. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
- Simek, R. 1993: *Dictionary of Northern Mythology*. D. S. Brewer, Cambridge.
- Simek, R. & Hermann Pálsson 2007: *Lexikon der Altnordischen Literatur*. Kröners Taschenausgabe 490. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart.
- Ström, F. 1999: *Nordisk Hedendom. Tro och Sed i Förkristen Tid*. Akademiförlaget. Göteborg.
- Ström, Å. V. 1975: *Germanische Religion*. Die Religion der Menschheit 19,1. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart.
- Strömbäck, D. 1935: *Sejd. Textstudier i Nordisk Religionshistoria*. Nordiska Texter och Undersökningar 5. Hugo Gebers Förlag, Stockholm.
- Strömbäck, D. 1949: *Tidrande och Diserna. Ett Filologiskt-Folkloristiskt Utkast*. Lund.
- Torp, A. 1973–74: *Gamalnorsk Ordavledning*. Scripta Minora. Studier utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1973–74:2. CWK Gleerup, Lund.
- Turville-Petre, G. 1966: "Dream Symbols in Old Icelandic Literature". *Festschrift Walter Baetke. Dargebracht zu seinem 80. Geburtstag am 28. März 1964*. Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar, s. 343–354.

- Turville-Petre, G. 1968: "An Icelandic Version of the Somniale Danielis". Allan H. Orrick (red.), *Nordica et Anglica. Studies in Honor of Stefán Einarsson*. *Janua Linguarum* 22. Mouton, The Hague, s. 19–36.
- Turville-Petre, G. 1972: *Nine Norse Studies*. Viking Society for Northern Research Text Series vol. V. Viking Society for Northern Research, London.
- de Vries, J. 1962: *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch*. E. J. Brill, Leiden.
- de Vries, J. 1964–67: *Altnordische Literaturgeschichte*. Grundriss der Germanischen Philologie 15 & 16. Walter de Gruyter & Co, Berlin.
- de Vries, J. 1970: *Altgermanische Religionsgeschichte*. Grundriss der Germanischen Philologie 12. Walter de Gruyter & Co, Berlin.

PETER JACKSON

Guden i trädet

Till tolkningen av *Hávamál* 138–145

Det finns en gåtfull och mycket omdiskuterad passage i dikten *Hávamál* (138–145) som beskriver hur en människa eller en gud, av allt att döma guden Oden själv, under nio nätter hängde i ett träd (eller en galge), sårad med ett spjut och utan vare sig mat eller dryck, för att därefter ha upptagit runor; fallit ned från trädet; mottagit nio sånger från Bøljþórs son, Bestlas far; bjudits att dricka av det åtråvärda skaldemjödets och som en följd av detta börjat växa och frodas. I direkt anknytning till skildringen följer en serie instruktioner som, trots sin korthuggna och dunkla karaktär, tycks befatta sig med runristning och olika moment i den förkristna kulturen.

I samma avseende som dikten *Hávamál* till sin struktur och sitt innehåll skiljer sig från de övriga s.k. ”Eddadiktterna”, intar hängningsmotivet i *Hávamál* en unik plats i den fornvästnordiska litteraturen och i studiet av fornnordisk religion. Få textställen har blivit föremål för större uppmärksamhet och vållat större oenighet bland den nordiska hedendomens moderna utforskare. Att i korthet ge en uttömmande översikt av passagens religionshistoriska reception vore således en hopplös uppgift. Det finns däremot några framträdande problemställningar i studiet av passagen som måste kommenteras innan vi kan fortsätta.

Den ena problemställningen gäller frågan om kristet inflytande på hängningsmotivet. Det är inte utan viss tvekan jag ger mig i kast med

---

Jackson, P., professor, religionshistoriska avdelningen, inst. för etnologi, religionshistoria och genusstudier, Stockholms universitet. “The god in the tree. Towards an interpretation of *Hávamál* 138–145”, *ANF* 124 (2009), s. 31–52.

Abstract: The paper proceeds from a much-debated passage in the Eddic poem *Hávamál* (138–145). The “ego” of the introductory stanzas – often assumed to be the god Odin – relates how he was hanging in a “windy tree” for nine nights without anything to eat or drink, whereupon he seems to enter into a state of luxuriance and primeval mediation. The following stanzas are apparently concerned with proper sacrificial conduct and the treatment of runes. The purpose of the current paper is to present a unified interpretation of the whole passage by exploring the close affinity between sacrifice and divination in Old Norse and Germanic societies.

Keywords: *Hávamál*, Old Norse religion, Odin, sacrifice, divination, runes.

denna fråga, eftersom den egentligen kräver en mera utförlig behandling än den här artikelns format tillåter. I sina mest extrema formuleringar förefaller dock de alternativa tolkningarna av detta problem falla på sin egen orimlighet, d.v.s. att hängningsmotivet i *Hávamál* antingen helt skulle sakna förkristna inslag eller att motivet inte i något som helst avseende skulle ha blivit föremål för kristna tolkningar och kristen reception. Den andra problemställningen kan sägas stå och falla med den förra och rör själva motivets (här förstått som en möjlig källa till förkristna föreställningar) kategorisering mot bakgrund av de två storheterna ”offer” och ”initiation”. Innan jag kommer in på denna diskussion, för att till sist presentera min egen tolkning av stroferna, är det på sin plats med några allmänna anmärkningar om *Hávamál* i sin helhet och om den aktuella passagens struktur.

Textkritik och komposition

Hávamál är den längsta av dikterna i den 1200-talshandskrift (Codex Regius 2365, 4to) som kommit att tjäna som en av de viktigaste källorna till den förkristna mytologin. I sin befintliga form förefaller dikten vara ett kompilat. Många av stroferna har säkert haft sitt ursprung i olika dikter och slutprodukten fördelar sig dessutom tematiskt på mer eller mindre självständiga avsnitt. Till stora delar består dikten av s.k. ”gnomiska” eller ”epigrammatiska” strofer, som i komprimerad form uttrycker moraliska och praktiska råd. I vissa fall presenteras dessa gnomiska strofer mot bakgrund av korta, mytiska episoder, vilka tycks fungera som ett slags prejudikat. Det framgår särskilt tydligt av dessa episoder att Oden själv skall förstås som det talande subjektet i merparten av dikten, något som också kan utläsas ur diktens titel och dess slutstrof (164): *Nú ero Háva mál kveðin* ”Nu är den Höges tal framsagt”. Tillnamnet Hávi (eller Hár), ”den Höge”, kan på goda grunder knytas till Oden. Vissa strofer är emellertid mera vacklande på denna punkt, vilket vi strax skall bli varse när vi ser närmre på den aktuella passagen.

Det är inte endast diktens uppbrutna struktur som gör det svårt att föreställa sig en texttrogen tradering sedan förkristen tid, utan även delar av dess stoff. En av de forskare som ivrigast drivit denna tes, Klaus von See, kunde i två studier från 1972 visa att delar av *Hávamál* stod i ett särskilt beroendeförhållande till latinsk litteratur från kontinenten.¹ En hörnsten i bevisföringen är de tydliga överensstämmelserna mellan

¹ von See 1972a och 1972b: 2–18.

Hávamál och *Hugsvinnsmál*, en isländsk bearbetning av den latinska lärodikten *Disticha Catonis*. Ett sådant inflytande från den medeltida skriftkulturen är endast tänkbart efter att klosterväsendet etablerades på Island under 1100-talets första hälft, varför von See daterade dikten i dess befintliga form till 1100-talet eller det tidiga 1200-talet. Han uteslöt därmed inte att flera av stroforna var betydligt äldre och även kunde ha förelagat i mindre strofgrupper innan den slutgiltiga versionen kompilerades. Mot bakgrund av dessa anmärkningar skall jag nu presentera en kortfattad strukturanalys av den aktuella passagen.

Själva hängningsmotivet fördelar sig på fyra sammanhängande strofer, vilka tycks återge en serie händelser förlagda till ett mytiskt förflutet. Här, liksom i andra delar av dikten, kan strofernas "jag" antas vara guden Oden själv, som ur sin egen mytiska biografi extraherar kärnfulla levnadsvisdomar. Därefter följer en serie strofer (142–145) som riktar sig direkt till en namnlös åhörare eller läsare med instruktioner och frågor ("Du må ....!", "Vet du hur ...?"). Strofernas "jag" är inte längre Oden själv, utan snarare poeten eller redaktören.² Den sista strofens slutrader förefaller knyta an till hängningsmotivet, denna gång med hänvisning till Oden (= Þundr) i tredje person. Övergången till den del av dikten som brukar kallas *Ljóðatal* markerar ett tydligt tematiskt brott i texten. Passagens inledningsstrof (138) har även markerats med stor begynnelsebokstav i handskriften.

I sin helhet placerar sig detta kringskurna textstycke (*Rúnatal*) i ett svårbestämbart gränsland mellan myt och rit, mellan den fornskandina-viska religionens föreställningsvärld och dess handlingsaspekter. Endast ett fåtal poetiska omskrivningar i skaldediktningen indikerar att hängningsmotivet varit känt i förkristen tid. Bland dessa utmärker sig en kenning i Eyvindr Finnson Skáldaspills *Háleygatal* (1) från slutet av 900-talet, som bevisar att Oden inte endast kunde uppfattas som "de hängdas gud" (*Hangaguð*, *Hangatýr*, etc.) utan själv som en "galgens börda" (*galga farmr*). Om de andra aspekterna på motivet är däremot den äldsta litteraturen förtegen. Denna brist på tydliga paralleller i den fornsvästnordiska diktningen föranledde tidigt Sophus Bugge att istället söka paralleller till motivet i den kanoniska litteraturen och i kristen folkdiktning från Nordeuropa. Framställningen av den i "trädet" hängande, med spjut sårade, svältande och ropande guden gav Bugge stöd för antagandet "at Odens hengning har sin Oprindelse fra Kristi Korsfestelse".³ Kon-

² von See 1972a: 61.

³ Bugge 1881–9: 305.

stantin Reichardt försökte i en uppsats från 1957 att rehabilitera Bugges hårt krtiserade hypotes, vilket fick till följd att den vann en del nya anhängare.

Kristet inflytande?

En för den kristologiska tolkningen viktig textparallell förtjänar att återges i sin helhet här. Det rör sig om inledningsstrofen till en folkdikt från den shetländska ön Unst, som en ung arbetare vid namn Georg Sinclair nedtecknade ur minnet sommaren 1862 efter att ha hört den från en gammal kvinna på ön.

Nine days he hang   pa de rütless tree;
 For ill wis da folk   in' güd wis he.
 A blüdy mael   wis in his side—
 Made wi' a lance—   'at wid na hide.
 Nine lang nichts,   i' da nippin rime,
 Hang he dare   wi' his næked limb.
    Some, dey leuch;
    Bitt idders gret.

”Nio dagar hängde han på det rotlösa trädet;
 för ont var folket och god var han.
 Ett blodigt märke var i hans sida –
 gjort med en lans – det ville inte läkas.
 Nio långa nätter, i den bitande frosten,
 hängde han där med sina nakna lemmar.
 Somliga log, men andra grät.”

Det kan inte betvivlas att versen från Unst står i ett direkt eller indirekt beroendeförhållande till inledningsstroforna i *Rúnatal*. Frågan är däremot om det kan anses filologiskt och historiskt försvarbart att betrakta stroforna i *Rúnatal* som en tematisk vidareutveckling av det motiv som möter oss i den sent nedtecknade versen från Unst.

En viktig omständighet i sammanhanget är att de enskilda *Rúnatal*-stroforna bär så tydlig prägel av den förkristna diktartiditionen att deras anpassning till ett kristet berättelsestoff och en kristen offerideologi endast kan ha varit retoriskt verkningsfull under förutsättning att dessa externa element befunnit sig i tillfällig samklang med ett redan befintligt förkristet idégods. Kort sagt: det bör ha funnits något där från början för att retoriken över huvudtaget skulle kunna göra sig gällande. Hade t.ex. kyrkofadern Tertullianus, i sin skrift *Om föreskriften mot kättarna*, nå-

gonsin valt att framställa Mithraskulten i sin egen samtid som en pervertiering av den kristna kulten (XL) om det inte vore för att han noterat påfallande likheter mellan den kristna kulten och Mithraskulten. Vi får heller inte bortse från att hängningsmotivet ser ut att bilda en narrativ ram kring stroforna 140–145,⁴ vilka befattar sig med rituella praktiker som direkt anknyter till den kristna missionens främsta måltavla: det förkristna blotet. Det är svårt att föreställa sig en miljö i det medeltida Nordeuropa där kristna föreställningar maskerades som centrala aspekter på den förkristna kulten. Det finns däremot åtskilliga exempel på motsatsen. Hybridiseringen av kristna och förkristna element har dels yttrat sig som ett ömsesidigt oskadliggörande och utnyttjande (bot eller *expiatio*) av hedniska element *uppifrån och ned* på ekklesiastiska eller klerikala initiativ,⁵ dels som en inkapsling av sådana element *nedifrån och upp* med förankring i folkdiktning, folkmedicin och folkreligiositet.⁶ Sådana hybrider kan alltså sägas antingen tjäna eller betjäna sig av den dominerande traditionen. Det är däremot betydligt svårare att finna entydiga exempel på hur en missionerande religion inspirerar sina antagonister genom att maskeras som sin egen motsats, åtminstone i den medeltida miljö det här är fråga om.⁷

⁴ Detta framgår särskilt av de två avslutande raderna i strof 145 (*Svá Þundr um reist [...] er hann aprt of kom*).

⁵ Som utgångspunkt för en mera systematisk tillämpning av sådana strategier anförs ofta en lagparagraf i *Codex Theodosianus* (xvi.10.25) som påbjuder de hedniska helgedomarnas förstörelse och transformation med hjälp av det kristna korsets tecken (jfr Hanson 1978: 263).

⁶ En variant av den hedniska s.k. "andra Merseburgbesvärjelsen" (ca 750 e.Kr.) från en häxprocess i Stavanger 1685 illustrerar hur muntliga traditioner med rötter i förkristen läkedomskonst kunde inkorporera kristna element, utan att därmed ge upp vare sig tematik eller ordalydelse: "Vaar Herre Jesus reid yver turre heid, det rinast i den dyraste led. Vaar Herre Jesus han steig sjölv av, og lagde: bein i bein, marg i marg, blod i blod, hud i hud og kjöt i kjöt." Protagonisterna i den tyska *Merseburgbesvärjelsen* är däremot hedniska gudar och gudinnor (Phol, Uuodan, Sinthgunt, Sunna, Friia och Volla).

⁷ Ett exempel på en sådan omvänd kryptering vore den korfäste Orfeus (ORPHEOS BAKKIKOS) på en amulett från samlingarna i Kaiser Friedrich-Museum i Berlin. Artefakten försvann när samlingen skingrades under 2:a världskriget, men hade redan 1926 avfärdats som en förfälskning. Jfr Joh. Reil och Rob. Zahn (*Angelos 2*, 1926, 62 ff.) och Kern (*Gnomon*, 1935, 476).

I en ny studie av hängningsmotivet pekar Anette Lassen (2009) på en rad, tidigare delvis obeaktade paralleller mellan medeltida framställningar av Kristi korfästelse och Odens hängning. Hon avser därmed visa att den aktuella passagen i *Hávamál* beskriver en omvänd korsfästelse, vilken syftar till att demonstrera att den förkristna hedendomen byggt sina doktriner på en förfelad uppfattning av kristendomen. Även om Lassens tolkning, till skillnad från tidigare kristologiska tolkningar, framstår som mera övertygande med avseende på de (huvudsakligen apologetiska) motiv som skulle ha motiverat passagens medeltida tradering och reception, kvarstår enligt min mening möjligheten att passagen trots detta kan ha byggt på ett förkristet motiv.

Vi kan alltså förmoda att parallellerna mellan kristet berättelsestoff och stroforna i *Hávamál* var *orsaker till* och inte ett *resultat av* kristna tolkningstendenser. Det förefaller varken särskilt sannolikt att stroforna tillkommit i en synkretistisk miljö eller att de personer som först skrev ned och kompilerade dikten under 11–1200-talet skulle ha interpolerat kristet idégods i en passage som annars bär så tydlig prägel av förkristen offeridelogi. Det är något jag avser argumentera för mera utförligt nedan. Mycket tyder på att de isländska skriftlärde bemödade sig om att hålla isär teologiska och antikvariska angelägenheter. Vi finner ett talande exempel på denna ambition hos Snorre (*Skáldskaparmál*, kap. 8):

Man bör varken glömma eller avfärda dessa hävdvunna ord på så sätt att de gamla kenningarna, som de bästa skalderna har glatt sig åt, avlägsnas från diktningen. Men kristna män skall inte tro på en hednisk gud och inte heller på dessa berättelsers sanning, annat än på det sätt som beskrivs i bokens början.

Med ”som det står i bokens början” (*svá sem hér finnist í upphafi bókar*) syftar Snorre antagligen på prologen till sin trefaldiga poetik (eller ”Edda”). Här avslöjar han både sin konfession och sin klassiska bildning genom att låta den s.k. ”euhemerismen” utgöra en neutraliserande upptakt till det hedniska stoff som behandlas i de två följande avsnitten (*Gylfaginning* och *Skáldskaparmál*). Snorre och den fornskandinaviska mytologins anonyma tradenter under 1200-talet tycks inte först och främst ha begagnat sig av euhemerismen i apologetiskt syfte, utan snarare betraktat den som en förevändning att bevara vissa aspekter på det förkristna arvet. De gamla gudarna behövde inte demoniseras, eftersom de egentligen var ättlingar till det trojanska kungahuset, hövdingar från Asien som i forntiden lade grunden för det nordiska samhället och för de gamla härskarätterna. På så sätt kunde delar av det förkristna arvegodsset återfå något av den respekt som den grekiska och romerska antiken, i synnerhet dess mytologi och litteratur, åtnjöt i den medeltida konsten och litteraturen.

Innan vi lämnar frågan om kristet inflytande bakom oss, bör det betonas att ingen av beskrivningens detaljer – även om de här förenats i en unik konstellation – ger ett entydigt kristet intryck. Följande förslag på externa impulser kan utan problem avskrivras mot bakgrund av annat inhemskt material:

a) *Den hängde/sig offrande, med spjut sårade Oden är en adaption av den korfäste, med spjut sårade Kristus.*

Bruket att offra människor till Oden genom hängning behöver inte ha varit en genuin kultpraxis i det förkristna Skandinavien, men utgör däremot en återkommande *topos* i den fornvästnordiska litteraturen. Spjutet, ett av Odens mera framträdande attribut,⁸ kunde också ingå som en komponent i denna *topos*. Ett ofta anført exempel är historien om hjälten Starkaðr och kung Víkar i *Gautreks saga* (kap. 7), där ett skenoffer till Oden genom hängning efter gudens oväntade ingripande resulterar i kungens offerdöd. Starkaðr kastar en gren mot Víkarr och i samma ögonblick som han utbrister ”nu ger jag dig åt Oden” (*nú gef ek þik Óðni*) förvandlas grenen till ett skarpt spjut och kalvtarmarna kring hans hals till ett rep. Även om *Gautreks saga* tycks ha kompilerats sent (det äldsta manuskriptet är från början av 1500-talet), finns det inget som tyder på att hängningsmotivet i *Hávamál* tjänat som skildringens enda källa. Om samma *topos* vittnar även en vers från *Hálfssaga* (kap. 1): ”jag ser din son, kvinna, hänga i den höga galgen, offrad åt Oden” (*ek sé hanga á hávum galga son þinn, kona, saldan Óðni*).

b) *Den sista beståndsdel i Odens martyrium (bristen på mat och dryck, rituellt fastande) kan inte beläggas i det förkristna materialet.⁹*

Invändningen är en smula överraskande, eftersom associationerna till martyrium och rituellt fastande i sig är produkter av kristna tolkningstendenser. En mera närliggande parallell till det aktuella textstället återfinns i inledningprosan och inledningsstroforna (1–3) till dikten *Grímnismál*. Här meddelas att kung Geirrøðr torterade den förklädda Oden genom att placera honom mellan två eldar under åtta nätter. Kungens son, Agnarr, kommer till den ännu oidentifierade gudens undsättning. Han bjuder Oden ett dryckeshorn, varpå guden belönar Agnarr med esoterisk undervisning och slutligen avslöjar sin sanna identitet. I den andra strofen säger Oden ”i åtta nätter satt jag här mellan eldarna och ingen bjöd mig mat, utom Agnarr som ensam skall råda” (*Átta nætr sat ek milli elda hér, svá at mér mangi mat ne bauð, nema einn Agnarr, er einn skal ráða*), för att mot slutet (54) av dikten avslöja: ”Oden heter jag nu, Yggr hette jag förut och Þundr före det”. Det är lätt att här igenkänna samma grundmönster som i *Rúnatal*. Efter en långre tid av umbäranden

⁸ Egil Skallagrímsson känner honom exempelvis som ”spjutets herre” (*geirs drótt*) (*Sonatorrek*, 22).

⁹ Reichardt 1956: 21.

(bl.a. brist på föda) bjuds Oden att dricka ur hornet och inleder därpå sin undervisning.

c) *Odens nio nätter i trädet är en omtolkning av Kristi nio timmar på korset.*¹⁰

Att beteckna en avgränsad tidsrymd med ”nio nätter” (*níu nætr*) har utan tvivel varit en vida spridd och etablerad konvention i den fornskandinaviska berättartraditionen. Den återfinns bland annat (i ett helt annat sammanhang) i Snorres version av myten om Njord och Skade.¹¹ Nio-talet är för övrigt rikt representerat i den fornskandinaviska mytologin och har säkert spelat en viktig roll i kulten. Ett tidigt och tvivelsutan förkristet exempel är de nio bockar (*niu hAborumR*) och nio hingstar (*niu hagestumR*) som omnämns i blotinskriften från Stentofte. Ett annat anmärkningsvärt, om än mera omdiskuterat exempel är de nio djur av hankön som, enligt Adam av Bremen (*Gesta Hamburgensis*, kap. 27), bars fram vid offerfesterna i Uppsala (*novem capita offeruntur*) och uppgiften i skolion 140 om att offerfesten varade i nio dagar (*Novem diebus commessationes et eiusmodi sacrificia celebrantur*).

Initiation eller offer?

Även om mycket av det som möter oss i passagen vid första anblick kan te sig dunkelt, bör vi ändå utgå ifrån att texten faktiskt vet vad den talar om, vad den underförstår samt hur dess olika avsnitt och strofer hänger ihop. För att lyckas avtäcka sådana intentioner i texten kan vi inte endast förlita oss på ”hårddata”, utan måste även använda vår intuition och inbillningsförmåga. En sådan tolkning bidrar i bästa fall till att göra texten mindre förbryllande och exotisk, utan att vi därmed behöver insistera på att objektivt ha fastslagit fakta.

Ett generellt problem med många nyare tolkningar av *Rúnatal* är oviljan att ge en entydig karakteristik av passagens centrala tematik. För att övervinna denna rådvillhet har man konstruerat en ”hypertext”, där alla de kosmologiska, rituella, teologiska och etiologiska associationer som passagen väcker hos en modern läsare skall kunna samexistera, utan krav på vare sig följdriktighet eller entydighet. Exempel på en sådan pluralistisk textförståelse finner vi hos Margaret Clunies Ross. Hon framhåller beträffande den aktuella passagen att den ”belongs to a sacrificial con-

¹⁰ Ibid., s. 28 (fotnot 2).

¹¹ *Gylfaginning*, kap. 23. Handskrifterna uppvisar här olika läsarter (*.ix. nætr* [WTU] och *vetr* ”vintrar” [R]), men mycket talar för att *nætr* är den riktiga.

text”, ”has an aetiological fuction”, ”is initiatory”, ”uses the idiom of initiation”, ”the god’s suffering takes place on (...) the world axis” och att ”the important factor (...) is the nature of the kinship relationship between the novice and the initiator”).¹²

Termerna ”offer” och ”initiation” betecknar analytiska kategorier – de har ingen given plats i det religionsvetenskapliga källmaterialet – som vanligtvis begagnas för att skapa distinktioner mellan olika ritualtyper, inte för att belysa aspekter på samma företeelse. Det är därför anmärkningsvärt att termerna ofta har återopas parallellt i tolkningar av hängningsmotivet.¹³ Om den aktuella passagen alltså både beskriver ett exemplariskt offer och en initiationsrit, mister kategorierna ”offer” och ”initiation” sina primära analytiska funktioner. Eftersom initiationsriter och offer är sammansatta företeelser, har jag svårt att se hur sammanblandningen av de två kategorierna vare sig skulle kunna främja förståelsen av texten eller bidra till den religionsvetenskapliga begreppsapparatens precisering. Är offertematiken endast en aspekt på initiationsriten? Är initiationen en integrerad del av offret? Skall offret förstås som ett slags initiation eller initiationen som ett slags offer? Om initiationen innebär en ritualisering av övergången från en till en annan social sfär, så innebär offret snarare ett upprätthållande av en befintlig social sfär genom sitt instiftande av en kultgemenskap som vunnit gudens eller gudarnas gillande. Det är lätt att förstå hur offret, i enlighet med en sådan logik, också kan fungera som en offentlig demonstration och konsolidering av makt. För att göra bästa möjliga rättvisa åt några av passagens egna formuleringar (*gefin Óðni, orð mér af orði [...] verk mér af verki, biðia, blóta, senda, sóa*), vilka alla tycks peka i riktning mot kategorin ”offer”, väljer jag att begränsa min tolkning till de aspekter på offret som enligt min mening utgör passagens enda tydligt urskiljbara tråd.

Jag kommer här att begränsa min definition av ”offer” till handlingar som direkt eller indirekt kan knytas till ett ”selektivt, rituellt dödande”.¹⁴ Ett offer innebär alltså slakt av domesticerade eller infångade djur under rituella omständigheter. Sådana omständigheter kan innebära alltifrån redundanta rutiner i samband med själva slakten till ytterst omfattande, tidskrävande och påkostade rituella förehavanden som bildar ett komplext ramverk kring dödandet av ett eller flera djur (jfr den grekiska antikens *hekatombê* eller det fornindiska hästofferet). I sin mera utarbetade form utgör offerceremonin en sekvens av rituella moment som ofta står i

¹² Ross 1994: 222 ff.

¹³ Se exempelvis Schødt 1993 och Ross 1994: 222 ff.

¹⁴ Definitionen härrör från Smith 1987: 200. Smith förstår här offret som ”an elaboration of the selective kill” i kontrast till jaktens ”tillfälliga” (*fortuitous*) dödande.

ett mer eller mindre urskiljbart orsaksförhållande till varandra: processioner, böner och sånger, slakt, divination, tacksägelser, gemensamt ätande och drickande. Många av dessa moment återfinns också i beskrivningar av det fornskandinaviska blotgillet (*blótveizla*).

Schødt och Clunies Ross har naturligtvis rätt i att övergången från ett tillstånd av ignorans till ett tillstånd av vetande utgör ett central moment i många initiationsriter, men det är också kännetecknande för en offerceremoni att deltagarna anser sig komma i besittning av ny kunskap om gudens eller gudarnas vilja, inte minst huruvida de böner som åtföljt själva slakten har bifallits. Ett återkommande tema i den religionsvetenskapliga diskussionen kring offret är den kontakt som offersubstansen anses etablera mellan människa och gud, mellan det ärande subjektet och det ärade objektet. Det reciproka förhållandet mellan människa och gud har inte endast omfattats av tanken på gåvor och motgåvor, utan även inbegripit tanken på informationstransaktioner. Guden anses meddela sig till människan genom tecken, vilkas tolkning ofta förutsätter samma slags mandat som den ritualiserade slakten. Jag vill här argumentera för att sådana tekniker kan visa sig relevanta för förståelsen av *Rúnatal*, vilket tvingar mig att göra en liten digression.

Offer och divination i det förkristna Norden

Den fornvästnordiska litteraturen är relativt förtegen om de handlingar och utensilier som ingick i ett typiskt blotgille, men till de inslag som med viss säkerhet kan beläggas hör den rituella hanteringen av offerdjurets blod. Snorres skildring av hur ett typiskt blotgille hos Sigurd Ladejarl i Tröndelag kunde gå till (*Heimskringla, saga Hákonar goða*, kap. 14) intar en särställning i debatten kring det fornskandinaviska offrets elementa.¹⁵ Här får vi veta att offerblodet (*blaut*) från olika slags mindre djur och en häst samlades i särskilda kar (*blautbollar*) och att särskilda kvistar (*blautteinar*) användes för att rödfärga "altaren"¹⁶

¹⁵ Skildringens källvärde har ifrågasatts av vissa forskare, bl.a. av Klaus Düwel (1985) som menar sig ha funnit få stöd för att Snorre verkligen haft kunskaper om den förkristna kulturen. Snorre skulle istället ha kombinerat element från medeltida gillesstatuter och skildringar av "hednisk" offerpraxis i Gamla Testamentet för att ge realistisk prägel åt ett rent fantasifoster. Jag ansluter mig här till den diskussion som förts av forskare som Anders Hultgård (1993) och François-Xavier Dillmann (1997). Båda gör gällande att några av skildringens detaljer säkert härrör från kristet bruk i Snorres samtid, medan andra på goda arkeologiska och filologiska grunder kan knytas till förkristna seder.

¹⁶ Termen *stallr* (här i pluralis) syftar inte nödvändigtvis på ett vanligt altare, utan kanske snarare på det "stall" där gudabilden stod (Hultgård 1993: 234).

(*stallana*), hovets insidor och utsidor och slutligen blodgilletts deltagare.¹⁷ Även om det specifika syftet med förfarandet inte framgår av passagen, leds associationerna i en bestämd riktning på grund av den term (*hlaut*) som här betecknar det offrade djurens insamlade blod. Termen sätts vanligtvis i språkligt samband med *hlutr* ("lott") och *hljúta* ("dra lott"), men bör också tolkas mot bakgrund av uttryck som *fella blótspán*¹⁸ ("kasta blotspån") och **kjósa hlautvið*¹⁹ (Vsp. 63) ("välja lotträ"). Det kan vara värt att erinra om hur Folke Ström karakteriserar sådana orakelmetoder i sin sammanfattande beskrivning av den fornskandinaviska kulten:

Den mest omtalade orakelmetoden kallades *fella blótspán*. Den bestod i att man vid blotet kastade spånor eller täljde lottstavar, varefter man av deras läge uttolkade oraklet. Stavarna eller spånorna hade sin spådomsförmåga i kraft av sin förbindelse med blotet och därigenom med gudarna. Ty det var från dem som den hemlighetsfulla kunskapen härrörde. (Ström 1985: 86)

Det kanske mest bestickande exemplet på divinatoriskt bruk av *hlaut* ger dock inledningsstrofen i *Hymiskviða*, där gudarna, mätta och belåtna (*sumblsamir*) efter att ha förtärt sitt jaktbyte: "skakade kvistar och såg på *hlaut*,²⁰ de fann hos Ægir ett överflöd av kittlar" (*bristo teina ok á hlaut*

¹⁷ En annan, med Snorres skildring relativt väl överensstämmande passage, återfinns i *Eyrbyggjarsaga* (kap. 4). Här förekommer också termerna *hlaut*, *hlauttein* och *hlautbolli* i den av Snorre specificerade betydelsen.

¹⁸ Dillmann (2006: 48) konstaterar att uttryckets ursprungliga betydelse visserligen förutsätter ett nära samband mellan offer och divination ("jeter le[s] copeau[x] du sacrifice"), men betvivlar om de litterära 1200-talskällorna kan skänka några djupare insikter i detta slags offerpraktiker. Ulf Drobinns viktiga studie "Mjödets och offersymboliken i fornnordisk religion" (Drobin 1991) bör också nämnas i sammanhanget. Här diskuteras bl.a. uttrycket *fela blótspán* i ljuset av Odens självoffer och upptagande av runor (se särskilt s. 110 och 129 f.).

¹⁹ Den från Codex Regius avvikande läsarten i *Hauksbók* (*hlutvið*) stärker intrycket att strofen ursprungligen syftar på lottdragning. Termerna *hlaut* och *hlutr* betraktas ofta som synonymer i nyare forskningslitteratur, trots att den ena är en avljudsvariant av den andra och således mycket väl kan ha haft andra konnotationer i den äldsta diktningen.

²⁰ I motsats till forskare som de Vries (1970: §288), Düwel (1985: 30 ff.) och von See (m.fl.) (1997: 279) vill jag inte helt utesluta att *hlaut* i denna strof kan ha haft samma elipiska, överförda betydelse som i prosalitteraturen, alltså "offerblod" och inte "lott" (annars vanligtvis *hlutr*). Strofen i *Hymiskviða* innehåller också andra termer som för tanken till offerceremonier, gemensamt ätande och dryckeslag (*sumbl*). Düwel argumenterar för att prosalitteraturens sammanblandning av de två betydelseerna "lott" och "offerblod" kan reduceras till systematiska felläsningar av en skaldestrof från slutet av 900-talet (a.a., s. 30 ff.). Jag finner inte denna bevisföring helt övertygande och tycker inte heller att den står i rimlig proportion till Düwels hyperkritiska värdering av de medeltida källorna. Exakt vad som avsågs med *hlaut* i en förkristen kontext får vi aldrig något säkert svar på, men att helt avskrika den medeltida litteraturens vittnesmål från undersökningen gör oss knappast bättre rustade att tolka det förkristna materialet.

sá, fundo at Ægis ørkost hvera). Om termen *blaut* i denna strof skulle svara mot Snorres beskrivning av Ladejarlens blotgille, vore det alltså fråga om divination medelst jaktbytets blod och särskilda kvistar varmed blodet stänktes på altare eller andra kultiska inventarier: ett slags divinatorisk *action painting*. Denna idé vann tidigt gehör hos forskare som Fritzner, Finnur Jónsson och Gering-Sijmons, men har senare blivit föremål för ingående kritik och kan inte längre accepteras utan förbehåll. Tolkningen av spontant uppkomna mönster i direkt anknytning till slakten, exempelvis de romerska prästernas undersökning (*inspicio*) av offerdjurets inälvor, var en utbredd praktik i den antika världen, men kan inte säkert beläggas på skandinaviskt område. Den enda kompletterande uppgiften om att offerblod skulle ha använts för divinatoriska syften bland germanska folk ger ett tämligen dubiöst intryck, även om den kan innehålla spår av autentisk information som broderats ut för att ge en bild av skräckinjagande och barbariska riter. Strabo återger i sin *Geografi* (7.2.3) hur de germanska kimbrernas sierskor skar upp struparna på krigsfångar och spådde i blodet som rann ned i en stor bronskittel (*ek de toû prokheoménon haímatos eis tôn kratéra manteían tinà epoioúnto*). Förfarandet med offerblod ser i alla händelser ut att ha åtföljt runristning i rituella sammanhang, vilket antyds i en lång inskrift från 600-talets Norge (Eggja). Som så ofta i fallet med tidiga runinskrifter är kontexten och ordalydelsen tämligen dunkel. Det verkar dock råda stor runologisk enighet om att sekvensen *hin wArb nAseu* syftar på rituell aktivitet i anknytning till monumentets uppförande: ”(mannen) överöste denna (sten)” med liksjön (= blod) (Krause, Haavaldsen)/”denna (sten) är överöst med ’liksjön’ (= blod)” (Høst).²¹ Rödfärgning av kultiska inventarier med offerblod omtalas även i en Eddastrof (*Hyndluljóð*, 10), som av allt att döma återger genuina förkristna traditioner.²²

Eftersom den slumpmässiga produktionen av tecken vanligtvis ligger i själva divinationens natur, har skrift och andra artificiella teckensystem kunnat bidra till att operationalisera sådana tekniker. Runristning och (röd)färgning kan således, särskilt i ljuset av det oväntade sambandet mellan offerblod och lottdragning, ha ingått som moment i förfarandet med *blaut*, även om praktikens detaljer undslipper oss. Uppgifter om lottorakel hos germanska folk och i den antika världen bekräftar att lottorna vanligtvis graverats med bokstäver och andra tecken.²³ Förekom-

²¹ En uppdaterad diskussion (med referenser) återfinns hos Looijengas 2003: 342.

²² Diskussion hos Hultgård 1993: 236f.

²³ Cicero återberättar i *De divinatione* (2.85) legenden om uppkomsten av lottoraklet i Praeneste. En man av ädel börd, Numerius Suffustius, hade i drömmar blivit varskodd att

sten av lottorakel (*frétt, ganga til fréttar, blotaðe til guðanna ok feck þa frett*) och andra divinationstekniker i offersammanhang omtalas på flera ställen i den fornvästnordiska prosalitteraturen, men mera sällan i den äldsta diktningen.²⁴ Uppgifterna i prosan är dock så pass spridda och av så pass skiftande karaktär att de rimligtvis bör innehålla genuin information om förkristna förhållanden. Jan de Vries pekar även på förekomsten av lottorakel i offersammanhang med stöd i etnografiska notiser. Hos de uraliska tjeremisserna ("marierna") skärs exempelvis flisor från offerträdet för att därefter kokas tillsammans med det offerade djurets kött och bestrykas med blod.²⁵ Den för våra syften enda väsentliga insikten är dock att det fornskandinaviska offret kunde inbegripa divination av ett eller annat slag, oavsett om offerblodet ingick som en komponent i divinationspraktiken eller ej. Dessa teknikens gemensamma nämnare var (hur vi än väljer att förstå den) "lotten" (*blaut* eller *blutr*): den av ödet tilldelade "delen". Det var genom den som guden eller gudarna bekräftade sitt deltagande i offret.

Det har nu blivit dags att återvända till *Rúnatal* för att se om strofernas mål och mening klarnat något. Det är tydligt att passagen innehåller referenser till den fornskandinaviska kulturen, såväl i inledningsstrofernas hängningsscen som i de avslutande strofernas instruktioner beträffande blot, bön och slakt. Om vi däremot skall kunna tolka referenserna till runor, runristning, läsning och (röd)färgning mot samma bakgrund, är det också önskvärt att vi försöker teckna en bild av hur dessa olika praktiker kunnat interagera i ett större kultiskt sammanhang. Tendensen i tidigare forskning har nämligen varit att karakterisera den övergripande tematiken i mera svepande ordalag som "magi och kult",²⁶ trots att sammanblandningen av kategorierna "magi" och "kult" (på samma sätt som

---

krossa en flintstensklippa på en utpekad plats. Han begav sig till platsen, krossade klippan och fann innuti klippan lotter (*sortis*) av ekträ som graverats med gamla bokstäver (*insculptas priscarum litterarum notis*). Förekomsten av lottorakel och graverade lotter kan också bekräftas arkeologiskt, bl.a. genom de rätiska lottstavar som påträffats i närheten av Kitzbühel i de österrikiska alperna (de Vries 1970: §297). Det är anmärkningsvärt att den nordliga spridningen av italiska/etruskiska alfabet, vilka alla utgjorde varianter av det grekiska alfabetet, av vissa forskare lyfts fram i debatten om runskriftens ursprung (Looijenga 2002: 10f.).

²⁴ De viktigaste textställen diskuteras hos Düwel (1985: 25 f.), som även riktar befogad kritik mot uppfattningen att divination var en *nödvändig* del av de förkristna offerceremonierna.

²⁵ de Vries refererar till Uno Holmbergs monografi *Die Religion der Tscheremissen*, FFC 61, 1921, 134 ff. och 551–552.

²⁶ Jämför von See: 1972a: 62 ("Magie und Kult") och Clunies Ross 1994: 223 ("the practice of operative magic and the conduct of sacrifice").

i fallen ”initiation” och ”offer”) snarare innebär en upplösning av meningsfulla distinktioner än en precisering av det religiösa livets olika domäner och handlingsaspekter.

Rúnatal och runorna

Exakt vad som åsyftas med den allittererande ordgruppen *rísta – ráða – fá – freista* i strof 144 är svårt att utläsa ur texten, eftersom ordgruppen lämnas oberörd i den följande strofen. Det är sannolikt att verben avser sammanhängande aktiviteter som i sin tur kan knytas till den följande ordgruppen (*biðia – blóta – senda – sóa*) och således bör återspegla centrala aspekter på kulten. Mycket talar för att verbens underförstådda objekt är de *rúnar* och *stafir* som omnämns i strof 142, särskilt eftersom tre av verben i den fyrfaldiga ordgruppen återfinns i denna strof (*ráðna* [*stafi*], *fáði*, *reist*). En anledning att tolka *rúnar* och *stafir* som synonyma begrepp, något i stil med ”särskilt efterfrågade ord, namn eller satser”, och inte som ”skrift” eller ”skrivtecken”, är att de två begreppen tycks ha just denna innebörd när de uppträder parallellt i andra Eddadikter.²⁷

Sigmund Feist jämförde i sin gotiska ordbok från 1939 (*Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache*) grekiskans *ereunáō* ”jag undersöker” och det fornnordiska substantivet *raun* ”prov, undersökning”. Bland sena avläggare till detta ord märks nusvenskans *rön* och *utröna*. Den underliggande germanska formen **raunō* kan enklast, enligt Feist, förklaras som en avljudsvariant av **rūnō*, som i sin tur får anses beteckna själva undersökningens föremål (något som ”efterfrågas” eller ”undersöks”). Den grekiska användningen av verbet *ereunáō* kan illustreras med följande versrad från ett Pindarosfragment (Paian 21 [fr. 61]): ”(han kommer inte att kunna) utröna gudarnas planer (*tà theón bouleúmat’ ereunásei*)”. Satsens objekt, de gudarnas ”planer” (*bouleúmata*) som inte låter sig utrönas, översätts intresseväckande nog med *runa* i den gotiska bibeln – t.ex. i Luk 7:30: *runa gudis* (*boulên toû theoû*) ”Guds plan”. Vi rör oss med andra ord inom ett väl avgränsat semantiskt fält. Om Feists etymologiska härledning av termen *rún* är korrekt, har dess tidiga kontext inte först och främst varit grafisk eller epigrafisk, utan diagnostisk. En sådan tolkning passar väl in på den tidigast belagda användningen av ordet i den gotiska bibelöversättningen och i de äldsta runinskrifterna. Runorna kan, mot bakgrund av följande exempel, karakteriseras som:

²⁷ Angående *rúnar* se i synnerhet *Vafþrúðnismál* 42–43 och *stafir* i samma dikt, stroforna 1 och 55. Termernas nära förbindelse framkommer även i uttryck som *segia sannar rúnir* (”säga sanna runor”) (*Fornaldar sögur*, 2.302) och *sagði sanna stafi* (”sade sanna stavar”) (*Stigrðifumál* 15).

a) *Gudastammande.*

Luk 8:10: runos þiudinasaus gudis ”Guds rikets hemligheter” – Noleby: runo fahi raginaku[n]do ”jag målar en gudastammande runa”

b) *Dolda/överlättna.*

Kol 1:26: runa sei gafulgina (< urgerm. *felhan) ”den hemlighet som har varit fördold” – Stentofen: hidez runo[ro?]no felAh (< urgerm. *felhan) ekA hederA/Björketorp: hAidz runoronu fAIAh Ak ha[i]derA ”en klar runrad dolde/överlät jag här”

c) *Uppdagade*

Kol 1:26: runa (sei gafulgina) [...] iþ nu gaswikunþida warþ ”den hemlighet (som har varit fördold) [...] men nu har uppenbarats”

Tolkningen överensstämmer också med den betydligt yngre Eddadiktningens användning av *rúnar/stafír* som beteckning på den språkliga realiseringen av exklusiv och efterfrågad kunskap, särskilt i dialogdikten *Vafþrúðnismál*. Diktens två slutstrofer (54–55) ger vid handen att *rúnar/stafír* både kunde bli föremål för särskilda undersökningar (*freista, reyna* [54]) och meddelas förtroligt genom viskningar (*mæla í eyra). Vi kan alltså konstatera att termen *rún* i vissa sammanhang endast stått i ett sekundärt förhållande till den s.k. ”runskriften”. Runskriften fungerade här hellre som runornas tillfälliga medium, inte som deras förutsättning. Dessa gudastammande och efterfrågade ord, vilka kunde tas upp, överlåtas, blandas med mjödet, distribueras, sägas o.s.v., kunde följaktligen även realiseras i skrift: de kunde ristats och målas, läsas och uttolkas.

Om vi vänder oss till den avslutande strofen i *Rúnatal*, finner vi att den bärs upp av en särskild logik beträffande förhållandet mellan olika moment i kulten. Ordgruppen *biðia – blóta – senda – sóa* i strof 144 blir i den följande strofen till föremål för en kort utläggning om de fromhetsideal som bör ligga till grund för kulthandlingarna. Genom att värdera de olika handlingarnas status enligt principen – + – + konstaterar poeten: det är bättre att inte bedja än att ära för mycket, det är bättre att inte ”sända” (= utspisa offerdeltagarna²⁸) än att slakta för mycket. Om vi

²⁸ Mot bakgrund av den särskilda användningen av verbet *senda* i en skämtsamt formulerad (*i ǫndugi at senda*) i *Atlakviða* (36) postulerar Finnur Jónsson (1913–16: s.v. *senda*) ett idiom (*senda ór ǫndugi*) med grundbetydelsen ”senda fra højsædet [...] gode stykker (kød) till den man vilde hædre.” Avledningen *sending* kunde också betyda ”ett fat med kött” (”þá er hann sat at, einni ægetri veizlu [...] ok er sendingar kómu inn, mælti einn dróttseti” [*Biskupa sögur*, i.37]), vilket bekräftar att *senda* i särskilda sammanhang kunde syfta på utspisningen av deltagarna i ett (blot)gille.

applicerar samma logik på ordgruppen i början av strof 144 (*rísta – ráða – fá – freista*), måste vi konstatera att den grafiska realiseringen av runorna står i ett sekundärt förhållande till runornas tolkning. Det som här skall bli föremål för uttolkning måste inte först ha realiserats i skrift. Den grafiska realiseringen av runorna (*rísta, fá*) står m.a.o. i samma asymmetriska förhållande till deras riktiga uttolkning (*ráða, freista*) som bönen och utspisningen av offerdeltagarna (*biðia, senda*) till det oegennyttiga ärandet och slakten (*blóta, sóa*).

Det kan avslutningsvis vara värt att erinra om att elementet *-runa* även återfinns i en grupp tidigt belagda termer och kvinnonamn som särskilt förbands med trolldom och spådomskonst. Det äldsta belägget stammar från Jordanes (XXIV,121). Enligt honom skall den gotiske hövdingen Filimer ha fördrivit en trollkunnig kvinna vid namn *Halirunnas* ur sitt land. Den anglosaxiska termen *hellerúne* ("pythonissa") och den fornhögtyska termen *helliruna* ("necromantia") tillhör onekligen samma grupp. De Vries väljer att tolka det första ledet (*Hali-, helle-, belli-*) som den nedärvda germanska beteckningen på dödsriket (fornvästnordiskans *Hel*) och underförstår därmed att termerna syftat på en särskild divinationsteknik (*nekromanti*) som också i flera sammanhang förknippas med Oden.²⁹ Kanske har elementet **-rūnō* även ingått i tidiga benämningar på Oden/Wodan, särskilt med avseende på gudens mantiska funktioner. En sådan benämning kunde möjligen dölja sig bakom den "viskande Mercurius" som påträffas i en latinsk votivinskrift från Aachen (MERCURIO SUSURRIONI [CIL XIII 12005] "[helgat] åt den viskande Mercurius"). Det är en utbredd uppfattning att Wodan, som ett resultat av *interpretatio romana*, är den lokala gudom som avses med "Mercurius" i ett antal votivinskrifter från *Germania inferior* och *superior*. I enlighet med en motsvarande tolkningstendens hos germanska folk (*interpretatio germanica*) återfinner vi Wodan/Oden i germanska beteckningar på det latinska veckodagsnamnet *Mercurii dies*. En annan viktig omständighet i sammanhanget är att de fornhögtyska glossarierna översätter *rūna* med latinets *susurrum*.

De parallella referenserna till offer, runor och runristning i *Rúnatal* behöver varken förstås i termer av "runmagi" eller som en uppräknings av löst sammanhängande rituella och intellektuella färdigheter. Med hänsyn till spridda uppgifter om det fornskandinaviska offret och till föreställningar som redan tidigt förknippades med begreppet *rún/rúnar*, finns det enligt min mening mycket som tyder på att referenserna till runor och

²⁹ de Vries 1970: §231.

runristning i den aktuella passagen först och främst avsett särskilda divinationstekniker, vilka kunde utföras i direkt anknytning till offret och därför uppfattades som integrerade moment i offerceremonin. De sista stroforna i passagen behandlar alltså dels attityder till bönen, slakten och fördelningen av offerföda, dels aspekter på de divinationstekniker som kunde ingå i blotgillet.³⁰

Övergripande tolkning

Även om det är troligt att stroforna i *Rúnatal* haft sitt ursprung i olika dikter, måste vi fortfarande räkna med att hela passagen också i sin befintliga form omfattats av en bestämd idé. Fromhetsidealet i strof 145 – den måtfullhet, givmildhet och tillit som tillkommer en *blótmaðr mikill* ("en stor blotman") – svarar mot den gudomliga frikostighet som utgör offerhandlingens förutsättning. Guden statuerar det föredömliga offrets exempel och vidarebefordrar därmed sitt testamente till sina förtrogna. Den rituella ordningen är omvänd. Offerhandlingens olika medel (sånger, rituellt drickande, ord och handlingar) uppstår i denna "urscen" som ett resultat av offret, men också som ett resultat av ingripande från gudens förelöpare. Oden upplåter sig själv och förmedlar därmed kunskap om offret. Denna handling bör, som så ofta påpekats, ses i analogi till gudens uppgivande av det ena ögat.³¹

Det är anmärkningsvärt att Oden inte endast *upplåter*, utan i ett avseende även *överlåter* sitt öga. Den dubbla gesten framgår av det dubbeltydiga verbet *fela* (< urgerm. *felhan) ("dölja" eller "överlåta" [i uttrycket som *fela á hendi* eller gotiskans *anafilhan* "överlåta, tradera"]) som betecknar handlingen i *Völuspá* (28): "jag vet allt, Oden, var du dolde/överlät ögat" (*alt veit ek, Óðinn, hvar þú auga falt*). Att verbet också kunde användas om runor har vi redan sett exempel på i den gotiska översättningen av Kol 1:26 (*runa sei gafulgina*) och i blotinskriften från Stentof-

³⁰ Antagandet att *Rúnatal* särskilt upphåller sig vid tolkningen av runor i en divinatorisk kontext kan även motiveras på idiomatiska grunder, eftersom två av passagens nyckeltermmer (*fróðr* [141], *ráðna* [142]/*ráða* [144]) samt avljudsvarianten *reyndir* (< *raunō ← *rūnō) i andra sammanhang kunde gravitera kring termen *frétt* (som i uttrycket *ganga til fréttar* – "i Besynderlighed om Henvendelse til Gud eller Mennesker for hos dem at søge Oplysning om, hvad der vil ske, hvorledes det vil gaa" [Johan Fritzner, *Ordbog over Det gamle norske Sprog* [1883–1895] [nytryck Oslo/Bergen/Tromsø, 1973], s.v. *frétt*). Jämför exempelvis följande formulering: "[...] vitr maðr ok fróðr í fréttum. En reyndir ok ráðin i hamingju." (*Biskupa sögur*, ii.51).

³¹ Se exempelvis Clunies Ross 1994: 221.

ten (*runono felAb ekA*). Verbet betecknade den ömsesidiga förmedlingen och krypteringen av en traditionssubstans. Vad som här kan sägas om Odens öga tycks också gälla för de gudastammande runor som omtalas i strof 142: de vidarebefordras visserligen till människorna, men kan endast "läsas" av dem som förvärvat de nödvändiga tolkningsfärdigheterna. De återkommande referenserna till skrift, läsning och tolkning syftar troligen inte på vanlig skriv- och läskunnighet, utan på specialiserade tolkningspraktiker i anknytning till kulten.

De nya insikter, vilka meddelas till guden genom ingripande från Bölþórs son/Bestlas far, utgör embryot till de nya insikter som hädanefter meddelas till offerdeltagarna genom ingripande från guden. Poeten/redaktören tycks vilja säga: Oden befann sig en gång i samma underordnade förhållande till sina mytiska förelöpare (jättarna?) som vi människor idag befinner oss till honom. På samma sätt som dessa förelöpare vidarebefordrade offrets hemligheter till honom när han hängde i träden, kommer han i fortsättningen att meddela sina hemligheter till oss när vi offerar till honom. Kanske har vi här att göra med ett av de få återstående fragmenten av förkristen kateketisk diktning. *Rúnatal* beskriver ett prototypiskt offer i vilket den rituella substansen är identisk med sin adressat. Den första offerhandlingen kan i ett avseende betraktas som exemplarisk, men skall samtidigt erinra om den mytiska urtidens oeftersligneliga begynnelse. Det är knappast överraskande att spekulation kring offrets mening och verkan – utan att vi därmed behöver åberopa direkt kulturkontakt eller diffusion – har givit upphov till liknande idéer i andra religiösa traditioner. Det är däremot anmärkningsvärt att detta slags utläggningar om den förkristna kulten fortfarande kunde hävda sin plats i den högmedeltida skriftkulturen på Island.

Rúnatal (Hávamál 138–145)

Text och översättning

138.

*Veit ek at ek hekk
vindga meiði á
nætr allar nío,
geiri undaðr
ok gefinn Óðni,
siálfr siálfom mér,
á þeim meiði
er mangi veit,
hvers hann af rótom renn.*

Jag vet att jag hängde
i det vindiga trädet
i nio hela nätter,
sårad med ett spjut
och given åt Oden,
(mig) själv åt mig själv,
i det träd
som ingen vet,
från vilka rötter det ränner.

139.

*Við hleifi mik seldo
né við hornigi,
nýsta ek niðr,
nam ek upp rúnar,
æpandi nam,
fell ek aptr þaðan.*

Man gladdde mig (inte) med bröd
alt.: de offrade mig inte för bröd
och inte med (dryckes) horn,
alt.: och inte för horn(boskap),
jag spejade nedåt,
jag tog upp runor,
ropande tog jag (dem),
sedan föll jag (ned) därifrån.

140.

*Fimbullíóð nío
nam ek af enom frægia syni
Bólþórs, Bestlo fǫður,
Ok ek drykk of gat
ens dýra miaðar,
ausinn Óðreri.*

Nio mäktiga sånger
mottog jag från den kände sonen
till Böltor, Bestlas far,
och jag fick en dryck
av det dyra mjödet,
öst ur Odröre.
alt.: (och blev) överöst av/med Odröre

141.

*Þá nam ek frævaz
ok fróðr vera
ok vaxa ok vel hafaz;
orð mér af orði
orz leitaði,
verk mér af verki
verks leitaði.*

Då började jag att bära frukt
och bli klok
och växa och ha det väl;
(från?) ord sökte ord
(åt?) mig (nya) ord,
(från?) verk sökte verk
(åt?) mig (nya) verk.

142.

*Rúnar munt þú finna
ok ráðna stafi,
miðk stóra stafi,
miðk stinna stafi,
er fáði fimbulþulr
ok gørðo ginnregin
ok reist broptr ragna,*

Du må finna runor
och rådda stavar,
mycket stora stavar,
mycket stinna stavar,
som den store Tulen målade,
och gudamakterna gjorde
och gudarnas Hropt (?) ristade,

143.

*Óðinn með ásom,
En fyr álfom Dáinn,
Dvalinn dvergom fyrir,
Ásviðr iotnom fyrir,
ek reist siálfr sumar.*

Oden bland asarna,
och för alverna Dain,
Dvalin för dvärgarna,
Asvid för jättarna,
jag ristade själv somliga.

144.

*Veiztu hvé rísta skal?
veiztu hvé ráða skal?
veiztu hvé fá skal?
veiztu hvé freista skal?
veiztu hvé biðia skal?
veiztu hvé blóta skal?
veiztu hvé senda skal
veiztu hvé sóa skal?*

Vet du hur du skall rista?
Vet du hur du skall råda?
Vet du hur du skall måla?
Vet du hur du skall undersöka?
Vet du hur du skall bedja?
Vet du hur du skall ära?
Vet du hur du skall sända (= utspisa?)
Vet du hur du skall slakta?

145.

*Betra er óbedit
en sé ofblótit,
ey sér til gilds giðf;
betra er ósent
en sé ofsoit.
Sva Þundr um reist
fyr þjóða røk;
þar hann upp um reis,
er hann aprt of kom.*

Det är bättre att inte bedja
än att ära för mycket,
en gåva (leder) alltid till sin gäld;
det är bättre att inte sända (= utspisa?)
än att slakta för mycket.
Så ristade Tund
före folkens öde;
när han reste sig upp,
när han kom tillbaka.

(Texten följer Jón Helgasons ut-
gåva i *Eddadigte I. Völuspá Háva-
mál* i serie *Nordisk filologi*, 1955,
Köpenhamn/Oslo/Stockholm)

Litteratur

- Bugge, S. 1881–9. *Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse*. Christiania.
- Clunies Ross, M. 1994. *Prolonged Echoes. Old Norse Myths in Medieval Northern Society. Volume 1: The Myths*. Viborg.
- Dillmann, F.-X. 1997. ”Kring de rituella gästabuden i fornskandinavisk religion”. *Uppsalakulten och Adam av Bremen*. Utg. Anders Hultgård. Nora. S. 51–73.
- 2006. *Les magiciens dans l’Islande ancienne. Études sur la représentation de la magie islandaise et de ses agents dans les sources littéraire norroises*. (Acta academiae regiae Gustavi Adolphi XCII.) Uppsala 2006.
- Drobin, U. 1991. ”Mjödöt och offersymboliken i fornnordisk religion”. *Studier i religionshistoria tillägnade Åke Hulterantz, Professor emeritus den 1 juli 1986*. Utg. Louise Bäckman, Ulf Drobin och Per-Arne Berglie. Löberöd. S. 97–141.
- Düwel, K. 1985. *Das Opferfest von Lade. Quellenkritische Untersuchungen zur germanischen Religionsgeschichte*. Wien.
- Feist, S. 1939. *Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache. Mit Einschluss des Krimgotischen und sonstiger zerstreuter Überreste des Gotischen*. Leiden.
- Finnur Jónsson 1913–16. *Lexicon Poeticum Antiquae Linguae Septentrionalis, Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. Köpenhamn.
- Fritzner, J. 1973. *Ordbog over Det gamle norske Sprog (1883–1895)*. Oslo/ Bergen/Tromsø.
- Hanson, R. P. C. 1978. ”The Transformation of Pagan Temples into Christian Churches in the Early Christian Centuries”. *Journal of Semitic Studies* 23. S. 257–267.
- Hultgård, Anders 1993. ”Altskandinavische Opferrituale und das Problem der Quellen”. *The Problem of Ritual*. Utg. Tore Ahlbäck (The Donner Institute for Research in Religious and Cultural History.) Åbo. S. 221–259.
- Lassen, A. 2009. ”The God on the Tree”. *Greppaminni. Rit til heidurs Vésteini Ólasyni sjötugum*. Reykavík. S. 231–246.
- Looijenga, T. 2003. *Texts and Contexts of the Oldest Runic Inscriptions*. Leiden.
- Reichardt, K. 1956. ”Odin am Galgen”. *Wächter und Hüter. Festschrift für Hermann J. Weigand zum 17. November 1957*. Utg. C. von Faber du Faur, K. Reichardt och H. Bluhm (The Department of Germanic Languages, Yale University.) New Haven, Connecticut.
- Ross, M. C. 1994. *Prolonged Echoes. Old Norse Myths in Medieval Northern Society. Vol. 1: The Myths*. Odense.
- Schødt, J. 1993. ”The Relation between the two Phenomenological Categories Initiation and Sacrifice as Exemplified by the Norse Myth of Óðinn on the Tree”. *The Problem of Ritual*. Utg. Tore Ahlbäck (The Donner Institute for Research in Religious and Cultural History.) Åbo. S. 261–273
- von See, K. 1972a. *Die Gestalt der Hávamál. Eine Studie zur eddischen Spruchdichtung*. Frankfurt am Main.

- 1972b. "Disticha Catonis und Hávamál". *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 94. S. 2–18.
- (m.fl.) 1997. *Kommentar zu den Liedern der Edda*. Heidelberg.
- Smith, J. Z. 1987. "The Domestication of Sacrifice". *Violent Origins. Walter Burkert, René Girard, and Jonathan Z. Smith on Ritual Killing and Cultural Formation*. Utg. Robert G. Hammerton-Kelly. Stanford, California. S. 191–205.
- Ström, F. 1985. *Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid*. (3:e uppl.) Arlöv.
- de Vries, J. 1970: *Altgermanische Religionsgeschichte*. Berlin.

The Impetuosity of Þráinn Sigfússon

Leadership, virtue and villainy in *Njáls saga*

“Kemsk, þó at seint fari, húsfreyja” (Everything works itself out, woman, though it may take time) (Einar Ólafur Sveinsson 1954: 114).¹ Thus Njáll of Bergþórshváll, one of the main protagonists of *Njáls saga*, urges patience and moderation. He possesses both virtues himself. On the other hand, the subject of this article, Þráinn Sigfússon, is an embodiment of haste and impetuosity. What follows is an in-depth analysis of this supporting character in *Njáls saga*.² Þráinn Sigfússon is a somewhat curious and ambiguous character who has a profound impact on the

---

¹ English translation from Cook; this is the translation used throughout this article.

² The main action in *Njáls saga* studies gravitated towards structure in the 1970s, and characters were often discussed mainly from the perspective of Proppian role analysis (see esp. Lönnroth 1976: 61–68). Likewise, Clover’s excellent and elaborate study of the episode in *Njáls saga* where Þráinn has the biggest role (1982: 28–34 and 73–75) includes no analysis of his character. With the decline of “new criticism” one gets the feeling that character analysis that focuses on all aspects of the character (its role, psychology, symbolic function etc.) is regarded as a bit old-fashioned, and this unspoken objection is what I wish to challenge with this article.

Having said this, there have nonetheless been published some excellent studies of individual saga characters in recent decades, among them some that pertain to *Njáls saga* characters, e.g. Judd 1984; Low Soon Ai 1996; Cook 2001. The following study is one half of a project of mine that involves the close reading of the ideological and moral function of supporting characters in Sagas of Icelanders, the other article has Þórólfr Skalla-Grimsson as the focus of attention (Ármann Jakobsson 2008).

Jakobsson, Á., Reader, Department of Icelandic, University of Iceland, Reykjavík. “The Impetuosity of Þráinn Sigfússon. Leadership, virtue and villainy in *Njáls saga*”, *ANF* 124 (2009), pp. 53–67.

Abstract: This article examines the character of Þráinn Sigfússon in *Njáls saga*. Although Þráinn is a supporting character in the saga, he is an ambitious one and manages to dominate the events briefly in his quest to take over the role of his nephew Gunnarr. Þráinn does not succeed in his efforts, in spite of some showy displays of heroism, he is not heroic like Gunnarr and he ends up as no more than a mock chieftain of an unruly gang. The article explores the reason for his failure and how the saga uses Þráinn as an example of someone who lacks leadership virtues, mainly patience and generosity.

Keywords: *Njáls saga*, supporting character, leadership, virtues, vices.

events depicted in *Njáls saga*. I will argue here that he also serves a didactic function in the saga, as a figure of unwise spontaneity.

For most of the first half of *Njáls saga*, Þráinn Sigfússon is a somewhat prominent supporting character and keeps to his place as such. Eye-catching he may be but firmly in the background, eclipsed by his more heroic and more dashing nephew Gunnarr of Hlíðarendi. But after the death of Gunnarr, he suddenly, even accidentally, or that is the feeling created by the narrative, becomes the main focus of attention, from chapter 87 to chapter 92, when he is dramatically killed by Skarphéðinn Njálsson. In *The Idiot*, Dostoyevsky mused at some length about the problematic existence of the supporting character, characterised by his ordinariness but far too intelligent for the supporting role and even inflamed with a desire to be original (pp. 537–43). This is not far off the mark where Þráinn is concerned. It could be argued, albeit somewhat light-heartedly, that he is a supporting character with a firm ambition to become a main one, and actually succeeds in this, briefly. Not everyone can survive all this attention and Þráinn is duly killed, but his story does not end with his end. His killing foreshadows the killing of his son Hǫskuldr and is the indirect cause of the climactic event of the saga, the burning of Njáll and his sons. Thus the Þráinn episode of *Njáls saga* is clearly very important to the overall structure of the saga, although it also works well as an episode, a *þáttur*.³

Given that Þráinn is important for *Njáls saga*, although his moment in the limelight is short, I want to pursue the notion that his story is a moral one, that his character is, in fact, an interesting study of immorality, ambition, and, most importantly, of impetuosity, where Þráinn serves as a counterpoint to Njáll, the real hero of the saga.

The hasty divorce

Þráinn Sigfússon is introduced in chapter 34 of *Njáls saga*, with the following description: “Hann var frændi Gunnars ok virðingarmaðr mikill. Hann átti Þórhildi skáldkonu; hon var orðgífr mikit ok fór með flimtan. Þráinn unni henni lítit” (He was Gunnar’s uncle and a man of great

³ See Clover, *ibid*. The *þættir* were for most of the 20th century analysed mostly as independent narratives (see esp. Harris 1972; Harris 1976). My own approach (but not mine exclusively) has been that it is more fruitful to analyse the *þættir* as episodes, with their own integral structure but, no less importantly, with a very important function in the larger narrative (see esp. Ármann Jakobsson 2002: 61–108). Thus from my point of view the episode of *Njáls saga* where Þráinn suddenly becomes a leading character is no less a *þáttur*, than, say, *Auðunar þáttur vestfirzka* or *Sneglu-Halla þáttur in Morkinskinna*.

worth. His wife was Thorhild the Poetess; she was harsh with words and made up mocking verses. Thrain had little love for her) (p. 87). As Þráinn is introduced before his brothers and only he merits a description, even a short one, it can be assumed that he is the most eminent of Gunnarr's numerous uncles. That is also evident from Njáll's summary of his merits later in the same chapter: "Þat er frá manni at segja, at maðr er auðigr at fé ok gorr at sér um allt ok it mesta mikilmenni, ok megið þér því gera honum kostinn" (About this man it can be said that he is well off for property and skilled in every way and very powerful, and you may well make this match with him) (p. 90). To go back to Dostoyevsky's theory of supporting characters, this is a clear portrayal of a supporting character too intelligent not to wish for more. And Þráinn indeed shows his naked ambition in this first appearance, when he makes his nephew's wedding his own, in the most literal sense.

Þráinn, who is sitting next to Gunnarr, begins to stare at the bride's nubile daughter Þorgerðr, fourteen years old at the time. His wife Þórhildr becomes angry and recites an opaque verse on the subject of inappropriate staring, to which his immediate reaction is to stand up and divorce her on the spot, giving this reason: "Vil ek eigi hafa flimtan hennar né fáyrði yfir mér" (I won't take any more of her mocking and malicious language). The saga adds that he was so "kappsamr um þetta, at hann vildi eigi vera at veizlunni, nema hon væri í brautu rekin" (vehement about this that he would not stay at the feast unless she was sent away). Thus Þórhildr has to leave, to an unknown destiny (p. 89). When she has left the wedding, after a brief spell of feasting, Þráinn asks Þorgerðr's grandfather for her hand in marriage. Njáll vouches for his character, and the wedding now becomes a double wedding, with Þráinn suddenly the son-in-law of his niece by marriage.

It is easy to criticise Þráinn's behaviour, both from a modern and mediaeval standpoint. As he is Gunnarr's uncle, he cannot be less than forty, in fact, he could easily be fifty. His lust for a fourteen-year old is not very commendable to the modern eye, even though the reactions of a mediaeval audience would probably have been more mixed, as it was quite common to marry noble girls off at an early age, even to much older men, although this occasionally attracted strong criticism.⁴ On the

⁴ In *Egils saga*, such an alliance between the aging Björgólfr and the young Hildiríðr (Sigurður Nordal 1933: 16–17) indirectly results in the death of Þórólfr Kveld-Úlfsson. In *Hrólfs saga kraka* the marriage between an old man and a younger woman is twice referred to in very negative terms by young women, who must be voicing a somewhat popular opinion (Finnur Jónsson 1904: 48–49 and 96–97).

other hand, this liaison does create a strange situation since Þráinn is now both Gunnarr's uncle and step-son-in-law, making his future son at the same time Gunnarr's cousin and his step-grandson. One might wonder whether the author or a mediaeval audience would have responded positively or negatively to the complexities of these relationships.

From a mediaeval point of view, Þráinn's second marriage would have been palpably morally objectionable. It takes place, of course, in a heathen society and the audience would have been aware of the difference in morals, between the saga age (c. 1000) and the age of saga composition (the late 13th century). However, that does not mean that a thirteenth-century audience would not have thought its own morals applicable to heathens as well. And it was clearly contrary to good Christian practice to divorce a healthy wife and get a second one. In an official letter from archbishop Eiríkr Ívarsson to the Icelandic bishops Þorlákr and Brandr (dated to 1189), he instructs that when a man has taken a wife and found her poorer than he expected, or in worse health or less pleasant, and therefore taken a second one, that is not a real cause for divorce, and in that case, the man is actually still married to the previous wife: "þa skal hann vit skiliaz þa konu er hann tok sidar. En taka hina fyre. eda se j forbodum" (he shall then divorce from the second wife and take the first, or be excommunicated) (Jón Sigurðsson 1857–1876: 286–87). The moral here is clear, a groundless divorce is highly immoral, and the character flaws of the first wife do not in themselves constitute grounds for divorce. Thus what Þráinn is doing is contrary to the morality of the late 13th century, when *Njáls saga* was composed, and for those who believe in Christian morals, as most of the audience would have felt required to do, the fact that he is a historical character and not Christian cannot change that.

In addition, Þráinn reacts hastily and is so vehement that his wife must be driven away immediately. This demonstrates an unattractive lack of moderation, an important virtue in *Njáls saga*.⁵ Þráinn shows no generosity towards Þórhildr and, as we are given no real insight into his possible previous sufferings in this loveless marriage, it is hard not to side with her. Þráinn actually seems to be governed more by lust than by prudence in this instance: there is no real reason for him to marry Hallgerðr's daughter when the two families are already united and this

---

⁵ There is a detailed analysis of this in Ármann Jakobsson 2007. Moderation was, of course, one of the four main "worldly" virtues in mediaeval Christian scholarship, see e.g. the 13th century Icelandic translation of Alcuin's *De virtutibus et vitiis* (Gunnar Hårdarson 1989: 156–57).

second marriage only complicates things. Furthermore, with this very public rift, followed by a spontaneous marriage, he might seem to be attempting to steal Gunnarr's day from him, which admittedly does not cause any visible resentment from Gunnarr, but one might argue that in a saga that celebrates wisdom and foresight, this impatience is hardly praiseworthy. Why does Þráinn need to get married in the middle of his nephew's wedding? Even if he could not contemplate another day with Þórhildr, could he not easily have waited to ask for Þorgerðr's hand in marriage for a few weeks or months? Why is he in such a hurry? It is thus possible to regard his actions in the wedding as shameless attention-seeking, at the expense of his much more accomplished nephew, who is the acknowledged leader of the family (see also Maxwell 1957: 29).

Thus, in spite of Njáll's praise of him, which has to be taken at face value, given that Njáll is consistently depicted very positively in the saga and it is indeed once remarked that he never lies (p. 194), Þráinn cannot be said to emerge well from his first appearance. His divorce and second marriage are morally dubious. The whole union is based on lust and Þráinn acts on his own, which he is entitled to do, but the saga still puts a strong emphasis on wise counsel. His lack of moderation and generosity are the character traits that stand out, and it is at least possible to argue that his nephew's wedding is an inappropriate venue for the little family drama that he creates on the spot. Officially Þráinn is not condemned but his behaviour does not reveal him in the best light. Þráinn is clearly not moderate like Gunnarr, or a careful planner like Njáll. Based on this episode alone, the best word to describe him would perhaps be *hasty*. Þráinn is a man in a hurry, and that is not a good thing.

In the hero's shadow

After this episode, Þráinn is relegated to the sidelines, where he remains until chapter 87. He is next shown when asked by Hallgerðr to be present at the killing of Þórðr Freed-man's son. This is a good example of the strange double allegiance he now owes to his nephew and his wife, who is also Þráinn's mother-in-law. Þráinn's part in this killing is also likely to cause bad blood with the sons of Njáll, especially Skarpheðinn, who much later kills Þráinn. The killing is also an unheroic one, two against one, and although Þráinn partly redeems himself by calling the killing "illt verk" (a bad deed), he is still tainted by this.

Even more peculiar is his role a short while later, when talkative

itinerant women come to Hlíðarendi and amuse Hallgerðr in her boudoir, where, curiously enough, Þráinn and his kinsman Sigmundur Lambason are listening to gossip, the only men along with the women (pp. 107–9 and 112). Þráinn is somewhat superfluous in this scene and his presence is therefore all the more curious. He is an ambitious and manly man who later assumes Gunnarr's mantle as a chieftain and a hero. What on earth is he then doing in the women's room, listening to gossip? And why does the author insist on placing him there, when he does not really have anything to do in this scene? Does he wish to make Þráinn sexually ambiguous, given that there is much interest in the saga in male and female roles (cf. Ármann Jakobsson 2007)? Gunnarr himself does not take part in this, he is outside and only enters the room to scold everyone present and pour his scorn over this malicious gossip. It is not related what he said to his uncle, but as inappropriate as Gunnarr feels the festivities are, it follows that the same must apply to his uncle's presence in Hallgerðr's boudoir.

Þráinn's presence as a part of Hallgerðr's entourage is, of course, explained by his dual role as uncle and son-in-law to the Hlíðarendi couple. Both roles are obviously of much value to him. It must be kept in mind that by marrying Hallgerðr's daughter he is, along with his nephew, entering a much more prestigious family, that of Hǫskuldr Dala-Kollsson and the descendants of Unnr the subtle, the Laxdœlir. His marriage is not only hasty but also very ambitious, and his new status as a member of the Laxdœlir clan is then reflected in the fact that his son gets his name from there and is called Hǫskuldr. Ambition and haste are two character traits that dominate the life of Þráinn. As will be seen, they do not really fit well together.

Þráinn is next seen in his nephew's entourage when visiting Otkell to ask for food and hay. His impatience and immorality resurface; after Otkell's unwise refusal, his suggestion is that Gunnarr and company should take food and hay anyway and just leave money. Gunnarr refuses this, demonstrating yet again the difference between the two kinsmen (p. 121). This is Þráinn's last appearance during Gunnarr's lifetime, although it is later mentioned that he is planning a trip abroad, in the wake of the assembly where Gunnarr has been outlawed (pp. 181 and 184). Gunnarr in the end does not go abroad and is killed, but Þráinn does and a new chapter in his life begins.

When Þráinn arrives in Norway, he is immediately welcomed by Earl Hákon who remarks that he is particularly pleased to see a relative of Gunnarr of Hlíðarendi. Still in his nephew's shadow, Þráinn now finally

has a chance to become his own man. He must be at the very least about sixty when this happens, if he is only fifteen years older than his nephew. He could, of course, be even older, but is in any case acquitting himself quite well for someone his age. When Kolr, a viking outlaw, has killed a royal retainer, the king remarks that if Gunnarr of Hlíðarendi were there, he would take care of the man. This is apparently too much for Þráinn Sigfússon, who replies: “Eigi em ek Gunnarr, en þó em ek skyldr honum, ok vil ek játask undir þessa ferð” (I’m not Gunnar, but I’m kin to him, and I’m ready to take on this venture) (p. 199). And, thus provoked, Þráinn performs his one and only unambiguously heroic act in the saga, leading the attack to kill the viking. Having done this, he is unequivocally the earl’s favourite, although the saga does insist on the earl’s respect for Gunnarr as a partial explanation of the favour Þráinn now enjoys (cf. Maxwell 1957: 34).

And there is a snag. Although Þráinn is a hero now, the earl also refers to him as a dandy (“skrautmenni mikit”) (p. 200). Later in the saga, he and his companions are called “oflátar” (show-offs) (p. 231), and even before, in his moment of triumph, there is a touch of vanity about Þráinn Sigfússon, the man who wanted to inherit the mantle of Gunnarr of Hlíðarendi.⁶ But, as he has put it himself, he is not Gunnarr, he is more of a mini-Gunnarr, and in spite of the saga’s neutral tone, that is made abundantly clear before Þráinn suddenly becomes a leading character in the saga.

Fatal attraction

What happens next is the strangest moment in Þráinn’s career, one which could easily be characterised as both his finest hour and his biggest mistake. But if there is some ambiguity as to whether what Þráinn does now is a good deed or a bad one, he is very unambiguously controlled again by a sudden impulse.

The catalyst that suddenly propels Þráinn into the limelight is a new supporting character in the saga, Hrappr Örgumleiðason. The name

⁶ It is interesting to compare Þráinn and Mǫrðr Valgarðsson who are both in Gunnarr’s shadow. However, there is a fundamental difference between their ambition: Mǫrðr could be characterised as jealous but Þráinn could not. What Þráinn actually wants is to be like Gunnarr. He wants what Gunnarr *is*, while Mǫrðr wants what Gunnarr *has*, his role in society. Unlike Þráinn, Mǫrðr shows no desire to emulate Gunnarr, he is quite secure in his own identity and has great confidence in his own abilities.

Hrappr literally means ‘scoundrel’, and that is indeed what Hrappr is.⁷ He is, however, an attractive scoundrel, witty, brave, defiant of authority, to the point of being nihilistic. Several previous scholars, no aficionados of punk, have disapproved of Hrappr, Einar Ólafur Sveinsson among them (1943: 79).⁸ And yet, even the righteous have to admit that there is something strangely attractive about this villain. He is on the run when first seen, promising money to the captain of a merchant ship for his fare abroad. Later it turns out that he doesn’t have it, to which the captain’s reply is strangely indulgent. On the voyage, he has apparently succumbed to the charm of Hrappr, who goes on to infiltrate himself into the household of the magnate Guðbrandr, seduce his daughter, kill his foreman and maim his son. When asked about his wicked deeds, he merely jokes and seems particularly proud of his popularity with the women. Then he burns down Guðbrandr’s temple,⁹ and is an outlaw, literally on the run, when Þráinn is suddenly faced with him (pp. 209–16).¹⁰

When relating Hrappr’s escapades, the saga seems to create a certain sympathy for him, and he does get opportunities to demonstrate his sense of humour and his attractiveness to women. The point of view often shifts to him, especially when he is breaking laws and has become

⁷ There are several known men called Hrappr in 10th and 11th century Iceland but only two other significant characters in the Sagas of Icelanders, both in *Laxdæla saga* and both, like Hrappr in *Njáls saga*, are at some point called Víga-Hrappr. The former of the *Laxdæla* Hrappr’s is the Hrappr who lives at Hrappsstaðir, descended from Scotland and the Hebrides. He is said to be a bully and a difficult neighbour, who, like Þórólfr twistfoot in *Eyrbyggja saga*, becomes a ghost after death through sheer maleficience (Einar Ólafur Sveinsson 1934: 19 and 39). The other is a small, shifty eyed man who asks to be included in the assault on Helgi Hárðbeinsson (p. 190). He seems to be a comic character, boastful and talkative, and Helgi is quick to dispense with him.

⁸ Einar Ólafur’s analysis of the four main villains in *Njáls saga* (Skammkell, Þjóstólfr, Mqrðr and Hrappr) is to my knowledge the most ambitious study of villainy in this saga. It is a very mixed affair, on Skammkell Einar Ólafur is brilliant, quite good on Þjóstólfr, adequate on Mqrðr but does not seem to have any sympathy for Hrappr, although he makes the interesting point that Hrappr is like a child, a complete egoist who never stops to consider the consequences of his actions: „Hann breytir hverri girnd sinni óðara í athöfn og er alltaf á flótaferli undan afleiðingum þeirra.“ It might also be argued that Hrappr just does not care, since it is hard to find anyone who is less prone to try to justify his actions or make himself look any better than he is. I myself feel that Einar Ólafur’s observation is a better description of Þráinn than Hrappr.

⁹ Einar Ólafur Sveinsson disapproves and calls Hrappr a “guðníðingr” (1943: 79).

¹⁰ In his study of outlawry, Turville-Petre (1977: 778) discusses the word “vargr”, commonly used for outlaws, and makes this interesting point about wolves (and outlaws): “The wolf has two sides to his character. On the one hand, he is, like the fox, the sly vicious thief, but he is also brave and has qualities which many men would desire.” It might be added that no serious discussion on Hrappr can really ignore those qualities that make him a character to be empathized with.

an outlaw, and this makes the average reader want him to escape his pursuers. Hrappr is also very candid about his evil-doings, taking an immoral but somewhat seductive delight in them. From our modern point of view, he much resembles the later type of romantic villains from 19th century novels (such as Long John Silver and Rupert Hentzau), that you are forced to disapprove of whilst being simultaneously seduced by their charm.¹¹ Closer to the point of *Njáls saga's* composition, there is the picaresque anti-hero who cannot really be admired but is still the protagonist of the narrative. Einar Ólafur Sveinsson (1943: 78 and 84) has indicated that the author of *Njáls saga* had a somewhat black and white frame of mind, in discerning between hero and villain. Perhaps that is so, but it still leaves the audience some room to be engaged by the scoundrels. It is possible to admire clever and resourceful Mǫrðr Valgarðsson to a degree, in spite of his wickedness, and there is even a case to be made that the saga does give him his due (Cook 2001). Hrappr, on the other hand, may charm us by his honesty, his wit, and his utter lack of any moral reservations.

But it is not merely the audience that is seduced. More significantly for the plot of *Njáls saga*, Þráinn Sigfússon is. When Hrappr comes running towards the shore, he sees the ships leaving Norway, among them the vessel of the sons of Njáll, Helgi and Grímr, and Þráinn Sigfússon's ship. First he asks the sons of Njáll to save him but they very prudently refuse, feeling that he would bring bad luck. While they are justified by both past and future events in doing so, their refusal is not heroic and neither does it seem more admirable from a modern standpoint. Is prudence more important than mercy? Perhaps the original audience of *Njáls saga* felt the same; in the 13th century, it became customary for people to seek shelter from their enemies in churches, and it was apparently un-Christian to turn them out (see Sverrir Jakobsson 1998: 24–29). Then Hrappr goes to Þráinn Sigfússon and this time gets lucky. He confesses that he has killed some men and burnt the temple of Earl Hákon, Þráinn's benefactor. Then he offers Þráinn money and finally he resorts to being pathetic, and tells Þráinn that now he will run no further, but be killed in front of Þráinn, and the latter will be blamed for his cruelty, and lose honour for standing by and seeing another man get killed (p. 216). Þráinn gives in and takes him on.

This decision may at first seem illogical and unexplained. It is not only

---

¹¹ Long John Silver appeared in Robert Louis Stevenson's *Treasure Island* (1883); Rupert Hentzau in Anthony Hope's *The Prisoner of Zenda* (1894).

a pivotal moment in the saga but also a prick or a point that has to be discussed and explained and continues to draw our attention by its very strangeness.¹² To a degree, it is characteristic of the *Práinn* that we met in Gunnarr's wedding. As *Práinn* is beholden to the Earl in a way that the sons of *Njáll* are not, this is an impulsive decision, to say the least. He is, effectively, betraying his overlord (as *Hrappr* has already done), a serious crime in the feudal ideology dominant in 13th century Europe. But it cannot be overlooked that he is being noble, too. Not only modern readers would sympathise with him, *Helgi* and *Grímr* are also sufficiently in understanding of his motives to then refuse to divulge to the Earl what he has done, when he asks them what has happened with *Hrappr*. So do all the other captains present, thus creating a firm consensus that saving *Hrappr* was, at least partially, a good action. Apparently, *Hrappr*'s plight does strike a chord in the hearts of the saga characters. *Práinn*, too, is not merely convinced by the money — though it may be an added incentive, or so the saga author makes us believe by including this offer in his narrative, to *Práinn*'s detriment — but seems to have a conviction that helping a fellow human in need is the correct thing to do. Furthermore, *Práinn* now gets an opportunity to demonstrate his cleverness, when he hides *Hrappr* from the Earl, who has to use his magical second sight to see through *Práinn*'s tricks, and only when it is too late (pp. 216–20; cf. Einar Ólafur Sveinsson and Matthías Þórðarson 1935: 51–54).

On the one hand, *Práinn* emerges from this episode in a better light than before. He demonstrates both the quality of mercy and a cleverness matching that of *Mqrðr Valgarðsson* and even *Njáll* himself. Although the Earl is being betrayed, it is difficult to side with him. But, of course, it cannot be denied either that *Práinn* is both playing a risky game and being ignoble, as he was the Earl's man and had benefitted from his graces. He is also jeopardizing his future travels to Norway; for him there will be no return. And it must be kept in mind that *Hrappr*, for all his charms, is not an innocent victim but a shameless scoundrel.

As *Práinn* is an experienced man and probably in his sixties, this uprising against the Earl is somewhat perplexing, to say the least. But *Práinn* still comes into his own in a manner he has not done before. He has finally emerged from the shadow of his nephew Gunnarr, not by being considerably heroic but still not quite so heroic as Gunnar had been, but

¹² I am consciously echoing Barthes' depiction of the *punctum*, see Ármann Jakobsson 2004. It is, in this case like in many other, impossible to decide to what extent the audience of the saga is meant to ponder this decision.

by being cunning and clever and rebellious, by taking on the Earl of Norway himself by helping someone who was in trouble, a stranger who appealed to his honour, and by escaping with his dignity intact.

The rebellion against the Earl also has another side to it. Showing mercy is virtuous, and mercy is furthermore a virtue that is particularly important for kings and chieftains (Ármann Jakobsson 1997: 232–36). Thus Þráinn is appropriating for himself the power of kings and chieftains by taking Hrappr under his wing. It is understandable that Grímr and Helgi hesitate, they are not kings and showing mercy is not a part of their role.¹³ Taking on Hrappr is Þráinn's first act as a chieftain, as the self-proclaimed successor of Gunnarr of Hlíðarendi. Unfortunately, that is a role that keeps eluding him.

Things fall apart

After this moment of unexpected and morally ambiguous triumph, Þráinn's life starts going downhill, although he probably does not realise that until his moment of death. It all starts in chapter 91, when the sons of Njáll ask him for compensation for the tribulations they had suffered at the hands of Earl Hákon, who had persecuted them in Þráinn's place, or as his supposed accomplices. Their brother-in-law is Þráinn's brother Ketill and he arbitrates on their behalf, but is refused. Their new friend Kári, who, like Gunnarr of Hlíðarendi, is valiant, modest and righteous, then speaks to Þráinn and does not get anything out of him either. Þráinn now has a chance to show the sons of Njáll the same nobility that he had shown when hiding Hrappr from the earl, but somehow this seems to be beyond him. Kings and magnates should be magnanimous, but the magnanimity that a nobleman must possess has passed Þráinn by. It seems to be easier for him to be kind to strangers than to his neighbours, a somewhat wry but insightful observation of human nature by the saga author. And refusing to be noble to the sons of Njáll has serious consequences for Þráinn. It is the first indication that he is not a real chieftain.

When Þráinn returns home, he is the new leader of the Gunnarr of Hlíðarendi clan, or, as the saga has it: "Allir frændr Þráins heldu hann

¹³ Grímr and Helgi presumably go abroad for a "grand tour", in the fashion of European princes. However, they fail to come into their own. Skarpheðinn, who stays at home for some reason, continues to be the undisputed leader of the brothers, and they are furthermore outshone by Kári Sölmundarson whom they befriend and who is much more impressive than they are from the outset.

fyrir hofðingja” (All of Thrain’s kinsfolk saw him as a chieftain) (p. 220). The word “halda” has several meanings (Fritzner’s Old Icelandic dictionary (1973: 692–702) lists more than 100), and one of the possible meanings of this sentence is ‘to believe that someone is a chieftain’, another would be ‘to have him as a chieftain’. There is a sense of disdain: unlike Gunnarr, Þráinn is not a real chieftain but he can be held for chieftain for a while. It is hard not to see Þráinn as being slightly inadequate in this new role, especially when he is then described: “Þráinn var skrautmenni mikit ok reið jafnan í blári kápu” (He was a great one for show and always rode out in a black cloak) (p. 227). It seems a logical conclusion that Þráinn is not a real chieftain, but a vain and foppish old man who is being used as the figurehead for a gang.

In chapters 91 and 92, Þráinn’s entourage indeed comes across as a gang, more than anything else, with Hrappr acting as the lieutenant who is actually in charge. The servant dominates his master, and this is made very clear soon. Hrappr is apparently having an affair with Hallgerðr (p. 220),¹⁴ and when Skarpheðinn leads the sons of Njáll on a visit to Grjótá, most of the gang members hurl insults at them (making it easier for the sons of Njáll to later kill them), while Þráinn inadequately tries to stop them: “allir urðu sekir þessa orða, þeir er fyrir váru, nema Þráinn; hann þekti menn af orðum þessum” (all those who faced them, except Thrain, had made themselves guilty of using those words. Thrain tried to restrain them from using those words) (p. 229). Even if it must be acknowledged that Þráinn is by far the cleverest person in his own gang, he is not its actual leader; the other gang members do not care whether he tries to shut them up or not. He is held as a chieftain, but is not really a leader.¹⁵ The role he has claimed requires him to be in control but he is not.

Even though the killing of Þráinn, soon after, is a spectacular scene in the saga, it reveals little about his character. He is uncharacteristically guileless when he is attacked and killed, and his surprise is natural enough since Skarpheðinn has to cross the icy Markarfljót at the speed of a bird to reach him. Þráinn apparently does not have the imagination to expect

¹⁴ It could be argued that the saga author mentions the affair to further blacken Hallgerðr’s character, but it must also be kept in mind that Hrappr has previously seduced almost everyone else he has come into contact with, including perhaps many in the 13th century audience, as well as later readers of *Njáls saga*.

¹⁵ This is made very clear in the dialogue of the saga. Hrappr has far more direct speech in chapters 82–92 than Þráinn has (27 lines to Þráinn’s 20) and his lines are more witty and memorable. Even in his own part of the saga, Þráinn is eclipsed by his henchman.

such an attack. But he is also rather valiant, refusing to choose another time to travel, because then he would be allowing fear to guide his actions. It is hard not to get the impression that Þráinn is no longer a man in control. It might even be argued that he has been the victim of a monster of his own creation, as the savior of Hrappr. The latter is now the real antagonist of the sons of Njáll and he manages to crack some good jokes before he is killed, and goes out with the same bravado he has shown all along. Hrappr dies almost heroically, fighting against two and making pointed and reflective comments about how he really deserves his fate. Þráinn, on the other hand, is just killed without famous last words (pp. 229–34). His death mainly illustrates Skarpheðinn's extreme athleticism and bravery. The person who dies would not seem to be of much significance, if it wasn't for the fact that he was of a good standing and had not given the sons of Njáll any lawful cause to kill him, which means that his death in turn marks the beginning of their bad luck.

Chieftain without substance

I have argued that Þráinn Sigfússon is depicted in *Njáls saga* as a clever and accomplished man, who still falls short of his own ambition. In the end, he is no Gunnarr and ends up losing control over his own men. He is more than once in the saga referred to as a “skrautmenni”, a dandy or a fop. One might conclude that his fatal flaw is a lack of substance. If Gunnarr and Njáll are regarded as the heroes of this saga, which seems reasonable, their main virtues may be listed as follows: cleverness, foresight, bravery, firmness and integrity. But Þráinn lacks the foresight of Njáll; he ditches first his wife and then his king on the spur of the moment. He also lacks the loyalty of Gunnarr, who remains a close friend to Njáll and his sons through endless provocation and mockery. While Gunnarr was brave, Þráinn wants to appear brave. Gunnarr would never stoop to robbing people or taking part in ignoble killings but Þráinn has no such scruples. And while Njáll is always in control of his own fate, and most of the time in control of his sons, Þráinn ends up as a mere figurehead of a rabble.

Þráinn's lack of integrity may be regarded as tragic, not only because it indirectly leads to the tragic death of Njáll and his sons, but because he is an accomplished man, who can, on occasion, be intelligent and resourceful, brave and noble, even to the point of taking on Earl Hákon and emerging unscathed.

But although he hands out mercy like a king on that occasion, he falls short on most other virtues necessary for a ruler or a chieftain, two of the most important being strength and moderation (Ármann Jakobsson 1997: 212–28). In an age of charismatic rulers, Þráinn fatally lacks the necessary charisma to be a real chieftain. In spite of his ambition to become a leading figure, he constantly gets eclipsed by others, even after the death of Gunnarr of Hlíðarendi. In Old Icelandic, the word “mildi” is frequently used for the mercy of rulers. But the word is also used about generosity and magnanimity (Ármann Jakobsson 1997: 236–39). Þráinn’s magnanimity is put to the test when Helgi and Grímr ask for compensation for their tribulations, and he fails.

Þráinn is not generous, as befits a ruler. He does not have the strength to rule either, as his gang acts like a leaderless rabble with Þráinn its leader in name only, whereas Hrappr is the leading spirit. And, last but not least, Þráinn is not temperate nor moderate as a ruler must be. It is interesting (and slightly ironic) that after Þráinn has failed spectacularly to become Gunnarr of Hlíðarendi’s heir, his son Hǫskuldr is actually successful in the same quest (much to Mǫrðr Valgarðsson’s chagrin). Unlike Þráinn he enjoys the support of Njáll (who, as related above, always had a soft spot for Þráinn and was never his enemy until he was forced to). And unlike Þráinn, Hǫskuldr is both firm and modest and never makes an impetuous decision.

Þráinn is a man governed by impulse and this leads to his failure and eventually to his death. His first impulsive deed results in him becoming the son-in-law of Hallgerðr, and, to a degree, her stooge. The second turns out to be lethal: in rescuing Hrappr, he ends up becoming beholden to him and more controlled by his new servant than in control over him. Thus Þráinn’s virtues are negated by the fact that he is always in a hurry and lacks the moral commitment to make the right choices. Þráinn becomes an example. He is an important case study of what happens to those who do not consider the consequences of their own actions.

References

- Ármann Jakobsson 1997. *Í leit að konungi: Konungsmynd íslenskra konungasagna*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Ármann Jakobsson 2002. *Staður í nýjum heimi: Konungasagan Morkinskinna*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Ármann Jakobsson 2004. “Some Types of Ambiguities in the Sagas of Icelanders.” *Arkiv för nordisk filologi* 119, 37–53.

- Ármann Jakobsson 2007. "Masculinity and Politics in *Njáls saga*." *Viator* 38, 191–215.
- Ármann Jakobsson 2008. "Egils saga and Empathy: Emotions and Moral Issues in a Dysfunctional Saga Family." *Scandinavian Studies* 80, 1–18.
- Clover, Carol 1982. *The Medieval Saga*. Ithaca: Cornell UP.
- Cook, Robert 2001. "Mörður Valgarðsson." *Sagnaheimur: Studies in Honour of Hermann Pálsson on his 80th birthday, 26th May 2001*. Ed. Ásdís Egilsdóttir and Rudolf Simek. Wien: Fassbaender, 63–77.
- Cook, Robert, transl. 2001. *Njal's saga*. London: Penguin.
- Dostoyevsky, Fyodor 2004. *The Idiot*, transl. by David McDuff. London: Penguin.
- Einar Ólafur Sveinsson, ed. 1934. *Laxdœla saga*. Íslenzk fornrit 5. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Einar Ólafur Sveinsson 1943. *Á Njálsbúð: Bók um mikið listaverk*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Einar Ólafur Sveinsson, ed. 1954. *Brennu-Njáls saga*. Íslenzk fornrit 12. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Einar Ólafur Sveinsson and Matthías Þórðarson, ed. 1935. *Eyrbyggja saga*. Íslenzk fornrit 4. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Finnur Jónsson, ed. 1904. *Hrólfs saga kraka og Bjarkarímur*, Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 32. Copenhagen: S.L. Møller.
- Fritzner, Johan 1973. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*, 4th edition. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gunnar Harðarson, ed. 1989. *Þrjár þýðingar lærðar frá miðöldum*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Harris, Joseph 1972. "Genre and Narrative Structure in Some Íslendinga þættir." *Scandinavian Studies* 44, 1–27.
- Harris, Joseph 1976. "Theme and Genre in some Íslendinga þættir." *Scandinavian Studies* 48, 1–28.
- Jón Sigurðsson, ed. 1857–76. *Diplomatarium Islandicum: Íslenzkt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn*. Copenhagen: S.L. Møller.
- Judd, William E. 1984. "Valgerðr's Smile." *Scandinavian Studies* 56, 203–12.
- Low Soon Ai 1996. "The Mirthless Content of Skarphedinn's Grin." *Medium Aevum* 65, 101–8.
- Lönnroth, Lars 1976. *Njáls saga: A Critical Introduction*. Berkeley: Univ. of Calif. Press.
- Maxwell, I.R. 1957. "Pattern in *Njáls saga*." *Saga-Book* 15, 17–47.
- Sigurður Nordal, ed. 1933. *Egils saga*. Íslenzk fornrit 2. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Sverrir Jakobsson 1998. "Friðarviðleitni kirkjunnar á 13. öld." *Saga* 36, 7–46.
- Turville-Petre, Gabriel 1977. "Outlawry." *Sjöttú ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. Júlí 1977*. Ed. Jónas Kristjánsson and Einar Gunnar Pétursson. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 769–78.

STEFKA G. ERIKSEN

The Materiality of Medieval Texts

A comparison between *Elie de Saint-Gille* and two versions of *Elís saga*

In this paper I will focus on the material appearance of medieval texts as indicators of various aspects of the processes of production, transmission and reception. My material is comprised of three versions of one text, originating from different temporal and geographical contexts. The first version is the Old French *chanson de geste Elie de Saint-Gille* as preserved in the manuscript BnF, fr. 25516 from the second half of the 13th century; the second version is *Elís saga*, a rewriting of the Norwegian translation of an Old French version, as found in the Norwegian manuscript De la Gardie 4-7 Folio from around 1270; the third version is an Icelandic rewriting and adaptation of *Elís saga*, as it appears in the manuscript Holm Perg 6 4to from around 1400–1425. First, I will give a short presentation of the layout, content and provenance of the three manuscripts. Thereafter, I will comment on the possible implications these

---

The article is based on a paper given at the 22nd Arthurian Congress, Rennes, 15th – 20th of July 2008.

Eriksen, Stefka G., M.Phil., PhD student, Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo. "The Materiality of Medieval Texts: A comparison between *Elie de Saint-Gille* and two versions of *Elís saga*", *ANF* 124 (2009), pp. 69–87.

Abstract: In this article, I discuss possible implications of the physical characteristics of a medieval manuscript for our understanding of the production, transmission, reception and function of the texts within the manuscript. Three versions of the same text-work from three different codicological and cultural contexts provide the empirical evidence for the discussion. The first version is the 13th century *chanson de geste Elie de Saint-Gille*, the second one is the 13th century Norwegian *Elís saga* and the third one is a 15th century Icelandic version of *Elís saga*. I argue that the three versions, having different material characteristics and being produced in different scribal milieus, may seem to have been demanded and appreciated by different types of audiences, possibly performed in different modes and therefore probably understood in different ways. Thus, variance appears as a central aspect of the production, transmission and reception of medieval texts.

Key words: New philology, materiality, *Elie de Saint-Gille*, *Elís saga*, translated *riddarsögur*, reception and function of medieval texts.

physical characteristics may have for our understanding of the production, transmission, reception and function of the three versions in their respective codicological and cultural contexts.

BnF, fr. 25516

BnF, fr. 25516 is the only medieval Old French manuscript containing the poem *Elie*. The codex contains 209 folios, about 25 x 18 cm in size, with a written area of about 19 x 14,4 cm. The text appears in two columns of 36 lines of verse in *gothica textualis*. All texts are written in the same good, legible hand and illustrated by the same artist, which makes the codex appear as a planned entity. The style of the script, decorations, marginalia and flourishes suggest that the manuscript dates from the end of the 13th century. Each new text begins on a recto, with an illumination of 10–11 lines spanning an entire column, and sometimes including details in gold (see Fig. 1). The text itself is framed by figurative drawings, which include depictions of birds, animals and people. There are also pen-flourished initials of two and three lines, alternating red and blue, which structure the texts in chapters. The initials correspond, in addition, both to a rhythmical emphasis (change in assonance) and rhetorical emphasis, such as direct speech repetitions, temporal adverbs, etc. (Oberfell 1996: 318–319; Eriksen forthcoming). The manuscript may be characterized as richly illuminated with a total of fifty illuminations. The illustration program is interesting, since the images tend to emphasize certain episodes/motives from the text, while the text focuses on others. The illustrations do not represent battle-scenes, for example, which are often described in the text, but rather focus on various perspectives of courtly life. The iconography may also be characterized as emphasizing the didactic and Christian meaning of the text and sometimes emphasizing the rhetorical topos in the text itself (Oberfell 1996, Malicote 1999). This has implications for the intended reception mode of the poem, since the text may have been understood differently by a listener who did not have visual access to the manuscript vs. a listener who had visual access to the manuscript or a private reader.

The manuscript contains four texts, some of which are sometimes identified as a *chanson de geste*, sometime as a romance. The first text is *Boeve de Haumtone*, which is inspired by an Anglo-Norman legend and dates from the beginning of the 13th century. It is a hybrid of romance and epic, retelling the story of a pre-conquest rule of Southampton, a

Fig. 1. Bibliothèque nationale de France, fr. 25516, f. 76r – front page of *Elie de Saint-Gille*.

Christian-Saracen conflict and a love story; the plot takes place over a large geographical area between Germany and Egypt (Busby 2002:498). The second and third texts, *Elie de Saint-Gille* and *Aiol*, form a cycle: there is a close connection between the two texts when it comes both to the subject matter and to the characters. Both texts are preserved exclusively in this Paris manuscript, and are of Picardian origin. The theme of the Christian-Saracen conflict is significant here again and, in this sense, there seems to be a thematic connection to the first text in the manuscript. The fourth chanson, *Robert le Diable*, is Picardian as well, and is dated to the end of the 12th century. It is a story of a duchess from Normandy who has difficulties in begetting children, and invokes the Devil as a last means of conceiving. The son who is born as a result has troubles because of his particular origin. The story, however, ends more as a hagiographical/didactic text, since the protagonist repents, goes on a pilgrimage to Rome, and after ten years of penitence, becomes a hermit and dies solemnly (de Winter 1985:235). The combination of the different types of texts may be seen as an example of a tendency to include different types of texts in the same manuscript (Busby 2002:403).

The protagonists and themes of the last three texts may be interpreted as literary parallels to historical figures and events as described by authors like Orderic Vitalis and Wace. Elie, for example, has been seen as a literary rendering of Hélias, the last count of Maine and a great ancestor of the house of Flanders (Malicote 2006:103). He was the great-grandfather of Count Philippe and King Henry II, and is known to have won the battle of Tinchebray together with Henry I, which resulted in the unification of England and the Duchy of Normandy. The battle is also the final event of Wace's *Roman de Rue*. In this battle, one of Hélias' enemies was Robert de Vellême, "Robert le diable", which may be seen as another parallel between literary and historical figures. Seen from this perspective, the poem is about an important ancestor of the House of Flanders who manages to unite two important dynasties. The poem may also be interpreted as a comment on the ancestry of Henry II, emphasizing the importance of the connection between England and Normandy and possibly propagating the new socio-political ethics of peaceful and judicious Christian rule (Malicote 2006:105). The link to the English context may also be a possible link to the precise transmission route of the poem from France to Norway.

Based on the style of the illuminations, the manuscript may be said to originate from the northeast of France. It may be situated as part of the group of manuscripts produced either in the diocese of Théroutane or

that of Arras, by a commissioner related to the House of Flanders. The style of the illustrations brings to mind the workshop of the Master of the Grail and, to some extent, the workshop of an Artesian version of *Lancelot* from 1274 (de Winter 1985:235).

The northeast, corresponding more or less to the medieval Duchy of Flanders, encompassed some of the greatest cultural centers of medieval France, like Amiens, Arras, Lille and Tournai. The area was also politically prominent in the Middle Ages, since it functioned as a separate kingdom, with strong aristocracy, such as the counts of Flanders, the Houses of Boulogne, Artois, Brabant and Hainaut. The area was also a commercial center based initially on wool trade, and later on finance and banking (Busby 2002:513). The extensive book production tradition in the 13th and 14th centuries may also be related to the great ecclesiastical institutions of the region. The close relationship between authors, aristocratic audience and patrons is characteristic of the texts produced here, and there are comparatively many authors known from the area. Almost all central texts and genres exist from important manuscripts from the northeast, like Chrétien's romances and several of the *chanson de geste* cycles. Some texts are preserved only in a single north-eastern manuscript, as is the case with *Elie de Saint-Gille* and *Aiol* and *Robert le Diable*. Approximately 50 % of all surviving Old French manuscripts were copied in the area, which represents a vast proportion compared to the relatively small geographical area (Busby 2002:535).

The manuscript is also recorded as a part of the collection of Marguerite de Flandre, but many of her books were inherited either from her father Louis de Male (died 1384) or his mother (died 1382) (de Winter 1985). And despite the lateness of this ownership, compared to the date of origin of the manuscript, it is plausible that the manuscript was also originally read in similar aristocratic circles.

Hákon Hákonarson, brother Robert and Old Norse translations

The Anglo-Norman *Elie de Saint Gille* was translated to Old Norse after the commission of Hákon Hákonarson, king of Norway between 1217–1263, at least according to the epilogue of one of the versions of the Old Norse text. The king is mentioned as a commissioner in four more translations of Old French romances: *Tristrams saga ok Ísöndar*, *Ívens saga*,

Strengleikar and *Möttuls saga*. Most of these texts and dedications appear, however, in manuscripts written much later than the original translations. In the case of *Elís saga* and *Strengleikar*, which appear in a manuscript written a couple of decades later than the original translations, there may be little reason to doubt the dedications. In the case of *Tristrams saga*, however, which appears in a 17th century Icelandic paper manuscript, the dedications to King Hákon may very well have been added by the 17th century scribe for a specific reason fitting the 17th century temporal and geographical context. The uncertainty around the historical validity of the dedications does not render them uninteresting, but rather emphasizes the necessity to interpret and discuss their significance from other points of view, such as, for example, the function of dedications in general, or links to a historical past.

One more name appears in connection with two of these texts, that of Robert, first as a brother translating *Tristrams saga*, and then as an abbot translating *Elís saga*. Not much more is known of him, besides the fact that he was obviously involved in a monastic community and that he may have been of Anglo-Norman origin, as the name Robert is not Scandinavian. The Anglo-Norman provenance of the Cistercian monasteries at Hovedøya, near Oslo, and Lyse, near Bergen, has been suggested in this connection. These were both founded as daughter-monasteries of the English Fountains Abbey in 1146 (Tveitane 1972:32). Robert may have been working at one of those places, translating or copying European romances.

Bearing this in mind, the kingship of Hákon Hákonarson may function as the background context for the Old Norse translation. King Hákon has been accredited with great political and cultural achievements during his reign. With the pronouncement of Hákon as king in 1217, and the assassination of his rival Skuli, an almost hundred-year civil war was ended. During his kingship, the Norwegian domain gradually grew and at its greatest in 1265, it included Iceland, Greenland, The Faroe Islands, Shetland, the Orkneys, the Hebrides and The Isle of Man. A new Law of Succession was advanced (1260), and the earlier provincial laws were extensively revised, leading to the development of legislation on a national scale (Helle 2003b: 380). During this state-building process, the concept of the royal office was also altered – kingship by the grace of God replaced the focal position of the king as a person. By a renewed royal ceremony of unction and coronation, which was first introduced in Norway in 1163–64, the king was placed above all others, as a representative of God on earth and as a holder of a divine office (Helle 2003a: 347).

Culturally, besides commissioning literary translations, the king was responsible for new architectural enterprises, such as the Hákon's Hall in Bergen, built in 1261 for the king's son's wedding. He is known to have exchanged letters with the kings of Sweden and Denmark; he was a great friend of the emperor Fredrick II, son of the German emperor Fredrick Barbarossa (HsH: chapter 191, 243, 275), and sent falcons as a present to the sultan of Tunisia (HsH: chapter 313). The marriages of his children also reveal royal relations with various European countries, since the King's daughter was married to a Castilian prince (HsH: chapter 271), and his son, Magnus, to the Danish princess (HsH: chapter 312–313). King Hákon thus appears to have been a monarch with great political and cultural ambitions of elevating his kingship to the level of the great feudal continental monarchies.

De la Gardie 4-7 Folio

The oldest manuscript in which *Elís saga* appears is De la Gardie 4-7 Folio, which has been dated to a couple of decades after the actual translation, and which is quite contemporary to the historical and cultural context described above. The manuscript consists of two fragments, which are more or less the same size of approximately 31 x 23 cm; the vellum is very similar, and the script and language suggest that the two fragments have been written at more or less the same time and place (southwest Norway, in or south of Bergen). The text in the whole manuscript is written in two columns (see fig. 2a and b). Unlike the French version, where *Elie* is a poem in verse, all the texts here are in prose. The only difference between the two fragments is that the first one, containing a fragment of *Óláfs saga Tryggvassonar* is written in much finer and smaller script than the rest, making space for 47 lines per page, contra 39–44 lines per page for the rest. In addition, the condition of the first fragment is comparatively better than the main part of the manuscript. All texts have colored initials – red, green or blue – but these are not completed towards the beginning of the manuscript (see fig. 2a), which may indicate that the illuminator may have worked backwards from the end towards the beginning of manuscript (Tveitane 1972:15–16). It should also be said that there may have been a few illustrations in the manuscript, but these have been torn or carefully cut out, possibly because of inappropriate subject matter.

The De la Gardie 4-7 is the oldest Norwegian collection of courtly

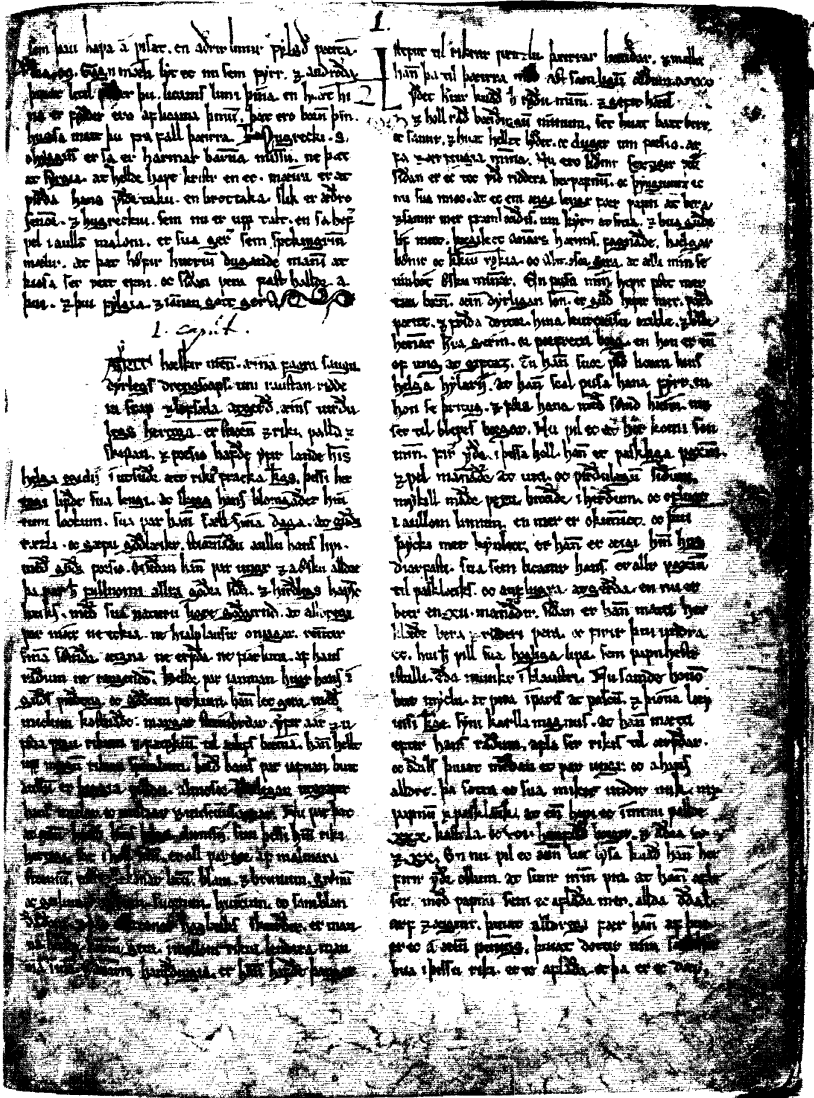

Fig. 2 a. Uppsala University Library, De la Gardie 4-7, f. 6r – front page of *Elis saga*.

literature. In addition to the fragment of *Óláfs saga Tryggvassonar*, “a vernacular version of a lost Latin work by the Icelandic monk, Oddr Snorrason” (I’veitane 1972:9), it also contains *Elis saga*, *Strengleikar*, *Pamphilis*, and a dialogue between *Courage* and *Fear*, from which only 13 lines survive. All these texts are defective to varying degrees.

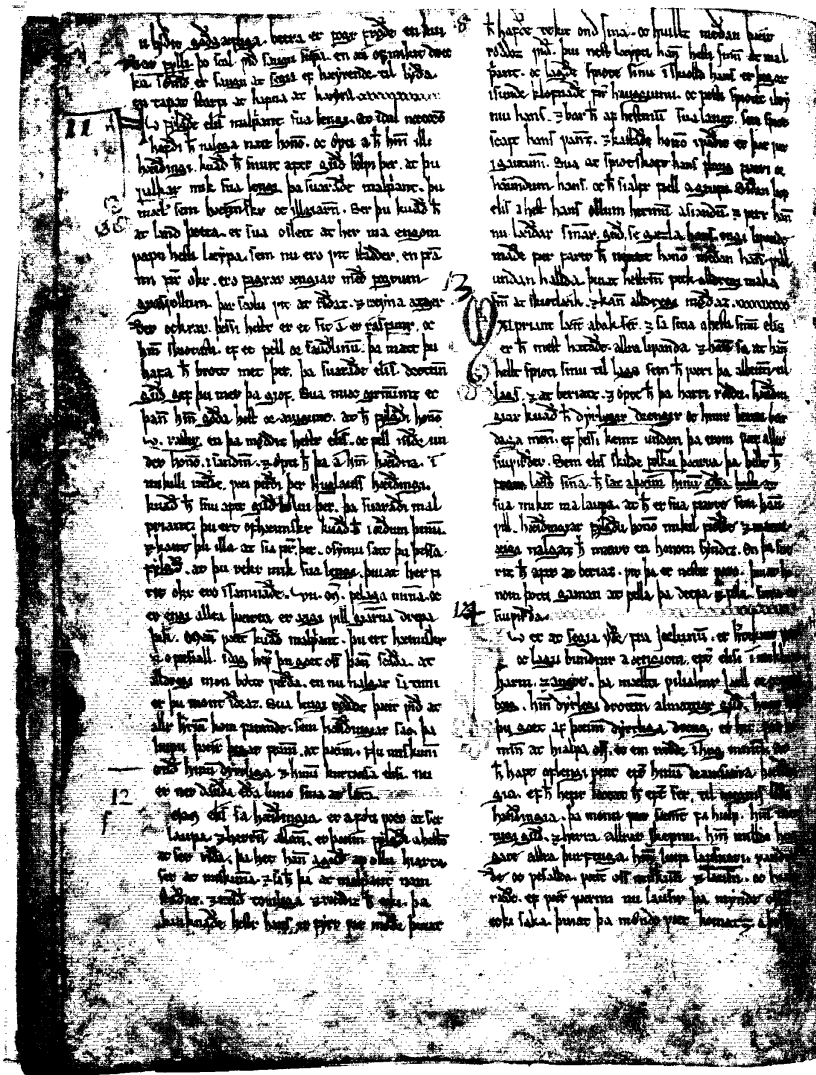

Fig. 2 b. Uppsala University Library, De la Gardie 4-7, f. 9v.

All five texts are translations from Latin or Old French, and place the manuscript in relation to the Latin, classical and Old French vernacular literary tradition. In addition, the Latin or Old French originals seem to have been rather popular texts in their respective contexts. The Latin *Pamphilus de amore* dates from the end of the 12th century and was prob-

ably composed in England or northern France. The thirteen lines from the dialogue between *Courage* and *Fear* were translated from *Moralium dogma philosophorum*, a collection on moral philosophy by the French author Guillaume de Conches (c. 1080–1154), who, himself, built on the pseudo-Senecan *De remediis fortuitorum* (Tveitane 1972:28). *Moralium Dogma* was a very popular work in the whole of Western Europe up to the Reformation. A copy of the translated text, or part of it, is also found in Hauksbók, an Icelandic manuscript from the 14th century. *Strengleikar* is a collection of short stories, including some of the *lais* of Marie de France as well as others without known French originals.

Four different hands have worked on the manuscript – Hand A on *Óláfs saga*, Hand B on *Pamphilis*, the dialogue, and *Elís saga*, Hand C on the beginning of *Strengleikar* and Hand D, which has finished *Strengleikar*. Hand B, C and D follow each other very closely, continuing in the same column as the previous. The language and script of the four hands are very similar, and have even been confused. However, the four hands may be characterized as representing different scribal systems or schools, used at the same time and place (Tveitane 1972:17). Further, the different texts may have been influenced from the language of the original copies. These varieties make “DG 4-7 one of the most varied Norse manuscripts now in existence” (Tveitane 1972:18). Hand B for example makes use of some Icelandicisms, which indicates either that the copy the scribe was working from was Icelandic, or that the scribe himself was Icelandic, schooled in the southwestern dialect. The differences between the two *Strengleikar*-hands may also be interpreted to indicate that either the first was a younger man than the second, or that the first was trained in a more modern school than the second (Tveitane 1972:23).

The different hands have been dated separately, to about 1270 or a bit earlier (Tveitane 1972:20). When it comes to the more precise whereabouts of the scriptorium where these scribes worked, there are two main suggestions, neither of which is certain, however. The manuscript may have originated at Lyse Abbey, where Robert may have been abbot; or it may have been written in the Royal Chancellery in Bergen. In either case, southwest Norway is likely both the manuscript’s place of origin and also where the earliest known owner of the manuscript, or parts of the manuscript, lived (Tveitane 1972:26).

A great deal is known about the owners of the DG manuscript from the end of the 13th century onwards, which is relevant for the discussion on its use and function, and the meaning of the texts in the different contexts. What is more interesting here, however, is the manuscript’s use and

function in its original context. Due to the condition of the back and front leaves of the two constituting manuscripts, Mattias Tveitane (1972: 11) claims that “it appears likely that the first two leaves (the *Óláfs saga* fragment) occupied the same position in the medieval binding as they do now”. He does not situate this medieval binding more precisely in time than as preceding the binding done by one of the manuscript’s owners Stephanus Johannis Stephanius (1599–1650). It is, thus, uncertain whether the two parts of the manuscript were bound together at the end of the 13th century.

The oldest known owner of the *Óláfs saga* fragment, at least, is Snara (or Snare) Aslaksson, one of the leading men under King Hákon V Magnusson (1299–1319). He is mentioned in letters dating back to c. 1296, and these elucidate his gradual social rise in the hierarchy from a man with no title, to a *herra*, to a member of the council of state and a baron (cited from Tveitane 1972: 13–14). There is a possibility that he lived in southwest Norway, in one of the Agder counties or in Rogaland. Tveitane (1972: 14), however, doubts that Snara owned the whole DG collection, even though he does not have any specific arguments for or against. Still, it is possible that the manuscript was owned and read by members of the top aristocratic circles in Norway.

Holm Perg 6 4to

Elís saga is preserved in several late medieval Icelandic manuscripts, and one of these, Holm Perg 6 4to, will function as a basis for comparison to BnF, fr. 25516 and DG 4-7. The manuscript is a collection of romances, consisting of 137 leaves of rather good quality and in good condition. It seems that approximately 39–40 leaves have been lost. The manuscript is built up of 19 gatherings. The size of the leaves is about 23,5 x 16,5 cm, but leaves towards the end are smaller, probably due to later trimming. Several leaves are somewhat irregular in form, or are narrower than the rest; the situation of the script on these pages, however, may be interpreted to indicate that this was the original form of the leaves and not a later deflection (Slay 1972: 11). Despite other minor variations, “the gatherings were originally almost uniform” (Slay 1972: 11).

Unlike the BnF, fr. 25516 and the DG 4-7 manuscripts, the text in this manuscript is written in a single column of prose, and the number of lines per page is the same in most of the gatherings in the manuscript, varying in range between 29 and 33, from gathering to gathering. Most of

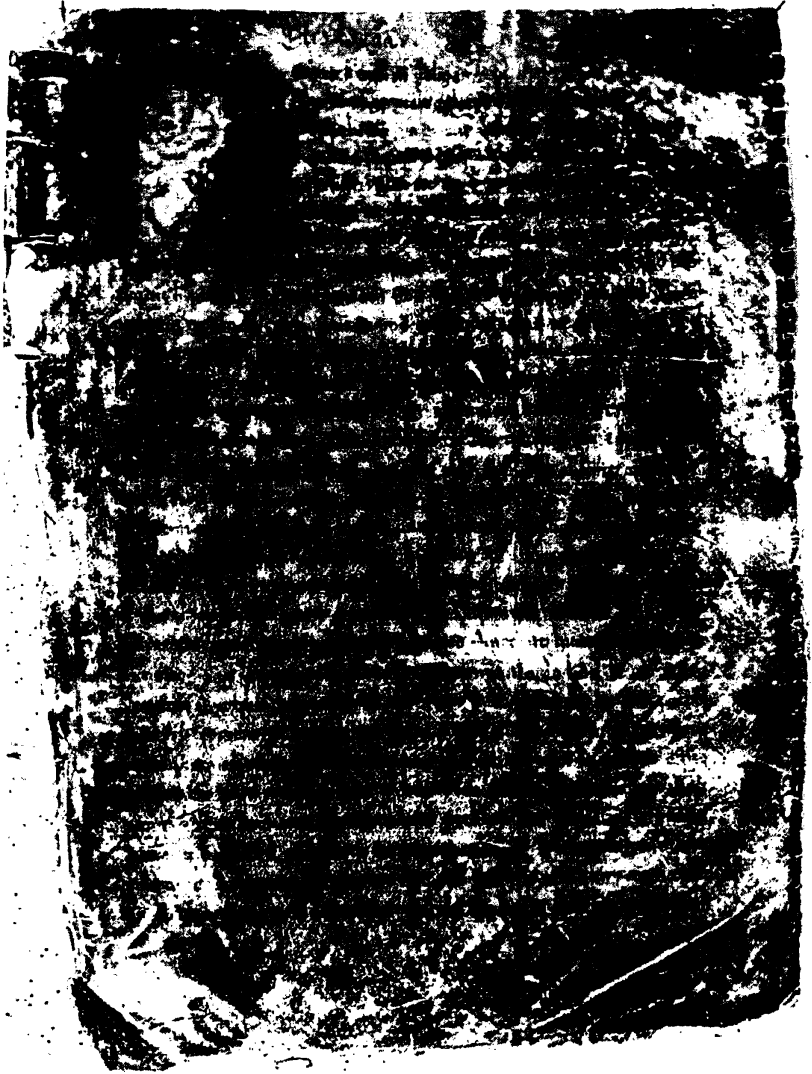

Fig. 3. Royal Library, Sweden, Holm Perg 6 4to, f. 86r – front page of *Elís saga*. Photo from Nordisk Forskningsinstitut, København.

the texts begin on a new page and with a decorated initial, which varies in size, depending on the space available, sometimes containing animal drawings, or floral decorations; see fig. 3 for the front page of *Elís saga*. Five different colors and ink are used in the initials – red, dark red-brown,

turquoise, yellow and light brown – sometimes one at a time, sometimes in combination. Chapters begin with smaller initials, making use of the same colors as the saga initials, but being more poorly drawn, probably by another hand. Most of the sagas have a title in red, and each chapter seems to have been intended to have a heading in red as well, sometimes signified by the word *capitulum*, or an abbreviation of it (Slay 1972: 13). In addition, the manuscript contains gathering catchwords – the first few words of one gathering is written at the right bottom of the last page of the previous gathering. It is plausible that such catchwords existed throughout the manuscript, even though some of them are lost because of missing leaves and trimming. The existence of these catchwords may indicate that the manuscript was intended as an entity from the beginning. The manuscript also begins and ends with a blank page, which may have been included in order to prevent damaging of the initial and final textual passages (Slay 1972: 14).

Almost the entire manuscript is written by Hand A, with the exception of *Elís saga*, which is started by Hand A and finished by Hand B. The transition between the two hands is very gradual, since the second scribe seems to have initially tried to imitate the handwriting of the first scribe. The end of *Elís saga* seems thus to have been written later, on leaves left blank by the first scribe. Scribe A may have known that *Elís saga* has a continuation, unavailable in the copy he was rewriting, for which he left some blank leaves. Bearing in mind that the poem *Elie* functions as a kind of prologue for *Aiol* in the French manuscript, such a scenario of scribal hands sets some expectations for possible similarities between the continuation and *Aiol*. Unfortunately, this is not the case. The presence of the continuation thus makes the three versions of the text rather different, each having different narrative structure and ending.

In addition, scribe A seems to have worked in three stages: first, writing the main body of text, possibly leaving space for *Valvens þáttr* at the end of *Parceval saga*, which he was aware of but did not have available at this stage; thereafter, he wrote in *Valvens þáttr*, filling out the last gathering of *Parceval saga* and inserting a new gathering, smaller than the rest of the gatherings and possibly adjusted to fit the length of *Valvens þáttr*; finally, adding further sagas at the end of the manuscript, from which we have extant only *Möttuls saga* and *Clárus saga* (Slay 1972: 20). The three stages were written more or less at the same time, since the manuscript is dated to the beginning of the 15th century based on paleographical evidence.

An interesting relationship is claimed by Stefán Karlsson (1967) between the two hands of Holm Perg 6 4to and two of the hands in Bergsbók (Holm Perg fol. Nr. 1). He claims that Hand A in Holm Perg 6 4to is identical with Hand A in Bergsbók, who wrote a major part of *Ólafs saga Tryggvasonar*, four short passages in *Ólafs saga Helga* and the chapter headings throughout the manuscript. Hand B of Holm Perg 6 corresponds to another of the 6 hands in Bergsbók, responsible for a part of *Geisli*. Further, Stefán Karlsson claims that the two manuscripts were contemporary, and establishes a possible order of work of Hand A, based again on paleographical evidence, by characterizing the work on the two manuscripts as interwoven and simultaneous. As mentioned above, Hand A wrote most of Holm Perg 6. This scribe's role in the writing of Bergsbók may seem to have been central as well; not in the sense that he wrote the greatest quantity of text, which he did not, but in the sense of being a kind of supervisor for the scribal process, based on the position and nature of his shares (cited from Slay 1972:20–21). Lindblad (1963) and Stefán Karlsson have even suggested that this scribe was a priest named Guthormr, who is mentioned on folio 113r of Bergsbók. If he was controlling the scribal process of both manuscripts, it may seem that “scribe A intended them for himself” (Slay 1972:22). It may, however, also be that the monk was a supervisor of the scribal process, which was commissioned by and intended for an unknown person.

As mentioned, parts of the Holm Perg 6 4to manuscript are lost, and there are only twelve texts still extant, out of originally more. These are *Amícus saga ok Amilíus*, *Beveris saga*, *Ívents saga*, *Parcevals saga*, *Valvens þáttr*, *Mírmants saga*, *Flóvents saga*, *Elís saga ok Rósamundu*, *Konráðs saga*, *Þjalar Jóns saga*, *Möttuls saga* and *Clárus saga*. This is a combination of translated *riddarasögur* and indigenous Icelandic romances (*Mírmants saga*, *Konráðs saga*, *Jóns saga*). The genre of the source texts for the translations is not always easy to define, ranging between *chanson de geste*, romances and hagiographical/religious texts. The genre of the Old Norse texts themselves is also sometimes difficult to define, as in the case of *Jóns saga*, for example, which shares features from the *riddarasögur* and the *fornaldarsögur*. It is also debatable whether some of the texts are translations or original texts. Earlier scholars of *Mírmants saga*, for example, assumed that the saga was a translation rather than an original text, with a Latin or French original. But there is no concrete evidence for this – it borrows and adapts themes and motifs (Driscoll 1993:414). *Flóvents saga* is problematic as well – it is probably not a translation (despite the insertion of an Old French proverb in one of the

manuscripts), but rather an adaptation of a lost *chanson de geste*, done during king Hákon's reign. There is no connection, besides the name, to the *Chanson de Floovant* (Zitzelsberger 1993:201). *Clárus saga* also has an interesting background history. According to the introduction of the Holm Perg 6 4to – version, the story is a translation from a Latin text found in France, by Jón Halldórsson. Jón is said to have brought back exempla from France which he told orally and which were later written down. It is written in a learned style, with some absolute constructions and Latinisms, which may derive from the lost Latin original (Cook 1993:356). Because of the good representation of motives from various literary genres, the texts in this manuscript embody many traditional literary motives – betrayals, battles, frustrated romances, rescuing of heathen princesses by Christian knights, conversion and marriage; bridal quests, revenge, and gaining of power.

The history of the manuscript is even more scanty and uncertain than that of DG 4-7, especially regarding the primary reception context in the 15th century. There are a couple of traces to the owners of the manuscripts in the 17th century, but these are not certain either. When it comes to the whereabouts of the manuscript in the 15th century, not much can be said. Some verses are suggested to have been written in the manuscript in the 15th century, on its last folio, which was originally left blank. Based on the paleography of the verses, it may be suggested that the man who wrote them had learned to write in the northern part of Iceland (Slay 1972:22). It is, however, impossible to say, whether the manuscript itself was written in the north.

Implications

What might these specific characteristics of the manuscripts illustrate of the production, transmission and reception of the various versions of the text?

First of all, it appears that one and the same text could be produced by different production teams in the Middle Ages. I use the term *production team* since there were many people involved with the production of a text in the Middle Ages, not just an author. So, in the case of the French manuscript, the production of *Elie de Saint-Gille*, would have needed an author who wrote the original poem, scribes who copied the text, including the one who wrote in our manuscript, illuminator, binder, gold and silversmiths, etc. The commissioner may be included in the production

team as well, since it was the economical situation, taste and interest of the commissioner that often determined what the layout of a manuscript would be in medieval France.

Most of these may be indirectly related to DG 4-7 as well, even though those directly involved with the production of the manuscript were probably the scribes at the monastery or royal chancellery, and a possible commissioner/compiler for the whole manuscript. Others indirectly involved in the production team may have been King Hákon as a commissioner of the original translations of *Strengleikar* and *Elis saga*, the translator(s), other people involved in the translating process (jongleurs or scribes), etc.

All these indirect participants are also relevant for Holm Perg 6 4to, but their role becomes much more distant, vague and a matter of conjecture. The production team of the manuscripts possibly consisted of the priest Guthorm and the other scribe who wrote, and a possible commissioner/compiler.

The three versions of the text seem to have been read or listened to by three different types of audience groups. In the first case, the link between the Duchy of Flanders and the manuscript may indicate that the poem *Elie* was read or listened to by aristocrats with considerable cultural competence, political power and religious aspirations. Based on the illustrations, often depicting a teaching scene, the poem has also been claimed to have functioned as a tool of teaching the noble court in matters of ethics and secular governance (Malicote 2006: 110). The poem may also seem to be intended to comment upon and correct earlier vernacular narratives, and to exemplify how *chansons de geste* should be constructed. It is also known that the book belonged to Margaret of Flanders, which defines even more closely the type of audience that appreciated *Elie*, not only at the time of the production of the manuscript, but for a while afterwards as well. Many manuscripts containing cyclical *chansons de geste* were also produced in the northeast at that time. Many of the texts and the illustrations in these manuscripts emphasize the Christian-pagan conflict, which was also the theme in several of the texts in BnF, fr. 25516, and may thus literally relate the House of Flanders and important events in the Holy Land.

When it comes to the type of audience of *Elís saga*, if judged from the materiality of DG 4-7, it may have been either monastic, as for example, monks at the monastery, where the text was translated and copied, or lay aristocratic, as for example, members of the court or individuals like Snara Aslaksson. Thus, it seems that the intended audiences of both ver-

sions of the text possibly belonged to the top social class of the respective societies, and were, in this sense, similar. Yet, it should be remembered that there were great differences, in terms of members and cultural competence, between the top social class in northeast France and in Norway in the second half of the 13th century. This accentuates the necessity of proper contextualizing of the texts and the manuscripts within their respective text-cultures.

The audience of *Elís saga*, if judged from the materiality of Holm Perg 6 4to may seem to be a different matter. The dedication to king Hákon is gone, and both the physical and metaphorical distance between the royal court and a monk in northern Iceland is considerable. More specifically, the audience may once again have been monks at a monastery, as for example, Guthorm, or a lay commissioner, including his whole family and farm guests.

As a very general conclusion, it may be said that the three versions seem to be intended for a wider audience, albeit one of decreasing social stature, during their journey from one textual culture to another. The three respective groups of audiences may, however, have been at the top of the social ladder in their respective cultures.

The layout of the manuscripts may also be interpreted to indicate a certain intended mode of reception. Despite the difference in size, all the three manuscripts were small enough to have been carried around and read or listen to on different occasions. Titles, headings, ornate initial capitals, and use of different colors may have assisted a prelector in a public reading séance, making it easier for him to find a certain saga or chapter, or providing him with guidance as to where to take pauses of various lengths. It may, however, also be said that the availability of such features may also be interpreted to indicate intention for private reading and study of the texts – one would be able to navigate the contents of the book based on the titles, headings and chapter titles and, without reading everything, find the passage of greatest interest. Thus, again, it may seem that one and the same book and text may have been used in different modes at different times. The three manuscripts share some common features – they all use colors and have ornate initials. However, the differences are more considerable than their similarities. The French manuscript is much more lavish and distinguishes itself with its numerous illustrations, rubrics and titles, structuring and subdividing the text on more levels, than the initials in the other two manuscripts. It should be remembered, however, that in Holm Perg 6 4to, and also in DG 4-7 to some degree, space was left also for titles and chapter names. All in all,

the layout of the three manuscripts is indeed different, and may be interpreted to indicate that a reader of the text in the three different manuscripts would have experienced the text differently, both in terms of the extra meaning dimension provided by the meta-texts, but also in terms of the meaning defined by different patterns of structuring and division by capitals, initials and titles.

The last issue I wish to comment on is the subject matter of the three versions, seen from the perspective of the type of the other texts in the three manuscripts. Although an oversimplification, the following main subjects appear in the three versions. In the French manuscript, the main subject of the poem may be claimed to be the Christian-Saracen conflict or the troubles during the founding of a new Christian kingdom. This main theme may be well explained if the commissioners were the House of Flanders, since it comments on major events from the history of the dynasty. In the Norwegian manuscript, there seems to be some focus on love relationships and moral struggles in *Elís saga* and *Strengleikar*, *Pamphilis* and the dialogue. "Service to the king" as a moral, political and physiologically complex duty may also be seen as a possible meta-theme in *Óláfs saga* and *Elís saga*. *Strengleikar* may also be related to the king in terms of the royal dedication in the prologue. Some of the texts may have served as didactic and moral models for the audience. Such themes may very well be explained if the manuscript was written in the Royal Chancellery. It is difficult to unite the texts from the Icelandic manuscript under one grand theme, as they are so diverse, but the thematic conjunction in the stories is different from that in the Paris or the Norwegian manuscript. One topic, among others, that seems to be emphasized is Christian faith and religion, which may be related to the assumed monastic provenance and audience. In any case, the three manuscripts may easily be regarded as having functioned in different modes because of their different materiality.

The main aim of this article was to illustrate that versions of one and the same text could be produced in very different types of scribal milieus, could be demanded and appreciated by very different types of audiences, possibly performed in different modes and therefore probably understood in different ways. Thus, variance appears as a central aspect of the production, transmission and reception of medieval texts.

Bibliography

- Busby, Keith 2002: *Codex and Context. Reading Old French Verse Narrative in Manuscripts*. Amsterdam–New York.
- Cook, Robert 1993: “Klári (Clári) saga (The Saga ok Klárus)”. P. Pulsiano & K. Wolf (ed.), *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*. New York and London, pp. 356–357.
- Driscoll, M.J. 1993: “Mírmanns saga”. P. Pulsiano & K. Wolf (ed.), *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*. New York and London, pp. 414–415.
- Eriksen, Stefka G. Forthcoming PhD thesis.
- Helle, Knut 2003a: “Towards Nationally Organised Systems of Government. Introductory Survey”. Knut Helle (ed.), *Scandinavia, Volume 1. Prehistory to 1520*. Cambridge, pp. 345–352.
- Helle, Knut 2003b: “The Norwegian Kingdom: Succession, Disputes and Consolidation”. Knut Helle (ed.), *Scandinavia, Volume 1. Prehistory to 1520*. Cambridge, pp. 369–391.
- HsH = *Hákonar saga Hákonarsonar, etter Stb. 8 fol., AM 325 VIII, 4° og AM 304, 4°*. Publ. Marina Mundt. (Kjeldeskriftfondet) Oslo 1977.
- Lindblad, Gustav (ed.) 1963: *Bergsbók. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile, Vol. V*. Copenhagen.
- Malicote, Sandra Obergfell 1999: “The Illuminated *Geste De Saint Gille*: Questions of Genre”. *Romanic Review* 1999: 90, pp. 285–300.
- Malicote, S.C.O. 2006: “Visual and Verbal Allusion. Disputatio and the Poetics of *Elie de Saint Gille* and *Aiol*”. *Romania* 1993: 124, pp. 77–111.
- Obergfell, Sandra 1996: “The Role of Manuscript Illumination in the *Chanson de Geste Aiol*”. *Romania* 1996: 114, pp. 316–334.
- Slay, D. (ed) 1972: *Romances. Perg 4to nr. 6 in the Royal Library, Stockholm. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile, Vol. X*. Copenhagen.
- Stefán Karlsson 1967: “Perg. Fol. Nr. 1 (Bergsbók) og Perg. 4to nr. 6 í Stokk-hólmi”. *Bibliotheca Arnarnagana. Vol. XXIX*. Hafnæ, pp. 74–82.
- Tveitane, Mattias 1972: “Introduction”. *Elis saga, Strengleikar and Other Texts, Uppsala University Library, Delagardieska Samlingen Nos. 4–7 Folio and AM 666b Quarto*. Oslo, pp. 9–34.
- de Winter, Patrick 1985: *La bibliothèque de Philippe le Hardi, duc de Bourgogne (1364–1404) : étude sur les manuscrits à peintures d’une collection princière à l’époque du ”style gothique international*. Paris.
- Zitzelsberger, Otto J 1993: “Flóvents saga Frakkakonungs”. P. Pulsiano & K. Wolf (ed.), *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*. New York and London, pp. 201–202.

ANNA CATHARINA HORN

Kapitteltitler og funksjonalitet i Magnus Lagabøtes Landslov

En tekstutgave kan ikke alltid gjenspeile mangfoldet i håndskriftene den representerer, særlig ikke når det finnes hele 41 mer eller mindre hele håndskrifter av samme tekst, slik det gjør for Magnus Lagabøtes Landslov (L). Det mest slående ved en sammenligning av ett av disse håndskriftene med Keyser og Munchs utgave fra 1848, er at særlig kapittel-titlene synes å variere i stor grad – de fleste fremstår som formulert fullstendig uavhengig av hverandre, i motsetning til lovtekstene, der et felles opphav synes klarere. Å forklare dette fenomenet ut ifra tradisjonell tekstkritisk metode vil ikke nødvendigvis gi et tilfredsstillende resultat, siden et stemma basert på et genealogisk forhold mellom håndskriftene blir umulig hvis det ikke kan identifiseres et felles opphav. Nyfilologien, derimot, retter større oppmerksomhet mot avskriften slik den faktisk foreligger og på dens kontekst og visuelle virkemidler. Slike variabler er individuelle representasjoner for den enkelte skriveren, som også var en innovatør som endret og tilpasset manuskriptet for best å fylle sin samtids behov. Et manuskript representerer slik et individuelt

---

Artikkelen er en forkortet versjon av min masteravhandling i norrøn filologi, Universitetet i Oslo 2008.

Horn, A. C., master i norrøn filologi, Oslo universitet. "Rubrics and Functionality in the Old Norwegian Common Law". *ANF* 124 (2009), pp. 89–127.

Abstract: This article deals with the relationship between the rubrics' formulation and the scribe's understanding of their functionality in five manuscripts containing the Old Norwegian Common Law. The increase of writing during the 12th and 13th century led to more diversity in the use of written documentation, and thus to a change in consciousness towards the potential functionality of the written word. This new awareness seems to be reflected in the way the scribes have formulated and structured the rubrics in the law manuscripts. Two of the three present scribes seem to formulate the rubrics in a simple and general way, in accordance with a traditional way of structure. The third scribe, who has written three of the present manuscripts, is more informative about the text's content, reflecting his individual understanding of the practical use of the law text.

Keywords: literacy, new philology, Old Norwegian Common Law, rubrics, scribes, manuscript culture.

uttrykk for sin tids sosiale, kommersielle og intellektuelle organisering (Nichols 1997: 12). Jeg vil i det følgende undersøke variasjonene mellom kapitteltitlene i fem lovhåndskrifter ut ifra dette perspektivet.

Lovene hadde tidligere blitt distribuert muntlig på tingene. Etter godkjenningen av L på de fire lagtingene 1274–76, ble loven gjennom systematisk avskrivning en privat eiendel for tingmennene, som heretter kunne sitte hjemme og lese de delene av håndskriftet som de måtte ønske. Dette skapte nye behov for lettere å finne frem i lovteksten. I det følgende vil jeg sammenligne kapitteltitlene i fem avskrifter av L og argumentere for at titlene i enkelte av håndskriftene er formulert mer uavhengig av forelegget enn brødteksten i den hensikt å møte disse nye behovene. Jeg vil systematisere og kategorisere titlene, og deretter diskutere kategoriernes relasjon til sentrale faktorer i skriftkulturen, som muntlig tradisjon, skrifttradisjon og lovtekstens egen autoritet. Fordelingen av titlene i de ulike kategoriene vil gjenspeile skriverens bevissthet knyttet til lovtekstens innhold og funksjon.

Literacy og litterariseringsprosess

Utgangspunktet for undersøkelsen er middelalderens skriftkultur, eller *literacy*, som Charles Briggs har definert slik: “Literacy is not simply the ability to read, though it is partly that. It is a complex cultural phenomenon with powerful ideological implications, which vary depending on the time, place, and milieu one is looking at” (2000: 398). Tekster må altså tolkes i forhold til sin kulturelle, sosiale og politiske kontekst og ikke isoleres fra denne. Dette perspektivet er relevant i forhold til skriftbruken i middelalderen. Etter Romerrikets fall var det først og fremst kirken og de forskjellige munkeordenene i Europa som holdt det latinske skriftspråket ved like gjennom avskrifter av religiøse tekster. Fra Karl den stores tid ble skriftbruk også vanlig hos makteliten. Karls ideal var Romerriket, og bruk av latinsk skrift, slik romerne brukte, styrket og legitimerte hans egen autoritet som hersker over Frankerriket (Green 1994: 43). Et håndskrift ble tillagt en symbolsk funksjon, som et synlig bevis på makt og autoritet.

Bøker fra perioden inntil 1100-tallet har liten grad av tekstlig organisering eller visuell utforming, slik som kapitteltitler, fordi med lesevanene i tidlig middelalder, der leseren leste en bok fra begynnelse til slutt, var ikke slike grep nødvendig (Hamesse 1995: 104). Skrift skulle først og fremst være en tillegghjelp til hukommelsen og var ikke ment å erstatte

den. Selv munkene, som gjennom flere hundre år hadde representert de mest utdannede og beleste i Europa, hadde så sent som på 1000-tallet liten forståelse for at skriftbruk også kunne ha verdi innen andre, for eksempel forretningsmessige, forhold (Clanchy 1993: 2). Å kunne lese og skrive latin var dermed ikke en indikator på at man brukte skriften til alle mulige formål.

Malcolm B. Parkes har registrert en tydelig segmentering og profesjonalisering innen ulik bruk av skrift fra 1000- og 1100-tallet, nå også blant individer som ikke var utdannet som prester. Parkes deler derfor *literacy* inn i tre kategorier: *profesjonell literacy*, det vil si for prester og utdannede skrivere, for eksempel knyttet til kongenes administrasjon; *kulturell literacy*, hvilket innbefatter dem som benyttet skrevne tekster for rekreasjon; og *pragmatisk literacy*, som innbefatter dem som etter hvert benyttet skrift til ulik forretningsmessig bruk, herunder blant annet handel og jus (Parkes 1973: 555). Dette indikerer et endret syn på skrift idet teksten i seg selv ble tillagt et funksjonsaspekt, noe som kan henge sammen med at det latinske alfabetet ble tatt i bruk på morsmålet. En slik utvikling forutsatte en grundig forkunnskap i latinsk språk og latinske skrifter (Clanchy 1993: 233; Johansson 2005: 173). Skriftproduksjonen økte fra 1100-tallet av, og studier av tekster fra denne perioden viser at det ble vanligere å organisere teksten mer systematisk ved for eksempel nummerering og alfabetisk inndeling, og ved å ta i bruk visuelle grep i tekstene, slik som avsnitt, initialer og kapitteltitler. Titlene ble skrevet med rødt blekk, slik at de skilte seg fra brødteksten og var lette å få øye på. Disse grepene var først og fremst til hjelp for leseren, ikke lytteren, og vitner om en økende grad av stillelesing (Rouse & Rouse 1982: 206; Hamesse 1999: 103–104). Den endrede visuelle utformingen av tekstene indikerer derfor en endret bruk av tekstene, idet de ikke lenger i samme grad ble lest høyt fra begynnelse til slutt, men innenat av en person som ønsket å lese bare en utvalgt del av teksten. De bedrede utdanningsmulighetene og en økt skriftproduksjon, slik at flere hadde tilgang til bøker og annen skriftlig dokumentasjon, hadde skapt nye behov. Fokuset ble endret fra boken som en symbolsk gjenstand med en tekst som først og fremst var ment å være til hjelp for hukommelsen, til en bruk av tekst som et funksjonelt redskap til hjelp for flere samfunnsformål.

Skriftkulturen var likevel fortsatt preget av samspillet mellom skriftlighet og muntlighet. Parallelt med den økende bruken av skrift både innen etablerte skriftmiljøer tilknyttet kirken og utdanningsinstitusjonene og blant legfolk, lå fortsatt den muntlige traderingen og de strategier for memorering og kommunikasjon som var innarbeidet i tradisjonen.

Michael T. Clanchy har gjennom studier av diplomer og lovtekster i England vist hvordan skriftlig dokumentasjon i begynnelsen ikke ble ansett å være troverdig som bevis ved for eksempel salgstransaksjoner, der pre-skriftlige vaner og ritualer ble opprettholdt. Et salg var for eksempel ikke gyldig før en symbolsk gjenstand som kniv eller jord var overlevert. Et dokument om salget var ikke nok fordi dokumentets innhold ikke hadde legitimitet (Clanchy 1993: 260). Det tok med andre ord tid før det tekstlige innholdet ble tillagt samme bevisverdi som de symbolske gjenstandene. Studier av nordisk materiale viser tilsvarende forhold. Barbro Söderberg og Inger Larssons undersøkelse av samsvaret mellom de svenske middelalderlovenes krav til skriftlige handlinger og samtidige diplomer, bekrefter at bevisstheten knyttet til skrift ble endret ”från symbolvärde till egenvärde” (Söderberg & Larsson 1993: 129). I en studie av norske diplomer fra perioden 1350–1500 har Jan Ragnar Hagland undersøkt ”medvit uttrykt i tekstane sjølve, direkte eller indirekte, om kva skrift har å seia i høve til forhold som er tufta på det talte ord” (Hagland 2005: 14). Hagland bruker i denne sammenhengen begrepet *litterariseringsprosess*, som uttrykker at det eksisterer ulike grader av bevissthetsnivå i forhold til skrift. Tidligere har Terje Spurkland fordypet seg i dette ved å undersøke hvordan skriverne av kongesagaene i *Heimskringla*, *Fagrskinna* og *Flateyjarbók* refererte til formidling av brev og innholdet i disse. I både *Heimskringla* og *Fagrskinna* fremgikk det at et brev først og fremst hadde en symbolsk funksjon ved at det skulle gi legitimitet og autoritet til et budskap som ble fremført muntlig, uten at brevet nødvendigvis ble lest. I *Flateyjarbók*, derimot, fremgår det at brevet ble lest innenat og høyt, og Spurkland mente derfor at *Flateyjarbók* hadde det mest litterære perspektivet. Forskjellig bruk av uttrykkene *heyra*, *lesa* og *rita* i sagaene reflekterte slik ulike faser i litterær bevissthet (Spurkland 2000: 63). Hagland gjennomførte en tilsvarende undersøkelse, og konkluderte helt motsatt, idet han mente at det var *Heimskringla* som i sitt ordvalg var mer skriftorientert, mens de to øvrige i større grad refererte til muntlig tradisjon. Hagland la vekt på skriverens indirekte referanse til sin egen tekstlige fremstilling, som for eksempel *sem fyrr er ritat* i *Heimskringla* i motsetning til *sem lengi hefir veret fra sagt* i *Fagrskinna*. Dette mente Hagland reflekterte en sterkere litterær bevissthet hos skriveren av *Heimskringla*. Han refererer dermed til et stadium i litterariseringsprosessen der skriveren ikke bare er omformer av en muntlig form for tradering, men også gir uttrykk for at han opererer i en fase der skrift refererer til skrift (Hagland 2002: 92–93). Begrepet *litterariseringsprosess* er derfor relevant når jeg nedenfor vil undersøke

hvorvidt kapitteltitlenes ulike formuleringer er et resultat av en endret bevissthet overfor lovtekstens innhold, det vil si om de uttrykker ulike stadier i litterariseringsprosessen.

Håndskriftene

Det er bevart 41 avskrifter av L. Jeg har begrenset materialet til de fem antatt eldste av disse: *AM 302 fol* (302), *AM 305 fol* (305), *AM 56 4to* (56), *Holm perg 34 4to* (34) og *NKS 1640 4to* (1640). Disse er skrevet bare noen tiår etter at L ble godkjent på lagtingene i perioden 1274–76. Jeg har vektlagt et synkront perspektiv idet titlenes formuleringer skal sees i relasjon til de faktorene som preget skriftkulturen da håndskriftene ble skrevet. Disse faktorene bør ha vært til stede i de aktuelle skrivernes miljø i antatt lik grad.

302, 305 og 56 er skrevet av samme hånd, Torgeir Håkonsson (Storm 1885: 473, 477, 539). Gustav Storm mener de er skrevet på henholdsvis ”begyndelsen af 14de Aarhundrede” (1885: 473), ”fra 14de Aarhundrede,” (s. 477) og ”c. 1300” (s. 539), mens Per Nyquist Grøtvedt daterer alle til ”ca. 1300” (1939: 14). 302 knyttes til Borgarting lagdømme og har i *NGL II* betegnelsen *Bd*. Håndskriftet har trolig hatt et Gulating-håndskrift som forelegg (Grøtvedt 1939: 127). 305 knyttes også til Borgarting lagdømme. Forelegget kan ha vært et Gulating-håndskrift, men et annet enn 302 (Grøtvedt 1939: 127). I *NGL II* har håndskriftet betegnelsen *Be*. 56 knyttes til Gulating lagdømme, men med et Frostating-håndskrift som forelegg (Grøtvedt 1939: 127), og er i *NGL II* betegnet *Gf*. Det er lite som tyder på at brødtekst og titler er skrevet av ulike hender. De tre håndskriftenes initialer har alle karakteristiske forsiringer, og hver bolk innledes med at de linjene som settes av til initial, også fylles ut av de første bokstavene eller ordene av den påfølgende setningen i versaler. Samsvaret mellom håndskriftene ville kreve at Torgeir har samarbeidet med den samme skriveren vedrørende initialer og kapitteltitler i alle de bevarte avskriftene fra hans hånd. Det er imidlertid ingen paleografiske trekk i titlene som peker mot en annen skriver, unntatt i tittelen til Erik Magnussons alminnelige retterbot i 302. Elin Aa tror ikke denne tittelen er skrevet av Torgeir, og sammenligner den med titlene i Landevernsbolken i 302, 305 og 56 der titlene ”går i ett” med skriftbildet for øvrig (Aa 1981:135). Hun forutsetter dermed implisitt at samme hånd har skrevet både titler og brødtekst.

34 er datert til ”omtr. 1300 eller maaske endog lidt før” (Storm 1885:

668); "før 1300," (Seip 1955: 94); "ca. 1300 eller litt før" (Skaug 1977: 129). En henvisning til Frostatinget er gjennomført der tingtilhørighet blir nevnt. L er skrevet av en norsk hånd som avslutter med "en þerssa bok ritaðe Eiríkr þronðar son". Anne Skaug har undersøkt den delen av håndskriftet som inneholder Bjarkøyretten, og konkluderer med at målføret her er nordvestlandsk, og at det trolig er skrevet i Bergen (1977: 132–134). Skriveren har avslutningsvis, med rødt blekk som i titlene, skrevet sitt navn. Storm har ingen anmerkninger om at andre skrivere kan ha tegnet inn initialer eller titler (1885: 668). Dette kan blant annet begrunnes paleografisk med samsvar i utformingen av den insulære f, der øverste sidestav er formet som et punkt løsrevet fra hovedstaven, mens underste sidestav løper ut fra hovedstaven. I *NGL* II er håndskriftet betegnet *Fa*.

1640 gjelder for Eidsivatings lagdømme. Den delen av håndskriftet som omhandler Landsloven, er ifølge Storm skrevet av to hender, a og b, og dateres til "omtr. 1300 eller maaske lidt før" (Storm 1885: 423); "iallfall a (...) er eldre enn 1300," (Seip 1955: 92). Marit Christoffersen bekrefter dateringen, men problematiserer forholdet mellom hånd a og hånd b. Etter hennes mening er også bladene 30r–36r linje 16, som Storm mener er skrevet av hånd b, skrevet av samme hånd (Christoffersen 1978: 16). For denne oppgavens del er det imidlertid først og fremst relevant at titlene er skrevet av samme hånd, som ifølge Storm er skrevet av håndskriftets hånd a, også der han mener en annen hånd har skrevet brødteksten (1885: 424). Håndskriftet har i *NGL* II betegnelsen *Ec*.

Jeg vil heretter benevne skriveren av 302, 305 og 56 som hånd a, skriveren av 34 som hånd b og skriveren av 1640 som hånd c.

Valg av eksempler

Det er til sammen 1153 titler i de fem håndskriftene fordelt slik: 302: 239; 305: 234; 56: 243; 34: 239; 1640: 198 (Horn 2008: Appendix). Det er få tilfeller der en tittel er formulert helt likt i de fem lovhåndskriftene, selv om flere av titlene formidler samme innhold. Jeg har valgt fem titler som er hentet fra ulike bolker for å unngå at eventuelle særtrekk knyttet til en bolke kan bli tillagt samtlige titler, i tillegg har jeg valgt titler som ut ifra et første blick både varierer og er like hva gjelder lengde, formulering og ordforråd. Et utvalg på fem titler vil etter min mening være tilstrekkelig til å vise tendenser i formuleringene som jeg deretter kan anvende på samtlige titler. Eksempel 1 er hentet fra kapittel 9 i Mannhelgebolken

(NGL II: 54–55), eksempel 2 fra innledningen til Kvinnebolken (s. 74), eksempel 3 fra kapittel 13 i Landebrigden (s. 100–101), eksempel 4 fra kapittel 38 i Landsleiebolken (s. 128) og eksempel 5 fra kapittel 4 i Kjøpebolken (s. 152–153). For brødtekstens del henviser jeg til variantapparatet i NGL II og til de enkelte håndskriftene.

Undersøkelsen er ikke en språklig analyse, men vil i hovedsak undersøke variasjoner relatert til prosesser i skriftkulturen ca. 1300.

Variasjoner i brødtekst sammenlignet med variasjoner i titler

I dette kapittelet vil jeg diskutere hvorvidt det er større variasjon mellom brødteksten enn det er mellom titlene i de fem håndskriftene, for å få klargjort hvorvidt skriverne har stått friere til å formulere en tittel uavhengig av forelegget. Selv om L etter intensjonen skulle være lik i alle håndskrifter, viser det rikholdige variantapparatet i NGL II at brødteksten ikke er lik ord for ord. Noen generelle hovedtyper av variasjon i de fem kapitlene jeg har valgt, skiller seg ut. Det gjelder for det første utelattelse eller tillegg av enkeltuttrykk, slik som i eksempel 1 der 302 og 1640 ved et tilfelle mangler *at usækkiiu*. Imidlertid er setningen ellers der denne frasen står, lik ord for ord i de to håndskriftene. Det er to forskjellige skrivere som har utelatt frasen, og dette avviket kan etter min mening ikke regnes som en variasjon basert på frihet til å formulere setningen slik skriverne selv ønsket, fordi det for øvrig ikke innebærer noen form for omformulering av setningen. Det kan heller forklares med at foreleggene også har hatt denne utelattelsen.

Den andre typen variasjon som peker seg ut, er bruk av synonymmer. Et tilfelle er fra eksempel 2, linje 9, der setningen avsluttes med enten *mege uera til affla er kono fær* i 302, 305 og 1640, sistnevnte med *auinnings* istedenfor *affla*, eller *verði þeim nokot til affla er kono fær eða til avinings*, som står i 34, mens 56 har varianten *meghe værða þeim til þarfa er kono fær eða auinnings*. Uttrykkene *aflla*, *avinning* og *þarfa* har alle beslektet betydning. Enten ett eller to av uttrykkene blir benyttet, bare 56 benytter *þarfa*, men da sammen med *auinnings*. Et annet tilfelle finnes i eksempel 5 med vekslende bruk av synonymene *vitni* og *vattar*. I den første setningen i kapittelet benytter 302 bare *vitni* og 34 bare *vattar*. De tre andre veksler mellom begge uttrykkene, og dette mønsteret fortsetter gjennom hele kapittelet.

Tabell 1: Eksempel nr. 1, kapittel 9 i *Mannhelgebolken*.

AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm perg 34 qv	NKS 1640 qv
ef oðr maðr brytz or bandom oc gerer monnom nokott ilt	her sæghir vm oðz manz vigh oc band oc abyrgð a honom.	vm oðz manz vigh capitulus	vm oðz mannz vig Capitulus	Ef oðr maðr uærðe manz bane eða særir mann

Den tredje typen variasjon kan knyttes til hele setningsledd som i ett håndskrift kan skille seg fra de øvrige. I eksempel 1 avsluttes den første setningen *þa skal bœta af fe hans fullum botom ef till er* i samtlige håndskrifter unntatt 302, som angir *arfe þæss oða bœta after þæn man gioldum*. Det er her ikke referert til *fe hans*, men *arfe þæss oða*, og heller ikke *fullum botom*, men *gioldum*. Ifølge variantapparatet i *NGL II* er dette det eneste av samtlige overleverte håndskrifter som har denne varianten, hvilket er interessant siden denne hånden også har skrevet 305 og 56, som på sin side samsvarer med de øvrige håndskriftene.

I eksemplene 4 og 5 er det ikke like entydig som i de tidligere eksemplene at teksten er gjengitt ord for ord i alle håndskriftene. Variasjonene er flere, men samtidig er det som regel mulig å gjenkjenne samme type avvik i de forskjellige håndskriftene, også de som er skrevet av forskjellige hender. Grunnstrukturen i setningene og formuleringene er i hovedsak lik. Spørsmålet blir om variasjonene i titlene er av samme type som variasjonene i brødteksten.

Eksempel 1, kapittel 9 i Mannhelgebolken

Tabell 1 viser at titlene i 56 og 34 er svært korte, og dessuten helt like, ord for ord: "vm oðz manz vig capitulus". Tittelen gir en angivelse av innholdet, men det er imidlertid ingen mer konkret beskrivelse av den forbrytelsen det er snakk om. Dette skiller seg fra tittelen i 305 som har mer informasjon: "her sæghir um oðz manz vigh oc band oc abyrgð a honom". Deler av tittelen kan imidlertid synes litt diffuse angående hva bestemmelsen egentlig handler om. Hvilken betydning har *band* i denne sammenhengen? Tittelen i 302 har flere detaljer: "ef oðr maðr brytz or bandom oc gerer monnom nokott ilt". Sammenlignet med 305 settes informasjonen nå inn i en sammenheng som utgjør et kasus. Andre leddet i tittelen, *gerer monnom nokott ilt*, indikerer at forbrytelsen kan omfatte mer enn bare drap. Dette er spesifisert i 1640 som er ytterligere nyansert: "Ef oðr maðr uærðe manz bane eða særir mann". Her nevnes ikke noe

om ansvar, slik som i 305, eller om bånd, som både 302 og 305 refererer til, men to grader av lovbrudd blir angitt; både drap eller om en mann blir såret. Felles for alle titlene er begrepet *odr maðr*, men det er ulik grad av detaljer i tittelen, og fremheving av ulike forhold som er omtalt i lovteksten. Selve handlingen er omtalt med ulike begreper, som *vig*, *manz bane*, *særir mann* og *gerer monnom nokott ilt*. Bare 305 nevner spesielt *abyrghð*.

Eksempel 2, innledningen til Arvetallet

Tittelen innleder en ny bolk, og de tre AM-håndskriftene presiserer dette spesielt (tabell 2): "her hæfr kuenna giptingar oc sæghir i fyrsta kapitulo ...". 302 og 305 beskriver videre to forhold fra lovteksten, men dette er forskjellige forhold, henholdsvis "vm skildagha kono oc þæss er fæxx" og "huersu þær skal loghlegha gera oc huer retrr giftingar maðr er". 56, derimot, har en svært lang tittel, og refererer til en rekke forhold i kapituleet. Kontrasten til 34 og 1640 er med dette stor. Disse to håndskriftene innleder kapituleet med en 4-linjers initial, slik de gjør ved hver ny bolk, men titlene inneholder ingen informasjon om bolkens begynnelse for øvrig. 34 innleder med "vm gipting" og tilføyer deretter ett forhold fra lovteksten, "huat heiman skal gefa i klæðom", et forhold som ikke er fremhevet i de andre håndskriftene. 1640 skiller seg ut ved å gjengi lov-

Tabell 2: Eksempel nr. 2, innledningen til Arvetallet.

AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm perg 34 qv	NKS 1640 qv
Her hæfr kuenna giptingar oc sæghir i fyrsta kapitulo vm skildagha kono oc þæss er fæxx	her hæfr kuenna giptingar oc sægir i fyrsta kapitulo huersu þær skal logh- legha gera oc huer retrr giftingar maðr er	Her hæfr kuenna giptingar með þui flæirur sem þui høfer oc sægir i fyrsta kapitulo huer at lagum er giptingar maðr oc vm fe kono eda møyiar oc vm giftinger vitni oc um brulaups gerð oc gripu þa sem leðer ero till. hæiman fylgiu oc vm iafnað hæman fylgiu	vm gipting oc huat heiman skal gefa i klæðom	Faðr oc moðr skulu giptingum raða döttra sina ef þau ero til

tekstens innledende bestemmelse. Det er med andre ord store avvik i hvilke bestemmelser i lovteksten som blir fremhevet i titlene. Bestemmelsen knyttet til *giptingar maðr*, beskrives i 305 som ”huer retrr giftingar maðr er”, i 56: ”huer at lagum er giptingar maðr” og i 1640: ”Faðr oc moðr skulu giptingum raða döttra sina ef þau ero til”. De to første er relativt like, selv om skriveren har valgt å knytte to forskjellige begreper, henholdsvis *retrr* og *at lagum*, til beskrivelsen. 1640 er enda mer konkret ved også å nevne hvem som er *giptingar maðr* allerede i tittelen. At de nevnte tre håndskriftene fremhever dette konkrete forholdet i tittelen, betyr ikke at de øvrige har utelatt bestemmelsen fra tittelen. Uttrykkene *kuenna giptingar* og *gipting* er generelle, og kan romme flere bestemmelser som har med giftemål å gjøre, inkludert den om *giptingar maðr*.

Eksempel 3, kapittel 13 i Landebrigden

Titlene i tabell 3 er alle tilsynelatende like, både i lengde og innhold. 34 er kort og generell: ”Um lysing a iorðu capitulus”, som er tilsvarende 1640, men her uten *capitulus*. AM-håndskriftene beskriver også den andre bestemmelsen i brødteksten knyttet til hvordan kvinner skal forholde seg når de har lovbud på jord. 302 beskriver det slik: ”her sæghir vm lysing a iorðu oc sua vm boð a”, 305 har føyd til ytterligere detaljer: ”vm lysing a iorðum oc vm umboð a soknom kuenna oc møyia”. Den sistnevnte tittelen presiserer at den andre bestemmelsen gjelder kvinner. Tittelen i 56 beskriver konkret og mer detaljert om begge de to forholdene i kapituleet. 302 knytter ikke det andre omtalte forholdet til kvinner, mens 305 og 56 har konstruert titler der de syntaktisk har tildelt kvinnene ulike roller, henholdsvis genitiv og nominativ. Hva gjelder ordvalg, har 305 benyttet uttrykkene *kuenna oc møyia*, mens 56 bruker *konor*. 305 er uten verbal, mens 56 benytter verbal både i tittelens første ledd, *liggr*, og i andre ledd, *æigu*. Samtlige titler er bygget opp rundt begrepet *lysing a iorðu*, men på tross av at titlene i 302, 305 og 56 refererer til to forhold i lovteksten, er setningskonstruksjonen og ordvalgene forskjellige.

Tabell 3: Eksempel nr. 3, kapittel 13 i Landebrigden.

AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm perg 34 qv	NKS 1640 qv
her sæghir vm lysing a iorðu oc sua vm boð a	vm lysing a iorðum oc vm umboð a soknom kuenna oc møyia	Er jorð liggr .x. væter lysigar laus oc at konor æigu bod a iorð	Um lysing a iorðu capitulus	Vm lysing a iorðu

Tabell 4: Eksempel nr. 4, kapittel 38 i Landsleiebolken.

AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm perg 34 qv	NKS 1640 qv
Her sæghir huat hirðingi ma bera vitni vm bu fe þætt sem han gæter ef þætt stangaz Capitulus	ef hiorð stangaz oc vm vitnis burð hirðingia	her sægir ef naut stangaz. eða hundr bitr fenað. manz.	Ef bu stangazt eða biztaz	her sægir vm hirðinga ok hiorð

Eksempel 4, kapittel 38 i Landsleiebolken

Den mest generelle tittelen som fremkommer i tabell 4, har 1640: "her sægir vm hirðinga ok hiorð". Den angir kapittelets tema, men gir ikke mer informasjon om hvilke forhold knyttet til gjeter og buskap som er omtalt. De øvrige titlene gir opplysninger om dette formulert kasuistisk, men med ulik detaljgrad. Der 34 refererer til "ef bu stangazt eða biztaz", presiserer 56: "ef naut stangaz eða hundr bitr fenað manz". Begrepsparet *hjord* og *hirðingi* er ikke benyttet i disse titlene. Det er de derimot i 305: "ef hiorð stangaz oc vm vitnis burð hirðingia". 302 fremstiller i sin tittel en lengre kasuistisk beskrivelse: "huat hirðingi ma bera vitni vm bu fe þætt sem han gæter ef þætt stangaz". *Hjord* og *hirðingi* er i denne tittelen ikke brukt sammen, bare sistnevnte, mens *bu fe* har erstattet *hjord*. Synonymene for buskap varierer for håndskriftene: *bu* (34), *bu fe* (302), *naut* (56) og *hiorð* (305 og 1640). Hånd a har med andre ord brukt forskjellige synonymer i hver av de tre titlene. Det første leddet i de tre titlene i 305, 56 og 34 er med unntak av de nevnte synonymene like, men neste ledd er ulikt. 56 og 34 trekker inn biting av buskapen, der 34 har fremstilt forholdet i passiv form, *biztaz*, som er sidestilt med *stangaz*, mens 56 har brukt en aktiv konstruksjon med *hundr* som subjekt. 305 trekker derimot frem et helt annet forhold i det siste leddet, knyttet til gjeterens vitnemål. Undersøkelsen viser at også titlene i eksempel 4 varierer i stor grad. Ulike forhold blir vektlagt, i tillegg til at ulike begreper blir brukt.

Eksempel 5, kapittel 4 i Kjøpebolken

Titlene i tabell 5 er relativt korte. 1640s "vm lan fe" angir tema for lovteksten, men formidler ingen spesifikke bestemmelser knyttet til lånte eiendeler eller gjeld. De øvrige formidler mer eller mindre ulike beskrivelser av kapittelets innhold. Et fellesbegrep som går igjen i fire av hånd-

Tabell 5: Eksempel nr. 5, kapittel 4 i *Kjøpebolken*.

AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm perg 34 qv	NKS 1640 qv
ef sa kørner æighi er hæimta eða hin er luka a capitulus	Vm lan fe oc dømt fe oc altt þæt er vattar vitu	her sægir vm sokn a vita fe allu. oc huersu synia skal	Um þat fe er eigi er viðr genget	vm lan fe

skriftene er *fe*. 1640 og 305 benytter uttrykket *lan fe*, men 305 fyller ut med flere typer *fe*. 302 benytter ikke substantivet *fe*, men henspeler gjennom verbet *luka* på nedbetaling av gjeld. 56 og 34 fremhever også gjeld som skyldner ikke vil vedkjenne seg, men dette uttrykkes på ulike måter: 56 med uttrykket *synia*, 34 ved *eigi er viðr genget*. På tross av de relativt korte titlene, er det likevel liten grad av like formuleringer og begreper.

I de fem eksemplene jeg har drøftet ovenfor, er det markerte variasjoner i titlene til dels i forhold til hvilke handlinger i lovteksten som blir referert og til dels i forhold til ordforråd. Dette står i kontrast til lovtekstene som er svært like i setningsstruktur og oppbygning. Variasjonene her representerer først og fremst tillegg eller utelatelser av begrenset karakter, eller ved bruk av synonymmer. Brødteksten i eksemplene 4 og 5 tenderer til en noe friere formulering enn de øvrige eksemplene, men en omstrukturering av teksten slik det er gjort i kapitteltitlene er i liten grad gjennomført. Dette kan tillegges den autoritet lovteksten har, idet variasjoner er færre i autoritative tekster (Andersson 1993: 17). Skriverne synes derfor å ha stått friere i formuleringen av titlene enn av brødteksten, der et felles opphav er tydelig. Dette kan peke mot at titlene ikke har vært regnet som en del av selve lovteksten.

Systematisering av titlene

Undersøkelsen ovenfor har vist at enkelte titler har flere likhetstrekk med hverandre, og spørsmålet blir om det er kjennetegn som er felles for disse, som for eksempel strukturell oppbygging. De korte titlene, slik som 56 og 34 i tabell 1: "um oðz manz vig capitulus", gir en generell karakteristikk av ugjerningen. Motstykket er 302 med: "ef oðr maðr brytz or bandom oc gerer monnom nokott ilt", der tittelen er formulert som en leddsetning som mer detaljert beskriver lovtekstens innhold. Tilsvarende trekk trer frem ved undersøkelse av titlene i de andre eksemplene. I eksempel 2 har flere av titlene mange detaljer om kapitte-

lets innhold, særlig tittelen i 56, samtidig som 34 er mer generell og presiserer bare ett forhold fra lovteksten. I eksempel 3 er 34 og 1640 generelt formulert, og også i dette eksempelet har 56 en tittel med detaljerte beskrivelser av kasus. Selv titler som er like lange, kan være formulert med varierende grad av detaljer, slik som i eksempel 4, der 56 og 34 angir handlingen, men 56 er mer detaljert og angir *hundr* som subjekt for handlingen.

Et hovedtrekk synes derfor å være en forskjell i graden av detaljer og handlinger som blir beskrevet i tittelen. Titlene varierer fra å gi en generell beskrivelse av lovtekstens innhold, gjerne med bare ett ord, til mer detaljerte, kasuistiske beskrivelser av kapittelets emner. Den generelt beskrivende tittelen "um oðz manz vig capitulus" i 56 og 34 tilsvarer strukturelt 34 i eksempel 3 "um lysing a iorðu capitulus". Titlene er formet som en preposisjonsfrase med substantivfrase som utfylling. Nominalleddet er generelt formulert i det at det gir en angivelse av de følgende lovbestemmelsene som kan favne flere forskjellige former for handlinger. De mest detaljerte titlene i eksempel 1 var "ef oðr maðr brytz or bandom oc gerer monnom nokott ilt" (302) og "Ef oðr maðr uærde manz bane eða særir mann" (1640), mens den detaljerte tittelen i eksempel 3 var "Er jorð ligr .x. væter lysigar laus oc at konor æigu boð a iorð" (56). Titlene kjennetegnes ved at de er leddsetninger der en verbfrase, det vil si en beskrivelse av handlingen, utgjør kjernen. Preposisjonsfrase eller verbfrase kan gjenkjennes i alle titlene i håndskriftene og synes derfor å være faste konstruksjonsformer.

Alle preposisjonsfrasene har preposisjonen *um* som kjerne. De kasuistiske titlene innledes derimot som oftest med konjunksjon, adverb eller pronomen som *ef*, *hversu* eller *hvæt*.

I mange titler er begge konstruksjonsformene brukt i samme tittel, slik som 56 i eksempel 5: "her sægir **vm** sokn a vita fe allu. oc **huersu** synia skal" (min utheving). Flere av titlene med preposisjonsfraser er sammensatt av flere slike, som i 305, eksempel 3: "vm lysing a iorðum oc vm umboð a soknom kuenna oc møyia". Mange titler er også sammensatt av flere leddsetninger bygget over verbfraser. En slik tittel finnes også i eksempel 3, i 56: "Er jorð ligr .x. væter lysigar laus oc at konor æigu bod a iorð". Unntaksvis kan titlene være konstruert som helsetning, slik som 1640 i eksempel 2: "Faðr oc moðr skulu giptingum raða döttra sina ef þau ero til". De formelpregede innledningsfrasene blir med andre ord brukt enten hver for seg eller i kombinasjon.

Å formulere titlene som preposisjonsfraser innledet med *um*, eller som kasuistisk leddsetning med verbfraser innledet med adverb, konjunksjon

eller pronomen som *ef*, *hversu* eller *hvat*, synes å være en norm som skriverne har forholdt seg til, samtidig som de har stått fritt i å velge hvilke handlinger, detaljer eller begreper de har ønsket innenfor rammen av normen. Titlene kan dermed deles inn i kategorier ut ifra hvilke fraser eller setningskonstruksjoner de er formulert etter.

Her hefr og Her segir

Flere av titlene innledes med frasene *Her hefr* eller *Her segir* for deretter å fortsette etter mønsteret som er beskrevet ovenfor, og spørsmålet er om disse spiller en rolle i forhold til de nevnte konstruksjonsformene. Fordelingen av antall titler som innledes slik er vist i tabell 6, der prosenten er avrundet til nærmeste hele tall. 302, 305 og 56 innleder alle bolkene med *Her hefr*, inkludert prologen, men aldri noen av enkeltkapitlene. På grunn av lakuner ved innledningen til Kristendomsbolken og Landsleiebolken har 305 ni *Her hefr*, mens 302 og 56 begge har elleve. 34 og 1640 bruker frasen til innledning av bolkene henholdsvis syv og fem ganger. 34 innleder dessuten med denne frasen i syv av de 13 kongens arvetall i Kristendomsbolken. 1640 anvender først og fremst *Her segir* i titlene som innleder bolkene. Hånd a er derfor gjennomført i sin bruk av *Her hefr* som innledning til titler som markerer en ny bolke, noe som indikerer en bevissthet knyttet til strukturering og organisering av lovteksten. 34 og 1640 bruker ikke frasen så systematisk.

Bruken av *Her segir* er mer omfattende enn *Her hefr* for nesten alle håndskriftene. 34 har en beskjeden bruk av frasen, bare ni tilfeller, eller fire prosent av titlene, som er færre enn antall *Her hefr* for dette håndskriftet. Det fremgår av tabell 6 at 302 og 305 har flest titler, begge 59, som innledes etter dette mønsteret. Også 56 og 1640 har en del, henholdsvis 46 og 37, som er nærmere en femtedel av titlene. Det må bemerkes at 1640 har flere større lakuner. På tross av at 302 og 305 innleder med *Her segir* i like mange titler, er det imidlertid bare ved 17 av 59 tilfeller at samme kapittel innledes med en slik tittel i begge håndskriftene. En gjennomgang av alle titlene viser at det er ingen titler der denne innledningsfrasen blir benyttet samtidig i samtlige håndskrifter, og det er bare i én tittel at fire av håndskriftene innleder samme tittel på denne måten. I 14 tilfeller innledes tre av titlene til samme kapittel slik. Av disse 14 tilfellene er det bare fire som gjelder de tre AM-håndskriftene, mens det er fem tilfeller der 1640, 56 og 305 innledes likt. Det er tre tilfeller som gjelder 1640, 302 og 305, og bare to tilfeller som gjelder 1640, 302 og 56.

Tabell 6: Tabellen viser antall *Her hefr* og *Her segir* i de fem håndskriftene, og nederste rad viser hvor mange prosent av titlene som innledes med *Her segir*.

	AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm 34 qv	NKS 1640 qv
Her hefr	11	9	11	14	5
Her segir	59	59	46	9	37
Totalt antall titler	239	234	243	239	198
% Her segir	25	25	19	4	19

Der skriverne innleder tittelen med *Her hefr* eller *Her segir*, formuleres den videre med *um* eller *ef/huersu*-formularene. Dette vises i eksempel 4 der 302, 56 og 1640 innleder tittelen med *Her segir* for deretter å fortsette med henholdsvis *ef*, *huat* og *um*. Totalt sett er det imidlertid et flertall av titlene som etter *Her segir* fortsetter med preposisjonsfrasen. Eksempelvis gjelder dette i 40 av 59 titler i 302, 36 av 59 titler i 305. Tittelen utgjør dermed en helsetning, og tilføyelsen av verbfrasen her kan tolkes som et ønske om å konstruere en fullstendig setning. Dette kan imidlertid ikke forklare at frasen også innleder de kasuistisk formulerte titlene, som allerede inneholder en verbfrase.

Det er vanskelig å se et fast mønster i bruken av *Her segir*. Tendensen for enkelte av håndskriftene er at frasen brukes mest i de første bolkene, for siden å benyttes sjeldnere. For eksempel har 305 denne innledningen i nesten alle titlene i Tingfarerbolken og Kristendomsbolken – her er det bare titlene til kongens arvetall og ombudsmennenes eder som ikke innledes slik – mens den siste bolken, Tyvebolken, ikke har noen titler med *Her segir*. Det manglende samsvaret håndskriftene imellom gjør at frasen i hovedsak fremstår som et innledningsformular som skriveren tilsynelatende har brukt fritt, uavhengig av titlenes innhold. Tilsvarende formularer forekommer også i blant annet tysk middelalderlitteratur (Green 1994). I den videre kategoriseringen av titlene vil jeg derfor ta utgangspunkt i den frasen som følger etter dette innledningsformularet, slik at også titlene som begynner med *Her segir* deles inn i forhold til enten preposisjonsfrase eller kasuistisk leddsetning.

Capitulus

Et annet uttrykk som benyttes i flere av titlene, er *Capitulus* eller *Capitulum*. Uttrykket er som regel plassert sist i tittelen, men er i 302, 305 og 56 også brukt initielt ved innledningen til bolkene, som for eksempel i 305: ”Her hæfr þingfara bolc oc sæghir i fyrsta kapitulo vm næfnd till

Tabell 7: Tabellen viser antall "Capitulus" i de fem håndskriftene, og nederste rad viser hvor stor prosentandel av titlene dette utgjør.

	AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm 34 qv	NKS 1640 qv
Antall	43	15	34	101	3
Totalt antall titler	239	234	243	239	198
% Capitulus	18	6	14	42	2

loghþingis oc ner loghþingi skall vera. Capitulum primum". Spesielt for nettopp denne tittelen er at uttrykket benyttes to ganger, både i den innledende "her hæfr [...] oc sæghir"-frasen, og avslutningsvis, der henvisningen til at dette er første kapittel, på latin, gjentas. En slik nummering av kapitlene forekommer bare i denne tittelen.

Tabell 7 viser at mens AM-håndskriftene har en moderat bruk av uttrykket, er det ofte brukt i 34. I dette håndskriftet står uttrykket alltid etterstilt. I de tre tilfellene der 1640 benytter *Capitulus*, står det alltid foranstilt i forbindelse med den innledende frasen *Her segir*. To av de tre tilfellene er ved innledning til bolker (Arvebolken og Landebrigden), mens det tredje tilfellet er en vanlig tittel (nr. 25 i Kjøpebolken), i formuleringen: "I þessum capitulum sægir vm [...]" AM-håndskriftene bruker uttrykket bare innledningsvis i tittelen ved første kapittel i bolkene, de andre gangene står det etterstilt, slik det alltid gjør i 34. Bruk av uttrykket *fyrsta capitulo* innledningsvis i tittelen synes derfor å ha vært brukt bevisst ved innledning til bolkene av hånd a.

Når det gjelder det etterstilte *Capitulus*, er det som med *Her hefr* og *Her segir* ikke umiddelbart mulig å registrere en systematikk bak anvendelsen. Det mest iøynefallende er den omfattende bruken i 34 mot den mer moderate i 302, 305 og 56, og mot 1640, der det ikke brukes etterstilt i det hele tatt. Med unntak av det ene eksempelet i 305, ser det ikke ut til å være benyttet for å nummerere, og dermed strukturere, rekkefølgen av kapitlene. Det vil derfor heller ikke bli tatt hensyn til bruk av *Capitulus* i den videre kategorisering.

Kategorisering av kapiteltitlene

Titlene er konstruert som preposisjonsfraser bygget opp etter kjernen *um*, eller som detaljerte, kasuistiske leddsetninger med verbfrase, eller de kan være sammensatt av flere ledd, der begge konstruksjonsformene er brukt. Dette gir grunnlag for å dele titlene inn i tre kategorier:

- Preposisjonsfrasene utgjør en egen kategori (K1), der også de som er sammensatt av flere preposisjonsfraser hører hjemme.
- Kategori 2 (K2) består av de titlene som er sammensatt av både preposisjonsfrase og et kasuistisk setningsledd med verbal. Disse titlene gjengir ofte flere av rettsreglene i kapitlene, men ikke alltid.
- Kategori 3 (K3) består av rent kasuistiske leddsetninger med verbal, og også her kan titlene bestå av enten ett ledd eller være sammensatt av flere ledd.

Samtlige titler i de fem håndskriftene kan plasseres i en av disse tre kategoriene. 1640 har imidlertid en lakune der de øvrige håndskriftene refererer de 13 arvetallene knyttet til kongerekken. Disse titlene har for de øvrige håndskriftenes vedkommende gjennomgående K1-titler, slik at lakunen i 1640 gir et misforhold mellom håndskriftene vedrørende andelen K1-titler. Absalon Taranger (1915) har i sin oversettelse ikke regnet de 13 kapitlene som selvstendige kapitler, men som en underinndeling av kongens arvetall. At hånd a har gjennomført et innledende *Her segir* i alle titlene i Kristendomsbolken i 305 unntatt ved nettopp kongens arvetall, peker mot at heller ikke han har vurdert disse som selvstendige kapitler, men som underordnede sekvenser av den større enheten *ærfda tall*. Det samme forholdet gjelder arvetallene i Arvebolken, som bare angir *fyrsta ærfð*, *aðra ærfð* og så videre. Disse titlene kan derfor regnes som en form for nummerering av bestemmelser som står i et kronologisk avhengighetsforhold og til sammen utgjør et kapittel, og ikke som selvstendige kapitler hver for seg. I tabell 8 har jeg derfor korrigert for arvetallene i alle håndskriftene.

Tabellen viser at bruken av de ulike formene varierer fra håndskrift til håndskrift. Særlig 34, men også 1640, formulerer i signifikant grad et flertall av sine titler som preposisjonsfraser, og det er nesten dobbelt så mange K1-titler som K3-titler. Det er få K2-titler i 34 og 1640, hvilket

Tabell 8: Tabellen viser fordelingen av de tre kategoriene etter at arvetallene er tatt ut.

	Kategori 1	Kategori 2	Kategori 3	Sum
AM 302 fol	51	85	82	218
AM 305 fol	80	72	61	213
AM 56 qv	50	87	82	219
Holm Perg 34 4to	121	28	65	214
NKS 1640 qv	97	31	58	186

betyr at hånd b og hånd c har valgt å forholde seg til enten en generell formulering eller en kasuistisk. Andelen K2-titler varierer dermed mellom de fem håndskriftene. I 34 utgjør denne kategorien litt over en tiendedel av titlene, mens 302 og 56 har over en tredjedel av titlene konstruert på denne måten. Det er også variasjon i bruken av K3-titler, men ikke i like signifikant grad som for de to andre kategoriene. 305 har nærmest like stor andel K3-titler som 34 og 1640, mens 302 og 56 har en noe høyere frekvens.

Kategorifordelingen for 302 og 56 er tilnærmet like. Oversikten i tabell 9 synes i utgangspunktet å vise at hånd a har fulgt et likt mønster ved valg av konstruksjonsform i 302 og 56, selv om det er få bolker der antallet er eksakt det samme. En nærmere undersøkelse peker imidlertid mot noe annet. I Mannhelgebolken med 30 kapitler, er det av henholdsvis 4 og 6 K1-titler bare to tilfeller der samme tittel tilhører denne kategorien. Av de henholdsvis 15 og 13 titlene i K2 er det ni kapitler som har titler som samsvarer i denne kategorien, og for de 11 titlene i K3 som begge håndskriftene har, er det samsvar i 7 tilfeller. Av 30 titler er det med andre ord samsvar i konstruksjonsform i 18 tilfeller, mens 12 har avvikende form. Dette tenderer i retning av at hånd a, som har skrevet begge håndskriftene, har variert bruken av formuleringskategorier, selv om det totale antallet i hver kategori gir inntrykk av å ha et samsvar. Bildet av et fast mønster for bruk av de ulike kategoriene som tabell 8 gir, er dermed ikke entydig.

Hvis man ser alle titlene i de fem håndskriftene under ett, er hovedtendensen at de tre AM-håndskriftene har en jevnere fordeling av de tre kategoriene enn 34 og 1640, som utmerker seg med en stor andel K1-titler og tilsvarende færre K2-titler. Det er ikke nødvendigvis overraskende, siden AM-håndskriftene er skrevet av samme hånd. Som analysen ovenfor indikerer, er titlene likevel ikke formulert likt ord for ord selv om de er formulert innenfor samme kategori. Hånd a har heller ikke brukt samme kategori i samme tittel innbyrdes i håndskriftene, selv om håndskriftene totalt sett har en relativt lik fordeling av kategorier. Dette kan peke mot at konstruksjonsformene, definert som kategorier, har vært regnet som aksepterte eller anerkjente rammer som skriverne forholdt seg til, og at skriverne har stått fritt i valg av kategori. I forhold til 34 og 1640 er reduksjonen av K1-titler og nesten tilsvarende økning i K2-titler i AM-håndskriftene påfallende. AM-håndskriftene skiller seg derfor som gruppe fra 34 og 1640, men 305 i noe mindre grad.

Tabell 9: De to tabellene viser kategoriene fordelt på bolker i 302 og 56. Arvetallene er inkludert.

AM 302 fol

	Kategori 1	Kategori 2	Kategori 3	Totalt
Prolog	0	0	1	1
Tingfarebolken	3	4	2	9
Kristendomsbolken	20	1	0	21
Utfarerbolken	3	11	4	18
Mannhelgebolken	4	15	11	30
Kvinnebolken	1	4	1	6
Arvetallene	16	4	11	31
Odelsinnløsningsbolken	2	8	6	16
Landsleigebolken	10	32	21	63
Kjøpebolken	5	8	15	28
Tyvebolken	6	1	9	16
Sum	72	85	82	239
Prosentfordeling pr kategori	30	36	34	100

AM 56 4to

	Kategori 1	Kategori 2	Kategori 3	Totalt
Prolog	0	0	1	1
Tingfarebolken	2	3	4	9
Kristendomsbolken	17	3	2	22
Utfarerbolken	5	9	4	18
Mannhelgebolken	6	13	11	30
Kvinnebolken	0	1	5	6
Arvetallene	17	4	10	31
Odelsinnløsningsbolken	6	5	6	17
Landsleigebolken	12	36	16	64
Kjøpebolken	3	11	15	29
Tyvebolken	5	2	9	16
Sum	74	87	82	243
Prosentfordeling pr kategori	30	36	34	100

Når vi nå skal forsøke å forstå skrivernes ulike valg av kategori, må sentrale faktorer i skriftkulturen ca 1300 belyses, slik at det blir mulig å avgjøre hvilke faktorer som kan ha påvirket skriverne ved valg av kategori. De tre mest sentrale faktorene i skriftkulturen var muntlig tradering, eksisterende skriftradisjon, samt den nye lovtekstens egen autoritet.

Muntlig tradering

Sagaenes beskrivelser av en organisert tingordning på 900-tallet der en lovsigemann fremsa lovene, har bidratt til en forestilling om at det ligger en muntlig tradisjon bak de norske middelalderlovene (Eithun m.fl. 1994: 7; Hagland og Sandnes 1994: XIX; Helle 2001: 30; Nedkvitne 2004: 81). Dette er også begrunnet ut ifra det som regnes som muntlige trekk i lovtekstene. For eksempel er uttrykkene *um* og *ef* betegnet som muntlige uttrykksmåter, og de er derfor regnet som spor etter den muntlige tradering av lovene fra tiden før latinsk skrift ble tatt i bruk i Norge (Helle 2001: 30).

Også formelpregede fraser og allitterasjon er fremhevet som en overlevering fra muntlig tradering (Taranger 1898: 4; Helle 2001: 40; se også Foley 1985). Dette skulle være til hjelp for lettere å huske lovteksten under muntlig fremføring. Grøtvedt har påpekt en rekke eksempler på allitterasjon i L som etter hans mening bærer preg av en muntlig opprinnelse, slik som *frials ok fulltiða* og *stund ok stað*, og viser til eksempler der hele setningsstrukturen ofte er påvirket av allitterasjon: *standa skulu soknir i silldfiski* (Grøtvedt 1939: 12). Etter Grøtvedts mening har retterbøter og kristenretter et sterkt preg av det han kaller en lærd stil og med bruk av lånord hentet fra kirkelig vokabular, mens L har få fremmedord og et mer tradisjonsbundet uttrykkssett (1939: 13). Helle har imidlertid påpekt at allittererende rettsuttrykk er vanligere i yngre enn i eldre nordiske lovtekster, særlig i kirkelig påvirkede lovtekster (2001: 40). Nils Jörgensens studie av de eldre nordiske landskapslovene avdekker at lovtekstene er preget av å være produsert i et skriftmiljø uten kontakt med mottaker. Tekstene synes heller å være påtenkt en lesekyndig fagjurist (Jørgensen 1987: 167).

Marit Christoffersen har problematisert begrepet *muntlighet* og utfordringene knyttet til å bruke begrepet vitenskapelig. *Muntlighet* blir for vagt så lenge begrepet ikke kan baseres på syntaktiske konstruksjoner som skiller seg fra skriftspråklige (Christoffersen 1993: 12). Slike perspektiver viser at det må knyttes varsomhet til kategoriske slutninger om hva *muntlighet* innebærer og, ikke minst, hva som skiller det fra *skriftlighet*.

Christoffersen antyder at blant annet brevmateriale kan gi noen svar. Michael T. Clanchy har undersøkt nettopp et slikt materiale fra engelsk middelalder. Han mener at en tekst ble formulert slik man ville uttrykt seg muntlig til et publikum. Presentasjonen var viktig, siden både den

som leste høyt og tilhørerne måtte forstå innholdet. Dette innebar at en fremføring av samme semantiske innhold kunne variere fra gang til gang (Clanchy 1993: 265). En skriftlig tekst ble regnet som en muntlig ytring, og dermed formulert slik man ville uttalt den verbalt i en gitt kontekst. Forståelsen av teksten som en individuell, muntlig ytring åpnet derfor for at en tekst kunne omformuleres ved avskrivning og skriveren kunne tilpasse teksten til det publikum som skulle høre på opplesningen. Skriftlige formuleringer som var påvirket av muntlig tale utviklet seg imidlertid gradvis til å bli standardiserte skriftnormer (Clanchy 1993: 253–254). Et eksempel er diplomenes innledende *Ollum monnum þeim sem þetta bref sjá eða heyra*, som kan gjenfinnes i de engelske charters med *all who shall hear and see this charter* og derfra spores tilbake til det latinske *legere aut audire*, brukt i skrifter tilkjent Augustin (Green 1994: 29). Det ble ikke slutt på høytlesning, men visse utsagn ble standardisert i det de ble fiksert i skrift, og gjort uavhengig av den konteksten de ble fremført i. Skriftradisjonen utgjorde slik en symbiose av muntlighet og lånte, tilpassede skriftlige normer. *Ollum monnum* [...] kan sees i lys av denne symbiosen som en i utgangspunktet muntlig formulering som siden har blitt en normert formulering i skriftradisjonen. Slike formularer kan derfor ikke brukes som et argument for lovenes alder eller muntlige opphav, men gjenspeiler snarere aspekter ved skriftkulturen i den samtiden da teksten ble skrevet ned.

Muntlig og skriftlig tradering og kommunikasjon har altså operert side om side. Strukturering av teksten og visuelle hjelpemidler som initialer og kapitteltitler var imidlertid en innovasjon innen skriftkulturen hvis utvikling eskalerte i løpet av 1100-tallet som et resultat av en økt skriftproduksjon der flere fikk tilgang til tekster og flere kunne lese dem (Rouse og Rouse 1981: 207). Kapitteltitler i lovbøkene er derfor ikke et resultat av eller bevis for høytlesning på lagtingene. De er snarere et uttrykk for den prosessen som en stadig mer omfattende bruk av skrift førte med seg. Det er følgelig vanskelig å argumentere for at organisering av lovstoffet med bolker, kapitler, initialer og kapitteltitler har et utspring i den muntlige traderingen av lovstoff fra gammel tid, men trekk fra den muntlige traderingen kan heller tjene som forklaring på den store aksepten av variasjonene. I lys av den generelle utviklingen i europeisk skriftproduksjon fra 1100-tallet av, er det heller grunn til å spørre om den økende bruken av kapitteltitler har utviklet seg etter mønster fra utenlandske lovbøker, og at de derfor har skriftlige forbilder.

Skrifttradisjonen

Den første kompilasjonen av kirkelige rettsregler ble samlet under den gregorianske kirkereformen rundt 1070. Lovarbeid og utvikling av lov-bøker basert på romersk rett fikk deretter en oppblomstring i Europa utover på 1100-tallet, med et særlig utspring ved universitetet i Bologna. Her studerte blant annet Gratian, og hans *Concordia discordantium canonum*, senere kjent som *Decretum*, fra rundt midten av 1100-tallet, fikk stor innflytelse på lovarbeidet ellers i Europa. En av grunnene til at *Decretum* fikk en slik sentral posisjon, var lovsamlingens systematiske organisering og sammenstilling av ulike, ofte motstridende rettsregler fra Bibelen, kirkefedre og pavelige dekreter. Et tungt lovstoff ble dermed mer tydelig og tilgjengelig. Under den norske lovrevisjonen i 1160–70-årene har trolig denne og andre utenlandske lov-bøker inspirert utformingen av den nye lovsamlingen, *Gullfjær*, som befant seg i Nidaros hos erkebiskopen (Iversen 2002: 55).

Før dette var andre *canones*-samlinger i bruk, blant annet ved erkebispesetet i Lund. *Consuetudines Lundenses*, rettsregler for kannikene i Lund, var i bruk her i perioden 1123–1145. De norske bispesetene var underlagt Lund fra 1103/1104 og frem til erkebispesetet i Nidaros ble etablert i 1152/1153, og *Canones Nidrosienses*, eller det norske provinsialstatutt, ble skrevet få tiår etter etableringen av Nidaros erkebispesete, trolig av erkebiskop Øystein. Også i Norge ble det med andre ord skrevet lovtekster på latin. I *Canones Nidrosienses* kan påvirkning fra kanonisk rett spores (Iversen 1997: 70), og både romersk og kanonisk rett har hatt innflytelse på de norske landskapslovene (Iversen 2002: 63). Når innholdet fra europeisk rett fikk innflytelse på norsk lovgivning, er det også grunn til å spørre om den skriftlige utformingen av de latinske lov-bøkene har dannet forbilde for utformingen av norske lov-bøker. En undersøkelse av titlene i utgaver av *Consuetudines Lundenses* og *Decretum* vil vise om også disse er formulert i henhold til kriteriene for kategoriene ovenfor.

En restituert utgave av *Consuetudines Lundenses* etter et håndskrift fra 1173 har 35 titler (Buus 1978: 6–7). Første kapittel innledes med *In primis qualiter*. 21 titler innledes med preposisjonen *de*, 10 titler innledes med *qui, quo, quod* eller *quomodo*, én tittel med *qualiter*, én tittel med *ut* og én tittel med *pro*. Mange av titlene avsluttes med *Capitulum*, deretter et romertall som angir kapittelets nummer. Ofte står bare romertallet, ikke *Capitulum*.

I *Decretum*-utgaven *Corpus iuris canonici* (Richter og Friedberg 1959) er en ofte tilbakevendende overskrift: *De eodem*. Titlene i del II er formulert som for eksempel *finita vii causa incipit viii causa*, ved neste

kapittel er tittelen *finita viii causa incipit ix causa* og så videre. Sistnevnte type titler er strukturerende ved at de deler teksten inn i kapitler, og leseren kan gå direkte til den saken han ønsker å lese, men de er lite informative om innholdet for øvrig. Titlene kan minne om kapitlene i L knyttet til arvetallene.

Eksempelene viser at kapitteltitlene i latinske lovsamlinger er bygget opp rundt de samme innledende frasene som titlene i L. Blant titlene i *Decretum* kan kriteriene for alle kategoriene slik de er definert ovenfor, identifiseres. Dette peker mot at en skriftnorm fra latinske lovbøker er adaptert i norske lovbøker. Jörgensen har funnet flere likhetstrekk mellom germansk og romersk lovgivning og nordisk lovgivning i de eldre landskapslovene, og han mener blant annet at de kasuistiske *ef*-bestemmelsene har sitt opphav i *si*-bestemmelsene innen romersk lovspråk (Jörgensen 1987: 23). Det er derfor grunn til å undersøke kapitteltitlene i en av landskapslovene som et eksempel fra skriftradisjonen i Norge før L ble utarbeidet. Det bevarte materialet viser at det har vært en aktiv skriftproduksjon i Norge fra annen halvdel av 1100-tallet. Det bør derfor ikke være grunn til å tvile på at skrivermiljøet i Norge rundt 1300 var tuftet på etablerte skriftradisjoner innen lovarbeid som Håkon Håkonsson, og senere Magnus Håkonsson, kunne bygge videre på i sine lovrevisjoner. L har videreført bestemmelser fra både Gulatingsloven og Frostatingsloven, og også tendensen til formulering av titlene innenfor en normert ramme kan ha eksistert da den eldre Gulatingsloven ble skrevet ned.

Kategorisering av titler i den eldre Gulatingsloven

Lovhåndskriftet *DonVar 137 4to* (137) er datert til ca. 1250, og er neppe skrevet senere enn 1267, da Magnus Håkonsson reviderte Gulatingsloven. Enkelte språkdrag peker mot nordvestlandsk målform, og håndskriftet er sannsynligvis skrevet i Bergen (Eithun m.fl. 1994: 18–19). Mange av lovbestemmelsene har trolig høy alder, i tillegg refererer enkelte bestemmelser til konger som regjerte både på 1000-tallet og 1100-tallet. Slik kan håndskriftet minne om *Decretum*, som nettopp er en organisert samling av ulike rettsbestemmelser. Fragmentene AM 315 e fol, AM 315 f fol, AM 468 c 12mo og NRA 1B, som er datert til fra slutten av 1100-tallet til første halvdel av 1200-tallet (Eithun m.fl. 1994: 13–16), inneholder dessuten mange av de samme bestemmelsene som 137. Nedskrivningen av lovboken rundt 1250 gir grunn til å tro at skriftradisjonen som eksisterte på dette tidspunktet, har blitt reflektert i utformingen av teksten, også i kapitteltitlene.

Tabell 10: Tabellen viser fordelingen av kategorier i 137, både antall og prosentandel.

	Kategori 1	Kategori 2	Kategori 3	Sum titler
DonVar 137 qv	240	3	77	320
Prosentandel	75 %	1 %	24 %	100 %

Ut fra oversikten over kapitteltitlene i *Den eldre Gulatingslova* (Eithun m.fl. 1994) kan man med et raskt overblikk konstatere at den generelt beskrivende preposisjonsfrasen er den vanligste måten å formulere kapitteltitlene på. Jeg har kategorisert titlene etter samme prinsipper som titlene i L, og fordelingen fremgår i tabell 10. Av de 320 titlene i 137 har jeg notert 240 titler i K1, 3 i K2 og 77 i K3. Det er altså minimal bruk av K2-titler, og omfattende bruk av K1-titler, som utgjør 75 prosent av titlene, hvilket er en større andel enn i håndskriftene av L, selv i 34, der K1-titlene utgjør 61 prosent. Av de 240 titlene i K1 er bare 10 titler sammensatt av mer enn ett ledd, og da aldri mer enn to ledd. Av titlene i K2 og K3 er ingen sammensatt av flere ledd. Den begrensede informasjonen i titlene, men likevel omfattende bruken av K1, kan indikere at titlene er skrevet inn som følge av en tradisjon.

Ikke alle *um*-titlene informerer om den påfølgende lovtekstens innhold i særlig detaljert grad. Titlene til de fire kapitlene nr. 229–232 lyder i rekkefølge: ”Her skyrir um saker”, ”Enn um saker”, ”Enn um saker”, ”Enn um saker”. I disse tilfellene bidrar titlene til en strukturering og et skille mellom ulike rettsstilfeller, men gir liten informasjon om innholdet, slik heller ikke *Decretums causae* gjorde. For en eventuell høytlesning av loven kan disse titlene ha liten funksjonell nytte, og for en person som leser innenat og leter etter et spesielt rettslig forhold, har de bare hatt begrenset nytte.

Noen titler refererer til den kongen som har stått for nyordningen, og gjenspeiler dermed ikke noe av innholdet i det hele tatt. For eksempel viser titlene ”báðer Olafr oc Magnus” (kap. 20) og ”Magnus tok ór sumt” (kap. 21) til lovbestemmelsenes hjemmelsmenn, men sier ikke noe om innholdet, og en lagmann som leter etter en spesiell bestemmelse, må lese gjennom kapittelet for å avgjøre om han har funnet den rette. Andre titler refererer direkte til en retterbot som er gitt av en angitt konge. Å referere til autoriteter som opphavet til en tekst var imidlertid vanlig på 1100-tallet da organisering av tekster i kapitler med titler ble stadig mer utbredt (Hamesse 1997: 107). Det var dessuten ved hjelp av henvisninger til autori-

tetene bak de kanoniske bestemmelsene at Gratian systematiserte lovstoffet i *Decretum*.

Den relativt gjennomførte bruken av preposisjonsfrasen synes derfor å vitne om en etablert tradisjon for bruk av denne frasen innen produksjon av lovbøkene. Det betyr at skriverne av L har fulgt en innarbeidet tradisjon innen lovproduksjonen når de har valgt denne konstruksjonen til titlene.

Graden av detaljer i titlene og prinsippene for formuleringene i kategorier er til stede også i 137. En sammenligning mellom 137 og de fem håndskriftene av L viser imidlertid en vesentlig endring i bruken av de tre kategoriene. K2 er anvendt hyppigere i de fem håndskriftene, særlig i 302, 305 og 56, enn i 137, og selv substantivfrasene som utfyller preposisjonsfrasen til titlene i K1, er i L mer informative hva gjelder innhold og tema i lovteksten. Det er dessuten flere K1-titler i håndskriftene av L som er sammensatt av flere preposisjonsfraser, det vil si at de refererer, om enn generelt, til flere forhold i det kommende kapittelet. Andelen K3-titler i 137 er imidlertid såpass høy, 24 prosent, at den ligger på samme nivå som andelen K3-titler i 305 og 34, med henholdsvis 26 prosent og 27 prosent. De latinske lovtekstene jeg har undersøkt ovenfor har da også en stor del K3-titler, og også disse må regnes som en komposisjonsform som var etablert i skriftkulturen rundt 1250, selv om den ikke ble brukt like hyppig som K1.

Etter mitt syn viser undersøkelsen av titlene i 137 at det eksisterte en tradisjon der kapitteltitlene ble formulert innenfor rammen av faste formulærer før L ble utarbeidet. Utgangspunktet for etableringen av denne skrifttradisjonen i Norge synes å ha vært latinske lovtekster. Selv om jeg har undersøkt kun ett håndskrift fra tiden før L ble skrevet, er det etter min vurdering grunn til å anta at K1-titler er en konstruksjonsform med klart rotfeste i den eksisterende skrifttradisjonen, nettopp fordi den er så dominerende i eldre latinske håndskrifter, så vel som i 137 fra 1250.

Titlenes referanser til lovteksten

I den grad skriveren har fått en økt bevissthet til lovteksten og dens innhold gjennom avskrivningen, vil dette kunne gi seg utslag gjennom en klarere referanse til lovteksten i nettopp den delen av teksten der skriveren sto fritt til å formulere seg; titlene. Lovteksten vil slik fungere som forelegg for titlene. Titlene må derfor sammenlignes med lovteksten.

Eksempel 1

Lovteksten i eksempel 1 lyder: "Nu verðr maðr sua oðr at hann brytz or bondum oc verðr mannz bane". Avslutningsvis innledes også en rettsregel: "ef oðr maðr særir man ...", med tilhørende bøtesatser. 56 og 34 har titler i K1: "Um oðz manz vig". Uttrykket *vig* er derimot ikke brukt i lovteksten, hverken i 56, 34 eller i de øvrige. I eldre lovmateriale finnes det imidlertid titler med dette uttrykket, og i 137 benyttes *vig* i flere titler. Særlig må merkes tittel nr. 164: "Um oðz manz vig", men også titlene nr. 154, 167 og 168 med "um flox vig". Titlene i 56 og 34 kan derfor være formulert utfra en eksisterende norm, siden den tilhørende lovteksten og de uttrykk som benyttes der ikke har hatt betydning for valg av uttrykk i tittelen. Lovteksten er forøvrig ikke den samme i kapittel nr. 164 i 137 som i dette eksempelet. Det andre forholdet som blir omtalt i teksten, om å såre en annen, blir ikke dekket av denne tittelen.

Tittelen i 305 tilhører også K1, men er sammensatt av tre likestilte ledd. I tillegg til "oðz manz vig" er det lagt til "oc band oc abyrgð a honom". Utgangspunktet for tittelen er den samme preposisjonsfrasen som i 56 og 34. Tillegget *band* refererer til lovtekstens *brytz or bandom*, uten at et verbal er lagt til som kan sette *band* inn i en klarere sammenheng. Det neste leddet, *abyrgð a honom*, viser til lovtekstens bestemmelse om hvordan man frir seg fra ansvaret for den gale. Nettopp uttrykket *ábyrgð* blir også brukt i teksten. Tittelen i 305 refererer med andre ord til begreper fra lovteksten, men uten en klar, kasuistisk sammenheng, siden skri- veren opererer innenfor rammen av den generelle preposisjonsfrasen.

K3-titlene i 302 og 1640 og innledes likt: "ef oðr maðr ...". Deretter formuleres titlene på ulike måter, men det synes klart at titlene i sin kasuistiske beskrivelse gjentar uttrykk fra lovteksten. 302s "ef oðr maðr brytz or bondum" refererer direkte til første del av vilkåret i lovteksten. Neste ledd, "gerer nokot illt", kan sies å gjelde både drap og skade på annen mann, og favner dermed også den siste rettsregelen i kapitlet, "Ef maðr særir manne", men uten å benytte uttrykkene fra lovteksten. Det har for øvrig 1640 gjort. Tittelen her refererer til to vilkår kasuistisk, *verðr manz bane* og *særir mann*. Begge disse uttrykkene gjenfinnes i lovteksten ordrett.

Eksempel 2

Ingen av titlene i eksempel 2 er K1-titler, men alle, så nær som den i 1640, kan plasseres i K2. Siste ord i 302 er utydelig, men er trolig et verbal. Etter å ha poengtert at en ny bolck begynner, refererer 302 til første kapit-

tel og bestemmelsene om "skildagha kono" og "þæss er fæxx". Uttrykket *skildagha* forekommer ikke i lovteksten, men refererer til de mange betingelsene som gjennomgås i kapittelet. 305 formulerer rundelig "huersu þær skal loghlegha gera", men fremhever i tillegg hvem som er rette *giftingar maðr*. Dette henspeler på den innledende setningen. Detaljer om de videre bestemmelsene er ikke med. 34 innleder også tittelen generelt med "vm gipting", og fremhever deretter bare bestemmelsen om "huat heiman skal gefa i klæðom". Dette refererer direkte til bestemmelsen "Eigi skall j klæðom meira heima gefazt með kono en þriðjung". Tittelen i 56 skiller seg vesentlig fra de øvrige med sin lengde og oppramsing av flere av forholdene som blir omtalt i kapittelet. Det ser derfor ut som om skriveren har forholdt seg tettere til kapittelets innhold enn hva de andre titlene reflekterer. De øvrige håndskriftene viser ulik grad av referanser til innholdet i lovteksten. Gjennom *um*-formuleringer blir to ulike forhold fremhevet i 302 og 305, mens 56 refererer til hele syv forhold i teksten.

Tittelen i 1640 skiller seg fra de øvrige gjennom formuleringen av en helsetning som dermed plasseres i K3, selv om den ikke innledes med konjunksjon eller pronomen. Den er helt identisk med lovtekstens innledning, ord for ord. De etterfølgende bestemmelsene er ikke referert eller markert i tittelen.

Eksempel 3

Første setning i eksempel 3 lyder: "Nu liggr iord .x. uætr oc þar er eigi lysing a." Håndskriftene 302, 305, 34 og 1640 har K1-titler, og alle fire refererer til første rettsregel med "vm lysing av iorðu". 302 og 305 trekker også frem neste bestemmelse, der særlig 305 refererer sentrale trekk som *umboð* og *soknom kuenna oc møyia*. Disse titlene gir dermed en bedre referanse til kapittelets innhold enn 34 og 1640. 302 referer ikke til kvinner, og 305 bruker synonymer om kvinner, men lovtekstens *ekkja* blir ikke referert. 56 skiller seg ut fra de øvrige ved å ha en K3-tittel bestående av to ledd som i første ledd lyder "Er iorð liggr .x. væter lysigar laus ...". En sammenligning med lovteksten viser at tittelen gjengir første delen av lovteksten, som der er formulert som en helsetning, men omformet til en leddsetning. Neste bestemmelse i lovteksten er "Nu a ækkia eða mær boð a iorðu ...". Tittelen i 56 gjengir dette med "... oc at konor æigu boð a iorð". Også i dette tilfellet er første del av bestemmelsen gjengitt i tittelen, med bruk av samme uttrykk, verbet *æiga* og nominalen *boð a iorð*. Den direkte gjengivelsen av lovteksten i 56 tyder på at det er

lovteksten som har vært referanse og utgangspunkt for skriverens valg av form og innhold i denne K3-tittelen, mens for 302 og 305 er enkeltbegreper trukket ut og omformet i tittelen til en forenklet informasjon om de to bestemmelsene innenfor K1-tittelens rammer.

Eksempel 4

Lovteksten innledes: "Nu færir alt saman hjorð oc hirðir þa skal hirðingi vita hvat af hiorðene værðr oc bera vm bokar vitni". Bare 1640 har en K1-tittel, "her sægir vm hirðdinga ok hiorð". Dette refererer til det samme begrepsparet i lovtekstens første setning, uten å sette det inn i noen konkret sammenheng. 305 har en K2-tittel, mens 302, 56 og 34 har K3-titler. Verbet *stangaz* er angitt i alle de fire håndskriftene, tilknyttet synonymene *hiorð* (305), *bu fe* (302), *naut* (56) og *bu* (34). Vedrørende begrepsparet *hjord* og *hirðingi* som blir brukt i lovtekstens første bestemmelse, gjengir 305 og 1640 disse uttrykkene, mens 302 gjengir bare *hirðingi*. Uttrykket *bufe* blir ikke brukt i teksten overhodet, bare *naut*. Dette blir i lovteksten bare benyttet i den andre bestemmelsen. 56 og 34 trekker også frem *bitr* og *biztaz*, mens 302 og 305 viser til gjeterens plikt, henholdsvis *bera vitni vm* og *vitnis burd*.

I eksempel 4 har ingen av håndskriftene en tittel som samsvarer ord for ord med første linje i kapittelet, bortsett fra K3-tittelen i 302. Selv om det ikke er en ordrett gjengivelse av lovtekstens første rettsregel, gjengis likevel essensen av denne, samt fremgangsmåte når *bufe* stanges.

Eksempel 5

Kapittelet innledes med: "Nu er lan fe oc dømt fe oc alt þat fe er vattar/vitni vitu ...". Dette eksempelet har bare én K1-tittel, "vm lan fe" i 1640. Den korte, generelle tittelen gjengir bare den første utfyllende substantivfrasen. Eksempel 5 er hentet fra Kjøpebolken, der Magnus Rindal (1981) har studert kapitteltitlene i alle håndskriftene som overleverte Eidsivating-redaksjonen. I AM 309 fol, et søsterhåndskriftet til 1640 datert 1325, lyder samme tittel "vm lan fe ok vm dømt fe". Tittelen her gjengir med andre ord de to første utfyllende substantivfrasene i lovteksten. Hånd c har for øvrig brukt samme ordlyd i tittel nr. 39 i Landsleiebolken (*NGL* II:128), som også handler om bortlånt eller bortleid gods. I sistnevnte tilfelle innledes kapittelet kasuistisk "Nu ef maðr ler grip sinn ...".

305, 56 og 34 har alle titler i K2. 305 gjengir nærmest ordrett første ledd i kapittelets første setning, men innledet med *um*: "Vm lan fe oc

dømt fe oc alt þæt er vattar vitu”. 34 refererer først bare til *fe*, men former tittelen som en negasjon: ”... er eigi er viðr genget”. 56 refererer til *sokn a vita fe allu* og deretter til hvordan man går frem hvis man nekter å påta seg gjeld (*synia*). 34 og 56 har derfor begge en referanse til siste del av kapittelet, om hvordan man går frem når man ikke vil vedgå gjeld.

Bare 302 har formulert en ren K3-tittel. To forhold blir nevnt, men ikke den første bestemmelsen, som begynner: ”Nu kœmr sa æighi er fe skuldi taka ...” Dette forholdet kan gjenkjennes i tittelens ”ef sa kœmer æighi er hæimta ...”. Neste ledd i tittelen henspeiler derimot på andre ledd i første setning i teksten, ”eða sa gengr við er luka a”.

I dette eksempelet er det 305 som med en K2-tittel nærmest ord for ord gjengir første ledd i første setning, men også 302 benytter uttrykk fra lovteksten. Det sistnevnte håndskriftet er for øvrig det eneste der begrepet *fe* ikke benyttes i tittelen.

Undersøkelsen av de fem eksemplene viser en tendens til at kasuistiske titler, det vil si K3-titler, i større grad gjengir vilkårsleddet i den påfølgende rettsregelen, selv om det ikke er entydig i alle eksemplene. Når jeg mener at lovteksten har fungert som forelegg, sikter jeg til at deler av selve setningskonstruksjonen og vokabularet i vilkårsdelen så å si er kopiert i tittelen, og at eksemplene ovenfor viser en tendens til at K3-titlene og det kasuistiske leddet i K2-titlene har en større grad av gjengivelse av lovteksten enn K1-titlene. Skrift refererer på denne måten indirekte til skrift ved at det er lovteksten som har gitt føringen, nærmest som et forelegg, for formuleringen av tittelen. Mens K1-titlene gjerne angir et mer overordnet, generelt begrep innenfor preposisjonsfrasens ramme, refererer K3-titlene vilkåret eller kasusdelen i lovteksten, og benytter i større grad vokabularet som brukes i lovteksten. Det må imidlertid ikke tolkes slik at en K1-tittel ikke refererer til lovteksten. Selv om lovteksten gjengis mer direkte i K3-titlene, er det åpenbart at K1- og K2-titlene i flere tilfeller også gjør det. I eksempel 5 er for eksempel tittelen i 305 identisk med den innledende setningen i lovteksten. Også i eksempel 2, der 34 innleder med *um gipting*, synes det klart at 34 gir mer informasjon om kapittelets innhold enn 1640, som med sin kasuistiske form bare refererer til første setning i kapittelet. En slik ordrett gjengivelse viser at den innledende lovteksten har gitt direkte føring for tittelens ordlyd – tittelen er et sitat av lovteksten. Formuleringen ekskluderer imidlertid de øvrige rettsreglene i kapittelet, som ikke kan rommes i denne tittelen. Selv om *um gipting* i 34 har generell betydning, er tittelen toleddet, ved at et kasuistisk ledd etterfølger preposisjonsfrasen, *oc huat hæiman skal gefa i klæðom*. Tittelen er dermed mer funksjonell og anvendelig som verktøy

for å finne frem i lovteksten enn om tittelen bare besto av den generelle preposisjonsfrasen. Som K2-tittel favner den generelt alle rettsreglene i kapittelet gjennom *um*-frasen, samtidig som én er trukket frem. Også AM-håndskriftene har K2-titler til dette kapittelet, og særlig 56 gjengir flere av enkeltreglene. Titlene er for det meste sammensatt av kasuistiske ledd, men de skiller seg fra 1640 ved at flere av bestemmelsene er gjengitt. Titlene vil dermed tilfredsstillende et behov hos leseren ved at de gjengir mer av kapittelets innhold. En referanse i tittelen til flere av rettsreglene er derfor også en indikasjon på at skriveren har forholdt seg til lovteksten på en mer direkte måte enn om bare én av rettsreglene har blitt referert til. Skriveren har vært seg bevisst ikke bare lovtekstens innledende ordlyd, men lovtekstens innhold. Leserens behov for lett å finne frem i teksten, blir bedre ivarettat jo flere rettsregler som blir referert i tittelen. Fra et funksjonelt perspektiv er det derfor grunn til å undersøke forholdet mellom titler som bare refererer til én rettsregel og titler som refererer til to eller flere rettsregler.

Kapitteltitlene formulert ut ifra funksjon

Ikke bare K2-titler har referanse til mer enn én rettsregel. Også K1- og K3-titler i samtlige håndskrifter er sammensatt av henholdsvis flere preposisjonsfraser og flere leddsetninger med verbfraser. Forholdet mellom antall titler som bare refererer til én rettsregel i kapittelet og antall titler som refererer til flere rettsregler er derfor en viktig variabel for å angi skriverens forståelse av titlenes funksjonelle verdi. I tabell 11 vises en oversikt der alle titlene er fordelt i forhold til om de refererer til én rettsregel, kalt a-titler, eller til to eller flere rettsregler, kalt b-titler. 34 og 1640 har ikke bare en markant større andel titler i K1, men tre fjerdedeler av disse refererer til bare én rettsregel i tittelen. Også for K3-titlene har disse to håndskriftene en høy andel a-titler. Det er derimot større avvik mellom dem hva gjelder K2-titler, der 34 har en prosentandel a-titler som er i tråd med mønsteret for de andre kategoriene i dette håndskriftet, mens 1640 avviker fra sitt mønster ved at noe mindre enn halvparten av K2-titlene er a-titler.

De tre AM-håndskriftene har i utgangspunktet færre K1-titler, og av disse inneholder noe under halvparten referanse til bare én rettsregel. Selv 305, som har en relativt høy andel K1-titler i forhold til 302 og 56, har en fordeling mellom 1a og 1b som prosentvis samsvarer med tilsvarende fordeling hos 302 og 56. For K3-titlenes del skiller 305 seg mer

Tabell 11: Tabellen viser fordelingen av a- og b-titler i de tre kategoriene. For hver kategori er også prosentandelen av én rettsregel, det vil si a-titler, angitt.

	AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm 34 qv	NKS 1640 qv
Kategori 1					
1a	22	35	21	88	73
1b	29	45	29	33	24
Sum kat. 1	51	80	50	121	97
% én rettsregel (a)	43	44	42	73	75
Kategori 2					
2a	21	22	23	24	14
2b	68	49	63	4	16
Sum kat. 2	89	71	86	28	30
% én rettsregel (a)	24	31	27	86	47
Kategori 3					
3a	40	38	45	56	47
3b	40	22	37	6	12
Sum kat. 3	80	60	82	62	59
% én rettsregel (a)	50	63	55	90	80

ut, med 63 prosent a-titler, men her har 302 og 56 en nærmest jevn fordeling mellom a- og b-titler. Fordelingen av K2-titler viser en annen tendens, der andel a-titler varierer mellom 24 prosent og 31 prosent. Her må imidlertid K2-tittelens generelle karakter tas i betraktning, idet titlene i denne kategorien i utgangspunktet er sammensatt av to ledd, og det er naturlig at hver av dem referer til forskjellige forhold. Derfor er fordelingen mellom 2a og 2b særlig interessant i 34, der 86 prosent av disse sammensatte titlene likevel bare refererer til én rettsregel, slik som for eksempel tittelen til kapittel 6 i Arvebolken (NGL II: 79): "Um þat er meinleikj sundrar samvist". Preposisjonsfrasen viser her ikke direkte til et rettslig forhold i kapittelet, men peker frem mot neste ledd i tittelen, slik at "þat" blir subjekt for andreleddet i tittelen, der et kasus er beskrevet. En slik K2-tittel fremstår mer som en teknisk konstruksjon av to former for setningsstruktur enn som et funksjonelt hjelpemiddel, idet preposisjonsfrasen ikke har informasjonsverdi. Konstruksjonsformen er ikke vanlig i noen av de andre håndskriftene, bare 1640 har ett tilfelle. Også a-tittelen i eksempel 5 i 34 er konstruert slik: "Um þat fe er eigi er viðr genget", men der subjektet "fe" i førsteleddet har en referanse i lovteksten. En slik konstruksjonsform finnes også i de andre håndskriftene.

Tabell 12: Tabellen viser fordelingen mellom antall a-titler og b-titler i de fem håndskriftene.

	AM 302 fol	AM 305 fol	AM 56 qv	Holm 34 qv	NKS 1640 qv
a-titler	83	95	89	168	134
b-titler	137	116	129	43	52
Sum titler	220	211	218	211	186
Prosent a-titler	38	45	41	80	72
Prosent b-titler	62	55	59	20	28

Ved å referere til flere av lovbestemmelsene, gjenspeiler a-titlene et mer funksjonelt syn på lovboken og peker mot en annen bruk av teksten enn høytlesning, nemlig privat bruk av lovteksten der leseren lett kan lete seg frem til den rette rettsregelen. Derfor er den totale fordelingen av a- og b-titler for samtlige kategorier interessant. Hvis disse legges sammen, uavhengig av kategori, fremkommer følgende fordeling, gjengitt i tabell 12, som er korrigert for arvetallene. 302, 305 og 56 skiller seg her vesentlig fra 34 og 1640 ved at over halvparten av titlene refererer til mer enn én rettsregel. Selv om 305 skiller seg noe fra 302 og 56 hva gjelder fordeling av titler i kategorier, kommer ikke dette like klart til uttrykk når titlene deles inn i a- og b-titler, selv om 305 har høyest andel a-titler av de tre håndskriftene. 34 og 1640 utmerker seg med en høy andel a-titler, særlig 34 med 80 prosent. 302, 305 og 56 har en overvekt av b-titler, hvilket peker mot at kapiteltitlene i disse håndskriftene har kunnet fungere som et mer funksjonelt redskap og være til større hjelp for leseren. Fordelingen vitner dermed om en større bevissthet knyttet til lovbookens innhold og til bruken av den. En dominerende andel b-titler representerer slik et annet stadium i litterariseringsprosessen enn en dominerende andel a-titler.

Det må naturligvis tas i betraktning at noen kapitler er korte og bare inneholder én rettsregel. En slik tittel refererer nødvendigvis bare til denne ene rettsregelen. Men bortsett fra arvetallene og kapitlene som angir edene som skal sverges, inneholder de fleste kapitlene mer enn én rettsregel. Det må også bemerkes at av titlene i 137 er det bare ti K1-titler som refererer til mer enn én rettsregel, mens ingen K2- eller K3-titler gjør det (tabell 10). Det er en større andel av kapitlene i 137 som bare inneholder én rettsregel, men likevel har heller ikke kapitlene med mange rettsregler titler som refererer til mer enn ett forhold.

Håndskriftene som gjenspeilinger av ulike stadier i litterariseringsprosessen

Ved at K1-titler kan knyttes til den tradisjonelle skriftkulturen, mens K2- og K3-titler i større grad reflekterer et større bevissthetsnivå i forhold til lovteksten, vil fordelingen av kategoriene og av a- og b-titler i de fem håndskriftene gjenspeile ulike stadier i litterariseringsprosessen.

Hånd a: AM 302 fol, AM 305 fol og AM 56 4to: Undersøkelsen har vist at hånd a har formulert titlene relativt forskjellig i de tre håndskriftene. Det er likevel mange fellestrekk som skiller dem fra 34 og 1640. Dette gjelder først og fremst en jevnere fordeling av de tre kategoriene. 305 viser riktignok et litt annet mønster enn 302 og 56, med flere K1- og færre K2-titler, men står likevel nærmere 302 og 56 enn det står 34 og 1640. Det er K2- og K3-titler som dominerer i 302 og 56, mens K1-titler utgjør en mer beskjeden del. I 305 er K1 størst, med K2 som nest største kategori. På bakgrunn av en mer tradisjonell skriftkultur slik den kommer til uttrykk i 137, synes dermed 305 å ha titler formulert på en mer tradisjonell måte, mens 302 og 56 heller gjenspeiler lovtekstens ordlyd og på den måten tilkjennegir et nytt syn på lovtekstens autoritet. Teksten har lagt føringer for utformingen, ikke tradisjonen.

Når det gjelder fordelingen av a- og b-titler er ikke forskjellene mellom de tre håndskriftene store nok til å regnes som avvikende i forhold til hverandre, selv om 305 også her skiller seg litt ut med færre b-titler enn 302 og 56. Innen alle kategorier er imidlertid b-titlene i flertall. Hånd a fremstår derfor som en skriver som har en god forståelse av den funksjonelle nytten kapitteltitlene har for en leser som ønsker å finne frem i lovboken, og titlene reflekterer hans bevissthet om innholdet i loven. Lovtekstens ordlyd og sammensetning gjenspeiles i en slik grad i titlene at det, slik jeg ser det, peker mot at lovteksten har hatt autoritet nok til å legge føringer for skriverens formulering av titlene.

Hånd b: Holm perg 34 4to: Dette håndskriftet har flest titler i K1, og få titler i K2. Den relative fordelingen av de tre kategoriene minner om tilsvarende fordeling i 137, selv om andelen K2-titler er større i 34. Dette peker mot en skriver som har vært knyttet til tradisjonen. K2 er en konstruksjonsform som hånd b synes mindre vant med. I tilfellene der denne formen blir brukt, har førsteleddet sjelden informasjonsverdi, men peker frem mot et kasuistisk andreledd. I bare fire av de 28 K2-titlene har han faktisk referert til et eget forhold i lovteksten i tittelens førsteledd som ikke blir utdypet i andreleddet. K2-titlene fremstår dermed som rent tekniske konstruksjoner som hånd b ikke bruker på en måte som kan

være til nytte for leseren. Dette kan, i lys av den ellers store andelen K1-titler i 34, være et uttrykk for skriverens forankring i et tradisjonelt formspråk som også blir utgangspunktet når han skriver en tittel som først og fremst er kasuistisk.

En relativt høy andel av K3-titler viser også at lovbokens autoritet har hatt et visst gjennomslag, men uten at andelen skiller seg fra bruken av K3-titler i 137 fra 1250. En begrenset bruk av b-titler indikerer en lavere bevissthet knyttet til titlenes funksjonelle aspekt.

Hånd c: NKS 1640 4to: Fordelingen av kategorier i 1640 har likhetstrekk med 34. Håndskriftet har en dominerende andel titler i K1, og en lav andel titler i K2, men likevel flere enn 34. Andelen K3-titler er omtrent lik med de øvrige håndskriftene. Dette styrker tendensen i retning av en tradisjonsbundet og konvensjonell tilnærming til utforming av titlene også for hånd c. Fordelingen av a- og b-titler viser en overvekt av a-titler, hvilket indikerer at det funksjonelle aspektet har hatt mindre betydning enn i de tre AM-håndskriftene. Tabell 11 viser imidlertid at det blant K2-titlene er en tilnærmet lik fordeling av a- og b-titler, og det kan bety at hånd c har forstått og utnyttet de mulighetene som ligger innenfor rammen av K2-titlenes sammensatte form. Muligheten til å referere til flere rettsregler i kapittelet er imidlertid ikke adaptert til de to øvrige kategoriene i vesentlig grad. På tross av en tydelig forankring i den etablerte skrifttradisjonen, er det derfor trekk som peker mot at lovtekstens autoritet og lovbokens funksjonalitet har gitt visse føringer for hånd c i utformingen av titlene.

Det er et gjennomgående trekk at hånd a skiller seg fra hånd b og hånd c. Han har valgt færre K1-titler og flere K2-titler enn de andre to. Han har dessuten over halvparten av titlene formulert som b-titler, mens 34 og 1640 har et flertall formulert som a-titler. Ut fra argumentasjonen om at lovteksten vil bli referert i titlene som resultat av tekstens nye autoritet, skulle man tro at det var K3-titlene som ville øke i omfang i takt med lovtekstens økende autoritet. Valg av en K3-formulering vitner om en annen bevissthet i forhold til teksten og dens innhold enn valg av en K1-formulering. Men andelen titler i K3 avviker ikke i særlig grad mellom de fem håndskriftene, selv om 302 og 56 har noe flere enn de øvrige. Den er heller ikke særlig mye større enn i 137. Den vesentlige forskjellen mellom de fem håndskriftene ligger i fordelingen mellom K1 og K2. På bakgrunn av konstruksjonsformen er det naturlig at andelen K2-titler går hånd i hånd med andelen b-titler. Men sammensatte K2-titler refererer imidlertid også lovteksten ved at minst ett av leddene er kasuistisk. Legger vi K2-titlene sammen med K3-titlene for samtlige håndskrifter, blir fordelingsmønsteret et helt annet, vist i tabell 13.

Tabell 13: Fordelingsmønsteret mellom K1 på den ene siden, og K2 og K3 på den andre siden. Titlene tilknyttet arvetallene er ikke med.

	Kategori 1	Kategori 2 og 3	Sum
AM 302 fol	51	167	218
AM 305 fol	80	133	213
AM 56 qv	50	169	219
Holm Perg 34 4to	121	93	214
NKS 1640 qv	97	89	186

Med K2- og K3-titler slått sammen, har 302 og 56 kasuistiske beskrivelser i mer enn tre fjerdedeler av sine titler, 305 i nærmere to tredjedeler. 34 og 1640 har fortsatt over halvparten av titlene i K1. Mønsteret som kom til uttrykk i tabell 8, er dermed forsterket. Titler som kan relateres til lovteksten er i stort flertall i håndskriftene til hånd a, mens det fortsatt er et flertall titler som er formulert som ren preposisjonsfrase i 34 og 1640. Motsatt kan K1- og K2-titlene legges sammen, siden disse kategoriene har en felles faktor i nettopp preposisjonsfrasen. Fordelingen vises i tabell 14, der det fremgår at preposisjonsfrasen blir brukt i et stort flertall av titlene i alle håndskriftene, i 305, 34 og 1640 er det over dobbelt så mange titler som har preposisjonsfrasen som de som ikke har den. Fordelingsmønsteret blir tilnærmet likt for dem alle – og det skiller seg heller ikke stort fra fordelingen i 137.

Dette kan være uttrykk for den dype forankringen preposisjonsfrasen hadde i skriftmiljøet, slik at denne formen ble brukt selv om også lovteksten ga føringer for formuleringen. Skillet mellom de tre skriverhendene består med andre ord i hovedsak av at lovteksten i større grad er representert i titlene til hånd a, særlig 302 og 56, både gjennom en vesent-

Tabell 14: Tabellen viser fordelingen mellom K1- og K2-titler på den ene siden, og K3-titler på den andre siden. Titlene tilknyttet arvetallene er ikke med.

	Kategori 1 og 2	Kategori 3	Sum
AM 302 fol	136	82	218
AM 305 fol	152	61	213
AM 56 qv	137	82	219
Holm Perg 34 4to	149	65	214
NKS 1640 qv	128	58	186

lig større andel kasuistiske beskrivelser, men også ved at flere forhold i lovteksten er representert, uttrykt gjennom b-titler. Hans titler reflekterer en større bevissthet om innholdet i den teksten han skriver av, og hånd a synes derfor klart å befinne seg på et annet stadium i litterariseringsprosessen enn hånd b og hånd c, og hans arbeid kan beskrives med Andersson: ”Texttraditionen har börjat frigöra sig från sina källor” (1993: 126).

Uttrykket ”stadium i litterariseringsprosessen” leder tankene fort i retning av datering, der et tidlig stadium kan peke mot et eldre håndskrift. Datering av håndskrifter er et problematisk felt med mange usikre variabler, som for eksempel skriverens alder og utdanning. Patrik Åström har redegjort for en rekke usikkerhetsmomenter knyttet til datering på grunnlag av paleografi, der et sentralt poeng er at ved et generasjonsskifte mellom to stiler vil det alltid være noen skrivere som holder seg til eldre konvensjoner mens andre samtidige tilegner seg nye stiltrekk. Han tenker seg at en skrivers yrkeskarriere kan vare opp mot 50 år, slik at en overgangsfase kan vare lenge (Åström 2003:57–58). Når jeg her stiller spørsmål ved om skriverens ståsted i litterariseringsprosessen kan være en variabel for datering av håndskriftene jeg har undersøkt, må disse problemene ligge som et bakteppe.

Håndskriftene i mitt materiale er alle datert til ca. 1300, 34 og 1640 kanskje litt før. Når flere regner 34 og 1640 som de eldste håndskriftene, kan en høy andel K1-titler støtte dette. Dette utelukker imidlertid ikke at AM-håndskriftene er skrevet noenlunde samtidig som 34 og 1640. De mange bevarte lovhåndskriftene som er tillagt hånd a indikerer at han har tilhørt et miljø der produksjon av lovbøker var godt organisert og bruk av skrift var en etablert del av hverdagen. Hånd a har dermed kjent lovene godt, både hva gjelder innhold, utforming og bruk. Som flere har påpekt, hadde skriverne ved de kongelige kapellene trolig flere håndskrifter tilgjengelig som forelegg (Grøtvedt 1939; Aa 1981; Rindal 1981). Den markerte forskjellen mellom 302, 305 og 56 på den ene siden og 34 og 1640 på den andre siden, kan derfor være et resultat av at hånd a har tilhørt et større skriftmiljø enn hendene b og c, som på sin side gjennom titlenes utforming uttrykker en sterkere forankring i en tradisjonell skriftkultur. De kan ha tilhørt skriftmiljøer med mindre produksjon av lovhåndskrifter, slik at det ennå ikke var mange som hadde sin egen lovbok.

Flere trekk indikerer imidlertid at hånd b og c også har tilhørt etablerte skriftsentra. Det etterstilte *Capitulus* som er brukt i større eller mindre grad i håndskriftene, vitner om forankringen i et profesjonelt, latinspråklig skrivermiljø. Hånd b har avsluttet et betydelig større antall

titler med *Capitulus* enn hånd a, mens hånd c ikke benytter dette uttrykket etterstilt overhodet. Den tilsynelatende tilfeldige bruken av uttrykket kan peke mot at det ikke var innarbeidede rutiner knyttet til hvordan begrepet skulle anvendes. Spørsmålet er om dette dermed representerer en egen fase i litterariseringsprosessen, siden uttrykket neppe har eksistert i den muntlige tradisjonen. Et etterstilt *Capitulum* forekommer i *Consuetudines Lundenses*, men der med et tilhørende romertall som angir kapittelrekkefølgen. Det er en stor kontrast i forholdet mellom hånd b og hånd c, som i henhold til kategorifordelingen skulle være mest forankret i den etablerte skrifttradisjonen. 1640 bruker aldri *capitulus* etterstilt, men tre ganger integrert innledningsvis i tittelen. Så få tilfeller gjør det vanskelig å si noe om hvorvidt hånd c har hatt et bevisst forhold til uttrykket. Det synes imidlertid klart at hånd c ikke har regnet *capitulus* som meningsbærende nok, og heller ikke hatt behov for å signalisere autoritet eller lærd status ved bruk av latinske uttrykk. Den hyppige bruken av det etterstilte *Capitulus* i 34 kan derimot være uttrykk for et ønske om å etterligne et lærd forbilde og slik gi lovboken autoritet, heller enn å tilføre tittelen et meningsbærende uttrykk. Hva gjelder hånd a er det et klarere mønster. Han innleder de fleste bolkene med *Her hefr* og fortsetter med *oc sægir i fyrsta kapitulo*. Dette vitner om en bevisst bruk av begrepet som gir en referanse til tekstens organisering og struktur. Det latinske uttrykket er dessuten integrert som en meningsbærende del i en norrønspråklig kontekst. Bruk av *Capitulus* i titlene fremstår derfor som valg gjort på bakgrunn av ulike individuelle stadier i litterariseringsprosessen.

Produksjonen av L representerte den første omfattende, organiserte avskrivningen av ett og samme verk i nordisk middelalder. Det er etter min mening liten tvil om at denne virksomheten utløste nye stadier i litterariseringsprosessen med en ny bevissthet knyttet til lesing og bruk av loven, hvilket også ga seg utslag i selve utformingen av lovteksten. I den grad fordelingen av titlene i kategoriene kan peke mot ulike stadier i litterariseringsprosessen, vil 34 og 1640 representere et tidligere stadium, der lovteksten ikke har en like selvstendig rolle som i 302, 305 og 56. Hva gjelder hånd a, skiller dermed også 305 seg ut, og kan peke mot et annet stadium i denne skriverens forhold til lovteksten, fortrinnsvis et tidligere. På bakgrunn av dette vil jeg gjenta at de utviklingstrekkene som forståelsen av titlenes funksjon viser, først og fremst er et resultat av en individuell forståelse, uavhengig av tid og sted. Uttrykket *stadium i litterariseringsprosessen* peker tilbake til skriverens egen forståelse av titlenes funksjon, og gir ikke grunnlag for en nærmere datering av et håndskrift.

Litteraturliste

- Aa, Elin, 1981, "Lydverket i Torgeir Håkonssons lovhåndskrifter, AM 302 fol, AM 305 fol og AM 56,4° (Landevernsbolken)", hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- Andersson, Roger, 1993, *Postillor och predikan: En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning*, Sällskapet Runica et Mediævalia, Stockholm.
- Briggs, Charles F., 2000, "Literacy, reading, and writing in the medieval West". *Journal of Medieval History*, vol. 26, no. 4.
- Christoffersen, Marit, 1978, "Forholdet mellom hand a og hand b i NKS 1640 4to". *Maal og Minne, hefte 1–2*, Det Norske Samlaget, Oslo.
- 1993, "Setning og sammenheng: Syntaktiske studier i Magnus Lagabøters landslov", ADH-serien 65, Agder distriktshøgskole.
- Clanchy, Michael T., 1993, *From Memory to Written Record: England 1066–1307*, 2. utgave, Blackwell Publishers Ltd, Oxford.
- Corpus iuris canonici*, 1959, utg. Friedberg, Emil & Aemilius Ludwig Richter, Lipsiensis Secunda.
- Consuetudines Lundenses: Statutter for kannikesamfundet i Lund c. 1123*, 1978, red. Buus, Erik, DSL, København.
- Eithun, Bjørn, Magnus Rindal og Tor Ulset, 1994, *Den eldre Gulatingslova*, Riksarkivet, Oslo.
- Green, D. H., 1994, *Medieval Listening and Reading: The primary reception of German literature 800–1300*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Grøtvedt, Per Nyquist, 1939, *Lydverket i lovhåndskrifter fra Borgartingslag 1300–1350 med et tillegg om sørøstnorske diplomer*, Det Norske Videnskaps-Akademi, Oslo.
- Hagland, Jan Ragnar, 2002, "Segja frá eller rita, lesa eller heyra i kongesagalitteraturen – fri variasjon, eller ulike perspektiv på overgang frå 'orality' til 'literacy'?" *Arkiv för nordisk filologi* 117.
- 2005, *Literacy i norsk seinmellomalder*, Tapir, Trondheim.
- Hagland, Jan og Jørn Sandnes, 1994, *Frostatingslova*, Det Norske Samlaget, Oslo.
- 'Hákonarbók', *Norges Gamle Love indtil 1387, Bind I*, 1846, utg. Keyser, Rudolf og P.A. Munch, Christiania.
- Hamesse, Jacqueline, 1999, "The Scholastic Model of Reading". *A History of Reading in the West*, Cavallo, Guglielmo og Roger Chartier (red.), Amherst, University of Massachusetts Press.
- Helle, Knut, 2001, *Gulatinget og Gulatingslova*, Skald, Leikanger.
- Horn, Anna Catharina, 2008, Kapitteltitler i Landsloven – variasjon og funksjon, masteroppgave, Universitetet i Oslo (upublisert).
- Iversen, Tore, 1997, *Nordiske middelalderlover. Tekst og kontekst. Skrifter 5*, red. Dybdahl, Audun & Sandnes, Jørn, Senter for middelalderstudier, Trondheim.

- 2002, "Jordeie og jordleie i Gulatingsloven sammenholdt med Frostatings- og Landsloven". *Gulatingsseminaret 2000*, Bergen.
- Johansson, Karl G., 2005, "On Orality and the *Verschriftlichung* of *Skírmismál*". *Literacy in Medieval and Early Modern Scandinavian Culture*, Hermann, Pernille (red.) *The Viking Collection* 16.
- Jørgensen, Nils, 1987, *Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltids-lagar, Samlingar*, häfte 256, bd 76, Svenska fornskriftsällskapet.
- Larsson, Inger og Barbro Söderberg, 1993, *Nordisk medeltidsliteracy i ett diglos-siskt och digrafiskt perspektiv*, Stockholms Universitet
- Nedkvitne, Arnved, 2004, *The Social Consequences of Literacy in Medieval Scan-dinavia*, Brepols, Turnhout.
- Nichols, Stephen, 1997, "Why Material Philology?". *Zeitschrift für Deutsche Philologie*, Besch, Werner og Norbert Oellers (red): 116. Band, *Philologie als Textwissenschaft: Alte und neue Horizonte*, Tervooren, Helmut og Horst Wenzel (red.), Erich Schmidt Verlag GmbH & Co., Berlin.
- Norges Gamle Love indtil 1387*, Bind II, 1848, Keyser, Rudolf og P. A. Munch, Christiania.
- Parkes, Malcolm B., 1973, "The Literacy of the Laity". *The Mediaeval World 2: Literature and Western Civilisation*, Aldous Books, London.
- Rindal, Magnus, 1981, "AM 309 fol og Eidsivatingsredaksjonen av Magnus Laga-bøtes Landslov", Bergen.
- Rouse, Richard H. og Mary A. Rouse, 1981, "Statim invenire: Schools, Preachers, and New Attitudes to the Page". *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, Benson, Robert L. og Giles Constable (red.), Harvard University Press, Massachusetts.
- Seip, Didrik Arup, 1955, *Norsk språkhistorie til omkring 1370*, 2. utgave, Asche-houg, Oslo.
- Skaug, Anne, 1977, "En undersøkelse av lydverket i Sth. Perg. 34, 4to bl. 75r–84v", hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- Spurkland, Terje, 2000, "Þeir báru fram bréf ok segja ørendi þau sem fylgdu: Om brevveksling i Middelalderen". *Den nordiske renessansen i høymiddelalderen. Tid og tanke* 6, Jón Viðar Sigurðsson og Preben Meulengracht Sørensen (red.), Oslo.
- Storm, Gustav, 1885, "Haandskriftbeskrivelser". *NGL IV*, Christiania.
- Taranger, Absalon, 1915, *Magnus Lagabøters Landslov*, oversettelse, Universi-tetsforlaget, Oslo/Bergen.
- Åström, Patrik, 2003, *Senmedeltida svenska lagböcker: 136 lands- och stadslags-handskrifter. Dateringar och dateringsproblem*, Acta Universitatis Stockhol-miensis, New Series 32.

BRITTA OLRİK FREDERIKSEN

Stemmaet fra 1827 over Västgöotalagen – en videnskabshistorisk bedrift og dens mulige forudsætninger

1. Et videnskabshistorisk spørgsmål

Det følgende er først og fremmest forslag til svar på et spørgsmål som blev stillet af den uppsalienske litteraturforsker Paula Henrikson ved et seminar på Københavns Universitet i maj 2008.

Paula Henrikson præsenterede ved den lejlighed sit projekt ”Texternas slagfält. Svensk editionshistoria från renässans till nutid”, hvori hun forsøger at aflæse den historiske bevidstheds historie gennem den svenske tekststudgivelser ditto. Undervejs i præsentationen opholdt hun sig et øjeblik ved hvad der umiddelbart ligner et mirakel: stemmaet over väst-

---

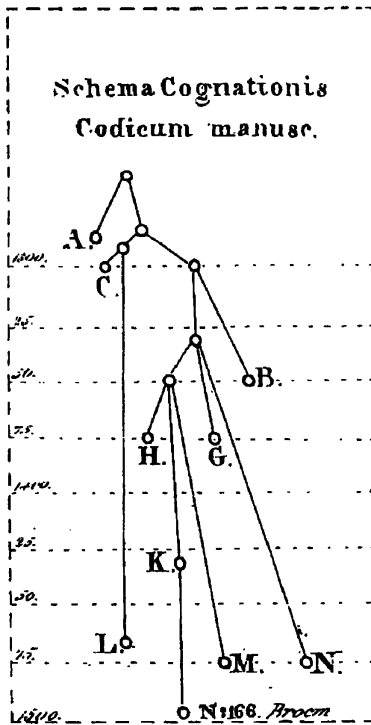
Olrik Frederiksen, B., lektor, mag. art., Den Arnamagnæanske Samling, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. “The *Västgöotalag* stemma of 1827 – an achievement in the history of scholarship, and its possible background”, *ANF* 124 (2009), pp. 129–150.

Abstract: This article is primarily intended as an attempt to shed some light on the background of the *Västgöotalag* stemma in *Samling af Sveriges gamla lagar* (SGL) Vol. 1 1827, which, as far as we know, is the earliest stemma ever published. Firstly the stemma itself is subjected to a close examination in order to check whether it is absolutely faultless, as asserted by Jacques Froger on the basis of a somewhat random examination. Regarded as a schema that draws up the principal lines and disregards the contamination of the tradition it would actually seem to be almost accurate. It has been taken for granted that the author of the 1827 stemma was the renowned editor of the entire SGL (1–13 1827–1877), the legal historian Carl Johan Schlyter (1795–1888), not his co-editor in Vols. 1 and 2 (1827–1830), the legal historian Hans Samuel Collin (1791–1833). The possible arguments in favour of Schlyter are scrutinized, and amongst other things unpublished letters are taken into consideration, leading to the conclusion that there is every probability that the prevailing opinion is right. Both Schlyter and Collin appear to have been very well educated in Latin and Greek, and Schlyter – who in his youth was closely attached to the prominent Lund theologian Henric Schartau (1757–1825) – is especially known to have taken a strong personal interest in biblical philology. Although there is no clear evidence that he knew the German New Testament critic Johann Albrecht Bengel’s (1687–1752) envisionment of the possibility of sketching a stemma until shortly after 1827, it is not considered quite unlikely that New Testament philology was a source of inspiration to the author of the 1827 stemma.

Keywords: history of scholarship, stemmatic method, textual criticism, *Västgöotalagen*, C. J. Schlyter, H. S. Collin.

göotalagoverleveringen i bind 1 af *Samling af Sveriges gamla lagar* (SGL) (Stockholm 1827); det er gengivet som figur 1 nedenfor. I et editions-historisk pionerarbejde fra 1973 gjorde Gösta Holm opmærksom på at dette stemma tilsyneladende var historiens ældste og i al fald fire–seks år ældre end de stemmaer som havde fået tildelt titlen ved de senest forudgående opgørelser (Timpanaro 1963, Froger 1968): Carl Gottlob Zumpts over Ciceros Verres-taler (Berlin 1831), Friedrich Ritschls over Thomas Magisters *Ἐκλογή ὀνομάτων καὶ ῥημάτων Ἀττικῶν* (Halle 1832) og Johan Nicolai Madvigs over andre Cicero-tekster (København 1833) (jf. Holm 1973, p. 76–79). Så vidt vides, har ingen siden bestredet 1827-stemmaets forrang. Stemmametodens krønike er dog ikke ført systematisk ajour efter at den klassiske filolog Sebastiano Timpanaro i 1981 udsendte tredje udgave af *La genesi del metodo del Lachmann*.

Paula Henriksens spørgsmål gjaldt 1827-stemmaets forudsætninger. Hvordan kunne der dukke et stemma frem af tilsyneladende intet på et sted som lå langt fra tidens midt- og vesteuropæiske centre for filologiske

Figur 1. Stemma over en del af västgöotalagoverleveringen i *Samling af Sveriges gamla lagar* bind 1: *Westgöta-Lagen*, ed. Hans Samuel Collin och Carl Johan Schlyter, Stockholm 1827 (udsnit af Tab. III, naturlig størrelse).

studier, og i en udgavekontekst som lå langt fra de øvrige tidligt stemmatiserede værkers?

Mit forslag til svar på dette og et par tilgrænsende spørgsmål blev allerede givet på den 8. internationale sagakonference i august 1991, men har hidtil kun været tilgængeligt på skrift i den samling preprints som konferencedeltagerne modtog. Når det nu genfremstattes i revideret stand, skyldes det ikke alene Paula Henriksons specifikke interesse, men også den generelle interesse for nordisk editionshistorie som kan iagttages for tiden. To store editionshistoriske projekter er i fuld gang – dels Paula Henriksons eget med fokus på de ideologiske og hermeneutiske implikationer i svensk editionshistorie, dels arbejdet på antologien *Editionen zu skandinavischen Autoren* (under redaktion af Paula Henrikson og Christian Janss, Oslo); den er planlagt som et bind i Niemeyers serie *Bausteine zur Geschichte der Edition* og sigter mod at præsentere hele den nordiske editionshistorie fra renæssance til nutid for et tysksproget publikum. Hvortil kommer at muligheden for at få et tredje stablet på benene er under overvejelse i København. Det tænkes at skulle omhandle dansk videnskabs bidrag til udgivelsen af græske og latinske klassikere samt norrøn og dansk litteratur.

2. 1827-stemmaet

Spørgsmålet om 1827-stemmaets videnskabshistoriske forudsætninger er selvsagt kun interessant hvis det drejer sig om et ægte stemma, dvs. hvis den hypotese om slægtskabet mellem de forskellige håndskrifter af *Västgöotalagen* som det ifølge overskriften *Schema Cognationis Codicum manus[riptom]* repræsenterer, er opstillet efter den såkaldte fælles- (og sær)fejlmethode (hvorom fx Maas 1927).

I sin ovennævnte artikel fra 1973, hvor avanceret analyse af håndskriftmaterialet blot er én af mange fremviste kvaliteter ved værket SGL, fører Gösta Holm fortrinsvis indirekte bevis for ægtheden. Han pointerer (1973, p. 52) at SGL 1 selv kun antyder hvordan dets stemma er konstrueret – stikordene er ligheder og forskelle mellem håndskrifterne (jf. SGL 1, p. XXXVII). Eksplicite stemmatiske ræsonnementer i indledningerne til de øvrige SGL-bind, der ganske vist ikke indeholder et eneste stemma, leder imidlertid Holm til den overbevisning at 1827-stemmaet er blevet til ved "complete theoretical and practical command of the methods now accepted in modern stemma construction, including the rule of communal and distinctive error" (Holm 1973, p. 60).

Direkte vidnesbyrd om stemmaets ægthed kan naturligvis kun hentes i bind 1 selv, og forekomsten her dels af tekster med variantapparat, dels af oplysninger om art, indhold, datering etc. af håndskriftmaterialet får en eftersøgning til ikke på forhånd at synes udsigtsløs, men tværtimod ret oplagt. En sådan viser sig da også at have været iværksat for længst, om end i så uventet sammenhæng som 1978-årgangen af det internationale tidsskrift for håndskriftstudier *Scriptorium*. Her er optrykket af SGL 1 fra 1976 anmeldt af et medlem af den lærde benediktinerkongregation i Solesmes, Dom Jacques Froger, der er kendt som matematisk orienteret tekstkritikhistoriker og -metodiker gennem bogen *La critique des textes et son automatisations* (1968). At han uden nordisk-filologisk uddannelse har været i stand til at bedømme SGL-stemmaet, skyldes SGL 1's professionelle indretning: værket benytter latin som udgiversprog så at det kan (kunne) henvende sig til den internationale lærde republik; variantapparatet er udelukkende affattet på latin, mens indledning og ordforklaringer både er på latin og svensk. Frogers konklusion er en entydig støtte til Gösta Holm: "Ce stemme est absolument parfait, et le premier en date. Il est sûr que, de 1822 [da SGL blev sat på bedding] à 1827 [da SGL 1 udkom], Schlyter [hvorom nedenfor] a pratiqué consciemment la méthode des fautes communes" (Froger 1978, p. 188).

At fællesfejlmotoden er praktiseret i SGL 1, leverer Froger rigtig nok eksempler på. Til gengæld forekommer det en smule gådefuldt hvad han mener med at stemmaet i dette bind er "absolut perfekt"; for bortset fra at han erkender at det er et blot og bart skema, der ikke tager hensyn til kontaminationen i västgöotalagoverleveringen (jf. Froger 1978, p. 187), og bortset fra at enkelte af hans eksemplifikationer ikke er overbevisende (jf. nedenfor), så afprøver han ikke stemmaets essentielle udsagn – udsagnet om tekstvidnernes indbyrdes slægtskab – i alle ender og kanter.

Ud fra sammenhængen kan man dog heller ikke udelukke at Frogers mening blot er at 1827-stemmaet har et par fortrin frem for sine nærmeste samtidige, de ovennævnte stemmaer fra 1830'erne.

Det ene fortrin skulle være dets grafiske udformning som et system af punkter (in casu dog småcirkler) og skrå eller lodrette linjer indlagt i et rektangel, hvis højde afbilder perioden > 1500 med afmærkning for hvert 25. år mellem 1300 og 1500; punkterne angiver tekstvidnerne og linjerne slægtskabet imellem dem. Denne konstruktion udmærker sig ifølge Froger (1978, p. 185, jf. også Holm 1973, p. 52, 76) ved præcision og tydelighed modsat Zumpt og Madvigs abstrakte stemmaer, hvor de forskellige håndskriftfamilier blot holdes sammen af vandrette klammer. Hertil må dog indvendes at netop præcisionsbestræbelsen har forårsaget

at figuren fremsætter dækningsløse udsagn om dateringen af nogle af tekstvidnerne: de supponerede, som man kun kan datere relativt og derfor ikke afsætte som punkter på en tidsakse. Det formodede fælles forlæg for håndskrifterne H, K, M, G og N kan fx ikke fikseres til (ca.) 1330, som det er sket i 1827-stemmaet, men kun til et tidspunkt mellem 1375 (de to ældste håndskrifers datering) og tidspunktet for tilblivelsen af forlæggets forlæg; i dette tilfælde er det i øvrigt selv supponeret og altså heller ikke til at placere i et punkt på tidsaksen (jf. i øvrigt Haugen 1985, p. 439 f. om 1827-stemmaets overkonkretion).

1827-stemmaets andet fortrin skulle være fravær af enhver form for opdeling af tekstvidnerne i *meliores* og *deteriores*, sådan som den kan findes hos Ritschl og Madvig. Den stemmatiske metodes historiograf par excellence, Sebastiano Timpanaro, henregner imidlertid Ritschl og Madvigs stemmaer blandt de ægte (modsat Johann August Goerenz' rent kvalitative oversigter fra 1809 og 1813, jf. Timpanaro 1981, p. 52), og om ét af Madvigs 1830'er-stemmaer med *meliores*-/*deteriores*-opdeling erklærer han positivt at det ikke er "semplicemente assiologico [blot vurderende]", men også genealogisk (dvs. ægte stemmatisk) (1981, p. 58). Derfor er det svært at tillægge denne forskel mellem SGL 1's stemma og de lidt yngre samtidige reel betydning.

Tilbage står spørgsmålet om hvor perfekt 1827-stemmaet kan kaldes – hvad enten det ignorerer kontaminationen eller ej – når dets væsentlige genealogiske udsagn udsættes for lidt nøjere undersøgelse. Med 'væsentlige genealogiske udsagn' menes udsagnene om de indbyrdes slægtskabsforbindelser mellem overleveringens primære håndskrifter, dvs. håndskrifter som ikke formodes at nedstamme fra bevarede håndskrifter. Udgavens eventuelle argumentation for at de västgötalaghåndskrifter der er klassificeret som sekundære, virkelig er sekundære, må hvile her (af de sekundære håndskrifter er kun ét afsat i stemmaet, nr. 166 i assessor N. R. Brocmans efterladte samlinger på Kungl. biblioteket i Stockholm). En anden forenkling af undersøgelsen består i at formentlig ældre håndskrifers uafhængighed af formentlig yngre ikke kontrolleres ad tekstlig vej, idet udgavens dateringer forudsættes at være rigtige. Eksempler citeres kun direkte i særlige tilfælde.

Den øverste forgrening i 1827-stemmaet gælder A på den ene side og den øvrige overlevering på den anden. A er det eneste tekstvidne til *Äldre Västgötalagen* som var kendt i 1827. Selve loven formodes at være nedskrevet allerede i begyndelsen af det 13. århundrede, sandsynligvis af den västgötske lagman Eskil (ca. 1175–1227, jf. Holmbäck & Wessén 1979, p. XIX–XX); men den er først overleveret i den ældste del af håndskriftet

B 59 (A), der dateres til tiden kort efter 1281 (jf. SGL 1, p. II–III). Den øvrige overlevering indeholder *Yngre Västgöotalagen*; denne lov formodes at være opstået ved omarbejdelse af *Äldre Västgöotalagen* en gang mellem 1281 og ca. 1300 (jf. SGL 1, p. XVII).

Da A repræsenterer samme tekstform som arketyperen øverst i stemmaet, *Äldre Västgöotalagen*, den øvrige overlevering derimod kun *Yngre Västgöotalagen*, kan spørgsmålet om berettigelsen af den første opdeling indsnævres til om den øvrige overlevering med rette må tænkes at have andet udspring end A. Det må den hvis A viser sig at have fejl som ikke findes i overleveringen af *Yngre Västgöotalagen*, og som denne lovs redaktør vanskeligere kan tænkes at have skilt sig af med ved rettelse end ikke at have truffet i sit forlæg, dvs. hvis A har signifikante særfejl (om begreberne 'signifikant fejl', 'særfejl' og 'fællesfejl', se fx Haugen 1992, p. 61–64). Redaktøren af *Yngre Västgöotalagen* har antagelig været en person der overvejede sine ord og ikke bare skrev bevidstløst af, som mange almindelige skrivere gjorde; derfor må der stilles særlig strenge krav om resistens til en særfejl i A for at den kan regnes for signifikant i dette tilfælde. Ét af en lille række mulige eksempler er A's læsemåde ... *uittni mæd tuanni. tylftum. næmdar mans uittnum ok hærasshöfpingæ* '... han skal vidne med to tylvter af (dertil) udpegede mænd og herredshøvdingen' SGL 1, p. 15, over for *Yngre Västgöotalagen's* ... *viti meþ tuenni tylftom nempðæmannæ. ok hærashöfpinge hofpe epin* '... han skal vidne med to tylvter af (dertil) udpegede mænd, og herredshøvdingen skal diktere eden' SGL 1, p. 128. Da det ikke ellers forekom at herredshøvdingen svor sammen med en part i sagen, er det i al fald sandsynligt at A's læsemåde, som antaget i SGL 1, p. 15 note 58, er defekt her (jf. Holmbäck & Wessén 1979, p. 50).

Af *Yngre Västgöotalagen* er kirkebalken langt fyldigst overleveret, nemlig i tekstvidnerne C, L, H, K, M, G og N, i nogle dog kun fragmentarisk. Resten af loven er overleveret i tekstvidnerne C, K, G og B, om end mere eller mindre brudstykkevis i alle. Nedenfor undersøges først stemmaets påstande om forholdet mellem kirkebalkhåndskrifterne, derefter dets påstande om forholdet mellem vidnerne til den øvrige tekst.

Vidnerne til kirkebalken deler sig i to hovedgrupper i stemmaet, CL på den ene side og HKMGN på den anden.

Ifølge variantapparatet er alt i alt en lille snes læsemåder forbeholdt C og L, en enkelt af dem er stemplet som fejl i udgaven (SGL 1, p. 104 note 94), og denne fejl kan faktisk dårligere tænkes at være begået af C og L's skrivere uafhængigt af hinanden end at være nedarvet fra et fælles forlæg. Gruppen CL konstitueres således af mindst én signifikant fællesfejl. At

gruppens yngre medlem L, som hævdedet i stemmet, ikke udgår fra det ældre C, er de to tekstvidners forskellige karakter garant for. L indeholder den egentlige kirkebalktekst, C derimod kun uddrag deraf. Det drejer sig om den samling excerpter af *Yngre Västgötalagen* der er indhæftet i B 59 og går under navn af *Lydekini excerpter* (eller *anteckningar*); navnet skyldes skriveren, der selv præsenterer sig som *Lydekinus*.

Som berørt af Froger (1978, p. 185–186) henviser SGL 1's fortale selv direkte til fire eksempler på at K, M og G, plus H og N hvor de er til stede, opviser mere eller mindre signifikante fælles fejl, der tilsammen taler for det i stemmet postulerede specifikke forlæg for disse fem håndskrifter.

Lidt tungere ligger det med hensyn til det nære slægtskab som stemmet angiver, mellem H, K og M under HKMGN's fælles forlæg. Froger (1978, p. 187) prøver at redde gruppen HKM ved at gå på jagt efter fælles fejl i variantapparatet; men de i alt tre eksempler han anfører som bytte, er ikke bindende: fælles tilstedevær (KM, deest H) af den almindelige, skønt ikke nødvendige infinitivpartikel *at* mod fravær i G (deest N), fælles fravær af den undværlige relativpartikel *sum* mod tilstedevær i G (deest N) og fælles brug af den regulære form *iæm* over for *iamp* i de andre håndskrifter. Bedst støtte har den mulige HKM-gruppe formentlig i en for K og M (deest H) fælles ophævelse af et kapitelskel som både er angivet i kirkebalkens kapitelfortegnelse og i G (deest N) (jf. SGL 1, p. 88 note 43). At gruppen, som påstået i stemmet, ikke udgår fra det med H jævnaldrende tekstvidne G, støttes af at G har mindst én signifikant særfejl, en haplografi omtalt i SGL 1, p. 109 note 71; denne særfejl garanterer tillige at N er rigtigt placeret som uafhængigt af G.

Inden for den lille HKM-gruppe viser stemmet ikke yderligere gruppering. At de to yngre håndskrifter K og M inden for gruppen er rigtigt placeret som uafhængige af det ældre H, taler en lille række særfejl i H for, som den mest signifikante – uden at være synderlig slående – formentlig den fejl der er omtalt i SGL 1, p. 102 note 34. Endelig synes enkelte af K's ret fåtallige særfejl at være tilstrækkelig signifikante til at støtte stemmets placering af HKM-gruppens yngste medlem M som uafhængigt af det næstnyeste (jf. fx SGL 1, p. 86 note 9).

Vidnerne til det parti af *Yngre Västgötalagen* der ligger efter kirkebalken, er ligesom kirkebalkens først delt i to, C på den ene side og KGB på den anden.

Den postulerede KGB-gruppe søges først og fremmest legitimeret af udgaven i en note til passagen *Söker måper man til sculd sinnæ. oc kiennes bapir sculdinæ huru mykil hon ær...* 'sagsøger en mand en (anden)

mand om hans gæld, og vedkender begge sig gælden (med hensyn til hvor stor den er ...' SGL 1, p. 224. Til *sculdinæ* oplyser note 37: "C. sic. G. K. om[iserunt] *sculdinæ*. B. quoque om[isit] h[anc vocem,] at ipse, ut videtur, scriba addidit *sculdin* supra lineam inter v[oces] *mykil* et *hon*. Sine dubio h[aec] v[ox] in antiquiori codice, a quo originem ducunt B. G. et K., fuit omissa, at a scriba in margine addita". Overleveringen ses tilsyneladende som vidnesbyrd om et for KGB fælles ældre forlæg, hvor ordet *sculdinæ* oprindeligt har manglet, men siden er indsat i marginen af skriveren, med negligering i K og G og nyplacering (i grammatisk afstemt form) i B til følge. Det kan diskuteres hvor rimelig præmissen for ræsonnementet er: at en nærmere substantivreferent til pronominet *hon* end *sculd* i den foregående sætning skulle være nødvendig; men der kan opstøves endnu et halvt dusin læsemåder som sammen med den anførte taler for gruppen (jf. bl.a. SGL 1, p. 206 note 71 og p. 211 note 91). – At det supponerede fællesforlæg skulle kunne udgå fra C, kan udelukkes af samme grund som at L skulle kunne udgå fra C (jf. ovenfor).

Hvad angår de interne forhold i KGB-gruppen, finder Froger (1978, p. 187) fuld støtte i tekst og varianter for 1827-stemmaets påstand om at B på den ene side og KG på den anden er indbyrdes uafhængige. KG's uafhængighed af B dokumenterer han ved hjælp af tre eksempler på signifikante særfejl i B, hvoraf to overbevisende (SGL 1, p. 198 note 82, p. 202 note 77). B's uafhængighed af KG står han derimod blot inde for med sin forsikring om at K og G er fælles om "de nombreuses fautes, en particulier des omissions ou additions de mots ou d'incises, dans ces mêmes parties du Corpus où ils sont seuls présents avec B" (Froger 1978, p. 187). Blandt en lille række belæg der formentlig tilsammen er tilstrækkelig signifikante til at tale for en KG-gruppe, finder man ét i SGL 1, p. 201 note 51 og et andet p. 206 note 58. At gruppens yngre medlem K er uafhængigt af det ældre G, som påstået af stemmaet, støttes af at G har mindst én signifikant særfejl, atter formentlig en haplografi (SGL 1, p. 211 note 9).

Som det skulle være fremgået, giver den lidt grundigere inspektion der her er foretaget, ikke anledning til at rokke meget ved en bedømmelse af 1827-stemmaet som "absolut perfekt". Så vidt inspektionen rækker, er der tilsyneladende omhyggeligt, skønt diskret, sørget for dækning i SGL 1 for dets stemmas påstande. Den væsentligste indvending man kan gøre, er at påstandene er samlet i én og samme figur. Derved kommer stemmaet til at fremsætte et postulat som unddrager sig videnskabelig kontrol, nemlig vedrørende forholdet mellem håndskriftet B på den ene side og håndskrifterne L, H, M og N på den anden. Herom kan intet med

grund siges fordi de tekstdele som B overleverer, er uden berøring med de tekstdele som L, H, M og N overleverer. B indeholder *Yngre Västgöotalagen* minus kirkebalk, sårmbalk og vådesårmbalk indtil midt i kapitel 10 (jf. SGL 1, p. XVI), mens L, H, M og N kun indeholder kirkebalken eller dele af kirkebalken af samme lov.

At 1827-stemmet ikke udtrykker hele den formodede sandhed om slægtskabet mellem de primære håndskrifter af *Västgöotalagen*, er en anden sag. Man må som sagt antage (med Froger 1978, p. 187) at der går usynlige forbindelseslinjer på tværs af de velfastgjorte hovedlinjer fordi overleveringen er kontamineret, dvs. at skriverne af de enkelte håndskrifter har øst af mere end én kilde. Fx har L og M, der jo hører til i hver sit linjebundt, en hel del fælles læsemåder mod GK(HN). Nogle kan sandsynligvis med større ret bedømmes som signifikante fejl end andre (jf. fx SGL 1, p. 100 note 75, p. 101 note 6, p. 112 note 6); men taget under ét støtter de indtrykket af en snævrere forbindelse mellem L og M, som strider imod det opstillede stemma.

Ifølge Gösta Holms formodning (1973, p. 59) var kontamination årsag til at alle senere tekstbind af SGL er stemmaløse. Den så vidt vides første efter 1827 der publicerede et stemma over en fornsvensk overlevering, var Emil Olson med sin artikel om og udgave af *Flores och Blanzeflor* små 100 år senere (1916 og 1921), og han håndterede vel at mærke den uomgængelige kontamination i sit materiale på samme måde som kontaminationen er håndteret i 1827, idet han alene trak hovedlinjer op i sit stemma – den eneste forskel i forhold til 1827 er at han eksplicit omtaler fænomenet, under navn af ”tyblandning”, og diskuterer de mulige forklaringer derpå som netop denne tekst lægger op til (jf. Olson 1956, p. XVII ff.). For så vidt som hovedlinjer er at foretrække frem for ingenting, hvor som helst de lader sig ane, må filologien være taknemmelig for en sådan håndtering af spielverderbereren kontamination.

3. Den internationale udvikling

Det overvejende positive svar på spørgsmålet om 1827-stemmet ægt-hed og fuldkommenhed legitimerer et forsøg på at få kastet lys over dets baggrund.

Under omtalen af de stemmer som Timpanaro i 1971-udgaven af sin ovennævnte monografi regnede for ældst, sagde han – rent profetisk, forekommer det den bagkloge der kender Gösta Holms artikel fra 1973 – at det ikke kunne udelukkes at den daværende rekordholder (Zumpt

1831) ville vise sig at have en forgænger (1971, p. 44 note 135). Han tilføjede dog at en eventuel forgænger næppe kunne tænkes at være mere end nogle få år ældre (ibid.). Timpanaro må altså have ment at betingelserne for at skabe et stemma først har været til stede netop omkring 1830.

Hvad det er for betingelser, giver hans kollega E. J. Kenney et omfattende bud på (1974, p. 102). Som en første forudsætning nævner han den tilgængeliggørelse af selve materialet som især de forbedrede samfærdselsmuligheder og den bedre spredte viden om håndskrifternes opholdssteder og karakter havde medført. Etableringen af den historiske palæografi som videnskab (i det 18. århundrede) er en anden nødvendig forudsætning ifølge Kenney. En tredje er landvindingerne inden for den græsknytestamentlige tekstkritik; her havde de kaotiske overleveringsforhold med håndskrifter i tusindvis tidligt tvunget udgiverne til en vis systematisering.

Timpanaro fokuserer på den sidste og formentlig vigtigste af disse mulige forudsætninger. At dømme efter hans fremstilling (1981, p. 17–29) er stemmaets idé forud for stemmaet selv klarest udtrykt hos den tyske teolog Johann Albrecht Bengel (1687–1752). Han var pietist og kiliast, dvs. tilhænger af troen på et forestående tusindårsrige på jorden. Ved sindrige beregninger ud fra passager i Johannes' Åbenbaring (især kap. 13 v. 18) havde han fastsat tusindårsrigets indtræden til den 18. juni 1836 (jf. bl.a. Funk 1887, col. 378); men den for Bengel særegne kombination af religiøs bekymring og skarpsindighed i regnekunsten førte også til andre og alt andet end futile resultater.

Da Bengel var ung, blev hans pietistiske tro på inspirationsdogmet rystet af de ca. 30.000 varianter som indgik i englænderen John Mills udgave af det græske Nye Testamente fra 1707. Gennem nærmere tekstkritiske studier nåede han imidlertid frem til at de nytestamentlige varianter ikke kunne true nogen del af den evangeliske lære hvis de blot blev vejet i stedet for talt (jf. Metzger 1992, p. 112). Bengel overvandt med andre ord det som Paul V. Rubow (1938, p. 88) kalder "Pluralitetens Trolddom", idet han erkendte at uanset hvor frekvent en læsemåde er, gælder den kun for én hvis den befinder sig inden for én og samme håndskriftgruppe. I sin *Prodromos Novi Testamenti Graeci recte cauteque adornandi* (1725, med senere optryk i forskellig sammenhæng) taler Bengel eksplicit om at spore varianter opståen "... per syzygias [codicum] minores majoresque, per familias, tribus nationesque" (her citeret efter Griesbach 1796, fol. * 4v), og i næsten samme åndedrag nævner han muligheden af at sammenfatte hele den nytestamentlige overlevering i en

tabula genealogica, hvormed må menes et stemma (jf. Timpanaro 1981, p. 25). Når han ikke selv forsøgte sig, skyldes det måske ikke alene opgavens uoverkommelighed, men også dens kontroversielle karakter. Skønt hans fromhed, ortodoksi og høje moral var almindeligt anerkendt, blev han på grund af sine tekstkritiske sysler forfulgt som en fjende af den hellige skrift (jf. Metzger 1992, p. 113), derfor måske resignationen: ”Sed manum de tabula, ne *risuum periculo* exponatur veritas” (citeret efter Griesbach *ibid.*; jf. også Timpanaro 1981, p. 25 note 18).

Ingen af Bengels efterfølgere i anden halvdel af det 18. århundrede kom så tæt på stemmaet som han selv; men de fortsatte efter hans retningslinjer (jf. først og fremmest Timpanaro 1981, p. 29), og kernen i Bengels tekstkritiske program – bemærkningen om håndskriftgrupperne og den genealogiske tabula – er citeret i Johann Jakob Griesbachs vigtige anden udgave af *Novum Testamentum Graece* fra 1796 (*Præfatio*, u. p.).

Hvis tiden omkring 1830 har været moden for stemmaet, som Kenney og Timpanaros tolkning af historien tilsiger dem, og der dukker et stemma op i 1827, må man tro at dets ophav har haft berøring med tidens mest avancerede internationale tekstkritik, inklusive den græsk-nytestamentlige. Men kan det sandsynliggøres for SGL's vedkommende?

4. Carl Johan Schlyter

Ifølge Gösta Holm (1973, 1976, p. [1]) er stemmaets ophav SGL's navnkundige hovedudgiver Carl Johan Schlyter, som fik en lang levetid beskåret, og hvis levnedsløb er særdeles velbelyst (først og fremmest gennem Wisén 1890, der er kilde til alle følgende historisk-biografiske oplysninger vedrørende Schlyter, hvis ikke andet er anført).

Carl Johan Schlyter (1795–1888) var uddannet jurist og promoveredes til *juris utriusque doctor* (dvs. doktor i både svensk og romersk ret) i Lund i 1820. Han ville utvivlsomt være slået ind på embedsbanen hvis ikke en ung pilt (som han selv udtrykte det) var blevet foretrukket frem for ham da han søgte embede kort efter promotionen (Schlyter 1847, p. 71). Netop på det tidspunkt var retsvidenskaben i Sverige domineret af den Montesquieu- og Herderinspirerede historiske skole, som havde fået behovet for en ny udgave af de svenske middelalderlove til at føles akut (jf. især Almquist 1945, p. 6 f., 8 ff.). Da Schlyter gerne ville vende tilbage til videnskaben, og hans doktorstudium i høj grad havde været retshistorisk orienteret, var det naturligt at han blev hyret som udgiver (1822). Først blev han forsørget af treårige kongelige bevillinger, siden via for-

skellige universitetsstillinger, senest og længst et professorat i retshistorie i byen Lund, hvor han havde tilbragt en stor del af sin ungdom.

På Schlyters tid var afstanden mellem retsvidenskab og filologi ikke så lang som nu. Jurastudiet fordrede fx dokumentation for omfattende kundskaber i både latin og græsk, og i latin endda både mundtlig og skriftlig (jf. fx Wisén 1890, p. 133–139). Der er således ingen tvivl om at Schlyter, som havde indkasseret sine læreres uforbeholdne lovord i de filologiske discipliner, var fuldt ud i stand til at følge med i tidens fremskridt på filologiens område, den nytestamentlige såvel som den klassiske filologis. At han i al fald i sin høje alderdom også gjorde det for den førstes vedkommende, fremgår med al ønskelig tydelighed af en række indlæg fra den debat som 1873-prøveoversættelsen af det Nye Testamente udløste i Sverige. Her viser han sig ikke alene at færdes hjemmevant i én af de nyeste udgivelser inden for den græsk-nytestamentlige tekstkritik, tyskeren Konstantin von Tischendorfs *editio octava critica maior* af det Nye Testamente fra 1869 ff.; han viser sig også at have et skarpt blik for hvad senere bibelkritikere især har bebrejdet Tischendorf (jf. Metzger 1992, p. 127): at han af lutter benovelse over sit eget sensationelle fund, *Codex Sinaiticus* (dateret til ca. 350), kom til at tillægge det for høj tekstkritisk værdi (jf. fx Schlyter 1874–1875, p. 137 ff., 207).

Den brændende interesse for nytestamentlig filologi der er afspejlet i Schlyters debatindlæg fra 1870'erne, skal næppe ses som blot biprodukt af hans mere end 50-årige beskæftigelse med de svenske middelalderlove i tekstkritikkens tjeneste. Den hænger utvivlsomt især sammen med en veldokumenteret gammel interesse hos ham for Bibelen i almindelighed og bibeloversættelser i særdeleshed, og den igen med et ligeledes veldokumenteret livs langt og dybt rodfæstet religiøst engagement. Dette havde i Schlyters ungdom taget varigt præg af lundeprovsten og sjælesørgeren Henric Schartau (1757–1825), der forblev en forgrundsskikkelse i sydvestsvensk kirkeliv til langt op i 1900-tallet. Blandt Schartaus teologiske forudsætninger viser Johann Albrecht Bengel sig at være én af de vigtigste. Schartau er blevet karakteriseret som bibelteolog af Bengels skole (jf. Hägglund 1925, p. 62), og hans udgivne breve vidner om optagethed af Bengels kiliastiske teorier og øvrige bibeludlægninger samt tilslutning til Bengels kritik af den afart af pietismen som han regnede herrnhutismen for at være (jf. især Schartau 1828, p. 104 f., 115 f., 162 f. sammenholdt med Hägglund 1925, p. 47 ff.). Udgivelsen af Schartaus store posthume forfatterskab var det først og fremmest Schlyter der tog sig af, sideløbende med udgivelsen af SGL, fra 1827 til 1870 (med senere nytryk) (jf. fx Holm & Modéer 1979, p. [25 f.], Jarlert 2000–2002, p. 471–472).

Schlyter har således siden ungdommen stået indenfor i en religiøs kreds for hvem pietisten og bibelkritikeren Johann Albrecht Bengel var et fortroligt bekendtskab. Til kredsen hørte også Schlyters mentor og doktorpromotor, juraprofessoren Johan Holmbergson (1764–1842). Han var den historiske skoles foregangsmand inden for svensk retsvidenskab (jf. fx Modéer 1979, p. 2 f.) og desuden en ivrig dyrker af teologiske studier, herunder studiet af såvel det Gamle som det Nye Testamente og de græske kirkefædre (der var vigtige tekstvidner til det Nye Testamente, jf. fx Metzger 1992, p. 119) på originalsprogene (jf. Wieselgren 1840, p. 216).

At Bengel tillige var et fortroligt bekendtskab for Schlyter personligt, bevidnes af et dokument der opbevares på universitetsbiblioteket i Lund og i høj grad kunne fortjene nøjere detektivisk studium (Lunds Universitetsbibliotek Biogr. Sv. Schlyter, C.J. 3). Her skal blot de mest nødtørf-tige detaljer nævnes.

Dokumentet består hovedsagelig af fem lister, som fortegner en righoldig bogsamling (godt 2.500 numre). Bortset fra et par sent tilkomne afsnit er de ført med Schlyters hånd og gælder utvivlsomt hans eget bibliotek. Herom vil enhver kunne overbevise sig ved at sammenligne listernes indhold og numrenes rækkefølge (jf. nedenfor) på den ene side og på den anden Schlyters skriftlige efterladenskaber, trykte som utrykte (især breve). Diverse marginalanmærkninger taler desuden deres tydelige sprog; i marginen ud for nr. 6 blandt kvarter står fx "gifven till Ragnar [som Schlyters yngste søn Gustaf Ragnar kaldtes i daglig tale]" og ud for nr. 6–11 blandt oktaver "lemnade till Lunds Akad. Bibl. sås[om] afgift vid min utnämning till professor". Hvert format har sin liste, og på hver liste må bøgerne være opregnet efter accession. De første numre ser ud til at stamme fra tiden ca. 1810/1815, de sidste fra Schlyters sidste år.

Bengel viser sig at figurere med en lille række numre i Schlyters fortegnelse, alle tilsyneladende indgået ca. 1820–1830 (nr. 314, 342, 399, 545, 546 og 728 i oktav). Han er ikke repræsenteret ved sine centrale bibelkritiske værker, men nok ved en oversættelse af det Nye Testamente, hvori bibelkritikken selvfølgelig har sat sig spor (jf. fx Bengel 1753, p. XIII ff.). De øvrige eksemplarer hidrører fra den kiliastiske og herrnhutisk-kritiske del af forfatterskabet: *Ordo temporum* 1741, *Abriss der sogenannten Brüdergemeinde* 1751 (også i svensk oversættelse 1797), *Sechzig erbauliche Reden über die Offenbarung Johannis. Neue Auflage* 1788 og *Erklärte Offenbarung Johannis* 1758.

Jævnt spredt i fortegnelsen finder man ydermere bibeludgaver og -oversættelser af mange slags, også fornemme gamle stykker fra 1500- og

1600-tallet – Schlyter synes livet igennem at have været bibelsamler om en hals. Mest bemærkelsesværdig er nr. 574–575 i oktav, den føromtalte anden udgave af Griesbachs *Novum Testamentum Graece* fra 1796, i hvis præfatio summeren af Bengels tekstkritiske erfaringer som nævnt er citeret, og i hvis prolegomena tekstkritikkens hidtidige resultater er sammenfattet i klar og elegant form (ifølge Timpanaro 1981, p. 29 note 34). Denne udgave er næppe indgået i samlingen før 1827, da SGL 1 udkom; men den må være anskaffet kort derefter og kan naturligvis godt have været både kendt og benyttet af Schlyter før den tid (jf. at han ikke synes at have ejet Tischendorfs *editio octava*, som han dog flittigt citerer i sine indlæg i bibeloversættelsesdebatten). Et tidligt trykt bibelarbejde fra Schlyters egen hånd er udgaven af *Nya Testamentet efter stora kyrkobiblen* fra 1830; i dens redaktionelle forord påviser han fejl i de gængse svenske håndudgaver af det Nye Testamente med henvisning til og citat fra den græske grundtekst (Schlyter 1830, p. [III]).

Nok kan der altså ikke fremlægges indicier for at Schlyter har kendt Bengels stemmavision før efter 1827, om end kort derefter. At han har været velorienteret om udviklingen inden for den græsk-nytestamentlige tekstkritik, må dog i høj grad anses for en mulighed, både i betragtning af hans bevislige optagethed af Bengel og Schartaus teologi og i betragtning af at hans bibelfilologiske engagement må have haft rødder helt tilbage i studietiden i Lund i 1810'erne og manifesterede sig på mange måder gennem resten af hans liv.

5. Hans Samuel Collin

Det er imidlertid et åbent spørgsmål om Schlyter overhovedet er 1827-stemmaets ophavsmand eller i al fald dets eneophavsmand. Titelbladene til SGL 1 og 2 melder nemlig at disse bind er udgivet af doktorerne H. S. Collin og C. J. Schlyter og ikke af Schlyter alene. I Gösta Holms artikel fremgår det kun af underteksten til en helsidesgengivelse af stemmaet i SGL 1 at der eksisterer en medudgiver (1973, p. 53). Collin er ikke nævnt i selve artiklen ud over som Schlyters ledsager på den rundrejse til biblioteker og bogsamlinger hvormed udgivelsesarbejdet indledtes, helt efter klassisk mønster (jf. Holm 1973, p. 48).

Forklaringen på skiftet fra det solidariske udgiver-*vi* i SGL 1 (1827) og 2 (1830) til det enlige -*jeg* i SGL 3–13 (1834–1877) kommer i indledningen til SGL 3 (p. LXXVII–LXIX). Her oplyser Schlyter at Collin var afgang ved døden den 30. marts 1833 efter hvad man må forstå var mange

års svagelighed og tapper kamp mod sygdom: "Ifrån yngre åren var han svag och sjuklig; och det måste tillräknas hans utmärkt ordentliga lefnadssätt att, under ett tråget arbete, intet betydligare aftagande af kropps- och själskrafter hos honom förmärktes förrän under de sista åren, och i synnerhet den sista vintren" (SGL 3, p. LXXVIII).

Schlyter introducerer Collin i nekrologen som sin ven og "medarbejtere" (SGL 3, p. LXXVII), hvad i datidens sprog næppe nødvendigvis betyder andet end 'kollega' modsat normalt 'underordnet arbejdsfælle' i nyere svensk (jf. SAOB s. v.). Nærmere specifikation af hvilke dele af arbejdet Collin har påtaget sig, finder man ikke her og tilsyneladende heller ikke andetsteds hvor det kunne være relevant at søge, dvs. i senere indledninger og andre udenværker til SGL, Schlyters juridiske afhandlinger (trykt i to bind 1836–1879), Schlyters utrykte selvbiografi fra 1857 (i Kungliga Vetenskapsakademiens arkiv, jf. nedenfor), de formentlig eneste relevante af Collins trykte afhandlinger (1822a, 1822b), de bevarede privatbreve til og fra Schlyter (på universitetsbibliotekerne i Göteborg, Lund og Uppsala, Kungl. biblioteket i Stockholm, Åbo Akademis bibliotek, Det Kongelige Bibliotek og Rigsarkivet i København, Staatsbibliothek Berlin, Bayerische Staatsbibliothek) samt endelig de bevarede breve fra Collin (på universitetsbibliotekerne i Lund og Uppsala samt på Kungl. biblioteket i Stockholm); brevene til Collin er ikke bevaret. Vil man danne sig en mening om hvorvidt Collin kan tænkes at have ansvar eller medansvar for 1827-stemmat, synes vejen derfor at måtte gå over de data der findes om hans levned (især SGL 3 loc. cit., Holmbäck 1929, Norman 1944).

Hans Samuel Collin (1791–1833) var jurist og Holmbergson-elev ligesom Schlyter og sammen med ham promoveret til juris utriusque doctor med glans i Lund i 1820 (jf. fx Modéer 2000–2002, p. 558). Foruden retshistorien havde han den almene "hushållningsvetenskap" (dvs. (national)økonomi) som sit foretrukne forskningsfelt, og han siges at have publiceret nationaløkonomiske arbejder der var langt forud for deres tid. Før han blev jurist, havde han drevet humanistiske studier til datidens højeste akademiske grad, magistergraden, og bl.a. disputeret (i datidig forstand) på et nordisk-historisk og et græsk-lingvistisk emne (jf. bl.a. Holmbäck 1929, p. 738).

Hvad uddannelse angår, har Collin således snarest stået endnu bedre rustet end Schlyter da han i 1822 blev hyret til at udgive SGL sammen med ham, og man kan ikke udelukke at han i tilgift ligesom Schlyter har haft et personligt engagement i den del af filologien som især menes at have befordret stemmatanken. I al fald viser han sig dels at være velbe-

vandret i (bibel)teologen Schartaus tankeverden, dels nærmest at være flasket op med det græske Nye Testamente, hvad Schlyter på ingen måde var. Han havde tværtimod måttet lære sig græsk over hals og hoved i efteråret 1813, jf. Wisén 1890, p. 137 f.

Den biografiske litteratur melder intet om Collins fortrolighed med Schartaus tanker; men den kan aflæses af nogle breve fra ham til juristen Lars Vilhelm Henschen (1805–1885), der blev en central, skønt flimrende skikkelse i 1800-tallets svenske religionsdebat (jf. Gladh 1969–1971). I alt drejer det sig om tre breve af henholdsvis 29/11-1831, 23/12-1831 og 17/7-1832 samt to udaterede billetter fra sygesengen indlagt i brev af 8/3-1833 fra Schlyter til Henschen (alt på universitetsbiblioteket i Uppsala). Collin optræder her som rådgiver af den unge kollega i bl.a. religiøse spørgsmål og henviser adskillige steder til Schartau som autoritet (fol. 75v, 76v, 77r, 77v, 78v–79r, 81v, 82r, 82v, 83r, 86r), en enkelt gang endda med citat (76v).

Om Collins opvækst med det græske Nye Testamente aflægger hans bror Martin Elmgren Collin beretning i *Lunds stifts herdaminne*. Ifølge beretningen skulle faderen, herredsprovst m.m. Jeppa Collin (1740–1820), have været en mand af ” ... goda studier, men [han] tålde aldrig något beröm för lärdom. Sönerna underwiste han sjelf, i början ensam och derefter med biträde. Äfwen sedan de skickades till publik skola [hvilket indtraf for sønnen Hans Samuel i 1802, da han var 11 år gammel], fortfor han att underwisa dem på det sätt, att han dels gaf dem råd huru de skulle studera, dels hwar wecka skickade dem på posten analys af den stundande Söndagens grekiska evangelium” (Cawallin 1857, p. 310).

6. Collin & Schlyter eller Schlyter alene?

Ud fra de hidtidige præmisser kan man kun slutte at 1827-stemmaet tilsyneladende er produkt af et samarbejde mellem to yderst jævnbyrdige personer.

Ikke desto mindre synker vægtskålen uhjælpeligt til fordel for Schlyter hvis man til slut skulle prøve at opregne de eventuelle grunde til at Gösta Holm tildeler Collin en ren birolle i 1973-artiklen og i 1976-optrykket af SGL 1 uden videre slår fast om stemmaet: ”Undoubtedly, Schlyter – not Collin – was the author” (1976, p. [1]).

Schlyter står trods alt som særdeles selvhjulpen eneudgiver af de 11 sidste af værket i alt 13 bind; de 11 bind udkom i nogenlunde samme takt som de to første (1827 og 1830) undtagen i den periode i 1840’erne

da Schlyter var kongeligt udpeget lovkommissionsmedlem (jf. Modéer 2000–2002, p. 560): tekstbindene i 1834, 1838, 1841, 1844, 1852, 1853, 1859, 1862, 1865, 1869 og ordbogen til hele samlingen i 1877. Schlyter var muligvis også den der yderst ude gav ideen til projektet (jf. Almquist 1945, p. 8–11). Han var i al fald den af de to promotionskammerater der først blev involveret i det (jf. især Schlyters utrykte selvbiografi 1857, p. 29). Han var den der oprindelig skitserede planen for udgivelsen, som blev overholdt uden nævneværdige udsving fra grundlæggelsen af værket i 1822 til afslutningen af sidste tekstbind i 1869 (jf. især op. cit., p. 26 f.), og det var udtrykkelig ham der forfattede den af begge signerede præsentationsartikel om projektet i tidsskriftet *Svea* 1823. Det sidste oplyste Schlyter selv i 1858, da han øjensynlig var blevet bedt om kommentarer til omtalen af Collin i den seneste udgave af det svenske biografiske leksikon: "Vid den biographien som är införd i Biogr. Lex. VI. [Wieselgren 1840, p. 215–216] har jag ingen ting att påminna. Vål säges der att Collin 'skrifvit' den berättelse om förberedelse[rna] &c. som är införd i Svea, hvarvid kan anmärkas att om 'skrifvit' skall betyda det samma som *författat*, så är i denna berättelse icke ett ord skrifvit af C.; men om häri skall ligga någon författareära, så afstår jag den gärna, och saken är alltför obetydlig att någon rättelse i denna del skulle komma i fråga" (Schlyter i fragment af brev af 20/1-1858 til Peter Wieselgren, på Göteborgs universitetsbibliotek).

Fra lignende fremrykket eller senere tidspunkt foreligger endelig også forskellige vidnesbyrd om at det er Schlyter der har ført pennen i indledningerne til de to første bind af SGL, ligesom i alle senere. For bind 1's vedkommende kan fx anføres dette i et brev af 9/2-1852 fra Schlyter til den danske oldforsker Carl Christian Rafn (1795–1864): "Då jag i föret. till VGL. [=Västgötalagen] antagit att handskriften [Stockholm C 14, omtalt i SGL 1, p. XXXVI] är från 15de årh., men Keyser och Munch sätta den i 14de, vill jag icke lägga någon vikt på mitt omdöme i denna del ..." (her citeret efter Grøndal 1869, p. 306). For bind 2's vedkommende findes fx et vidnesbyrd i Schlyters utrykte selvbiografi 1857: "... hvad jag för 27 år sedan [...] ytrade i företalet till Östgötalagen, att jag med visshet kunde förutsäga, att jag från de vid första bandets utarbetande följda grundsatser ej komme att afvika, så länge af arbetet en rad återstode, det har under den sedan förflutna tiden [da i alt 8 bind af SGL var udkommet] blifvit besannadt" (p. 26). På tryk tillægger Schlyter sig fx forfatterskabet til bind 1's fortale i 1862 (SGL 10, p. XII note 1).

Da Schlyter generelt fremstår som en hensynsløst ærlig person med glimrende hukommelse, er der ingen grund til at betvivle disse udsagn

selv om de er fremsat på mange års afstand. Kræves der alligevel tegn, er det nærliggende at henvise til forskellene mellem Collins og Schlyters/SGL-indledningernes ortografi, stil og tone. Her blot et par eksempler. Hos Collin finder man fx skrivemåder som *offenteligen* (1822a, titelbladets versoside), *sluteligen* (1822a, p. 12), *egenteligen* (1822a, p. 28) og *möjeligen* (1822b, col. 244) over for SGL's *offentligen* (1, p. LXX), *Slutligen* (1, p. LVII), *egentligen* (1, p. L) og *möjligen* (1, p. LXV). Hvad stil og tone angår, kan fx anføres denne passage med høfligt indpakket kritik fra Collins anmeldelse af Karl Schildeners gutaalagudgave fra 1818: "Deremot [dvs. i stedet for at eksemplificere forbedringerne i Schildeners tekstoversættelse i forhold til Hadorphs fra 1687] torde det tillåtas Rec. att fästa uppmärksamhet på ett och annat, som, enligt hwad Rec. tyckt sig finna, icke blifwit alldeles riktigt fattadt af Hr S., hwilket Rec. ansett wara mera maktpåliggande, enär hans anmärkningar således möjeligen skulle kunna medföra den nytta, att bidraga till upplysande af ett och annat ställe" (Collin 1822b, col. 250). Jf. hermed følgende passage fra *Svea*-artiklen 1823, som Schlyter frivilligt har vedkendt sig forfatterskabet til (om end afstået fra ditto ære for): "Hvad åter angår de enskilte personer tillhörande msc., kan naturligtvis något tvångsmedel i afseende på dessa msc:s utlemnande [til Collin og Schlyters afbenyttelse på Kungl. biblioteket] ej komma i fråga; men då man hos ingen sådan enskilt man kan förmoda ett så inskränkt förstånd, eller sådan motvilja för sjelfva saken, att han ej skulle i sin mån vilja befordra densamma ..." (Collin & Schlyter 1823, p. 181). Den fra SGL-indledningerne kendte polemiker, der endte med at overgå sig selv i bind 13 ved at affyre "det stora artilleriet invektiv mot allt som rörde sig i den dåtida medeltidsforskningen" (Modéer 1979, p. 5), havde øjensynlig kørt skytset i stilling allerede i 1823.

I lyset af de foregående vidnesbyrd kan Schlyters ønske i nekrologen fra 1834 om at Collins frafald ikke måtte blive for mærkbart for det værk "hvarpå Collin i mera än tio år hade jämte mig arbetat" (SGL 3, p. LXXIX), ikke undgå at virke som snarere dikteret af genrens konventioner end af ægte bekymring. Ønsket ledsages også straks af Schlyters løfte om at der i al fald "hädanefter likasom hittills" ikke skal være grund til at tvivle "i afseende på det som jag ansett och alltid skall anse såsom hufvudsaken, nemligen textens pålitlighet" (SGL 3, p. LXXIX).

At Schlyter langt ned i tiden følte det som en pligt at hæge om Collins rygte, dokumenteres nok tydeligst af en detaljeret fodnote i SGL 8 (1853), hvor han afviser den franske retshistoriker Jean Marie Pardessus' på tryk fremsatte beskyldninger mod Collin for slendrian (SGL 8, p. XIV-

XV note 58). I privat sammenhæng har Schlyter kun sjældent ytret sig om Collin, at dømme ud fra de bevarede breve, og overvejende i ret neutrale vendinger. Mest åbenhjertig er han over for den ovennævnte Lars Vilhelm Henschen i et brev fra kort efter Collins død (16/4-1833, på universitetsbiblioteket i Uppsala). Her har han overtaget Collins rolle som vejleder for Henschen i religiøse spørgsmål, om end givet vejledningen en anderledes umild drejning af hensyn til adressatens sjælefredelse. Ud over at tage afstand fra Collin og hans evner som åndelig vejleder lader Schlyter forstå at hans "långvariga sammanlefnad" med ham (op. cit., fol. 182r, kort forinden specificeret som "ett 11 årigt dagligt umgänge") har budt på vanskeligheder, tilsyneladende endda talrige, og kunnet give anledning til misnøje. Schlyter melder intet om hvorvidt vanskelighederne kun skulle relateres til Collins sygdom, eller om hvad det specifikt er der har foranlediget hans misnøje; men brevet efterlader sin læser med en umiskendelig fornemmelse af at Schlyter snarest har draget et lettelsens suk da han var blevet alene om det værk som han senere og sikkert med god ret kaldte "min samling" (fx i brev til Peter Wieselgren af 10/8-1842 på Göteborgs universitetsbibliotek og i SGL 10, p. XCIII).

Det eneste lod som man evt. kunne lægge i vægtskålen på Collins side, er det faktum at SGL's stemma netop figurerer i ét af de to bind som Collin var medudgiver af. Hvis det var ham der havde forsynet SGL 1 med stemma, kunne man imidlertid have forventet at han havde gjort det samme for SGL 2, for så vidt som overleveringen her inviterer til genealogiske ræsonnementer lige så vel som i bind 1 (jf. fx SGL 2, p. VII, XI f.), og SGL 2 er uden stemma. Allerede derfor har dette faktum ringe vægt.

7. Slutning

Kan æren for historiens ældste ægte stemma ikke tilkendes enten Collin eller Schlyter ved bevis, må de indicier der har kunnet fremlægges her, i al fald siges at støtte den herskende mening: at æren tilkommer Schlyter, ikke Collin.

I sin bog om udgivelse af klassiske tekster i den trykte bogs tidsalder siger E. J. Kenney at Timpanaros redegørelse for stemmametodens udvikling "illustrates a fundamental truth about discoveries, that nothing is born of nothing" (1974, p. 102). Hvor fundamental en sandhed det er, skal der ikke tages stilling til her. 1827-stemmaets relative samtidighed med 1831-stemmaet ville dog unægtelig få en plausibel forklaring (1831's

uafhængighed af 1827 forudsat, jf. Timpanaro 1981, p. 52) hvis de to stemmaer kunne ses som resultater af samme direkte eller indirekte inspiration. Ifølge det foregående kan det da heller ikke helt udelukkes at 1827-stemmaets skaber har været inspireret af 1700-tallets progressive bibelfilologi, som ifølge hævdvunden opfattelse er én af stemma-metodens vigtigste forudsætninger. Det gælder i al fald hvis skaberen er Schlyter, som tydeligvis havde sin lidenskab investeret i emnet.

Bibliografi

Håndskrevet materiale

Göteborgs universitetsbibliotek: Breve fra Carl Johan Schlyter til Peter Wieselgren 10/8-1842 og 20/1-1858 (fragment).

Kungliga Vetenskapsakademiens arkiv: Schlyters håndskrevne selvbiografi dateret "Lund i December 1857".

Lunds universitetsbibliotek: Biogr. Sv. Schlyter, C. J. 3.

Uppsala universitetsbibliotek: Breve fra Hans Samuel Collin til Lars Vilhelm Henschen 29/11-1831, 23/12-1831, 17/7-1832, u.d. 1833. Brev fra Carl Johan Schlyter til Lars Vilhelm Henschen 16/4-1833.

Tryk

Almquist, J. E. 1945: "Carl Johan Schlyter. Till 150-årsminnet av hans födelse". *Svensk Juristtidning* 30, p. 2–18.

Bengel, Johann Albrecht 1753 (ed.): *Das neue Testament [...] nach dem revidirten Grundtext übersetzt*. Stuttgart.

Cawallin, S. 1857: *Lunds stifts herdaminne* 4. Gleerup, Lund.

Collin, H. S. 1822a: *Afhandling om grannars skyldighet, enligt Sveriges lag, att med hvarandra deltaga i stängsels upprättande och underhållande*. Uppsala.

Collin, H. S. 1822b (rec.): "Guta-Lagh das ist: Der Insel Gothland altes Rechtsbuch. – In der Ursprache und einer wieder aufgefundenen altdeutschen Uebersetzung herausgegeben; mit einer neudeutschen Uebersetzung nebst Anmerkungen versehen von Dr. Karl Schildener [...] Greifswald [...] 1818 ...". *Svensk Literatur-Tidning* 1822, 16, col. 241–258, 17, col. 259–267.

Collin, H. S. & C. J. Schlyter 1823: "Om förberedelserna till Corpus juris antiqui Sveogothorum eller En samling af Sveriges äldre lagar". *Svea. Tidskrift för vetenskap och konst* 6, p. 156–182.

Froger, J. 1968: *La critique des textes et son automatisaton*. Dunod, Paris.

Froger, J. 1978 (rec.): "Westgöta-Lagen, Edited by H. S. Collin and C. J. Schlyter. Facsimile edition with an addendum by Otto von Friesen, Our Oldest Manuscript in Old Swedish. Edited by Gösta Holm. Lund Ekstrand Bokförlag, 1976, in-4°". *Scriptorium* 32, p. 183–188.

- Funk, F. X. v. 1887: "Bengel, Johann Albrecht". *Wetzer und Weste's Kirchenlexikon* 2. Herder, Freiburg im Breisgau, col. 377–378.
- Gladh, H. 1969–1971: "Henschen, Lars Vilhelm". E. Grill & B. Lager-Kromnow (ed.), *Svenskt biografiskt lexikon* 18. Bonnier, Stockholm, p. 666–668.
- Griesbach, J. J. 1796: *Novum Testamentum Graece*² 1. Curtii Haeredes, Halle.
- Grøndal, B. 1869 (ed.): *Breve fra og til Carl Christian Rafn*. Gyldendal, København.
- Hammarskjöld, C. G. 1886–1894: "Carl Johan Schlyter". *Lefnadsteckningar öfver Kongl. Svenska Vetenskaps Akademiens efter år 1854 aflidna ledamöter* 3. Norstedt, Stockholm, p. 643–671.
- Haugen, O. E. 1985: "The Evaluation of Stemmatic Evidence. Recension and Revision of *Niðrstigningar saga*". *The Sixth International Saga Conference. Workshop Papers* 1. Det arnamagnæanske Institut, København, p. 423–450.
- Haugen, O. E. 1992: *Stamtø og tekstlandskap. Studiar i resensjonsmetodikk med grunnlag i Niðrstigningar saga* 1–2. Nordisk institutt, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Holm, G. 1973: "Carl Johan Schlyter and Textual Scholarship". *Saga och Sed* 1972, p. 48–80.
- Holm, G. 1976 (ed.): *Westgöta-Lagen. Edited by H. S. Collin and C. J. Schlyter. Facsimile edition with an addendum by Otto von Friesen, Our Oldest Manuscript in Old Swedish*. Ekstrand, Lund.
- Holm, G. & Kj. Å. Modéer 1979: *Utställningskatalog. Schlyters lagar. Lunds universitetsbibliotek 14/11–15/12 1979*. Lunds universitetsbibliotek, Lund.
- Holmbäck, Å. 1929: "Hans Samuel Collin". B. Boëthius (ed.), *Svenskt biografiskt lexikon* 8. Bonnier, Stockholm, p. 738–741.
- Holmbäck, Å. & E. Wessén 1979: *Äldre Västgöotalagen, Yngre Västgöotalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarätten. Svenska Landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar* 5². AWE/Gebers, Stockholm.
- Hägglund, H. 1925: *Henric Schartau. Till hundraårsminnet*². Svenska Kyrkans diakonistyrelses bokförlag, Stockholm.
- Jarlert, A. 2000–2002. "Schartau, Henric". G. Nilzén (ed.), *Svenskt biografiskt lexikon* 31. Bonnier, Stockholm, p. 466–473.
- Kenney, E. J. 1974: *The Classical Text*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Maas, P. 1927: "Textkritik". A. Gercke & E. Norden (ed.), *Einleitung in die Altertumswissenschaft* 1³, 2. Teubner, Leipzig, Berlin.
- Metzger, B. M. 1992: *The Text of the New Testament*. Oxford University Press, New York, Oxford.
- Modéer, Kj. Å. 1979. "Carl Johan Schlyter i ett hundraårigt perspektiv". *Svensk Juristtidning* 64, p. 1–13.
- Modéer, Kj. Å. 2000–2002: "Schlyter, Carl Johan". G. Nilzén (ed.), *Svenskt biografiskt lexikon* 31. Bonnier, Stockholm, p. 557–562.
- Norman, H. 1944: "Collin, Hans Samuel". N. Bohman (ed.), *Svenska män och kvinnor* 2. Bonnier, Stockholm, p. 120.
- Olson, E. 1956 (ed.): *Flores och Blanzeflor. Kritisk upplaga. Nytryck (med ett tillägg)*. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 61. Lund [optryck af 1. udgave 1921].

- Rubow, P. V. 1938: *Den kritiske Kunst*. Gyldendal, København.
- SAOB: *Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien* 1-. Gleerup, Lund 1898- .
- Schartau, H. 1828: *Bref i andeliga ämnen* 1. Bredberg, Stockholm.
- [Schlyter, C. J.] 1830 (ed.). *Nya Testamentet. Efter stora kyrkobiblen, med parallelspråk, ett företal af framlidne prosten Henric Schartau samt en wid slutet bifogad uttydning af de i Nya Testamentet förekommande föräldrade eller mindre wanliga ord och talesätt*. Bredberg, Stockholm.
- Schlyter, C. J. 1847: [selvbiografi citeret i] *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män* 14. Lindh, Uppsala, p. 70–74.
- [Schlyter, C. J.] 1874–1875: ”Anmärkningar i anledning af [...] öfversättning af Nya Testamentet”. C. Olbers (ed.), *I Bibelöfversättningsfrågan ...* 1–3. Gleerup, Lund, 1 p. 45–64, 2 p. 130–159, 3 p. 202–225.
- SGL: *Samling af Sweriges gamla lagar* 1–2, ed. H. S. Collin & C. J. Schlyter. Norstedt, Stockholm 1827–1830. 3, ed. C. J. Schlyter. Norstedt, Stockholm 1834. 4–12, ed. C. J. Schlyter. Lund 1838–1869. 13, ed. C. J. Schlyter. Gleerup, Lund 1877.
- Timpanaro, S. 1963: *La genesi del metodo del Lachmann*. Felice Le Monnier, Firenze.
- Timpanaro, S. 1971: *Die Entstehung der Lachmannschen Methode*. 2., erweiterte und überarbeitete Auflage. Buske, Hamburg.
- Timpanaro, S. 1981: *La genesi del metodo del Lachmann*. Nuova edizione riveduta e ampliata. Liviana Editrice, Padova.
- [Wieselgren, P. 1840]: ”Holmbergsson, Johan d. ä.”. *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män* 6. Lindh, Uppsala, p. 198–216.
- Wisén, Th. 1890: ”Minne af professorn doktor Carl Johan Schlyter”. *Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886* 4. 1889. Norstedt, Stockholm, p. 115–368.

PER-AXEL WIKTORSSON

Om prästen som övergav danskan

Lördagen den 24 oktober 2008 disputerade Solbritt Hellström inom Institutionen för språkstudier vid Umeå universitet på sin avhandling *Att vänja sig till det svenska språket. Studier av en individuell skriftspråklig förändring utifrån Olof Bertilssons kyrkobok 1636–1668* (Nordsvenska 14).

Baksidestexten på avhandlingen berättar att när Jämtland år 1645 blir svenskt, efter att under närmare 500 år ha tillhört Danmark–Norge, uppmanas prästerna att övergå till svenskt språk. Vid denna tid för kyrkoherde Olof Bertilsson i Offerdal en kyrkobok med noggranna anteckningar över dop, lysningar, trolovningar, vigslar, begravningar och övriga tjänsteförrättningar. Det första året efter övertagandet sker det inga skriftspråkliga förändringar i Kyrkoboken. Efter Olof Bertilssons del-

---

Wiktorsson, Per-Axel, professor em., University of Örebro/Swedish Language, docent, University of Uppsala/Scandinavian Languages. "Review of Solbritt Hellström, *Att vänja sig till det svenska språket. Studier av en individuell skriftspråklig förändring utifrån Olof Bertilssons kyrkobok 1636–1668* [To adapt to the Swedish language. Studies of an individual change in the written language of Olof Bertilsson's parish register 1636–1668.]" *ANF* 124, pp. 151–164.

Abstract: The review refers the contents of the study. Its premise is to show that individual variations and alterations in written language do not occur arbitrarily but display systematization and express social consensus. Before 1646 Olof Bertilsson displays a highly stable orthographic code with few variations. After his attendance at the Swedish Parliament in 1647 a distinct change is evident in his orthography. Changes occur quite early in the spelling of some names and of some important and frequent ecclesiastical terms. A decisive factor in determining when and how change occurs is his access to examples of Swedish texts. In the last decade of his life, an influx of Swedish clergy, increased contacts with Swedish officials and help from young clergymen with a Swedish education, contribute to a predominance of Swedish forms in Olof Bertilsson's individual orthographic code. – The review discusses some important questions. Three of them are: 1) Is the orthography or paleography the right way to identify one scribe from another? Paleography looks much more convincing, because it is seldom unclear. 2) How did the change from Danish to Swedish proceed? It looks like the change did not always go directly from Danish to Swedish. Sometimes the scribe chose a Norwegian solution instead of a Swedish one. 3) How important was the reading of official records? It looks like Bertilsson was not in opportunity to read so many official records. Self-experience of speech and writing during the parliament must have been much more important. – Future researchers concerning the relation between Danish and Swedish during Swedens time as a great power always have to take into account the results that Solbritt Hellström has achieved in her carefully done dissertation.

Keywords: Scandinavian languages, Danish language, Swedish language, code theory, individual orthographic code, salience, identity, prestige, accommodation, motivation.

tagande i riksdagen 1647 börjar det dock en förändringsprocess. Först och mest markant förändras patronymika på *-son* från den tidigare använda danska formen *-sen* till den svenska formen *-son*. Förändringar sker även i ort- och personnamn och i ord som är centrala inom kyrkan. Det danska ordet *bededag* ersätts vid officiellt utlysta böndagar allt oftare av det svenska ordet *bönedag*.

Undersökningen bygger på den utgåva av *Olof Bertilssons Kyrkobok förd i Sveg och Offerdal 1636–1668*, som Solbritt Hellström tidigare (2006) har utarbetat tillsammans med Christer Kalin, och som har givits ut som nummer 15 i serien Skrifter utgivna av Jämtlands läns fornskriftsällskap.

Avhandlingens innehåll

Första kapitlet *Inledningen* börjar med en genomgång av litteratur rörande Jämtlands politiska och sociala historia. Författaren vill med sin avhandling ge Jämtlands historia ett individperspektiv och hennes studie skall ”belysa hur skriftspråket i Jämtland såg ut och förändrades under några decennier vid mitten av 1600-talet, men kan även mer generellt visa hur normkällor byggs upp och kommuniceras för att långsiktigt ge en allt fastare skriftspråksnorm” (s. 18). Uppmärksamheten riktas mot kyrkoherden Olof Bertilsson (död 1668) och frågan varifrån han ”fått kunskap och influenser till den skriftspråkliga förändringen han uppnår efter 1645” (s. 19). – Syftet uppges vara ”att genom en longitudinellt upplagd studie undersöka den förändring och utveckling som sker i Olof Bertilssons skriftspråk, under en för Jämtland intressant tidsperiod före och efter freden i Brömsebro 1645” (s. 19–20) samt ”att mer generellt belysa olika individuella, sociala och politiska faktorer som kan ligga till grund för en språkbrukares val” (s. 20). Som en historisk bakgrund sägs om tiden efter freden i Brömsebro 1645, då Jämtland blev svenskt att drottning Kristina 1645 uppmanade prästerna att a) följa den svenska kyrkoordningen, b) använda det svenska språket och c) sätta sina barn i svenska skolor (s. 27). Det nämns att ”svenska lagmän och skrivare tillsattes direkt efter övertagandet av landskapet” 1645 (s. 30).

Det andra kapitlet handlar om teorier och metoder. Författaren vill ”visa hur en individ, Olof Bertilsson, förändrar sitt skriftspråk, när de yttre förutsättningarna förändras” (s. 37). – Några teorier beskrivs: Stig Örjan Ohlssons forskning om Skånes övergång från danska till svenska och idéer hos Alexander Zheltukhin, som ”är intresserad av källan och ursprunget till förändringar samt orsaker till varför förändringar har eller

inte har blivit genomförda i en skrivares individuella ortografiska kod-system” (IOC) (s. 40). Zheltukhin använder 12 olika variabler.

Beträffande *kodteorin* framhålls det att ”varje enskild skrivare har sin egen ortografiska kod” (s. 42). Kodteorin är ”ett enklare och säkrare verktyg än paleografisk jämförelse vid identifiering av olika skrivare”, enligt Zheltukhin (ib.). ”En IOC formas främst under utbildning och de första åren i ett yrkesliv” (ib.). – Författaren berör också Peter Trudgills begrepp *salience*: vid språkets anpassning ändras de mest framträdande dragen först (s. 44).

Olof Bertilsson drabbades av ett ortografiskt normskifte. Han ”fick söka information genom texter från kanslier och böcker” (s. 52). Kodteorin kan hjälpa till att peka ut vad som har påverkat honom, när han har skaffat sig ett svenskt skriftspråk.

Författaren redogör kort för Ohlssons, Zheltukhins och Sven Langes metoder härvidlag. Själv avviker hon från alla tre och betecknar sin egen metod som ”morfembaserad analysmetod eller draganalys” (s. 53). Författaren vill att hennes metod skall ”tydligt uppmärksamma specifika drag i texten” (s. 54). Hon skriver: ”Jag är intresserad av detaljer som kan visa och förklara förändringsprocesser hos en enskild individ”. Översiktlighet ”missar de viktiga detaljerna” (ib.).

Det tredje kapitlet handlar om framväxten av en dansk och svensk skriftspråksnorm. Författaren redogör för hur norskan försvann som skriftspråk under unionen och danskan tog över, ”även om det hos enskilda skrivare fortfarande kunde finnas norska ord och stavningsformer” (s. 58).

Här betonar författaren vikten för normen av kunskaper från den tidens latinutbildning. – För att nå en högre grad av skriftspråksnorm behövs (enligt Ulf Teleman): a) omfattande kanonisk text, b) prestige-fylld miljö, c) normens kodifiering i lexika osv. (s. 59).

Bibeln blev förebild. Den danska Bibeln från 1550 var ”ortografiskt, morfologiskt, lexikalt och syntaktiskt” homogen, utan arkaiserande tendenser (s. 61). Den svenska Bibeln från 1541 var något ålderdomlig, delvis dialektal. Men Bibeln var ”den enda bok som erbjöd en fast språknorm” (s. 64).

Beträffande 1600-talets danska och svenska normeringsdiskussion sägs att ”man var överens om att en standardisering var önskvärd” (s. 69). I Danmark var Danske Lov (1683) ”århundradets mest konsekventa språkminnesmärke” (ib.). – Kanslispråket i Sverige blev mer enhetligt efter 1612, men ”ett problem var i vad mån skriften skulle följa ljudbilden, skrivbruket eller etymologin” (s. 70–71).

Flera av de förväntade särskiljande dragen emellan språken var så pass markanta att de kan användas i en draganalys: *b, d, g - p, t, k, e - a, å, ä, ö, -is - -es, -sen/-søn - -son, -datter - -dotter* (s. 73–74).

Det fjärde kapitlet handlar om källmaterialet. Författaren gör en genomgång av arkivmaterial från den aktuella tiden. Beträffande materialet för den aktuella undersökningen nämns Olof Bertilssons Kyrkobok, de jämtländska domböckerna, olika prästers brev, böndagsplakat m.m.

Huvudmaterialet presenteras: *Kyrkoboken* fördes i Sveg 1636–1641 och därefter i Offerdal 1642–1668. Det är ”en av de äldsta och mest omfångsrika bevarade kyrkböckerna i Norden” (s. 83). Ovisst är om den skall betraktas som officiell eller privat.

Jämförelsematerial i undersökningen är domböckerna och vidare brev, skrivelser, böndagsplakat etc.

Det femte kapitlet heter *Draganalys* och innehåller ”undersökningens resultat i siffror, figurer och tabeller” (s. 97). Följande företeelser tas upp: Variablerna (i patronymika) <-sen/-son>, <-datter/-dotter>, (i lexem) <sön/son> och <datter/dotter>: Utvecklingen är tidigast och tydligast vid övergången av <-sen, -søn> till <-son>.

Beträffande variablerna <b/p>, <d/t> <g/k> ändrar Olof Bertilsson inte ”stavningen av olika ord där graferna <b, d, g> eller <p, t, k> ingår i någon större omfattning. Stavning av ort- och personnamn där graferna ingår ändras däremot oftare” (s. 105).

Vid variabeln <e/a> i trycksvag ställning sker här en förändring först under de sista sex åren hos Olof Bertilsson. Men i de jämtländska domboksprotokollen sker ändringen redan 1645.

Vid pronomenformen *jeg* har Olof Bertilsson alltid vokalen <e>.

Vad gäller variablerna <a,aa/å>, <æ/ä>, <ø/ö> sker en tydlig förändring för variablerna <a,aa/å> och <ø/ö> men ingen ändring vid variabeln <æ/ä>.

Variabeln <-is/-es>: I domböckerna har de danska skrivarna <-is> och de svenska <-es>. Olof Bertilsson alternerar mellan <-is> och <-es> genom hela *Kyrkoboken*.

<kirke/kyrka>: Det finns en tydlig övergång hos Olof Bertilsson från <kirk-> till <kyrk-> från 1653. – <tienst/tienst>: efter 1648 är en form utan inskjutet <e> (*tienst*) vanligare. – <bededag/bönedag>: den svenska formen (bönedag) uppträder hos Olof Bertilsson 1649. ”Därefter sker en långsam men stadigt fortskridande övergång från den danska formen ’bededag’ till den svenska ’bönedag’” (s. 147).

Beträffande personnamnen framhålls att ”vissa av namnen förändras

inte nämnvärt, medan det för andra sker en markant övergång från en stavningsvariant till en annan” (s. 148).

I en exkurs står att ”Användningen av diftong speglar ... Olof Bertilssons dialektala uttal” (s. 156). Diftongerna är *ei*, *öy*, *au* (ibland tecknad *ou*).

Då det gäller andelen danska och svenska former räknat på de variabler som ingår i undersökningen konstateras det att ”andelen svenska former ökar drastiskt från och med den första märkbara förändringen år 1647” (s. 161). ”Från och med 1663 stiger andelen svenska former ytterligare och är detta år uppe i 53 %” (ib.).

Det sjätte kapitlet utgör en sammanfattande diskussion och rör tänkbara orsaker till förändringarna i Olof Bertilssons ortografi 1636–1668. Slående är ”den konsekvens som trots viss variation utmärker Olof Bertilssons ortografi före 1647”: främst ”använder han konsekvent de former som kan ses som danska” (s. 165). Han är ”en ortografiskt medveten skribent med en stabiliserad ... individuell ortografisk kod” (s. 167). Viktigt är att ”det sociala nätverk Olof Bertilsson ingick i var skriftspråkligt danskt” (ib.).

Ett avsnitt redogör för ”de personliga och sociala förutsättningar han hade för att ta till sig och använda ortografiska varianter” (s. 177). ”Olof Bertilsson själv verkar ... ha anpassat sig efter drottningens påbud ... inte minst vid de oroligheter som bryter ut i slutet av 1657” (s. 178). ”Resan till riksdagen i Stockholm kan för Olof Bertilsson mycket väl ha inneburit en ideologisk förändring som senare avspeglar sig språkligt” (s. 179–180). Vid landstinget på Frösön 1647 kan Olof Bertilsson ha läst mötesprotokollen. Han hade kontakter med danska och svenska präster, t.ex. sina hjälppräster, med vilka han bör ha diskuterat kyrkans angelägenheter. Han hade en gedigen prästutbildning, där latinet blev elevernas andraspråk och ett slags lingua franca mellan dem. – Olof Bertilsson har ”haft tillgång till, och bevisligen läst, en rad olika typer av skriftliga dokument, både danska och svenska, både före och efter 1645” (s. 184).

Författaren skriver om författarens ortografiska kod 1647–1649 och några förändringar därefter. 1647 börjar Olof Bertilsson ändra sitt skriftspråk. ”Åren 1647–1649 har andelen svenska varianter ökat till 22,8 %” (s. 187). ”Vid en språkinläringssituation är det ... de enkla uppenbara skillnaderna som först lärs in och används” (s. 188).

Beträffande den ortografiska koden 1656–1658 framhålls att det föreligger ”en markant utveckling endast för tre av de undersökta variablerna: <kirke/kyrka>, <tieneste/tienst> och <bededag/bönedag> (s. 198)”. Det ”sker år 1653 en närmast total övergång beträffande lexemet *kyrka*,

från stavning med <i> i 'kirk(i)e' till stavning med <y> i 'kyrk(i)e' och senare 'kyrkia'" (s. 200). "Beträffande lexemet *tjänst* sker förändringen från och med år 1648" (ib.). "Lexemet *böndag* ändras från och med ... 1649" så att "bededag" blir "bönedag" (ib.). "Ordet *socken* ändras där- emot inte i stavning" (s. 202): här används "sogn" med endast tre undan- tag. Ordet *socken* förekommer aldrig i kyrkohandbok, psalmbok och böndagsplakat. Suffixet *-skap* skrivs från 1656–1657 med <p>. Detta sker i notiser om officiella händelser. 1659 skrivs suffixet *-het* med *t* i stället för *d*.

Beträffande den ortografiska koden 1666–1668 sägs: "Tjugo år efter det svenska övertagandet kan man se att stora förändringar skett i Olof Bertilssons IOC" (s. 204). "De svenska formerna ... förekommer i 53–69 % av beläggen" (1644–1646: 1,1 % – 1647–1649: 22,8 % – 1656–1658: 35,6 %) (ib.). "Förändringen från endast danska former sker så- ledes under en period om sexton år med början år 1647 och fram till år 1663", då de svenska formerna överväger (s. 206). "De sista åren föränd- ras dock, än mer än tidigare, även det sociala nätverk där Olof Bertilsson ingår" (ib.). Sammanfattande säger författaren att "Draganalysen visar således att skrivarna ... tidigast uppmärksammat och använt de tydli- gaste markörerna inom målspråket" (s. 212).

Det sjunde kapitlet är en sammanfattning.

Diskussion

Det är en avhandling av god kvalitet, som Solbritt Hellström har skrivit. Utmärkande för en god avhandling är ju att den väcker många intres- santa frågor. Så är också fallet här.

1. Ortografi eller paleografi?

Solbritt Hellström bygger mycket på Alexander Zheltukhins kodteori, då det gäller att skilja en skrivare från en annan. Hon menar att den är "ett enklare och säkrare verktyg ... vid identifiering av olika skrivare" än den paleografiska jämförelsen, alltså den som tar sin utgångspunkt i själva handstilen (s. 42). Varje skrivare skulle med andra ord enligt detta synsätt ha en egen underliggande strategi, som var karakteristisk för just honom eller henne och som skiljer honom eller henne från andra skri- vare. I varje fall ifrågasätter Hellström inte Zheltukhins uppfattning på denna punkt. – Frågan är om Zheltukhins påstående är korrekt. Ett

exempel kan hjälpa till att belysa frågan. Olof Bertilsson förde den s.k. Anteckningsboken med noteringar om byggnationerna i prästgården i Offerdal under åren 1642–1664. Där finns en kopia som Olof Bertilsson har skrivit och som återger ett originalprotokoll, som den danske skrivaren Hans Ankersen tidigare hade författat. Olof Bertilsson ändrar ”originallets ortografi många gånger medvetet utifrån sin egen IOC, men också flera gånger tillsynes slumpmässigt och under inflytande av originallets OC” (s. 177). Bilden av hans kod grumlas alltså under inverkan av förlagans ortografi på ett sätt som aldrig skulle ha inträffat, om man hade använt sig av paleografin. Jag finner därför Hellströms (och Zheltukhins) inställning missvisande. Paleografin är ofta ett betydligt bättre instrument än ortografin, då det gäller att skilja en skrivare från en annan.

2. Hur gick övergången från danska till svenska till?

Solbritt Hellström skriver: ”Det avgörande för att uppmärksamma och ta till sig nya språkliga normer torde ... vara tillgång till skriftspråkliga förebilder samt förmågan att göra egna språkliga jämförelser” (s. 45–46). Man frågar sig om skriftspråket ensamt spelar någon roll härvidlag. Man kan jämföra med Hellströms hänvisning till Gösta Holms uppfattning ”att författares skriftspråk till stor del bestäms av det talspråk som brukades i hembygden” (s. 43). Hon borde med andra ord ha tagit större hänsyn till och vägt in de norska inslag som finns i Kyrkoboken och som naturligtvis tillhörde Olof Bertilssons talspråk.

Jag har roat mig med att notera de norska dragen i Kyrkoboken från starten 1636 till slutpunkten 1668. En rad olika ”böcker” ingår i Kyrkoboken: Dopboken, Trolovningsboken, Lysningsboken, Vigselboken, Begravningsboken och Boken med anteckningar om ämbetsförrättningar. Jag har antecknat de norska dragen i varje bok för sig, men tydligast blir bilden, om man lägger samman antalet norska drag i de olika böckerna och anger en summa för varje år.

En sådan addering ger för det första året, 1636, ett enda norskt särdrag, men för de intressanta brytningsåren i Olof Bertilssons språk, 1645–1649, finner man betydligt flera sådana: 1645: 15, 1646: 13, 1647: 12, 1648: 11 och 1649: 9. Därefter sänks antalet ända ner till 0 år 1661. Nu finner kanske någon att denna sänkning kan förklaras av att två av böckerna i Kyrkoboken upphör tidigt: Lysningsboken upphör från år 1650 och Begravningsboken redan från år 1649. Men den förklaringen duger inte, eftersom den mest omfattande boken, den om ämbetsförrättningar, visar just motsvarande sänkning som summeringen gör.

Ökningen av norska drag i Kyrkoboken under åren 1645–1649 fordrar en förklaring. Någon sådan förklaring ger inte Solbritt Hellström. Man bör nog föreställa sig att kravet på att prästerna skulle släppa det danska språket måste ha lett till en viss osäkerhet hos språkanvändarna. I den situationen ligger det nära till hands att tänka sig att Olof Bertilsson för att uttrycka någonting språkligt i en del fall i stället för en svensk lösning har tillgripit en norsk. Det är nämligen svårt att tro att vägen gick spikrakt från danska till svenska.

3. Vilken roll spelade läsning av protokoll?

En betydelsefull fråga i avhandlingen är skiftspråkets roll vid övergången från danska till svenska i Kyrkoboken. Solbritt Hellström hänvisar vid denna fråga till Stig Örjan Ohlsson, som menar att vid Skånes försvenskning ”skrivarna av de skånska domböckerna, i brist på färdiga grammatikor, gjorde egna kontrastiva överväganden med hjälp av svenska textförslagor för att lära sig den nya koden” (s. 49). – Min tanke är att författaren tillmäter texter och textförslagor alltför stor vikt på latinets bekostnad. Var kommer talspråket in i övergången från danska till svenska? Författaren framhåller i olika sammanhang att den civila förvaltningen men även delar av prästerskapet försvenskades snabbt (s. 213). Frågan är vad detta betydde för Olof Bertilssons språk vid sidan av de svenska texter som han kan ha läst. Se vidare nedan!

I avhandlingen är en huvudtanke att Olof Bertilsson är påverkad av texter, som han har läst. Beträffande domboksprotokollen (från tinget på Frösön) skulle de kunna vara ”den version Olof Bertilsson i förekommande fall haft tillgång till” (s. 89). – Författaren skriver om landstinget på Frösön den 21 juni 1647: ”Därför ligger det också nära till hands att tro att han [Olof Bertilsson] läste tingsskrivarens protokoll från detta möte” (s. 180). – Men är det verkligen rimligt att tro att herr Olof har haft tillgång till dessa protokoll? Protokollen var en sak mellan lagman och skrivare. Det är knappast troligt att någon utomstående fick läsa dem.

På s. 196 skriver Solbritt Hellström att Olof Bertilsson var ”närvarande vid bygdeting i Offerdal den 3 juni 1648 där ortnamnet *Krokombom* med denna stavning nämns i protokollet”. – Också här undrar man om Olof Bertilsson verkligen fick tillfälle att läsa detta och andra protokoll.

Att avhandlingen lägger alltför stor vikt vid skriften framskymtar också i sammanfattningen (s. 217 ff.). På s. 219 hänvisas till det tryckta protokollet från riksdagen 1647: det skall ha påverkat Olof Bertilssons språk. – Min fråga är varför man måste ta omvägen över riksdagsproto-

kollet för att förklara svenska språkdrag hos honom, när han själv var närvarande och upplevde vad som hände vid riksdagen. Hur stor är chansen att Olof Bertilsson fick tillfälle att läsa riksdagsprotokollet? Betydligt troligare är att det självupplevda i tal och skrift under själva riksdagen gjorde ett oförglömligt intryck på honom.

4. Ett nationellt ställningstagande?

Under rubriken *Språkpolitiskt och socialt synsätt* nämner Solbritt Hellström bland annat att Stig Örjan Ohlsson visar att man efter Sveriges erövring av Skåne skrev på svenska ”för att markera ett ’nationellt’ ställningstagande” (s. 51). Men hon nämner också att Harald Gustafsson har visat att när man i Skåne skrev på svenska var det att se som ”ett språkligt ställningstagande för en viss kollektiv identitet utan nationella förtecken” (s. 51). De båda uttalandena svär emot varandra, men Hellström följer inte upp denna fråga. I ett annat sammanhang hävdar hon dock att språkförändringen hos Olof Bertilsson i Kyrkoboken hänger samman med att det sociala nätverket runt honom förändrades i svensk riktning (s. 221). Men utvecklingen mot svenskt språk måste ha haft en tidig startpunkt. Den bör ha utgjorts av Olof Bertilssons deltagande i riksdagen 1647. Det var ett prestigefyllt uppdrag för honom, vilket medförde en ideologisk förändring. Det som skedde bör därför närmast ha legat i linje med Harald Gustafssons tanke.

5. Hur långt fram i tiden skall man gå?

När man som i Solbritt Hellströms fall skriver om språkliga förhållanden i Jämtland under perioden 1636–1668, bör man naturligtvis följa utvecklingen fram till och med denna tid, vilket författaren också lever upp till. Däremot bör man inte fortsätta efter år 1668, vilket hon dock gör i flera fall. Hon tar upp Danske Lovs ortografi av 1683 (s. 69), hon nämner den danska stavningsnormen vid ingången av 1700-talet (s. 70) och hon skriver om den svenska normeringsdiskussionen i slutet av 1600-talet (s. 71). Dessa uppgifter kommer i fortsättningen av hennes avhandling inte till användning och borde ha utgått.

6. Var Kyrkoboken en offentlig eller privat handling?

Solbritt Hellström diskuterar frågan om Kyrkoboken är att se som en offentlig eller en privat handling. Hon menar att den kan ”anses vara en på eget initiativ förd privat handling” (s. 84). – Frågan om offentligt eller

privat hör egentligen inte riktigt hemma i sådana sammanhang, när man talar om 1600-talet, eftersom man på den tiden knappast gjorde någon sträng uppdelning i offentlig och privat egendom – såsom sker i våra dagar. Om man trots detta vill söka besvara frågan, måste man konstatera att innehållet – Dopbok, Trolovningsbok osv. – är av offentlig karaktär. Kyrkoboken verkar också tidigt ha kommit in i det offentliga arkivväsendet. Om Kyrkoboken hade varit i privat ägo skulle man ha väntat sig att den hade varit försedd med någon privat ägaranteckning. Vi har inga andra uppgifter om den än att den har förvarats i något offentligt arkiv. Precis som ett brev skrivet av en privatperson kan bli en offentlig handling, bör Kyrkoboken ha kunnat bli det. – Att Olof Bertilsson skiftar språk i Kyrkoboken är troligen ett tecken på att den aldrig ens avsågs att bli privat, utan att den skulle vara offentlig.

7. Vad skrev skrivarna?

På s. 91–93 behandlas danska skrivare och svenska skrivare i Jämtland vid 1600-talets mitt. En rad skrivare namnges, men genomgången blir ganska poänglös, eftersom ingen av dessa skrivare förknippas med någon av de undersökta handskrivna källorna. – Endera bör man försöka föra de diskuterade texterna till en viss skrivare eller också bör man avstå från att diskutera enskilda skrivare.

8. Efterlederna *-son* och *-dotter* i Kyrkoboken?

Vid diskussionen av namn på *-son* och *-dotter* i Kyrkoboken skriver författaren: ”Vad jag kunnat finna förekommer i mitt material inga sekundära patronymika, dvs. släktnamn på *-son* eller *-dotter*” (s. 99). – Detta är egentligen en självklarhet. Under 1600-talet finns detta bruk uteslutande bland adeln, och några adelspersoner figurerar inte i Kyrkoboken. Där förekommer främst bönder och till detta befolkningslager kom bruket med patronymika som släktnamn först vid 1800-talets slut. Detta borde ha framhållits i avhandlingen.

I sammanhanget förekommer en ganska påfallande uppgift i avhandlingen på s. 100, not 40, rad 4–5, där det står att ”sökordet *dåtter* ger 12 träffar med belägg från tiden 1399–1531”. När man tar del av denna uppgift, måste man hålla i minnet att grafemet <å> börjar användas i svenskan först på 1520-talet. Det har alltså ingenting med år 1399 och det följande århundradet att göra. Uppgiften blir missvisande.

9. Finns det något svenskt drag i Kyrkoboken före 1645?

Ett påfallande påstående finns på s. 138 i avhandlingen vid diskussionen om bruket av <ø> och <ö> i Kyrkoboken, alltså danskt respektive svenskt ö. Man förväntar sig bruket av danskt <ø> i Jämtland åtminstone fram till år 1645. Men författaren skriver: "Olof Bertilsson använder redan från 1643 bokstavsvarianten <ö>" (s. 138). Han skulle alltså ha börjat använda svenskt <ö> två år innan Jämtland blev svenskt år 1645. Detta verkar inte troligt. I Kyrkoboken förekommer fyra former av ö: ø, ô, o' och ö. Författaren räknar till danskt <ø> endast formen ø och till svenskt <ö> formerna ô, o' och ö. Formen ô finns i Kyrkoboken hos Olof Bertilsson under åren 1643–1645 och den bör räknas till danskt <ø>. Det vågräta strecket ovanför bokstavskroppen verkar vara återstoden av det snedstreck som en gång genomkorsade bokstavskroppen. Snedstrecket tog helt enkelt sin början i ett sådant vågrätt streck, innan det drogs nedåt genom bokstavskroppen. Under sådana förhållanden uppträder svenskt <ö> (med formerna o' och ö) först 1645.

Apropå ö framhåller författaren: "Vid ett tillfälle skriver Olof Bertilsson ortnamnet *Frösön* med både ett svenskt <ö> och ett danskt <ø> nämligen som 'Frössøen'. Noteringen där ortnamnsformen ingår är symptomatiskt nog skriven vid månadsskiftet oktober–november 1645, ..." (s. 138). – Här får man nästan den svindlande känslan av att övergången från danskt <ø> till svenskt <ö> sker i just detta ord.

10. Varför använde man så få förnamn?

På s. 148 skriver författaren om 1600-talets svenska: "Att namnskicket var så begränsat beror till stor del på traditionen att söner uppkallades efter förfäder och att samma namn därmed gick i arv i många generationer." – Frågan är om detta verkligen träffar det rätta. Uppkallandet i sig ledde knappast till att antalet namn begränsades. Orsaken var i stället från början att den s.k. *variationen* vid namngivningen försvann redan under medeltiden. Variationen, alltså möjligheten att fritt kombinera förleder och efterleder i tvåledade förnamn, hade inneburit att det fanns en rikedom av förnamn att ösa ur och att denna rikedom ständigt ökade. Orsaken till det begränsade namnskicket i senare tid var att kyrkan från medeltiden och framåt inte tillät variationen att verka. Den påverkade i stället vilka namn som skulle användas bland annat genom förteckningen över de helgon som skulle firas under året. Det blev därför i stor utsträckning ett begränsat antal helgonnamn, som var i bruk.

11. Kan man slå samman variabler?

På s. 161 finns figur 29, där författaren gör en sammanställning av alla de mångskiftande variabler, som ingår i undersökningen. – Man ställer sig frågande inför greppet att göra en sådan sammanställning. Det svär exempelvis emot vad som står på s. 54, där författaren skriver: ”Genom en alltför översiktlig undersökning menar jag att man missar de viktiga detaljerna.”

12. Fanns det ett nätverk av präster?

Författaren har stor tilltro till att det är läsningen av svenska texter, som gör att Olof Bertilsson lämnar det danska skriftspråket för det svenska. Hon skriver: ”Det sociala nätverk Olof Bertilsson ingick i var skriftspråkligt danskt ... Under sina första tio år hade Olof Bertilsson i sin närmaste omgivning en rad andra präster som alla hade utbildats i Danmark–Norge ...” (s. 167). – På vilket sätt skulle detta kunna betyda någonting för övergången från det ena skriftspråket till det andra? Var det inte så att prästerna mera arbetade vid sidan av varandra än tillsammans i ett nätverk? Fick de verkligen tillfälle att läsa varandras texter?

13. Påverkan genom avskrivning?

Författaren är förvånad över att Olof Bertilssons skriftspråk inte visar någon förändring i samband med att han i Anteckningsboken skriver av dansken Hans Ankersens besiktningssprotokoll (s. 177). – Protokollet omfattar sju sidor. Det är alltså ganska kort. Man kan ställa frågan om det inte i stället skulle vara egendomligt om ett så kortvarigt avskrivningsarbete – kanske under en enda dag – skulle ha påverkat Olof Bertilssons skriftspråk i Kyrkoboken.

14. Hur mycket betydde prestigen?

Författaren skriver: ”Olof Bertilsson torde ha haft kontinuerliga diskussioner om kyrkans och församlingens angelägenheter med dessa tillfälliga hjälppräster ...” (s. 183). – Detta kan inte ha betytt så mycket språkligt. Bör inte hjälpprästerna ha haft en lägre prestige än kyrkoherden, herr Olof? Redan ur den synpunkten kan de knappast ha påverkat hans språk.

På s. 188 står det: ”... i protokollet från detta landsting [på Frösön] skriver den svenske tingsskrivaren Erik Mattsson alla patronymika med *-son* samt i förekommande fall *-dotter*”. Och på samma sida kan man

läsa: ”Genom senare protokoll, brev och andra skrivelser förstärks och befästs ytterligare de influenser som han fått.” – Kan detta ha betytt något? Hur skulle en tingskrivare med relativt låg prestige kunna påverka en kyrkoherde?

På s. 193 står det: ”Olof Bertilsson visar influenser från lokalt producerade dokument där orterna och personerna nämns.” – Är detta troligt? Bör inte dessa dokument skrivare ha haft alltför låg prestige?

Sammanfattningsvis kan det fastslås att den tidens prestige måste tillmätas den betydelse som verkligen tillkommer den, då det gäller inverkan på språket.

15. Hur mycket latin kunde Olof Bertilsson?

På s. 183 skriver Solbritt Hellström: ”Olof Bertilsson själv hade genomgått en gedigen latinutbildning.” Litet längre fram står det: ”Han bör ... ha kunnat använda denna kunskap för att förstå likheter och skillnader mellan två närstående skriftspråk som danska och svenska”. – Är detta riktigt, skulle det ha varit intressant om författaren hade lämnat uppgifter om latinets användning i Kyrkoboken. En genomgång visar att det är fråga om ganska få och mekaniska inslag av latin i boken: 1) Tidsangivelser: a) ordet *Anno*, b) månadsnamn, t.ex. *octobris*, c) helgdagars namn, t.ex. *Dominica Trinitatis*. 2) Beteckningar för bibelställen: t.ex. *Genesis 3 in Sudore vultus* ’Första Mosebok, 3:e kapitlet, I ditt anletes svett’. 3) ”Tillkortakommanden”, t.ex. *scortationem* ’på grund av otukt’, *ego infirmus* ’jag var sjuk’, *domi mansit* ’han stannade hemma’ och *fui patronus* ’jag blev fadder’. (Det senare exemplet synes möjligen antyda att det var en nödåtgärd – och något av ett nederlag – när prästen själv måste vara fadder.) Det är hos Olof Bertilsson alltså knappast fråga om några uppvisade stora latinkunskaper utan mera om ett slags koketterande med det latinska språket. Olof Bertilsson bör alltså inte ha haft någon större hjälp av latinet för att förstå förhållandet mellan danska och svenska. Snarare torde danskan ha betytt en del, när Olof Bertilsson en gång lärde sig latin.

Sammanfattning

De synpunkter som här har framförts är att betrakta som randanmärkningar och i några fall som uppslagsändrar för vidare forskning. Som jag tidigare har nämnt är det en intressant avhandling, som Solbritt Hell-

ström har skrivit. Bakom den ligger det ett stort arbete, dels med att tolka och ge ut *Kyrkoboken* (tillsammans med Christer Kalin), dels med att sortera upp och kommentera språket i framför allt *Kyrkoboken*, men också i andra dokument från den tiden. Avhandlingen är rik på synpunkter och tankar om hur språket i detta stora material skall betraktas. Slutsatserna är presenterade på ett intresseväckande sätt. Språket i avhandlingen är mestadels klart och redigt.

Den som i fortsättningen vill forska omkring förhållandet mellan det danska och det svenska språket under Sveriges stormaktstid kan inte undgå att ta ställning till de forskningsresultat som Solbritt Hellström har kommit fram till i sin avhandling.

HJALMAR P. PETERSEN

Convergence in Faro-Danish

1. Introduction

Faro-Danish, sometimes also called *Gøtudanskt* (lit.: Street-Danish, as it is called by people on the islands), is a highly proficient L2 Danish spoken on the Faroe Islands, where the first language of the inhabitants is typically Faroese. According to Poulsen (1998), the term *Gøtudanskt* originated with a teacher from the village of Gøta. This teacher spoke a certain variety of Danish that showed numerous Faroisms.

Faro-Danish is understood here as a highly proficient L2 Danish spoken on the Faroe Islands with Faroese interference at all levels of language processing. The younger generation has a better command of Danish pronunciation, whereas the older generation mainly speaks Danish as it is written (a mild form of a spelling pronunciation) and use, to a large extent, phonological features typical of Faroese such as preaspiration and unvoiced *n* and *l* in front of the aspirated plosives *p*, *t* and *k* as in *alt* [aɫ̥] ‘all’. The reason for this is that the older generation has learned Danish mainly through the medium of writing, whereas the younger generation is exposed to spoken Danish in television and computer-games and thus from an early age. In addition, teachers today emphasise correct pronunciation to a larger extent than they did previously.

Characteristics of Faro-Danish are, among other things, (i) intra-sentential code switching (singly occurring words), (ii) embedded islands, (iii) inter-sentential code switching, (iv) convergence, (v) nonce borrow-

---

I would like to thank K. Braunmüller and one reviewer for comments on this paper, A. MacDougall for correcting the English.

Petersen, H. P., dr. phil., Sonderforschungsbereich Mehrsprachigkeit, Universität Hamburg. “Convergence in Faro-Danish”, *ANF* 124 (2009), pp. 165–185.

Abstract: The data presented in this article show that convergence in Faro-Danish does not occur at random, nor is it the case that anything is possible. On the contrary, the data lends support to the 4-M model and the Abstract Level model. It also clearly shows that both grammars are ‘on’ in bilingual speech.

Keywords: convergence, language contact and replication.

ings, (vi) pronominal gender, (vii) congruent lexicalization in lexical borrowings and (viii) word internal mixing (Petersen 2008). The emphasis of this article is, as indicated in the title, convergence.

This paper is organized as follows: in section (2) the term “convergence” is defined and the 4-M model and the Abstract Level model are presented. The methodology of this project is also briefly explained (3), after which I proceed to the data, which is presented in three main sections: semantic convergence (4), morphological convergence (5) and syntactic convergence (6). In the discussion section (7) I will discuss the data in terms of the 4-M model and the Abstract Level model. Both were developed by Myers-Scotton and Jake to account for language contact phenomena such as convergence, attrition and code-switching. For more detail on these models the reader is referred to Myers-Scotton (2002, 2006) as well as Jake & Myers-Scotton (1997).

2. Convergence, the 4-M model and the Abstract Level model

Convergence is defined by Myers-Scotton (2002) and (2006) as (bold face in original):

[...] speech by bilinguals that has all the surface-level forms from one language, but with **part of the abstract lexical structure** that underlies the surface-level patterns **coming from another language** (or languages).

(Myers-Scotton 2006: 271)

Our hypothesis is that restrictions are placed on attrition, convergence and code switching. These constraints are according to different morpheme types and with regard to the level of the structures – that is, if we are dealing with a lexical-conceptual structure, predicate-argument structure or morphological realization patterns (for further details see below). Morpheme types and the level of realization are capable of predicting what is allowed and what is banned from converging in language contact.

According to the 4-M model, morphemes are divided into four different types according to the Different Access Hypothesis. To put it simply and focusing on what is relevant for our data, morphemes that are accessed earlier – content morphemes and early system morphemes – may come either from the Matrix Language or the Embedded Language

in language contact. Morphemes that are accessed later – bridge system morphemes and outsider system morphemes – only come from the Matrix Language. I will discuss the morpheme types in greater detail below.

Content morphemes add and receive theta roles. They are verbs, nouns, adjectives and some adverbs and discourse markers. When it comes to English prepositions, Myers-Scotton classifies some of these as content morphemes, some as early system morphemes, and some as late system morphemes (Myers-Scotton 2002: 72).

Early system morphemes (ESM) add conceptual information to the relevant content morphemes. Among ESM are plurals, present and past participles, verb + particles, infinitives, definite articles and possessive pronouns.

Both content morphemes and early system morphemes exhibit a conceptual structure. They encode the speaker's intentions, and are salient in the Mental Lexicon and they are the elements, according to Myers-Scotton (2002), sending directions to the Formulator for further production. Because of their relation with conceptual structure, they are the types of morphemes that are prime candidates to spread from one language to another.

In code-switching content morphemes and early system morphemes may come from either the Matrix Language or the Embedded Language. As the citation shows, these two morpheme types should be more susceptible to convergence than late system morphemes, which are divided into: bridge system morphemes and outsider system morphemes. An example of a bridge system morpheme in English is *of* in *a book of John*. Bridge system morphemes occur between phrases that make up a larger constituent (Myers-Scotton 2006: 269).

Typical examples of outsider system morphemes are agreement and tense. Outsider system morphemes depend on information outside of the element with which they occur, and they are by definition more resistance to change than the former.

The hierarchy put forward in Myers-Scotton (2002: 231) is as follows: Late system morphemes < early system morphemes < content morphemes. This means that late system morphemes are more susceptible to change than early system morphemes and content morphemes.

According to the Abstract Level model, all lemmas consist of three levels of abstract lexical structure in the Mental Lexicon. These levels are Lexical-conceptual structure (semantic and pragmatic information), Predicate-argument structure (the mapping of thematic structure onto

syntactic relations) and Morphological realization patterns (surface realizations of grammatical structures) (Myers-Scotton 2002: 19, 194).

Predicate-argument structure is “least susceptible to modification in attrition and lexical-conceptual structure is most susceptible” (Myers-Scotton 2002: 196).

If this is so, the K8 Corpus at Hamburg University on Faro-Danish bilingualism should show few predicate-argument structures coming from Faroese, some morphological realization patterns – those that are early morphemes – and a larger number of lexical-conceptual structures. The hierarchy is as follows: Predicate-argument structure < morphological realization patterns < lexical-conceptual structure (Myers-Scotton 2002: 231).

In order to test this hypothesis I have counted the number mixed-collocations and idioms found in the K8 data and nonce-borrowings. These represent lexical-conceptual structures and content morphemes. I then looked at morphological realization patterns such as word order change and plurals. The latter is an early system morpheme and should be sensitive to changes in language contact.

3. Methodology

The data used in the study was collected as part of a larger research project in Faroese-Danish bilingualism which is presently being conducted at the Research Centre 538: Multilingualism at the University of Hamburg.

The project is divided into two parts: (i) Danish in spoken Faroese and (ii) Faroese interference in Danish as a L2 on the Faroe Islands. We will present data from the Danish corpus in this article.

The Danish data are based on 24 informal interviews that were conducted by a native speaker of Danish on the Faroe Islands in the summer of 2006. As the interviewer neither spoke Faroese nor understood it at all, the informants needed to speak Danish with her.

The informants spoke about different topics, such as the Second World War (the older generation), books they had read, films, confirmation, school, children’s games and everyday life. The informants belonged to two different generations, either from 70+ or between 16 and 20. Further, they came from different dialectal areas, as we wanted to see if these two factors play any role in their Danish. This turned out not being the case.

The data were transcribed in *Praat* and are part of a larger data-base on Faroese-Danish bilingualism. Most of the informants are the same ones who were interviewed for the Faroese corpus the year before. We managed to obtain almost but not all of the same informants, as some of the younger participants had left for Denmark while others were on holiday during the interview period, etc.

Some of the older informants exhibited a greater number of intra- and inter-sentential code-switches. This was presumably caused by different factors such as memory, how much and how often they were exposed to Danish or whether the person simply forgot that they were speaking to a Dane.

Only after the whole corpus has been carefully analyzed can we definitely determine how salient these differences between the generations are and if they are of any significance.

4. Semantic convergence

As the Faroese and Danish languages share a common ancestry and have been in contact with one another for centuries, many homophonous diamorphs, cognates, homonyms and synonyms are found in both languages.

In (1a) the speaker activates the meaning of Faroese verb *slæppa* [slɛhp:a] ‘be allowed to’, which is nearly homophonous to the Danish *slippe* [slɛbø] ‘let go’. The target is the (1b) sentence, and homophony is the trigger for the semantic convergence.

The speaker’s intended meaning of (1a) is that he will not be allowed to go back to the sea. What he actually says does not make sense.

- (1a) Men nu er det ikke sikkert, at jeg **slipper** ud at fiske igen. (K8)
 but now is it-nom. not sure that I-nom. let go-1.p.sg. out to fish-inf.
 again
 ‘But now is it not sure that I let go to fish again’.
- (1b) Men nu er det ikke sikkert, at jeg **får lov** til at fiske igen. (Dan.)
 but now is it-nom. not sure that I-nom. am allowed to to-inf. fish again
 ‘But now is it not certain if I will be allowed to go back to fish again’.

A very common semantic convergence occurs with the Danish verb *at synes* ‘to think, suppose’, based on Faroese *at halda* ‘to think; to believe’, as in (2a), where the Danish target is *at tro* or *at mene* ‘to believe’.

- (2a) Der er omkring tredive, fyre mennesker, **synes jeg.** (K8)
 (2b) Tað eru umleið tredivu, fjøruti fólk, **haldi eg.** (Far.)
 there are about 30, 40 people-nom., I-nom. think
 ‘There are about 30 or 40 people, I believe.’

I found seven tokens of this use of the verb by the younger generation and one by the older generation.

The Faroese verb *at fara* ‘to move; to go; to travel...’, which denotes, among other things, MOVEMENT TOWARDS A PLACE OR TRAVELLING TO A PLACE, while the Danish language would use *tage til* ‘travel to’ or *rejse til* to denote the same thing.

The Faroese meaning is reflected in (3a), in which the speaker activate the Danish lemma *at gå* ‘to walk’ instead of the expected Danish targets *at tage til* ‘to travel to, to go to’ or *rejse til* ‘travel to’, based on Faroese *at fara* ‘to move; to go; to travel’.

- (3a) Jeg ønsker at gå til Kalifornien. (K8)
 I-nom. wish to walk to California-obl.
 (3b) Eg ynski at fara til Kalifornia. (Far.)
 I-nom. wish to go-inf. to California-acc.
 ‘I intend to go to California.’

17 tokens of this verb were observed to be uttered by the young speakers and seven by the old speakers.

Cognates may also trigger semantic convergence. In (4) the speaker intends to say that he needs to see the ocean near his home. The Faroese noun is *sjógvur* ‘sea, ocean’, and he activates this lemma, which results in the incorrect Danish cognate: *sø* ‘lake’ instead of the intended Danish noun *hav* ‘ocean’. I was able to find three tokens with this particular use of Danish *sø* in our data base.

- (4a) ...fordi jeg vil gerne se sø og fjeld og sådan noget... (K8)
 ...because I-nom. will as a rule see lake-obl. and mountains-obl. -pl. and such things
 (4b) ...tí eg vil fegin síggja sjógv og fjøll og sovordíð... (Far.)
 ...because I-nom. will as a rule see sea-acc. and mountains-acc.-pl. and such things
 ‘...because I need, usually, to see the ocean and mountains and so on’.

The last example for semantic convergence that I would like to mention are the synonyms *heitur* ‘warm’ and Danish *varm* ‘warm, hot’. In Faroese

it is possible to use *heitur* meaning ‘irritated’. This meaning is extended to *varm* in (5b) below, where the Danish target is *når man er ophidset* ‘when one is irritated’ or perhaps Danish *bed* ‘irritated’.

- (5a) Når man er **varm**. (K8)
 (5b) Tá mann er **heitur**. (Far.)
       ‘When one is heated.’
 (5c) Når man er **ophidset**. (Dan.)

There are also examples of mixed collocations and idioms which I have not included in this paper for lack of space. I can mention, however, that 22 types and 40 tokens were observed, until now, in the speech of the older generation and 11 types and 12 tokens in the speech of the younger generation. In terms of nonce-borrowings, 37 were used by the young informants and 61 by the older informants.

5. Morphological convergences

I have found five types of morphological convergences in the material: (i) plurals, (ii) past participles, (iii) plural of adjectives (rare), (iv) past tense *-edes*, (v) comparatives and superlatives. In (6a), the speaker, a young boy from Tórshavn, uses the Faroese plural *-skib* (Far. *skip*) instead of the Danish *-skibe* ‘ships’. The Danish suffix *-e* is missing, based on the Faroese plural *skip-Ø*.

- (6a) Det er trawlere og sådan noget, **fiskeskib**. (K8)
 (6b) Tað eru trolarar og sovorðið, **fiskiskip**. (Far.)
       there are trawlers-nom.pl. and such things, fishing-ships-nom.pl.
       ‘There are trawlers and such, fishing-ships’.

[Danish target: fiskeskibe].

Collectively the younger speakers expressed four types/tokens with a Faroese plural in their Danish speech: *fiskeskib* < Far. *-skip*, target: *fiske-skibe* ‘fishing-ships’, *procenter* < Far. *prosentir*, target: *procent* ‘per cents’, *kurser* < Far. *kursusir* ‘courses’, target: *kursus* and *musikkbander* < Far. *-bólkar* ‘bands’, target: *-bands*. Of these *kursus* might have the plural *kurser* in Danish, while *procent* may have the plural *procenter*, but I count at least *kursuser* ‘courses’ as an underlying Faroese plural, as the speaker corrects herself and says that ‘you [Danes] say *kursus*, eh?’.

The older informants showed 9 types and 12 tokens of the Faroese plural. One of these types is the noun *skib* instead of *skibe* ‘ships’ (seen 2 times), cf. above by the young informants.

Adjectives are additionally found in plural form, though I only found three types and four tokens. One example is the adjective *tryg* instead of Standard Dan. *trygge* ‘safe’. Two tokens were found with the adjective *gammel* ‘old’ with the Danish target *gamle* ‘old’, while another was found in *vi er meget glad-Ø for* ‘we are very happy for’ instead of *glade* ‘happy [pl.]’. Here Faro-Danish *glad* is based on Faroese *glað*. The Danish target is *glade* ‘happy’.

(7a) Æhm, det er meget stille og meget **tryg** omgivelser. (K8)

(7b) Ehm, tað er ógviliga stilt og ógviliga **trygg** umgevisir. (Far.)

hmm, it-nom. is very quiet and very safe-nom.pl. surroundings-nom.pl.
‘Hmm, these surroundings are very quiet and very safe’.

[Danish target: *trygge* ‘safe’].

In (8a) we see an example of the use of *gammel* ‘old’ in the K8 Corpus.

(8a) ...før de bliver meget **gammel**. (K8)

(8b) ...áðrenn tey blíva ógviliga **gomul**. (Far.)

...before they-nom.pl. become very old-nom.pl.
‘...before they become very old’.

[Danish target: *gamle*].

The Far. adjective *gamal* ‘old’ has the plural form *gomul* in the nominative and accusative of neuter of the strong declination. It corresponds with Standard Danish *gamle* ‘old’ in the plural. When the speaker uses *gammel* in (8a) is it because the underlying form is Faroese *gomul* ‘old’.

The past participle is expressed with *-t* in Modern Colloquial Danish as in *kommet* ‘arrived’ and so forth (Christensen & Widell 2001: 85). Faroese exhibits different past participle endings depending on the verb class (Thráinsson et al. 2004, Petersen & Adams 2008). Ignoring the details, I shall merely mention that the past participle of strong verbs is *-in* as in *komin* ‘arrived’, and it is this suffix that is activated in (9a). I was only able to find one example with *-en* among the members of the younger generation, whereas seven types and eight tokens were attested by the older generation. Cognates such as the Danish *kommet* are typical, which is mixed with the Faroese *komin*, resulting in the Faro-Danish *kommen*.

An example with a past participle is presented below. In the Faro-

Danish sentence (9a) the speaker uses the suffix *-en*. It is not the Faroese *-in* ending but rather an accommodation of *-in* as *-en* in Faro-Danish, which is based on the Faroese verb *dottin* ‘fallen’ and the Danish verb *faldet* ‘fallen’.

- (9a) Jeg var **falden**, og havde brækket armen. (K8)
 (9b) Eg var **dottin**, og hevði brotið armin. (Far.)
 (9c) Jeg var **faldet**, og havde brækket armen. (Dan.)
 I-nom. was fallen, and had broken arm-the-acc.
 ‘I had fallen, and had broken the arm’

According to the 4-M model, one would not expect to find an underlying Faroese past tense in Faro-Danish. But I have examples with the suffix *-ede*, where it is not supposed to be according to Standard Danish. This is surprising in the sense that tense (and agreement) are outsider system morphemes and should not be among the prime candidates for the spread in a language contact situation.

The verbs are presented in the table below, in which the past tense suffixes in Faro-Danish, Danish and Faroese are written in bold face. Three of the verbs are strong verbs in standard Danish: *forstod* ‘understood’, present tense *at forstå* ‘to understand’; *gad* ‘liked (to)’, infinitive *at gide* ‘to like (to)’; and *frøs* ‘froze’ from one informant of the older generation, infinitive *at fryse* ‘to freeze’.

‘Wrong’ past tense. Younger generation:

Far.-Dan.	forståede	visede	sagdede	bestemmede	gadede
Dan.	forstod	viste	sagde	bestemte	gad
Far.	forstöðu	vistu	søgðu	bestemmaðu	
	‘understood’	‘showed’	‘said’	‘decided’	‘liked to’

‘Wrong’ past tense. Older Generation:

Far.-Dan.	frysede (2 tokens)	kaldede
Dan.	frøs	kaldte
Far.	frystu	kallaðu
	‘froze’	‘called’

Far.-Dan. is an abbreviation of Faro-Danish.

There appears to be no connection between Faroese *forstöðu* ‘understood’, Danish *forstod* and Faro-Danish *forståede* ‘understood’. The

same holds for Far. *vístu*, Standard Dan. *viste* and Faro-Danish *visede*, Far. *segði*, Dan. *sagde* and Faro-Danish *sagdede*, etc.

The explanation is relatively straight-forward, however, and it is one of analogical levelling.

Basically two suffixes exist in the past tense in the weak declination in Faroese verb inflection. Sg./pl. *-aði/-aðu* (pronounced: [ajɪ] and [avʊ]) and *-ti/-tu* (allomorphs: *-di/-du*; *-ddi/ddu*, Petersen 2001)). Of these, the *-aði/-aðu* suffixes of the first inflection of the weak verbs are productive as witnessed by loanwords and historical changes. That is: loanwords enter automatically this class, and a strong verb like *bjóða* ‘to invite’ with the past tense *beyð* ‘invited’ changes to *bjóðaði* ‘invited’ instead of *beyð* ‘invited’. The ending corresponds synchronically (and mostly also historically) with *-ede* in Danish and the Old Norse *ō*-verbs. As the suffix is productive, the past tense of the verb-inflections above is not unexpected. Note that the endings have the Danish form *-ede*, not the Faroese [ajɪ] and [avʊ].

The last morphological convergences I found in the material were a comparative and two superlatives. The comparative is *nærere* ‘nearer’. The target is Danish *nærmere* and is based on Faroese *nærri*. Two superlative forms were also found: *højste* ‘highest’, where the target is Dan. *højeste*. Here the *-e* is deleted according to Faroese *hægsti* ‘highest’. The other superlative is *meget lettest*, ‘easiest’, which is in fact a Faroese collocate: *nógv lettast*, where the target actually is Danish *lettest*.

6. Syntactic convergence

In this section I would like to show examples of V2 in embedded clauses, verb in final position, supine attraction, compounded and un-compounded verbs, double definiteness, lack of the definite pronoun, PP + DP, de-venitive constructions and possessive constructions. It will become clear that the abstract structure underlying these constructions comes from Faroese, as they are impossible in Standard Danish.

Standard Danish uses the construction *adverb + verb* in embedded clauses. In Icelandic, however, the string is, after bridge and non-bridge verbs, *verb + adverb*. Faroese allows both the *adverb + verb* and the *verb + adverb* string after bridge verbs as well as after non-bridge verbs, as seen in Petersen (2000), Thráinsson (2004) and Thráinsson *et al.* (2004: 438ff.), all of whom noted that Faroese has independently developed a

system with both Mainland Scandinavian *adverb + verb* and Insular Scandinavian *verb + adverb* structures.

This is exactly what we would expect of language contact, as replication is not merely the copying of structures from the model language (Heine & Kuteva 2005: 81, Thomson & Kaufman 1988: 62).

Given the distribution of *verb + adverb* in Faroese, the sentences below are not unexpected. The Faro-Danish sentence in (10a) with *vil ikke* 'will not' is based on Faroese *vil ikki* 'will not'. The target is Danish *ikke vil* 'not will'. The informant speaks about an American preacher and remarks that he is:

(10a) En meget interessant mand, som mange mennesker **vil ikke** høre om. (K8)

(10b) Ein ógviliga áhugaverdur maður, sum nógv fólk **vilja ikki** hoyra um. (Far.)
a very interesting man-nom., who many people-nom. **will not** hear about.

'A very interesting man, who many people do not want to hear about'

In (11a) the informant, a young woman, speaks about gymnasts that she coaches. She says that she is going to tell them that if they really want to be good, they have to train. She uses *verb + adverb* twice in *vil virkelig* 'want really' and *vil gerne* 'want really', based on Faroese *vilja veruliga/vilja gjarna* 'want really, want really'. The Danish target is *virkelig vil/gerne vil*.

(11a) Man vil fortælle dem, at hvis de **vil virkelig, vil gerne** være gode gymnaster ... (K8)

(11b) Mann fer at fortelja teimum, at vissi tey **vilja virkuliga, vilja gjarna** verða góðir fimleikarar ... (Far.)

one-nom. wants to tell them-acc. that if they-nom. **will really, will really** like to be good gymnasts ...

'One will tell them that if they really want, very much want to be good gymnasts ...'

In (12) another informant talks about a movie she saw. It is about a man who has lost a lot of money. The string *kan ikke* 'can not' is based on Faroese *kann ikki* 'can not'. The Danish target is *ikke kan* 'not can'.

(12) ...så bliver han dræbt, fordi han **kan ikke** give pengene tilbage. (K8)

...then becomes he-nom. killed, because he-nom. **can not** give money-the back.

'...then he is killed, because he cannot give the money back'

Verb in final position is possible in Faroese as seen in (13a) and (13c), with these serving as models for the corresponding Faro-Danish sentences (13b) and (13d). The Danish target in (13b) is ...*hvor der var meget af is* 'where there was much of ice'. The target of (13d) is ...*som var gammelt færøsk* '...that was old Faroese'.

- (13a) ...men tað var eitt av teimum støðunum, har (sum) nógv av ísi **var**.
(Far.)
- (13b) ...men det var et af de steder, hvor meget af is **var**. (K8).
... but it was one of the places where much-nom. of ice **was**
'...but it was one of the places, where there was much ice'
- (13c) Tey gera ikki annað, ella, tey gera ikki tað, sum gamalt føroyskt **var**.
(Far.)
- (13d) De laver ikke andet, eller de laver ikke det, som gammelt færøsk **var**.
(K8)
they-nom. do not other, or they do not it, that old-nom. Faroese-nom.
was
'They are not doing anything else, or rather, they are not performing the old Faroese custom'

Faroese, Norwegian and Swedish dialects in Jämtland exhibit supine attraction or supine spreading, in which an infinitive changes to a supine as a result of the supine in the preceeding main verb as seen in (14) (Sandøy 2001: 140). The main verb has the regular supine form *verið*, which is required after *hevði*. The supine of *verið* spreads to the other verbs, so that *at sleppa* 'to be allowed to' changes to *at sloppið* 'to be allowed to' and *at halda* 'to hold around' changes to *at hildið* 'to hold around'.

- (14) Tað **hevði verið** stuttligt, **at sloppið at hildið** um eina gentu einaferð.
it had-past. been-sup. nice to be allowed-sup. to hold-sup. around a girl-acc. once
'It would have been nice to once be allowed to put one's arms around a girl'
(Sandøy 2001: 140).

Supine attraction is a phenomenon that is completely unknown in Danish. The following two examples were found in my data. One is from a girl who spent one year in a Danish school and thus has a good command of Danish. The target is in both cases Danish *at arbejde*, not *at arbejdet 'to work'.

- (15a) Jeg har prøvet **at arbejdet** på en café. (K8)
 (15b) Eg havi prøvað **at arbeitt** á einari kafe. (Far.)
 I-nom. have tried-sup. to work-sup. on a café
 'I have tried to work in a café'
- (15c) Jeg har prøvet **at arbejdet** indenfor restaurant... (K8)
 (15d) Eg havi prøvað **at arbeitt** innanfyri restaurant... (Far.)
 I-nom. have tried-sup. to work-sup. in for restaurant...
 'I have tried to work in a restaurant'

Many compounded verbs used in Faroese are borrowed from Danish. This is also the case in Icelandic, but there are also cases in which the speakers use *verb* + *particle* corresponding to a Faroese satellite construction. I found four types and five tokens in the speech of the younger informants and five types/tokens in the speech of the older generation. (16) offers an illustrative example, where *give ud* 'to publish' is based on the Faroese *verb* + *particle* construction *geva út* 'to publish'. The Danish target is *udgive*, Lit.: out+give 'to publish'. This use of *give ud* to mean 'publish' in Danish is somewhat old-fashioned according to *Ordbog over det Danske Sprog* (available on the Internet: <http://ordnet.dk/ods/>).

- (16) Han har **givet** så meget **ud**. (K8)
 he-nom. has given-ppp. so much out-prt.
 'He has published so much'

One difference between Faroese and Danish is that Faroese (in addition to Icelandic, Norwegian and Swedish) allows for double definiteness. In, for example, the English and Danish *the big man/den store mand*, the noun *mand* does not have a definite article as it would in Faroese, *maðurin*. The Danish DP *den store mand* 'the big man' corresponds to *tann stóri maðurin* in Faroese, which literary means *the big man-the*.

The young speakers have 2 types and 3 tokens with this construction, and the old generation 2 types and 4 tokens, which indicates that the informants have a relatively good command of Danish. Note that the two examples in (17a) and (18a) are a bit suspicious, as they are fixed expressions. The Danish target of (17a) is: *Det lovede land* 'the Promised Land' with no article on the noun.

- (17a) til **Det** lovede landet. (K8).
 (17b) til **Tað** lovaða landið. (Far.)
 to the-acc. promised-the land-the-acc.
 ‘to the Promised Land’

The other example from the younger generation is presented in (18a), in which the speaker discusses the Old Testament. Note that he does not use a definite article; I will return to why this is the case below. The corresponding Danish phrase must have the definite article *det* ‘the’ and no definite ending *-t*.

(18c) is from a man from the older generation, where he speaks about a trip with a trawler to the Canary Islands. He also has no definite article.

- (18a) Sà, det var Gamle Testamentet. (K8)
 (18b) So, tað var Gamla Testamentið. (Far.)
 So, that was old-nom.-the testament-the-nom.
 ‘So that was the Old Testament’
 (18c) Vi var inde i Kanariske øerne. (K8)
 (18d) Vit vóru inni á Kanarisku oyggjumum. (Far.)
 we were in on Canary Islands
 ‘We were on the Canary Islands.’

[Danish target: så, det var det Gamle Testamente; vi var inde på De kanariske øer].

How could it happen that (18a) and (18c) lack the definite article *det* ‘the’? Faroese allows either *tað Gamla Testamentið* (lit.: ‘the Old Testament-the’) or a DP with no definite article but with a definite ending: *Gamla Testamentið* (lit.: ‘Old Testamente-the’). The same holds for *tær Kanarisku oyggjarnar* (lit.: ‘the Canary Islands-the’) and *Kanarisku oyggjarnar* (lit.: ‘Canary Islands-the’).

It is possible to start a new sentence or discourse in Faroese with a definite phrase, as in:

- (19) **Amerikanski forsetin** fór til Kina í gjár.
 American president went to China yesterday
 ‘The American president went to China yesterday’

If both the speaker and the listener know that the entity spoken about is one of a kind, the definite article may be deleted; as there is only one

American president, the definite article *tann*, ‘the’, is left out in (19) in Faroese (Petersen 2002). This is exactly what we have in Faro-Danish with the example of (18a) *Gamle Testamentet*, ‘Old Testament’, as there is only one Old Testament. The same happens when a woman of the older generation speaks about *Nýggja Testamentið* (lit.: New Testamente = ‘The New Testament’). This phenomenon is again observed in (18c) when the speaker refers to the Canary Islands as *Kanariske øerne* ‘Canary Islands-the’, not the Standard Danish *De kanariske øer* ‘The Canary Islands’.

There are six types and 33 tokens of prepositions in the data. These convergences do not happen at random, as the same prepositions are converged by both generations.

(20a) Hvis man ikke bliver tvunget til det **for skolen**. (K8)

(20b) Vissi mann ikki verður noyddur til tað **fyrí skúlan**. (Far.)

if one-nom. not is forced-ppp. to it **because school-acc.**

‘If one is not forced to do it because of the school’

[Danish target: **på grund af skolen** lit.: on ground of school-the-obl. ‘because of the school’].

(21a) Jeg går **på møde**. (K8)

(21b) Eg gangi **á mæti**. (Far.)

I go on meeting

‘I go to a religious meeting’

[Danish target: **til møde** ‘to a religious meeting’].

(22a) Så, vi har været **i skiferie**. (K8)

(22d) So, vit hava verið **í skiferiu**. (Far.)

so we-nom. have been in ski holiday

‘So we were on a ski holiday’

[Danish target: **på skiferie** ‘on ski holiday’]

In (24a) below the speaker uses *med* ‘to’, instead of Danish *til* ‘to’. The reason for this confusion is that the Old Norse *med* ‘with’, and the Old Norse *við* ‘with’, merge in Faroese to *við* ‘with’. But that is not the whole story, as the correct preposition should be the Danish *til* ‘to’, which corresponds to the Faroese *til* ‘to’. The use of *við* ‘to’ in (24a) is not surprising, however, as DIRECTION can be expressed with *við* ‘to’ + accusative in Faroese (Barnes 1994) as in (23).

- (23) Hann segði tað við meg. (Far.)
 he said it with me-acc.
 'He said it to me'

A sentence such as (23) would correspond to Danish *til mig* 'to me'. In (24a) the speaker relates how someone told another person something.

- (24a) Og så sagde han med en anden dreng, han sagde ikke noget med mig, men han sagde det med en anden... (K8)
 and then said he-nom. with another boy-obl., he-nom. said nothing with me-obl., but he-nom. said it with another-obl.
- (24b) Og so segði hann við ein annan drong, hann segði einki við meg, men hann segði tað við ein annan... (Far.)
 and then said he-nom. with another boy-acc., he said not anything with me-acc., but he-nom. said it-nom. with another-acc.
 'And then he said to another boy, he did not say anything to me, but he said it to another boy...'

[Danish target: *til en anden dreng* 'to another boy', *til mig* 'to me', *til en anden* 'to another']

As ON. *við* and ON. *með* 'with' merge to *við* in Faroese, we would almost expect that the informants would use Danish *ved* 'near, nearby; at; on' incorrect. That is, they use Danish *ved* instead of Danish *med* 'with', but this *ved* is based on Faroese *við* 'with'. This is exactly what happens in (25a), uttered by a girl from the younger generation as she tells the interviewer that she could take a guided tour with a smack called *Norðlýsið*, 'the Northern Lights'.

- (25a) Man kan tage ved Norðlýsið. (K8)
 one-nom. can go with Northern Lights-obl.
- (25b) Mann kann fara við Norðlýsinum. (Far.)
 one-nom. can go with Norðlýsið-dat.
 'One might sail with the [smack] Northern Lights'
 [Danish target: *med Norðlýsið* 'with Northern Lights']

(25a) is also interesting in other ways, first its use of the preposition *ved* and then the name *Norðlýsið*. As a name it is code-switched to Faroese, but the case is accommodated so that the Faroese dative is changed to a Faroese accusative in order to make it look more Danish, which would be *Nordlyset*.

A last example with a preposition is with *til* ‘to’.

(26a) ...og da jeg ikke trænede, da skulle jeg **til arbejde**. (K8)

(26b) ...og tá eg ikki trenaði, tá skuldi eg **til arbeiðis**. (Far.)

...and when I-nom. not trained, then should I-nom. to work-gen.

...and when I did not train, then I had to go to work’.

[Danish target: **på arbejde** Lit.: on work]

The expression *til arbeiðis* in Faroese is a collocate and one of the few phrases/items that shows a relict of the Old Norse genitive, which is expressed with the *-s* suffix in (26b).

There are two Gram families¹ in Europe which employ a certain construction for expressing the future by means of the verb ‘to come’ (Dahl 2000: 320), the Mainland Scandinavian languages and Romansh dialects. Note that Faroese is usually classified as an Insular Scandinavian language, although there are many exceptions to this grouping. It is more appropriate to say that Faroese is a Mid-Scandinavian language that moves closer and closer to the Mainland Scandinavian languages, as is seen, for example, in impersonal passive constructions such as *bleiv (tað) dansað í gjár?* (lit.: ‘was (there) danced yesterday’). The expletive is obligatory in Mainland Scandinavian though impossible in Icelandic. Both constructions are allowed in Faroese. Language contact has resulted in a system in Faroese that allows for more choices or more different patterns with respect to some structures.

The de-venitive constructions are expressed as in (27) in Mainland Scandinavian:

(27)	kommer	til(l)	at(t)	<full verb>
	come-INF	to	INFM	

I was able to find examples of the informants speaking Faroese and using de-venitive. They were not merely copying the Danish *komme til at* ‘come to to-inf.’, however, but rather deleting the preposition *til*, resulting in: *koma at + infinitive of full verb* in Faroese.

When Faroese speakers speak Danish, they may use the replicated structure as in:

¹ *Gram families* is used “for grams with related functions and diachronic sources that show up in genetically and/or geographically related groups of languages” (Dahl 2000: 317).

(28a) Men når man **kommer at kende** andre folk... (K8)

(28b) Men tá mann **kemur at kenna** onnur fólk... (Far.)

but when one-nom. comes-3.p.sg. to know-inf. other people-acc.

‘But as one comes to know other people...’

[Danish target: **kommer til at kende** andre folk...Lit.: when one comes to to know other people]

The ON. genitive does not exist in colloquial Faroese (Thráinsson et al. 2004, Petersen & Adams 2008). Possession is typically expressed with a *hjá* ‘with’, as in (29), where the thing being possessed is found in the nominative definite form (*bilurin* ‘car-the’) and the possessor in the dative definite form (*manninum* ‘man-the-dat’).

For details on the use of constructions as seen in (29) and possessive pronouns in general see Barnes (2002).

(29) Bilurin hjá manninum. (Far.)

car-the-nom. with man-the-dat.

[thing possessed – possessor]

‘the man’s car’

I only found three examples with this construction in the Faro-Danish data. Two are from the same speaker of the younger generation and one from an older speaker, and as that of the older speaker is a bit suspect, I am inclined to rule it out.

In (30) the speaker explains how they found human bone at an excavation and remarks that:

(30a) ...og der var også **ben hos mennesker**. (K8)

and there were also bone-nom. with people-obl.

(30b) og har vóru eisini **bein hjá fólkum**. (Far.)

and there were also bone-nom. with people-dat.

‘and there were also people’s bones’

[Danish target: menneskeknogler ‘people’s bone’]

7. Discussion and conclusion

Examples such as those of supine attraction, *verb + adverb* and the prepositions show very clearly that both languages are active in bilingual language production and that both grammars are ‘on’.

The data show that convergence does not occur at random. This is not a case in which anything goes – quite on the contrary, in fact.

One good candidate, when it comes to linguistic models that are capable of predicting convergence (attrition and code-switching) is the 4-M model as developed by Jake and Myers-Scotton (1997) and the Abstract Level model. The data above confirm the hierarchies put forward in Myers-Scotton (2002: 231), stating that late system morphemes are more resistant to change in language contact than early system morphemes and that content morphemes are easily borrowed. It also indicates that predicate-argument structures are least susceptible to modifications followed by morphological realization patterns that are followed by lexical-conceptual structures, which are easily borrowed.

We have shown examples of content morphemes. All in all, if we count nonce-borrowings, mixed collocations and the semantic convergences, content morphemes clearly outnumber early system morphemes, which again outnumber the outsider system morphemes.

If we count these morphological realization patterns together with word order, we then get the following picture:

	Young		Old	
	Types	Tokens	Types	Tokens
Plural	4	4	9	12
Verb + prt.	4	5	5	5
Past Part.	1	1	7	8
Verb + Adv	1	1	5	5
Verb final			1	1

If we consider definite articles to be early system morphemes – after all, they add conceptual information to the relevant content morphemes – the numbers above increase with the following types and tokens 2/3 (young) and 2/4 (old), which then includes the example with *Kanariske øerne* (lit.: canary islands-the ‘the Canary Islands’) with no definite article, which is allowed in Faroese and transferred to Faro-Danish, under certain discourse readings.

Note that there is essentially no difference between the younger and older speakers with regards to convergence of early system morphemes. This is not to say, however, that no differences exist at all. Such a conclusion could first be reached following a detailed analysis of occurrences of code-switching, embedded islands, nonce-borrowings and flagging. It might well be the case that some older speakers show more instances of flagging, for example, a case of code-switching, which could be taken as

an indicator of proficiency, although we need to keep in mind that other factors such as memory may also be the reason for this.

Most prepositions in Faroese are early system morphemes, as they add conceptual information to the following DP. Prepositions seen in the material are *for* 'because of' (20a), *på* 'to' ~ Far. *á* + movement towards a place in (21a), *i* with the intended meaning 'on', based on Far. *í* 'on' + being on a place (dat.) in (22a). Then there is *med* 'to', based on Faroese *við* 'to' + direction (acc.) in (24a), and *ved*, where the meaning is based on Far. *við* + 'instrumental' as in (25a) and (25b), and the use of *til* + movement towards a place, cf. (26a).

The de-venitive constructions confirm what Heine and Kuteva (2005: 81) said about language replication – compare also Thomason and Kaufman (1988: 62). Language replication is not merely a matter of copying.

In the de-venitive constructions, the Danish *komme til at* 'come to -Inf.' is replicated in Far., as *koma at* 'come to-Inf.', with the omission of the preposition *til* 'to'. When Faroese speakers speak Danish, their first L2, they use the replicated Faroese construction and say *komme at* 'come to-inf.' (28a).

Bridge system morphemes come from the Matrix Language only. In this case we assume the Matrix Language to be Danish, and that is why it is strange to find the possessive construction in (30a), as *bjá*, just as with *of* in English, is a bridge morphemes. It is worth noting, however, that only this one example was found and it might well be the case that the speaker was either tired or that his command of Danish is not particularly good. Note also that he is the youngest of them all.

In summary, the data at hand confirm the two hierarchies established in Myers-Scotton (2002: 231). The 4-M model in addition to the Abstract Level model are both capable of predicting what can and cannot be converged in language contact.

References

- Barnes, M. P. 2002. "Head + modifier or modifier + head?". Anfinnur Johansen, Zakaris S. Hansen, Jógvan í Lon Jacobsen and Malan Marnersdóttir (eds.), *Eivindarmál*. Heiðursrit til Eivind Weyhe á seksti ára degi hansara 25 apríl 2002. Tórshavn: Fróðskaparfelag Føroya, pp. 59–66.
- Barnes, M. P. 1994. "Nýggjar hugsanir um fyrisetingina við í føroyskum". *Málting* 10, pp. 23–36.
- Christensen, C. B. & Widell, P. 2001. *Nudansk Grammatik*. København: Politikens Forlag.

- Dahl, Ö. 2000: "The grammar of future time reference in European languages". Ö. Dahl (ed.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, pp. 309–327.
- Heine, B. & Kuteva, T. 2005: *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jake, J. & Myers-Scotton, C. 1997: "Codeswitching and Compromise Strategies: Implications for Lexical Structure," *International Journal of Bilingualism* 1, pp. 25–39.
- Myers-Scotton, C. 2002: *Contact Linguistics. Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes*. Oxford: Oxford University Press.
- Myers-Scotton, C. 2006: *Multiple Voices. An Introduction to Bilingualism*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Petersen, H. P. 2000: "IP or TP in Modern Faroese". *Working Papers in Scandinavian Syntax* 66, pp. 75–83.
- Petersen, H. P. 2001: "Hovedverber i færøsk: en studie af ordstadiet". *Norsk lingvistisk tidsskrift* 19, pp. 3–28.
- Petersen, H. P. 2002: "Diskursgreining av bundnum lýsingarorðum". Anfinnur Johansen, Zakaris Svabo Hansen, Jógvan í Lon Jacobsen & Malan Marnersdóttir (eds.), *Eivindarmál*. Heiðursrit til Eivind Weyhe á seksti ára degi hansara 25 apríl 2002. Føroya Fróðskaparfelag: Tórshavn, pp. 282–293.
- Petersen, H. P. 2008: "Væk af vejen, konge skrejen: Dano-Faroese or Gøtudanskt". *Rask* 28, pp. 43–53.
- Petersen, H. P. & Adams, J. 2008 (in press): *Faroese Grammar for Foreigners*. Tórshavn: Stiðin.
- Sandøy, H. 2001: "Færøsk i vestnordisk språkhistorie". Kurt Braunmüller & Jógvan í Lon Jacobsen (eds.), *Moderne lingvistiske teorier of færøsk*. Oslo: Novus, pp. 125–154.
- Thomason, S. G. & Kaufman, T. 1988: *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley, LA, Oxford: University of California Press.
- Thráinsson, H., Petersen, H. P., Jacobsen í Lon, J. & Hansen, Z.S. 2004: *Faroese. An overview and Reference Grammar*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Thráinsson, H. 2004: "Um sagnbeygingu, sagnfærslu og setningagerð í færeysku og fleiri málum". *Íslenskt mál* 23, pp. 7–70.

GUNLÖG JOSEFSSON

Sydvästsvensk a-genitiv – en levande relik?

1 Inledning

Genitiv bildas i modern standardsvenska med hjälp av *-s*. Detta kan läggas till ett egennamn, en nominalfras bestående av ett ord eller en utbyggd nominalfras:

Ett stort tack till alla informanter i Småland, Halland och Västergötland som har hjälpt mig på många olika sätt med data! Ett stort tack också till Muriel Norde för värdefulla synpunkter på en tidigare version av uppsatsen samt till en anonym bedömare som har gett värdefull konstruktiv kritik och förslag till förbättringar av uppsatsen. Undersökningen eller delar av den har presenterats dels vid Forskarseminariet vid Nordiska språk, Lunds universitet, dels vid Grammatik i Fokus, Lunds universitet 2007. Jag tackar deltagarna vid dessa tillfällen för värdefulla synpunkter och konstruktiv kritik. Ingen annan än jag själva ska lastas för de felaktigheter som finns kvar i uppsatsen.

Josefsson, G., professor, Nordiska språk, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet. "Southwest Swedish a-genitive – a living relic?", *ANF* 124 (2009), pp. 187–235.

Abstract: In modern standard Swedish genitive is marked by *-s*, which, according to the standard analysis, is a phrasal clitic, viz. [mannen på gatan]s åsikt (man on street-s opinion). In dialects in parts of Småland, Halland, and Västergötland a variant on *-a* or *-e*, here called *a-genitive*, is used, primarily on proper names, viz. *Erik-a bil* (Erik-gen car) 'Erik's car', a form that should be compared to the genitival forms of the type found in Old Swedish. The study shows that *a-genitive* is preferred for disyllabic masculine names, but for some speakers it can be used for all types of names. For one group of speakers, *a-genitive* can be used only on head nouns, not on full noun phrases, which indicates that the genitive marker for these speakers is a true morphological element of the Old Swedish type. For another group of speakers, *a-genitive* can be used also on full noun phrases, which indicates that *-a* for these speakers has become a phrasal clitic, i.e. an allomorph to genitival *-s*.

For possessive/genitival pronouns *hans* 'his' and *hennes* 'her' it is suggested that "a-forms" such as *hansa* 'his' and *henna* 'her', together with a productive use of *-a* as a linking element, viz. *kalv-a+kätte* (calf-a+penn) 'calf's penn' make up a macro-paradigm, which helps explaining the fact that *a-genitive* has been able to continue to exist, despite a paradigmatic pressure from standard Swedish *s-genitive*.

An analysis of "collectivizing genitive", viz. *Olssons*, in the dialects in question *Olsson-a-s*, meaning 'Olsson's family/house/shop ...' is presented. "Double" marking" (or more) of genitive, such as *hans-a-s* (his-gen-gen) 'his' is discussed; the two exponents seem to compete: *-s* is associated with the standard language and *-a* is primarily an exponent of emotional or regional solidarity.

Keywords: genitive, *a-genitive* clitic, southwest Swedish, phrasal clitic, affix.

- (1) a *Lisa-s bil*
 b *tjejen-s bil*
 c *den gamla damen-s bil*

I delar av Sydvästsverige, framför allt i Småland, Halland och Västergötland, förekommer dock en regional eller dialektal variant, med framför allt *-a* eller *-e* som genitivmarkör, i synnerhet vid personnamn.

- (2) a *Erik-a bil* 'Eriks bil'
 b *Lis-e bil* 'Lisas bil'

Även andra genitivmarkörer uppträder, t.ex. *-as* och *-sa*, som i *Erik-as* 'Eriks' och *Siv-sa* 'Sivs'. Som samlande beteckning för regionala varianter av denna typ, som används i stället för *-s*, kommer jag att använda termen **a-genitiv**.

I denna artikel undersöker jag a-genitiven, framför allt med hänsyn till fonologiska, morfologiska och syntaktiska restriktioner för dess användning. Med resultatet av denna undersökning som utgångspunkt kommer jag att försöka avgöra a-genitivens morfosyntaktiska status. Bakgrunden är antagandet att fornspråkets genitivmarkör var ett morfologiskt affix, d.v.s. ett ordaffix, medan modernt genitiv-*s* är ett frasaffix, eller snarare en frasklitika. Mer specifikt vill jag undersöka om a-genitiven är en allomorf till vanligt s-genitiv, d.v.s. om genitiv-*a* är en frasklitika, eller om det är ett äkta morfologiskt affix. Om det senare visar sig vara fallet är a-genitiven rimligtvis en relik från tidigare språkstadier. Fenomenet a-genitiv är på kraftig tillbakagång, vilket innebär att vi i så fall synkront kan studera övergången från morfologisk till syntaktisk genitiv, en process som tidigare bara har undersökts ur språkhistoriskt perspektiv.

Den viktigaste utgångspunkten för min studie är resultatet dels av en kortfattad enkät riktad till informanter i Småland, Västergötland och Halland om huruvida a-genitiven används och i så fall vilka former som brukas, dels en mer ingående enkät som besvarats av 68 informanter, varav 51 åtminstone någon gång uppger sig använda a-genitiv. (De övriga informanterna uppger sig ha intuitioner om a-genitiven, men anger att de inte själva aktivt använder denna form.) Till enkätmaterial har lagts uppgifter som insamlats vid intervjuer, e-post-kontakt, personliga samtal m.m.

Uppsatsen har följande upplägg: I avsnitt 2 ger jag en översiktlig redogörelse för genitivens utveckling i svenska. Avsnitt 3 innehåller en genomgång av teorier om genitivens morfosyntaktiska status i olika språkhistoriska stadier i svenska. I avsnitt 4 presenteras enkäten och in-

formanterna, och i 5 de viktigaste resultaten av min undersökning. I avsnitt 6 presenteras en modell där informanterna delas upp i dialektvarianter, dels med avseende på hur a-genitiven används, dels med avseende på vilken markör som används. Ytterligare några frågor som är relaterade till a-genitiv diskuteras vidare: i 7 genitivformer av pronomina *han* och *hon* och i avsnitt 8 ett specialuttryck, s.k. kollektiviserande genitiv, där både a-genitiv och s-genitiv verkar användas, t.ex. *Gustav-a-s*, med betydelsen 'Gustavs gård', 'Gustavs ställe'. Uppsatsen avslutas med en diskussion.

2 Genitiv i svenska – en historisk översikt

I beskrivningar av modern svenska uppges allmänt att genitiv markeras med *-s*. Det är till exempel den enda variant som nämns i *Svenska Akademiens grammatik*. I tidigare stadier av språket fanns det emellertid ett antal olika genitivmarkörer; vilken av dessa som användes berodde på substantivets deklination. För de svaga deklinationerna brukades i fornsvenskan normalt *-o/-u* för femininer och *-a* för maskuliner. I de starka deklinationerna varierade genitivmarkören beroende på stamtillhörighet. Följande sammanställning bygger på Wessén (1992) [1955]:

Typ av stam	Genitiv- markör	Exempel
SINGULAR		
mask. och neutr. <i>a-</i> , <i>ja-</i> och <i>ia-</i> stammar:	<i>-s</i>	<i>fisk-s</i> , <i>skip-s</i> , <i>væf-s</i> , <i>skær-s</i> , <i>øri-s</i> , <i>æpli-s</i>
fem. <i>o-</i> , <i>jo-</i> och <i>io-</i> stammar	<i>-a(r)</i>	<i>agn-a(r)</i> , <i>æggi-a(r)</i>
mask. och fem. <i>i-</i> stammar	<i>-a(r)</i>	<i>rætt-a(r)</i> , <i>færp-a(r)</i>
mask. <i>u-</i> stammar	<i>-a(r)</i>	<i>sun-a(r)</i>
mask. och neutr. <i>n-</i> stammar	<i>-a</i>	<i>drup-a</i>
fem. <i>n-</i> stammar	<i>-u/-o</i>	<i>vik-u</i> , <i>fru(-o)</i>
mask. <i>nd-</i> stammar	<i>-a</i>	<i>bond-a</i>
rotkonsonantstammar	<i>-a(r)</i>	<i>fot-a(r)</i> , <i>bok-a(r)</i>
<i>r-</i> stammar	<i>-s/-Ø</i>	<i>fapur(s)</i> , <i>moþor</i>
PLURAL		
alla stammar	<i>-a/-na</i>	<i>fisk-a</i> , <i>skip-a</i> , <i>vik-na</i>
fem. <i>n-</i> stammar	<i>-u/-Ø</i>	<i>vik-u</i> , <i>fru-Ø</i>

Figur 1. Genitiv i fornsvenska (efter Wessén (1992) [1955]).

Vad gäller pronomen konstaterar Wessén (1992 [1955], s. 144) att personliga pronomen i femininum singular och i plural får tillägg av *-s*, *hännas* (*hännens*) respektive *theras* under 1400-talet.¹

När Wessén (1992) [1955] beskriver övergången från en mångfald av genitivmarkörer till *-s* menar han att det skedde genom paradigmatjämnings, d.v.s. att det *-s* som användes för maskulina och neutrala *a*-stammar bredde ut sig på bekostnad av andra ändelser: "Genitivändelsen *-s* tillades ursprungligen endast maskulina och neutrala *a*-stammar i singular. Redan tidigt började detta genitiv-*s* att utbreda sig, och det uttränger de mask. *i*- och *u*-stammarnas ursprungliga genitivändelse *-a*" (s. 142). På 1400-talet tränger *-s* in, enligt Wessén, s. 143, även i gruppen av feminina ord: "först i lånord men efter mitten av 1400-talet även bland de inhemska orden: *drottningis*, *bruds*. Så småningom blir *-s* allena rådande såsom genitivändelse för feminina ord. Mot slutet av y. fsv. tid (o. 1500) blir *-s* vanligt såsom genitivändelse i plural".

Wessén var medveten om att genitiv-*s* inte hade heltäckande utbredning i språket när han skrev sin språkhistoria: "Längst bibehålles *-ar* i mansnamn, särskilt inlånade: *Magnusa(r)*, *Andreasa(r)* m.fl. I Västergötland och Småland lever det t.o.m. ännu kvar: *Davida* 'Davids' o.dyl." (s. 142).²

Hedström (1948) presenterar ett manuskript som författats av prosten P. Rudholm med anteckningar om Långarydsområdet i Västbo härad, Jönköpings län. I denna beskrivning framgår att *a*-genitiv under andra halvan av 1800-talet var den normala för egennamn i denna dialekt: "Nomen propria på *A* hade i genitivus *E*, således Anna, Anne, Karolina, Karoline, Dit räknades också pappa och mamma, således pappe och mamme. Nomina propria på konsonant hade som genitivändelse *A*, således Petera, Johanna, Annesa (genitiv av Anders, *D* och *R* bortfölla). Men fick äfven höra Schwensa ['Svens']" (s. 16). Rudholm kommenterar även genitiv av appellativer: "Andra substantiv hade *S* i genitivus. Men det användes sällan. Man sade icke hästens framben utan hellre frambenen på hästen" (s. 16). Hedströms beskrivning liknar Wesséns, med den skillnaden att han för de "starka" namnen inte hänvisar till deklinationer och/eller genus utan till fonologiska egenskaper.

"Kvardröjande" genitivmarkörer har inte varit aktuellt bara för småländskan, utan är ett fenomen som har varit känt i större områden i Sydsvetige. Götling & Landtmanson (1950:41ff.) går igenom olika alternativa

¹ Huruvida *hännas/hännens* och *theras* har ett morfologiskt eller klitiskt *-s* är svårt att med något mått av säkerhet uttala sig om.

² Om *-ar* i mansnamn se även Söderwall 1865:10, Gjöstein 1934:98, Peterson 1984:19–20 samt Norde 1997:104.

genitivmarkörer i västgötskan i *Västergötlands folkmål*, del 4 Formläran och konstaterar följande:

- maskulina och feminina förnamn som slutar på konsonant får *-a*: *Fredreka, Gustava, Agnisa, Dagmara*
- i synnerhet maskulina namn ”av mindre folklig karaktär” får *-a*: *Adama, Albina, Bertila, Everta, Joela*
- feminina namn ”av främmande natur” verkar ofta få *-s*
- egennamn motsvarande svaga maskuliner kan få *-a*: *Kalla, Lassa, Nissa*
- egennamn motsvarande svaga femininer kan få *-e* eller *-es*: *Brittes* ’Brittas’, *Ides* ’Idas’, *Stine*
- ”dubbel genitiv” ses på vissa namn: *Annesas, Peteras, Kallea*
- ortnamn, dels enkla, dels sammansättning med vissa led har *-a*: *Bjäluma nabbe, Hästhaga mosse*.

Varianterna till *-s* representerar för Landtmansson inte några arkaiska språkdrag: Han hävdar att förnamns-genitiven på *-a* ”är i de delar av Vgl där den uppträder, alltjämt en synnerligen levande form, vars genitiva innebörd är självklar för varje västgöte” (s. 44).

Lech behandlar genitiven i *Skånemålens böjningslära* (1925:46ff.) och förklarar att andra varianter än *-s* användes i denna dialekt i följande fall:³

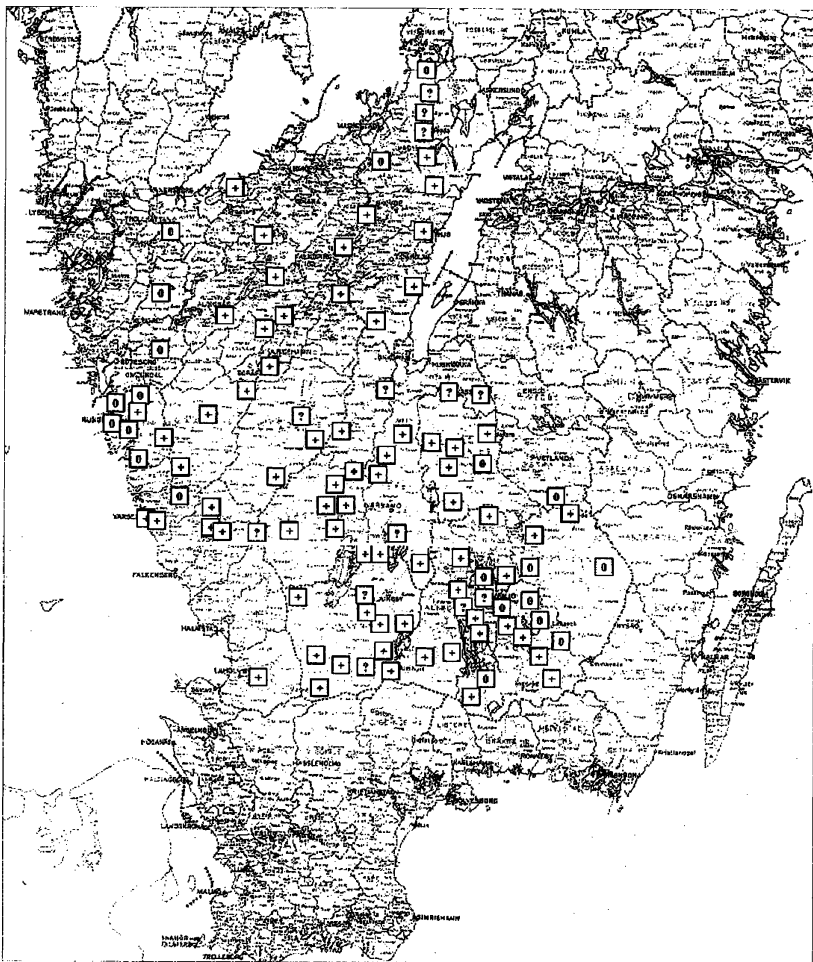
- genitiv-*a* på maskulina personnamn: *Fransa, Jonasa*
- *-a* som förstärkare av redan förefintlig genitiv: *Persa, Annesa* ’Annas’, *farsa, farsas*
- *-e* på feminina egennamn: *Anne* ’Annas’, *Johanne* ’Johannas’.

Det ska tilläggas att a-genitiv inte bara förekommer för personnamn, utan även för ortnamn. Ett fotbollslag i Ås, en socken i Västbo i västra delarna av Jönköpings län påhejas t.ex. med följande hejaramsa: ”Heja Åsa, Åsa kärar, I sa rädda Åsa ära” ’Heja Ås’, Ås’ karlar, ni ska rädda Ås’ ära’.⁴

En rundfråga visar att a-genitiv används inom ett relativt stort område i sydvästra Sverige. Kartan nedan bygger på information inhämtad fram-

³ Lech tar också upp fogelementet som ett exempel på bruk av äldre genitivmarkörer: *-a joramor, sönakvinga* ’sonhustru’, äv. *fästnafolk, klockenatorn*. Det är rimligt att anta att genitivmarkör och fogelement är besläktade, men de är heller inte samma fenomen. Jag avstår därför från att diskutera fogelementen i denna uppsats.

⁴ Vi hade egentligen förväntat oss att hejarramsan hade börjat med ortnamnet Ås i nominativ: ”Heja Ås, Åsa kärar”. Anledningen till att formen *Åsa* upprepas är förmodligen att den ger en önskad trokeisk rytm. Möjligtvis kan man också tänka sig en analys som innebär en reduplicering av genitivattributet.

Figur 2. A-genitivens utbredning i Småland, Västergötland och Halland. + anger uppgiven förekomst, 0 uppgiven icke-förekomst, ? tvetsambet alt. motstridiga uppgifter för en och samma ort.

för allt genom kontakter med olika hembygdsföreningar i Småland, Halland och Västergötland.

Undersökningens omfattning har avgränsats norr och västerut i Västergötland och Halland samt österut i Småland, med utgångspunkt i informantsvar som gett indikationer på att a-genitiven inte är känd inom området. Det hade givetvis varit önskvärt att även undersöka norra Skåne, men så har alltså inte skett.

Man kan konstatera att a-genitiven håller på att försvinna. Flera av informanterna uppger att formen mest används hos äldre, och den verkar också vara betydligt vanligare på landsbygden än i tätorter.

3 Genitivmarkörens morfosyntaktiska status

Det tycks råda konsensus om att genitiv-*s* i modern svenska är en frasklitika, inte ett äkta morfologiskt element, vilket det antas ha varit i tidigare stadier av språket. Detsamma gäller f.ö. även för genitivmarkören i engelska, vars status som ett element som var mer oberoende än vanlig bunden morfologi uppmärksammades redan av Otto Jespersen 1894. (Se även Carstairs 1987 för engelska och Johannesson 1989 för norska.) För svenskans del är frågan utredd framför allt i Lars-Olof Delsing's avhandling (Delsing 1993), där han för svenskans del kommer till samma slutsats som Carstairs och Johannesson gör för engelska och norska. Även *Svenska Akademiens grammatik* tar denna ståndpunkt (Teleman & al. (1999, del 2: 112)).⁵ Min utgångspunkt kommer således att vara att genitivmarkören i modern standardsvenska är ett frasklitiskt element, medan den under tidigare stadier var ett morfologiskt affix. I 3.1 diskuteras hur en frasklitika kan skiljas från ett äkta morfologiskt element. Frågan behandlas grundligt i Börjars (1998), bl.a. med utgångspunkt i Carstairs (1987), Klavans (1985), Spencer (1991) och Zwicky & Pullum (1983). Mitt syfte är inte att hitta nya argument för att genitiv-*s* i svenska är en frasklitika, utan att med *s*-genitiven som grund etablera en utgångspunkt för att kunna diskutera a-genitivens morfosyntaktiska status. I 3.2 diskuterar jag övergången från ett tidigare system, där genitivmarkören antas ha varit ett äkta morfologiskt element.

3.1 Frasklitika vs. äkta morfologiskt element – ett synkront perspektiv

En frasklitika kan definieras som ett element som syntaktiskt sett är ett ord, men som fonologiskt inte kan fungera som sådant eftersom det är bundet. Som typexempel på en frasklitika brukar nämnas genitiv-*s*. Det klitiska ligger i att elementet måste knytas som suffix till ett annat ord, en

---

⁵ Se även diskussionen mellan Lars-Olof Delsing och Muriel Norde i *Nordic Journal of Linguistics*, Delsing (1999, 2001) och Norde (2001).

värd: [Olle]s, [kungen av Danmark]s, [min bror Olle]s.⁶ Frasklitikans placering visavis andra ord har därmed inte med selektion att göra utan framför allt fonologi. Ett äkta morfologiskt element är däremot ett element som fungerar som en integrerad del av ett ord. Som typexempel på det senare kan nämnas tempusmorfemet i svenska och kongruensböjningen på adjektiv.

S-genitivens status i engelska och andra germanska språk har varit föremål för livlig diskussion, vilken refereras i Norde (1997). Börjars för i sin avhandling (Börjars 1998) ett liknande resonemang om statusen hos bestämd slutartikel i svenska och gör en jämförelse mellan denna och genitiv-s. De båda forskarna använder sig av ett test som utgår från Zwicky & Pullum (1983). Testet i fråga bygger på den roll som den syntaktiska kategorin hos den potentiella värden spelar, egenskaper vid koordination, värdens ev. påverkan av val av allomorf/fonologisk form samt grad av regelbundenhet i form. En tillämpning av detta test visar, enligt Börjars, att den bestämda slutartikeln i svenska är ett äkta morfologiskt element, ett affix. Hon kontrasterar den bestämda slutartikeln med s-genitiven, som hon analyserar som en frasklitika. En översikt över Börjars slutsatser ges i figur 3:

Frasklitika – s-genitiv	Äkta böjningselement – definitheitssuffixet
är okänslig för syntaktisk kategori hos värden: [grabben ovanpå]-s	har en bestämd typ av värd: [grisen med lång svans] *[grabb ovanpå]-en
har en fonologisk form som inte är avhängig morfologiska drag hos värden: <i>huset-s, bilen-s, Olle-s</i>	har form/allomorfer som är avhängigt morfologiska drag hos värden: <i>hus-et – bil-en</i>
kan läggas till koordinerade led: <i>Kalle och Lisas hus</i>	kan inte läggas till koordinerade led: * <i>häst- och bunden</i>
har regelbunden böjning, få undantag och oregelbundenheter	uppvisar många undantag och oregelbundenheter

Figur 3. Skillnader mellan klitika och böjning (efter Börjars 1998).

⁶ Termen "värd" är en översättning av engelskans "host" (cf. Zwicky & Pullum 1983). Exempelvis är *Erik* värd i (i) och (ii) och *min nya bil* i (iii). Termen värd används här för en fras, ett ord eller en stam, till vilket ett annat element knyts.

(i) Erik-s

(ii) Erik-a

(iii) [min nya bil]s

Figur 3 kräver några kommentarer. Enligt det första kriteriet, klitikans okänslighet för syntaktisk värd, är det naturligtast att ett genitiv-s knyts till en hel fras, t.ex. *kungen av Danmarks bröst-karameller* inte till huvudordet, ??*kungens av Danmark bröst-karameller*. Men om man vidgar resonemanget blir bilden något mer komplicerad, och kriteriet är, enligt min mening, inte alldeles enkelt att applicera. Visserligen uppfattas ett uttryck som *kungen av Danmarks bröst-karameller* som naturligt, men att lägga ett genitiv-s till en fras ger inte alltid lika gott resultat; inte sällan resulterar det i ogrammatikalitet eller åtminstone i något som upplevs som konstigt, t.ex. om det efterställda attributet är ett adverb eller en bisats:

- (3) a ?*[kvinnan där]s bil
b ?*[en skådespelare som jag gillar]s bild

I talspråk kan visserligen uttryckssätt som de i (3) förekomma, men de upplevs som sökta – något av en ordlek – och uppfattas av talare spontant snarast som ”en sista utväg”, när talaren inte hinner eller orkar formulera om sig. *Bilen som tillhör kvinnan där* resp. *en bild på den skådespelare som jag gillar* vore enligt min mening naturligare uttryckssätt, även i talat språk.⁷ Det är dock enligt min mening klart att alternativen i (3) är mycket bättre än alternativ där genitiv-s sätts på huvudordet. Konsekvensen av detta resonemang är att även frasklitikor har vissa selektionskrav, eller åtminstone selektionspreferenser.

Koordinationstestet visar också att genitiv-s kan uppfattas som en frasklitika i modern svenska. Tyvärr är dock inte heller detta test alldeles lätt att dra slutsatser från. Språkbrukare kan lägga in en skillnad mellan *Lisa och Kalles bil* och *Lisas och Kalles bil*, där Lisa och Kalle i det första alternativet otvetydigt tolkas som ett ägarpar, medan denna läsning är optionell i det andra alternativet, där man även kan tänka sig ett struket huvudord: *Lisas bil och Kalles bil*, vilket implicerar att Lisa och Kalle har varsin bil. Enligt Norde (1997:83) är koordination av substantiv med gemensamt genitiv-s vanligt om substantiven utgör en semantisk enhet, t.ex. *farbror och fasters villa*.

De två sista kriterierna i figur 3 är dock enligt min mening de mest användbara: Genitivmarkören -s är helt okänslig för morfosyntaktiska drag hos värden, t.ex. variationen stark/svag eller deklinationer hos substanti-

⁷ Norde (1997:87–88) diskuterar fall som *Detta kan inte ha varit den som har skrivit kursplanernas mening* och *I fristil kan man lätt åka in i den som är framförs stavar* och framhåller att deras status är diskutabel.

vet, liksom för drag som femininum/maskulinum, levande/icke-levande eller egennamn/appellativer. Den är i standardsvenska alltid *-s*. Detta, om inte annat, ger oss goda skäl att anta att *s*-genitiven är en frasklitika. Det fjärde kriteriet, grad av regelbundenhet, pekar i samma riktning: frasklitikan har några få undantag och oregelbundenheter vad gäller fonologisk form. Som undantag skulle ev. kunna nämnas att genitivmarkören blir *-Ø* eller assimileras för substantiv som slutar på *-s*: *Mats bil*, *Inez bil*. Detta fenomen kan dock helt beskrivas i fonologiska termer, vilket, enligt Börjars, gäller mer generellt för frasklitikor.

Sammanfattningsvis verkar det vara okontroversiellt att anta att den moderna *s*-genitiven är en frasklitika.

3.2 Genitivmarkörens status i svenska – ett diakront perspektiv

Jag kommer alltså att utgå från att genitivmarkören i modern svenska är en frasklitika. Norde (1997) argumenterar för att genitiv-*s* i tidigare stadier av svenskan var ett äkta morfologiskt element, och att det någon gång i skiftet mellan fornsvenska och yngre nysvenska oanalyserades och kom att uppfattas som en frasklitika, d.v.s. syntaktiskt sett som ett ord men fonologiskt som ett affix (se även Delsing 1991). Ett av skälen för att anta att genitivmarkören utgjordes av ett äkta morfologiskt element i tidigare språkstadier är att genitiven markerades på alla ord i nominalfrasen, i likhet med kasus ackusativ, dativ och nominativ. I modern svenska markeras genitiv som bekant bara på ett av orden i nominalfrasen, nämligen det sista. Redan på 1300-talet finns fall som Norde tolkar som tecken på att *-s* har övergått till att bli en klitika.⁸

Ytterligare ett skäl till att analysera genitivmarkören som ett äkta morfologiskt element i äldre svenska är att val av form/allomorf under den tidigare perioden var avhängigt morfologiska drag hos värden, vilket framgår av figur 1. Slutligen fanns det en mängd oregelbundenheter i systemet.

Nordes intention är att kartlägga processen då *s*-genitiven övergick till att bli en frasklitika. Det första steget i denna process var enligt henne att böjningselementet *-s* började uppfattas som en klitika i vissa stammar,

⁸ Utvecklingen från inflektion till frasklitikon beskrivs mer i detalj i Norde (2006:2), där hon urskiljer tre steg i utvecklingen. I ett mellansteg mellan status som ändelse och klitika fungerar *s*-et, enligt henne, som en flexionell frasmärk.

nämligen starka maskulina och neutrala substantiv.⁹ I nästa skede skedde en paradigmutjämnings så att klitikan *-s* spreds till andra typer av stammar och ersatte de morfologiska genitivmarkörer som hittills hade varit knutna till dessa ord. Det fanns enligt denna modell inget stadium då de andra genitivmarkörerna uppfattades som klitikor. Detta kan ställas i motsättning till det synsätt som Norde (1997:223) benämner "the standard scenario", utan att ge närmare referenser. Enligt "standardscenariot" startade processen med en paradigmutjämnings med att den morfologiska *s*-genitiven spreds till alla paradigm, varefter den omanalyserades som en klitika. Schematiskt kan de båda scenarierna beskrivas på följande sätt:

(4) "The standard scenario"

1. Paradigmutjämnings, då *-s* blev den enda genitivmarkören.
2. Böjnings-*s* omanalyserades som klitika.

Norde (1997)

1. Böjnings-*s* omanalyseras som klitika i ord med stammar i maskulinum och neutrum.
2. Paradigmutjämnings, då *s*-klitikan spreds till andra typer av stammar, trängde undan och ersatte morfologisk genitiv på dessa ord.

Enligt Nordes modell fanns det alltså ett stadium då *s*-genitiven hade en särskild status som klitika, medan de andra genitivmarkörerna var morfologiska element. "Standardscenariot" ger inget utrymme för ett sådant stadium, eftersom det vid den tidpunkt då genitivmarkören övergick till att analyseras som en klitika bara fanns en enda typ av markör, nämligen *-s*. Om den småländska *a*-genitiven är en relik från tidigare språkhistoriska stadier och om Norde har rätt i sin analys och bara *s*-genitiven är klitisk bör alltså *a*-genitiven vara ett morfologiskt element.

Norde bygger sitt antagande om att *s*-genitiven omanalyserades som klitika innan en paradigmutjämnings ägde rum på iakttagelsen att *-s* som genitivmarkör inte alltid ersatte andra kasusändelser (utom i några få, mycket tidiga fall). I stället lade sig genitivmarkören ibland "utanpå" andra kasusmarkörer, t.ex. *domkirkyos* (jfr *kirchia* – *kirchio*). Hennes antagande är att dessa dubbla markörer utgjordes av ett morfologiskt element (närmast roten) och ett syntaktiskt (finalt i ordet). Enligt Nordes tolkning av standardscenariot bör det alltså vara uteslutet att något annat element är *-s* fungerar som frasklitika.

⁹ Det skedde i och för sig en viss spridning av *-s* som genitivmarkör under en tidig period, t.ex. till maskulina *r*-stammar, där genitivformer som *fadurs* och *brodurs* förekommer under den runsvenska perioden. Norde menar dock att denna typ av spridning var marginell (Norde 1997:117f.).

Frågan om övergången från -s som morfologi till frasklitika är av intresse för den undersökning som jag kommer att presentera. Om det visar sig att genitiv-*a* i den aktuella dialekten eller åtminstone hos en del av informanterna är ett äkta morfologiskt element så befinner vi oss fortfarande mitt i den process som Norde undersöker, och även om inte detta kastar något direkt ljus över den språkhistoriska processen, så som den faktiskt gick till, kan den ge en beskrivning av hur processer av detta slag mer generellt kan förlöpa. Frågan kommer att diskuteras vidare i avsnitt 9.

4 Enkätundersökningen

I detta avsnitt presenterar jag först den enkätundersökning som fungerar som underlag för min uppsats. Den fråga som undersökningen främst avsåg att belysa var om genitiv-*a* uppvisar de egenskaper som vi förknippar med äkta morfologiska element eller om det är en frasklitika och följaktligen bara kan ses som en fonologiskt betingad allomorf till genitiv-*s*. Undersökningen visar också *a*-genitivens utbredning samt vilka varianter som används.

Enkätblanketten (se bilaga) bestod av två sidor. På framsidan fanns dels instruktioner, dels allmänna frågor om ålder, kön, födelseort och i vilken utsträckning informanterna själva använde *a*-genitiv. Instruktionerna för ifyllandet hade följande utformning:

Instruktioner

För varje fråga finns först ett påstående med en understruken del, varpå ett nytt påstående följer, i vilket det finns en lucka. I luckan fyller du i den understrukna delen, fast sätter den i genitiv. Poängen är alltså att du ska följa din känsla för *a*-genitiv, men om det inte skulle fungera att använda *a*-genitiv, så skriv den form du skulle välja att ha, d.v.s. *s*-genitiv eller en omskrivning t.ex. Se exemplet:

Exempel:

Erik äger den där bilen.

Det är ..... bil.

På den prickade raden skriver du "Erika", om du vill ha *a*-genitiv här, "Erike" om du tycker att det låter bättre. Skriv överhuvudtaget som det låter! Bortse från att det kanske ser konstigt ut i skrift! Det beror på att vi är ovana att se dessa former skrivna.

Figur 4. Instruktionerna till informanterna.

På baksidan av formuläret fanns 25 frågor med samma formuleringar och format som i exemplet ovan. Valet av huvudordet *bil* användes generellt därför att det betecknar en modern företeelse; då mitt syfte var att undersöka informanternas aktiva användning av a-genitiv ville jag förhindra att de styrde sin språkkänsla till namnliknande företeelser som *Bjälluma nabbe* ovan eller fasta uttryck. I två fall valdes dock ett annat huvudord, nämligen *medicin* som huvudord i testmeningarna med *kon* och *hunden*.

Enkäterna fylldes oftast i av informanten själv, men ibland av mig, beroende på att informanten var gammal eller av andra anledningar ur stånd att själv skriva ner svaren.

Enkäterna ger alltså en tydlig beskrivning av syftet med enkäten, men i de fall då jag själv var närvarande vid ifyllandet samtalade jag med informanten om a-genitiv och syftet med undersökningen. Blanketterna kan också ha fyllts i av andra – spridningen av enkäten har delvis skett via post och e-post. En del av informanterna är släktingar och bekanta eller bekantas bekanta. Andra viktiga kontakter är de som jag har fått via hembygdsföreningar i Småland (Jönköpings och Kronobergs län), Halland och Västergötland. Att jag valde att kontakta hembygdsföreningar berodde dels på att dessa kan antas ha god kunskap om språket även hos äldre, dels på att jag tror att intentionsdjupet hos dessa informanter är större än hos många andra potentiella informanter, åtminstone vad gäller denna speciella undersökning. I undersökningen av a-genitivens utbredning och egenskaper har jag bara utgått från de enkäter där informanterna faktiskt har använt a-genitiv i åtminstone något av exemplen. I vissa fall har informanterna uppenbarligen missförstått uppgiften och uppgett att de alltid eller någon gång använder a-genitiv, men ändå besvarat alla exemplen med s-genitiv. Formulären har i dessa fall utgått ur undersökningen. (Dessa svar har dock varit av värde, eftersom det försåg mig med en kontrollgrupp, vilket vi kommer att återvända till.)

I samband med enkätifyllandet fick jag också ytterligare uppgifter om a-genitivens användning och fler och fylligare exempel. Jag har också haft flitig e-postkontakt med personer verksamma i olika hembygdsföreningar i Småland, Halland och Västergötland, och på det sättet fått hjälp med fler uppgifter.

Enkäten besvarades av 68 informanter; en del var kvarboende i födelseorten eller trakten däromkring, medan andra hade flyttat. Förutsättningen för att delta var att man uppgav sig ha intuitioner om a-genitivens användning. Av de 68 informanterna uppger 50 att de åtminstone någon gång använder a-genitiv. Min bestämda uppfattning är dock att många av

dem som uppger att de inte själva använder a-genitiv har goda intuitioner om detta system, utifrån vad de har hört när de har vuxit upp.¹⁰

A-genitiven är generell på tillbakamarsch, och systemet kan antas på relativt kort sikt vara försvunnen. Det är, menar jag, rimligt att anta att systemet var stabilare förr, och jag antar därför att graden av tillförlitlighet hos informanterna skiftar. Jag har följaktligen rangordnat mina informanter efter olika kriterier. Det första kriteriet gäller huruvida de använder a-genitiven, och alternativen som gavs var *Aldrig*, *Någon gång*, *Ofta* eller *Alltid*, där de ombads att ringa in det alternativ som de ansåg bäst beskrev dem själva. De informanter som ringade in *Alltid* placerades i rangordningsgrupp 1, de som ringade in *Någon gång* placerades i rangordningsgrupp 2 o.s.v. Inom varje rangordningsgrupp gjordes därefter en sekundär rangordning beroende på ålder. För variabeln ålder användes följande intervaller:¹¹

(5)   -20   20-30   30-40   40-50   50-60   60-70   70-80   80-

Det visade sig att skalan upp till 80 år inte räckte till, eftersom jag kom att få informanter som var äldre än så, vilka alltså kom att utgöra ytterligare en åldersgrupp, 80-. (Detta hade jag inte förutsett när enkäten designades.) Resultatet av rangordningen i de två ovan beskrivna stegen gav resultat som visas i figur 5 nedan.

Det ska understrykas att en rangordning av detta slag ur teoretisk synvinkel är tveksam eftersom den bygger på tanken på en idealdialekt, som behärskas väl av de äldre, medan den variant som talas av de yngre skulle utgöra en sämre form. Bakgrunden till min rangordning av informanter är dock en annan, nämligen en önskan att se hur ett för en viss dialekt typiskt dialektdrag kan utvecklas när förutsättningen för en enhetlig dialekt minskar. Syftet är alltså inte att rangordna dialekterna i sämre och bättre varianter.

¹⁰ Som så ofta när det gäller dialekt vs. riksspråk finns det en språksociologisk dimension, där den dialektala varianten kopplas samman med begrepp som "lantligt", "bonnigt" etc., något som ofta nämndes, inte minst i e-postkorrespondensen. Det faktum att informanterna inte själva använder a-genitiven kan alltså mycket väl ha andra orsaker än att de inte behärskar den.

¹¹ Det hade varit mer korrekt att dela in åldrarna i grupperna 1-20, 21-30, 31-40 o.s.v. I praktiken ställde inte överlappningen av intervallerna till något problem.

Uppgivet bruk av a-genitiv	Ålder informanter	Antal	Informant-beteckningar
alltid	80–90	1	1
	50–60	1	2
ofta	80–90	1	3
	70–80	2	4a–4b
	60–70	6	6a–6f
	50–60	4	12a–12d
	40–50	1	16
någon gång	80–90	4	17a–17d
	70–80	7	21a–21g
	60–70	11	28a–28k
	50–60	8	39a–39h
	40–50	3	47a–47c
	30–40	2	50a–50b
aldrig	70–80	4	52a–52d
	60–70	6	56a–56f
	50–60	4	62a–62d
	40–50	2	66a–66b
	30–40	1	68

Figur 5. Informanterna uppdelade efter 1. uppgivet bruk av a-genitiv 2. ålder.

5 A-genitiven – resultat

I detta avsnitt redovisas hur a-genitiven används och de aktuella morfologiska, fonologiska och syntaktiska restriktionerna för formernas användning. Jag kommer också att diskutera om genitiv-a synkront fungerar som ett morfologiskt eller frasklitiskt element.

Figur 3 ovan sammanfattar de egenskaper som förknippas med en frasklitika resp. ett äkta morfologiskt element. Utifrån denna kan vi göra några olika förutsägelser. Om a-genitiven är en frasklitika förväntar vi oss att

- den ska kunna knytas till en hel fras
- den ska vara okänslig för morfologiska drag hos värden
- koordinerad värd ska vara möjlig
- undantag och oregelbundenheter ska vara få.

Om a-genitiven däremot är ett äkta böjningselement förväntar vi oss att

- den inte ska kunna knytnas till en hel fras, bara till ett ord
- valet av form/allomorf ska vara känsligt för morfologiska drag hos värden
- koordinerad värd inte ska vara möjlig
- det kan finnas relativt många undantag och oregelbundenheter.

I det följande kommer jag att redovisa resultat för dessa prediktioner.

5.1 Morfologiska och fonologiska drag

Vi ska börja med att undersöka om a-genitiven är känslig för morfologiska särdrag hos värden. Det särdrag som framför allt är aktuellt är *sexus*, d.v.s. maskulinum eller femininum; om a-genitiven är morfologisk förväntar vi oss att det ska finnas skillnader som hänger samman med denna distinktion.

I ett första steg har jag slagit ihop de olika varianterna av a-genitiven som har uppgetts och ställt dem mot s-genitiven. Som s-genitiv har jag bara räknat ett enkelt *-s*; ”dubbleringar” av typen *-as* eller *-sa* har räknats som varianter av a-genitiv. Resultatet visas i figur 6 nedan: det genomsnittliga antalet informanter som valt s-genitiv på maskulina namn (*Axel, Bengt, Bo, Sture*) resp. på feminina namn (*Gudrun, Siv, My, Stina*).

	s-genitiv fördras	a-genitiv föredras
<i>Maskulina namn</i>	39 %	61 %
<i>Feminina namn</i>	51,2 %	48,8 %

Figur 6. S-genitiv och a-genitiv på maskulina och feminina namn.

Figur 6 visar att det framför allt är på maskulina namn som a-genitiven kan användas. 15 informanter har a-genitiv endast på maskulina namn, ingen informant har gjort tvärtom, d.v.s. använt a-genitiv endast för feminina namn.

Om man bryter ner siffrorna i figur 6 ser man en skillnad mellan olika typer av namn:

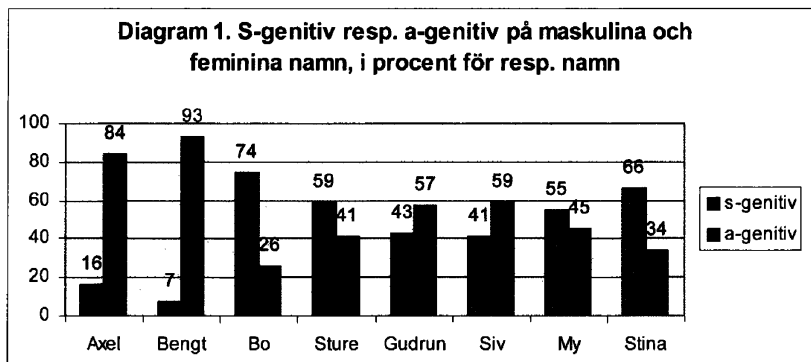

Diagram 1 visar att det framför allt är för namn med konsonantslut (*Axel*, *Bengt*, *Gudrun*, *Siv*) som a-genitiven prefereras. Högst andel a-genitiv får de maskulina namnen med konsonantslut (*Axel*, *Bengt*). För *Bengt* föredrar inte mindre än 93 % a-genitiv. (De 7 procent som föredrar formen *Bengts* har a-genitiv på något eller några av de tre andra namnen, t.ex. *Axla*, *Axelas*, *Erikas*.)

Resultatet motsäger inte helt Wesséns anmärkning om att a-genitiven används för maskulina namn (dock enligt honom främst för namn med inlänad karaktär), men resultatet visar att många informanter kan använda a-genitiv både på maskulina och feminina egennamn. Man kan heller inte av resultatet utläsa någon skillnad mellan äldre och nyare namn; a-genitiven verkar kunna användas i ungefär samma utsträckning på det gamla inhemska *Bo*, som på *My*, som väl rimligen upplevs som nyare och mer modernt. I absoluta tal var det faktiskt fler som föredrog a-genitiv för *My*, 29 informanter, än för *Bo*, 17 informanter. (En av informanterna har dock kommenterat just *My*, och har lagt till en kommentar: ”’My’ var inte uppfunnet förrän sent så det har fått modern ändelse”). Tilläggas bör att ett stort antal informanter angav smeknamnet *Bosses*, svar som inte har räknats med i statistiken i diagram 1. En intressant fråga, som dock inte kan besvaras med utgångspunkt från enkäten, är om a-genitiv hade varit möjlig att använda på namn av typen *Muhammed* och *Zlatana*, d.v.s. om former som *Muhammeda bil* och *Zlatana bil* hade varit välformade.¹²

För tvåstaviga namn som slutar på vokal och som motsvarar svaga maskuliner och femininer föreligger det en komplikation, eftersom den

¹² Enligt min egen intuition är både *Muhammeda bil* och *Zlatana bil* fullt möjliga a-genitivuttryck.

äldre genitivformen, som lever kvar i vissa informanternas dialekt, är *Stura* och *Stine*. Dessa speciella former kommer att diskuteras i 5.3.

Sammanfattningsvis kan a-genitiven sägas till viss del vara känslig både för morfologiska och fonologiska särdrag hos värden – a-genitiven kopplas framför allt till maskulina namn med konsonantslut. Restriktionen är dock på inget sätt absolut. Det finns indikationer på att a-genitiven skulle kunna vara morfologisk, men med utgångspunkt i de resultat som har presenterats hittills kan inga säkra slutsatser dras.

5.2 Typ av värd: fras eller ord

Huvudargumentet för att analysera modernt genitiv-*s* som en klitika är att den kan knytas till en hel fras, t.ex. huvudord + prepositionsattribut:

- (6) [kungen av Danmark]*s* – *?kungens av Danmark

Om a-genitiven är frasklitisk förväntar vi oss att genitiv-*a* ska kunna knytas till en hel fras, inte bara till huvudordet i frasen. Om a-genitiven däremot är ett äkta morfologiskt element förväntar vi oss att så inte ska kunna ske. I materialet finns några olika typer av utbyggda fraser med ett egennamn som huvudord där detta prövas: *Erik i Nygård* (fråga 6), *Erik från Hånger* (fråga 24) och *min bror Erik* (fråga 17). (Anledningen till att egennamnet *Erik* förekommer i flera av exemplen är att formen *Erik-a* eller någon annan a-variant av genitiven var ett nödvändigt kriterium för att personen i fråga skulle antas ha a-genitiven i sin dialekt och följaktligen kunna delta i undersökningen. Se instruktionerna i figur 4 ovan.)

För *Erik i Nygård* blev resultatet det följande:

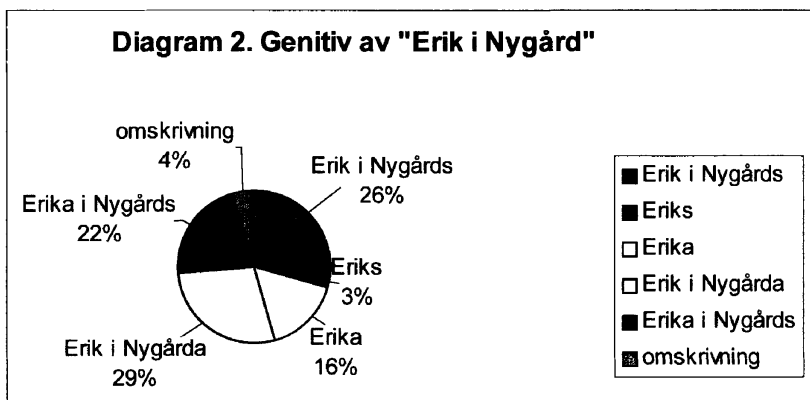

Diagram 2 visar att 29 procent av informanterna valde någon form med *a*-genitiv knuten till hela frasen. (Till denna kategori räknar jag varianterna *Erik i Nygård*, *Erik i Nygårds*, *Erik i Nygårdsa*, *Erik i Nygårdna*, *Erik i Nygårsa*, *Erik i Nygårdas*, *Erik i Nygård* och *Erik i Nygårdas*). En ungefär lika stor grupp, 26 procent, föredrog *s*-genitiv. (Till denna grupp räknar jag varianterna *Erik i Nygårds*, *Erik i Nygårdns* och *Erik i Nygårdens*.) Intressant nog var det inte mindre än 22 procent som valde att markera både huvudord och fras, *Erika i Nygårds*, *Erika i Nygård*, *Erikas i Nygårds*, *Erika i Nygård*, *Erikas i Nygård*, *Erikas i Nygårdns*, *Erikas i Nygårdens*, eller enbart huvudordet, *Erikas i Nygård*. I alla fall utom ett valdes *a*-genitiv för huvudordet. Notera att ingen av informanterna valde *-s* för huvudordet och *-a* för frasen. 16 procent av informanterna uteslöt helt enkelt prepositionsattributet och angav den enkla formen *Erika* (alternativt *Erikas*).¹³ Två informanter gav den enkla formen *Eriks*, och tre gjorde omskrivningar av olika slag.¹⁴

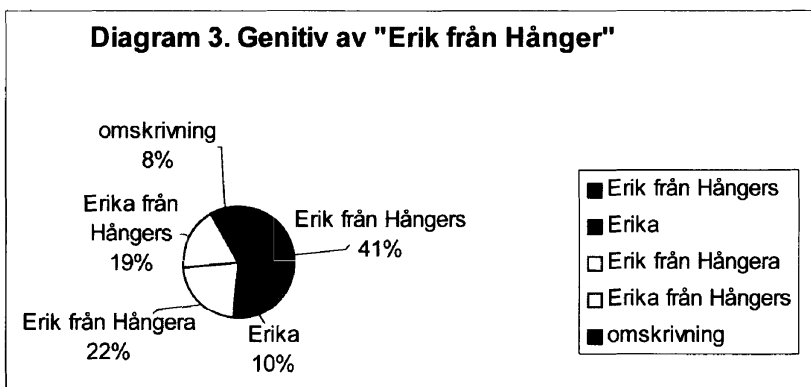
Som påpekades ovan besvarades den enkät som undersökningen bygger på även av 23 personer som inte själva hade intuitioner om eller använde *a*-genitiv, och som följaktligen inte räknas in i de 68 informanter som nämns i början av uppsatsen. (En del av dessa svarade visserligen jakande på frågan om de använde *a*-genitiv, men markerade ändå *s*-genitiv på samtliga exempel, något som jag har tolkat som att de inte har intuitioner om *a*-genitiv i sin dialekt.) I denna grupp, som har kommit att fungera som kontrollgrupp, fanns t.ex. informanter som var födda i Skåne, Stockholm och Bromma. För frasen *Erik i Nygård* valde 65 procent av kontrollgruppen *Erik i Nygårds*, 23 procent simplexformen *Eriks* och 4 procent (d.v.s. en informant) *Eriks i Nygårds*. Det sistnämnda visar att markering av både huvud och fras visserligen förekommer utanför gruppen av informanter med *a*-genitiv, dock med väsentligt lägre förekomst än i undersökningsgruppen.

Ett exempel på en fras som formellt är uppbyggd på samma sätt som *Erik i Nygård* är *Erik från Hånger*. Skillnaden mellan de två exemplen är att *Erik i Nygård* lättare än *Erik från Hånger* uppfattas som ett namn. (Ett vanligt namnskick i denna del av Småland är förnamn + *i/på* + gårdsnamn, t.ex. *Erik i Kvarnagården*, *Sven i Snuvebo*, *Lisbet på*

¹³ Muriel Norde (p.c.) har iakttagit fenomenet med "dubbel" genitivmarkering i ett exempel från äldre nysvenska: *konungen i Danmarcks krigzfolck; alla konungens aff Danmarck trumettare ähn aff konungens i Sweriges stalmestare* (alla från Brahes krönika). Se även Norde 2006/2: 208 och 231, fotnot 22).

¹⁴ Omskrivningarna bestod av parafraiseringar av hela meningen: "Erik i Nygård äger en bil" resp. "Det är Erik i Nygård som är ägare till en bil" eller sammansättning "Nygårds Eriks".

Nabben, Mats i Svimanäs etc.). För Erik från Hånger blev resultatet det följande:¹⁵

Som diagram 3 visar är det fler informanter som föredrar s-genitiv för *Erik från Hånger*, än för *Erik i Nygård*. Anledningen till denna skillnad torde, som antytts ovan, vara just att *Erik i Nygård* lättare uppfattas som ett (komplext) namn, och därmed kan ta a-genitiv i samma utsträckning som andra egennamn.¹⁶ Precis som i fallet med *Erika i Nygård*s väljer dock inte mindre än en femtedel av informanterna dubbel markering för genitiven: *Erika från Hångers*, *Erikas från Hångers*, *Erika från Hångera* resp. *Eriks från Hångers*. Två av de informanter som har räknats in i denna grupp föredrar genitivmarkering enbart på huvudordet, *Erikas från Hånger*. 10 procent av informanterna (sex personer) nöjer sig med att bara ange huvudordet i genitiv, *Erika* resp. *Erikas*. Vi kan inte vara säkra på vad som ligger bakom den sista typen av svar, men det skulle kunna tolkas som uttryck för en undvikandestrategi. Dock ska man hålla i minnet att ett sådant "undvikande" av svar förekommer minst lika ofta i kontrollgruppen – 21 procent av informanterna i denna uppger *Eriks* som genitivform av *Erik från Hånger*. Tendensen att undvika att svara med hel fras verkar följaktligen hänga mer ihop med uppgiftens natur än den genitivvariant man använder eller uppmanas att använda.

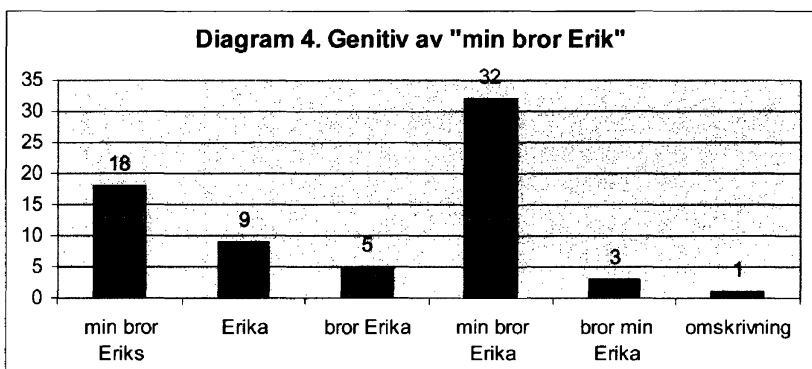
Resultaten bör rimligtvis tolkas som att a-genitiven i många fall fungerar som frasklitika, d.v.s. som en allmorf till standardsvenskans -s; inte mindre än 29 procent av informanterna angav former som *Erik i Ny-*

¹⁵ I några fall har prepositionen *i* använts. Eftersom detta torde sakna betydelse för resultatet har jag räknat dessa informantsvar som likvärdiga de med prepositionen *från*.

¹⁶ Eventuellt måste svaret *E från Hångera* räknas till samma kategori som *Erik från Hångera*. Svaret är dock inte entydigt, eftersom vi inte vet vilken form som informanten hade valt för huvudordet *Erik*, och det har därför inte räknats med i statistiken.

gårdar och 22 procent *Erik från Hångera*, med olika varianter av genitivmarkören. Samtidigt finns det evidens som rimligtvis bör tolkas som att a-genitiven i andra svar är morfologisk och bara kan knytas till ett huvudord, t.ex. svar som *Erika i Nygårds* (med olika varianter), där både huvudord och fras har markerats, vilket utgjorde 22 procent av informanternas svar, och *Erika från Hångers* (med olika varianter), som utgjorde 19 procent av svaren. I bägge fallen utgör dessa en icke försumbar del. Speciellt intressant är det faktum att en informant angav två olika alternativ: antingen *Erika* eller *Erik i Nygårds*, vilket tyder på att denna informant använder genitiv-a som ordaffix och genitiv-s som frasklitika. Frågan diskuteras mer i detalj nedan.

De komplexa namn/nominalfraser som hittills behandlats var utbyggda postnominalt. En av enkätfrågorna utgjordes av en nominalfras som var utbyggd prenominalt, *min bror Erik*. Vid tolkningen av svaren ska vi hålla i minnet att anledningen till att *Erik* valts i samtliga exempel är att möjligheten att använda a-genitiv på detta namn kvalificerade informanterna för att delta i undersökningen. Formen *Erika* förutsätts alltså vara den simplexform som samtliga väljer. För *min bror Erik* blev resultatet det följande:

De flesta informanterna väljer alternativet *min bror Erika* (eller någon av varianterna *min broå Erikas*, *min bror Erikas*, *min broer Erika*, eller *min bror Erikas*), där genitiv-a (med olika varianter) läggs till nominalfrasen som helhet. På andra plats kommer s-genitiv på nominalfrasen som helhet: *min bror Eriks* (alt. *min broe Eriks*, *min broa Eriks* eller *min broå Eriks*).¹⁷ Det faktum att det fanns ett stort antal informanter som valde

¹⁷ Jag tolkar inte varianterna *broa*, *broe*, *broå* och *broer* som former med a- eller e-genitiv. I en del varianter av smäländska, kanske även sydsvenskt regionalspråk mer allmänt, tycks ordet *bror* vara tvåstavigt. Detta kan möjligtvis bero på att ordet utvecklats från långformen *broder*, med intervokalisk konsonantförsvagning.

Erika som genitivform av *Erik*, men använde s-genitiv vid en komplex nominalfras som slutar på *Erik* tyder på att a-genitiven hos åtminstone en del av informanterna faktiskt uppfattas som ett morfologiskt element som bara kan knytas till ord, medan s-genitiven används i övriga fall. Detta är särskilt tydligt hos två informanter som uttryckligen anger alternativ, antingen *Erika* eller *min bror Eriks*. Frågan diskuteras vidare nedan.

Ytterligare en fråga gällde om a-genitiven kunde användas även på ord och fraser som inte är egennamn. För att testa detta ombads informanterna att sätta några ettordsfraser och utbyggda fraser med appellativer som huvudord, i genitiv. Den första kategorin utgjordes av simplexord: ett namnliknande substantiv, *farfar*, fyra människobetecknande enkla substantiv *läraren*, *lärarinnan*, *smeden* och *kaptenen* och två djurbetecknande substantiv, *kon* och *hunden*. Den andra kategorin utgjordes av utbyggda fraser: *min faster*, *den gamle smeden* och *den nye karlen*. Resultatet kan i korthet sägas vara att de flesta av informanterna föredrog s-formerna för dessa uttryck. Följande a-former och andra avvikande former uppgavs dock. Siffrorna inom parentes anger hur många gånger formen förekom i materialet.¹⁸

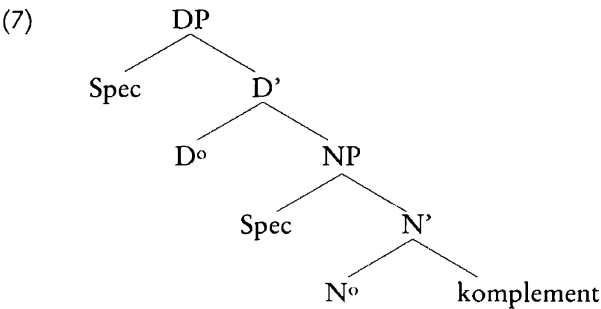
<i>farfar</i>	<i>farfara</i> (12)	<i>farfarsa, fafasa</i> (5)	<i>farfaras</i> (1)		
<i>läraren</i>	<i>lärarensa, lärarnsa</i> (3)				
<i>lärarinnan</i>	<i>lärarinnansa</i> (4)	<i>lärarinnas</i> (2)	<i>lärarinna</i> (1)	<i>frökens</i> (1)	
<i>smeden</i>	<i>smensa, smedensa</i> (3)	<i>smea</i> (1)	<i>smedena</i> (1)	<i>smeas</i> (1)	
<i>kaptenen</i>	<i>kaptensa, kaptensena</i> (3)	<i>kaptena</i> (5)	<i>kaptenas</i> (2)	<i>kaptenes</i> (1)	
<i>kon</i>	<i>koas</i> (7)	<i>koansa/konsa</i> (3)	<i>konas</i> (1)	<i>koa</i> (3)	
<i>hunden</i>	<i>hundensa</i> (3)	<i>hunnas</i> (1)	<i>hunna</i> (1)		
<i>min faster</i>	<i>fasteras</i> (1)	<i>fastera</i> (5)	<i>mi/min fastera</i> (9)	<i>min fastersa</i> (2)	<i>min fasteras</i> (2)
<i>den gamle smeden</i>	<i>den gamle smensa/den gamle smeensa</i> (2)	<i>den gamle smeas</i> (2)	<i>smedensa</i> (1)	<i>smeas</i> (1)	<i>den gamle smea bilen</i> (1)
<i>den nya karlen</i>	<i>den nye kärrensa</i> (2)	<i>den nye karlnsa</i> (1)	<i>den nya karlna</i> (1)		

Figur 7. Genitiv av människo- och djurbetecknande nominalfraser.

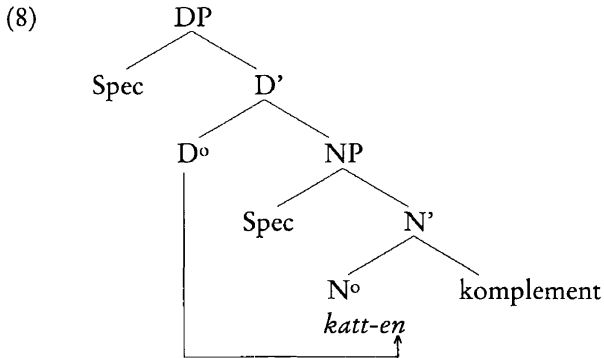
¹⁸ Jag har räknat formerna *fafas, farfans, fafans, farfarns* och *farfarens* som s-genitiv.

Figur 7 visar att a-genitiven i olika varianter kan användas, åtminstone av vissa informanter även på appellativer. Det är dock helt klart att a-genitiven i första hand är förbehållen egennamn: personnamn och ortnamn. Det kan tyckas egendomligt att a-genitiven för vissa informanter är möjlig endast på egennamn, men inte på vanliga, enkla substantiv. Ur funktionellt perspektiv är detta inte så konstigt. Rent frekvensmässigt används förmodligen genitiv mycket oftare på just egennamn, vilket också noterades av Rudholm, jfr citatet ovan som beskriver genitivanvändningen i västra Småland under senare delen av 1800-talet: ”Andra substantiv hade S i genitivus. Men det användes sällan. Man sade icke hästens framben utan hellre frambenen på hästen” (Hedström 1948:16). Några informanter har undvikit att ge en genitivform för just *hund* och *ko*, och svarade i dessa fall med omskrivningar i stället.

I ett generativt perspektiv är distinktionen inte oväntad. I denna teori görs ofta en distinktion mellan egennamn och andra substantiv, och de två kategorierna antas ha olika strukturella representationer. Appellativer representeras som utvidgade projektioner där en del är lexikal, medan den andra är funktionell, d.v.s. uttrycker de betydelser som knyts till funktionsord och morfologi. En nominalfras är således en determinerarfras, där det finns två huvuden, N° och D° , som båda tar komplement och specificerare:

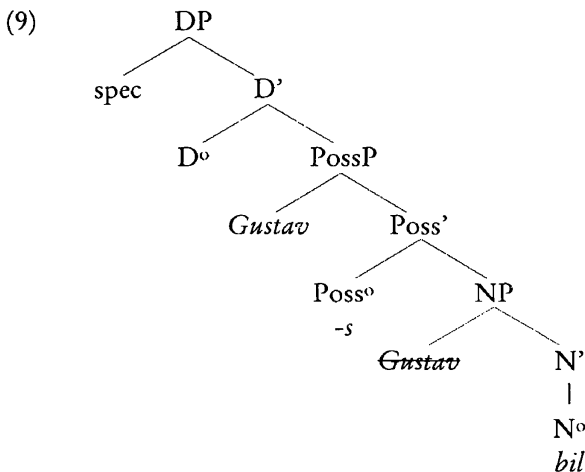

Ett substantiv binder ihop NP- och DP-nivåerna genom bestämdhetskategorien, där bestämdhet, såväl obestämd som bestämd, checkas genom att en förbindelse etableras mellan D° och N° :

(8) illustrerar ett antagande som är gängse även i traditionell grammatik, nämligen att även enstaka ord ska ses som fraser.

Om frasen innehåller ett genitivattribut antas detta vara genererat i SpecNP. Genitivmarkören *-s* genereras i huvudet av en Possessionsfras, mellan DP och NP (Delsing 1993). För att klitika och värd ska stå tillsammans linjärt flyttar genitivattributet upp till Spec PossP. (Förmodligen flyttar specificeraren i Spec PossP vidare upp till Spec DP av oberoende skäl; detta markeras inte i (9).)

Klitikan i Poss°, *-s*, knyts fonologiskt till frasen/ordet till vänster, vilket i (9) resulterar i det fonologiska ordet *Gustavs*.

Strukturerna i (8) och (9) illustrerar skillnaden mellan äkta morfologi

Två olika talare kan knyta samma uttryck, *Gustavs bil*, till olika strukturer. För att upptäcka hur det underliggande systemet ser ut i respektive talares grammatik och mentala lexikon krävs en större analys, varvid man jämför med andra konstruktioner. Som påpekades ovan är det faktum att det bland informanterna i den aktuella undersökningen finns talare som gör skillnad mellan den typ av genitivmarkör som knyts till vanliga substantiv (-s) och den typ som knyts till egennamn (-a) ett stöd för tanken att a-genitiven för dessa talare är ett äkta morfologiskt element, medan genitiv-s är en frasklitika, d.v.s. att den bakomliggande strukturen för en genitivkonstruktion med ett egennamn hos dessa talare ser annorlunda ut än för andra talare av modern standardsvenska.

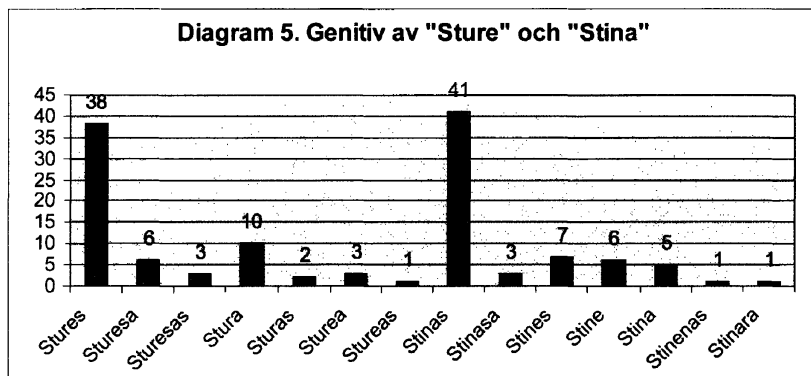
I avsnitt 6 kommer de skillnader som har redovisats här att knytas till mönster hos enskilda talare, som sedan knyts till olika dialektlager och dialektområden. Vissa individer verkar ha en stark tendens att använda genitiv-*a* som ett morfologiskt element, medan andra använder genitiv-*a* som en klitika.

5.3 Namn motsvarande svaga substantiv

De svaga substantiven, d.v.s. de gamla *n*-stammarna, har särskilda egenheter även i modern svenska. Den viktigaste egenskapen är att slutvokalen, *-a* och *-e* inte finns med i förledspositionen i sammansättningar: *flicka* men *flickbok*, inte **flickabok*, *bare*, men *harstek*, inte **harestek*. Teleman (1969:180ff.) antar att detta beror på en fonologisk strykning, medan Josefsson (1997:44f.) hävdar att så inte kan vara fallet, eftersom det inte finns någon generell regel som förbjuder stavelsestrukturen betonad – obetonad – betonad, vilken hade varit för handen i ett ord som **flickabok* eller **harestek*. Josefsson (1997, 1998) hävdar att *-a/-e* inte bör analyseras som del av roten, utan som ett morfologiskt element som uttrycker singular, alternativt singular + obestämd form. En annan egenhet för dessa stammar är att fogenelementet ofta är *-e* när ledet fungerar som led B i sammansättningar med strukturen $[[A+B]+C]$, t.ex. i ord som *törn skatebo* och *pepparkakeland*.

Två av de egennamn som förekommer i undersökningen motsvarar svaga substantiv, nämligen *Stina* och *Sture*. Jag kommer att referera till egennamn av denna typ som svaga maskulina namn respektive svaga feminina namn. De flesta informanter anger för dessa namn genitivformerna *Stinas* och *Stures*. Några andra varianter återfinns dock i materialet. Diagram 5 ger en översikt över formerna.

Även om formerna *Stures* och *Stinas* är klart dominerande i materialet ser vi en stor variation. Av särskilt intresse här är genitivformerna *Stine/Stina* och *Stura/Sturea*, som anges 13 respektive 11 gånger i materialet. För de svaga egennamnen gav informanterna även en stor mängd spontandata med liknande former, t.ex. *Hassa* 'Hasses', *Göta* 'Götes' och *Maje* 'Majas' och *Lise* 'Lisas'. Dessa är av samma typ som de som nämns av P. Rudholm: "Nomen propria på A hade i genitivus E, således Anna, Anne, Karolina, Karoline, Dit räknades också pappa och mamma, således pappe och mamme" Hedström (1948:16). Det rimligaste är att anta att genitivformerna på *-a* resp. *-e* helt enkelt är relikter från den gamla oblika böjningen av svaga maskuliner och femininer. De aktuella genitivformerna på *-e* och *-a* är uppbyggda på samma sätt som genitiv av svaga maskulina och feminina substantiv: *loghi* – *logha*, *gata* – *gatu*. Götlind & Landtmansson (1940:49) förklarar den feminina varianten som en försvagning av *u/o > e*, vilket i grund och botten är ett resultat av samma process som den som gett schwauttal av vokalen i pluralmorfemet i ord som *flickor*, *råttor* och *kyrkor*.

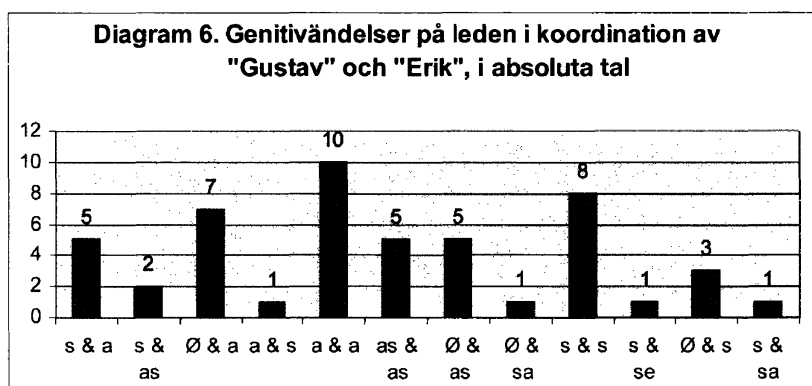
Genitivformen av namn som motsvarar svaga substantiv (motsvarande gamla *n*-stammar) styrker tanken på att den morfologiska genitiven faktiskt fortfarande finns kvar i de aktuella dialekterna. Även om former som *Erika* skulle kunna förklaras på annat sätt än som en morfologisk genitiv, är det svårare att göra detsamma för former som *Hassa* och *Maje*. Det allra rimligaste är, menar jag, att anta att den sydvästsvenska a-genitiven åtminstone i vissa fall bör betraktas som en morfologisk genitiv.

Sammanfattningsvis kan sägas att tolkningen av det hittills presenterade resultatet inte är alldeles entydigt, men det finns goda skäl att anta att åtminstone en del av informanterna använder genitiv-a som ett rent mor-

fologiskt element, som – i likhet med kongruens, tempus och bestämdhet – bara kan knytas till ord, inte till fraser. Dessa informanter accepterar t.ex. formen *Erik-a* men inte *Erik från Hånger-a*. När de har ombetts att ange genitiv för komplexa fraser av denna typ har strategin varit att gå över till *s*-genitiv. Följaktligen verkar dessa informanter i sitt mentala lexikon ha tillgång både till en rent morfologisk genitivmarkör och en frasklitisk genitivmarkör.

5.4 Samordnade namn

Ett av kriterierna för klitikor är enligt figur 3 ovan att värden kan utgöras av samordnade fraser, t.ex. *Kalle och Lisas bil*. I enkäten fanns en fråga som rörde detta, *Gustav och Erik*. Resultatet visar i diagram 6:²¹

Den stora variationen av möjliga ändelser på de två koordinationsleden gör det svårt att dra några säkra slutsatser. Här kan dock en jämförelse med kontrollgruppen vara av intresse. I denna grupp finns det endast två varianter: ledgenitiv med *-s* (*Gustavs och Eriks*) och gruppgenitiv med *-s* (*Gustav och Eriks*). 13 informanter av 20, d.v.s. 65 procent av kontrollgruppen, använde gruppgenitiv, resten ledgenitiv. För informanterna i undersökningsgruppen fanns det fyra olika varianter av gruppgenitiv: *-a*, *-as*, *-sa* och *-s*. Sammantaget användes gruppgenitiv av 16 av 49 informanter, d.v.s. av 33 procent. Detta tyder på att *a*-genitiven kan kopplas till en mindre benägenhet att använda gruppgenitiv.

²¹ I några av fallen har ordningen kastats om mellan leden, så att både fråga och svar hade ordningen *Erik och Gustav*. Min bedömning är att detta inte hade någon effekt på det som frågan var tänkt att testa. Det ska tilläggas att frågan om samordnade namn inte ställdes till alla informanter i undersökningen.

6 Dialektvarianter

Hitills har resultatet för ord och uttryck diskuterats utifrån gruppen som helhet. I detta avsnitt ska vi vända på perspektivet för att försöka urskilja mönster kopplade till de enskilda språkbrukarna. Först diskuteras det jag kallar för dialektlager, d.v.s. grupper där genitivmarkören används som ordaffix eller frasaffix. Därefter diskuterar jag den geografiska utbredningen av de olika markörerna, främst *-a*, *-sa* och *-as*.

6.1 Två dialektlager

Materialet sett ur enskilda talares perspektiv gör att man grovt sett kan urskilja två olika varianter eller dialektlager, som jag har valt att kalla för A och B. Talare som tillhör **dialektlager A** verkar upprätthålla en skillnad mellan *-a* som morfologisk markör på namn, d.v.s. enskilda ord, medan talare av **dialektlager B** använder genitiv-*a* (med varianter) som frasklitika. Ett typexempel på en talare som tillhör dialektlager A är informant 1, den äldste informanten. Hos honom ser vi följande variation:

<i>Erik-a</i>	<i>Erik i Nygård-s, Erik från Hånger-s den gamle smeen-s, den nye karln-s min bror Erik-s, min faster-s lärarn-s, lärarinnan-s, smeen-s, kaptenen-s hunden-s, koan-s</i>
---------------	--

Figur 8. S-genitiv och a-genitiv hos Informant 1.

Särskilt tydligt blir mönstret när informant 1 som genitiv för *min bror Erik* uppger två alternativ: *Erik-a* eller *min bror Eriks* (se ovan). I hans dialektvariant verkar man inte kunna lägga ett genitiv-*a* till en fras ens om den slutar med namn som *Erik*, vilket otvetydigt har a-genitiv i sin simplexform. Informant 17b gör på samma sätt som informant 1. Informant 12a uppger två varianter av genitiv på *Erik i Nygård*, nämligen *Erika* eller *Erik i Nygårds*. Informanterna 50a och 50b väljer *Erik i Nygårds*, men – märkligt nog – *Erik från Hånger-a*.

Det finns 19 talare som kan sägas tillhöra dialektlager A; vid åtminstone ett tillfälle gör dessa informanter en särskild markering av huvudet eller av både huvud och fras i en komplex nominalfras, t.ex. *Erika i Nygårds* (informant 6b, informant 28c), *Erika i Nygårds* (informant 9), *Erika i Nygårda* (informant 21b), *Erikas i Nygårds* (informant 39b). Samma typ av särskild huvudmarkering görs i frasen *Erik från Hånger*: *Erika från Hångers* (informanterna 6b, 6e, 21b och 28c) samt *Erikas från Hånger* (informant 39a).

Av de tre exempelfraserna *Erik i Nygård*, *Erik från Hånger* och *min bror Erik* är det på den sista av dessa som informanterna tycks ha lättast att lägga till ett *-a* sist i frasen: *min bror Erika*. Av dem som har klassats som tillhörande dialektlager A är det 11 som uppger frasgenitiv av typen *min bror Erika*, men bara en enda som uppger frasgenitiv med *a*-markör, för *Erik i Nygård*, nämligen informant 6a: *Erik i Nygårna* och ingen för *Erik i Hånger*.

Talare av **dialektlager B** gör inte åtskillnad mellan *-a*, *-as* eller *-sa* som morfologiskt element, d.v.s. morfologi som knyts till ett huvud, och *-s*, som används som en frasklitika. I stället verkar dessa genitivmarkörer fungera som allomorfer till *-s*, och följaktligen något som kan läggas även till utbyggda fraser. Jag har definierat dialektlager B som den grupp av talare som inte tillhör dialektlager A (se ovan) men som använder gruppgenitiv med någon form av genitivmarkör efter en utbyggd fras (antingen *Erik i Nygård*, *Erik från Hånger* eller *min bror Erik*). Gruppen som uppfyllde dessa kriterier utgjordes av 25 personer.

Ett typiskt exempel på talare som tillhör dialektlager B är informant 21a, som förutom *min bror Erika* (se ovan) uppger varianterna *Erik i Nygåra*, *Kurt Olssona*, *lärarinna*, *min fastera*, *Erik från Hångera*. En annan är informant 4a, som uppger formerna *den gamle smensa*, *den nye kärensa*, *Erik i Nygårdsa* och *Erik från Hångersa*. Informant 66a använder *-as*: *Erik i Nygåras* och *min bror Erikas*. (Uppgift om genitiv för *Erik från Hånger* saknas för denna informant.) Informanterna 2 och 6a, som båda tillhör dialektlager B, tillfrågades i efterhand om frasen *Fredrik med foten* med *a*-genitiv. (Valet av denna fras gjordes för att sista ordet varken skulle utgöras av ett ortnamn eller ett personnamn.) Informant 2 tvekade inte att lägga ett *-a* till hela frasen: *Fredrik med fotena bil*. När han ombads att rangordna grammatikaliteten hos de tre fraserna *Erik i Nygård-a bil*, *Erik från Hånger-a bil* och *Fredrik med foten-a bil* rangordnade han dem dock i den nämnda ordningen. Informant 6a gav ett liknande omdöme: "O. [maken, = informant 21a] och jag kan mycket väl tänka oss att vi, om vi pratar gammaldags dialekt, skulle säga fotena, dock inte fotens. Mer troligt är att vi sökt göra en omskrivning och slippa genitiv. På något sätt känns det mer naturligt med *a*-formen vid orts- eller bynamn än vid personliga epitet".

Det finns ett antal informanter, 27 personer, som inte har klassats som tillhörande någon av dialektgrupperna ovan. Det beror framför allt på att det är svårt att dra säkra slutsatser utifrån materialet. I vissa fall har de gjort omskrivningar, i andra fall har nominalfrasen bytts ut mot ett pronomen. I ytterligare andra fall har informanter valt att bara använda

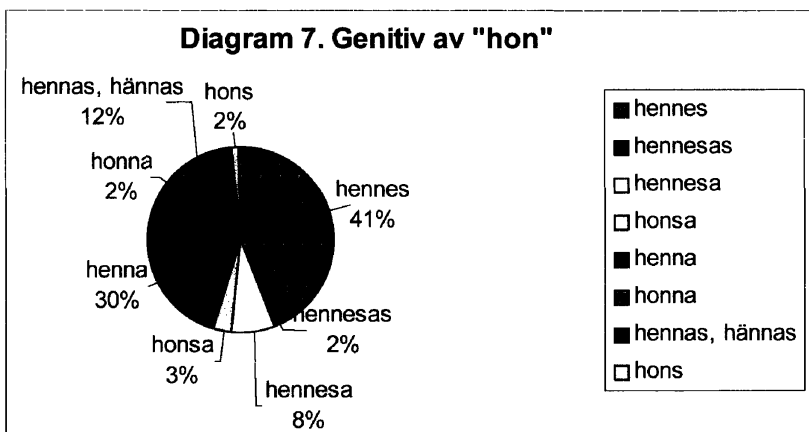

Kartan visar att de olika varianterna för Smålands del grovt sett överensstämmer med häradsgrensarna. I Västbo och Östbo, d.v.s. väster om en linje som går från Vätterns sydspets och söderut, samt norr om en linje genom mitten av Bolmen (den enda sjö som markerats i Småland, förutom Vättern) är *-a* dominant, förutom i den allra västligaste delen, mot Hallandsgränsen. Ändelsen *-sa* återfinns i Sunnerbo härad, söder om linjen rakt genom Bolmen, och väster om den tänkta linjen från Vätterns sydspets och söderut. I Varend, d.v.s. öster om linjen från Jönköping och söderut, dominerar *-as*. Man kan notera att informanter i Halland uppger att *-sa* som huvudsaklig genitivmarkör även där.

En intressant fråga är naturligtvis om de tre varianterna som diskuteras bara representerar utbredning, eller om man också kan skönja någon sorts stratifiering i termer av stadier i en utveckling. Vi kommer att återvända till frågan i avsnitt 9.

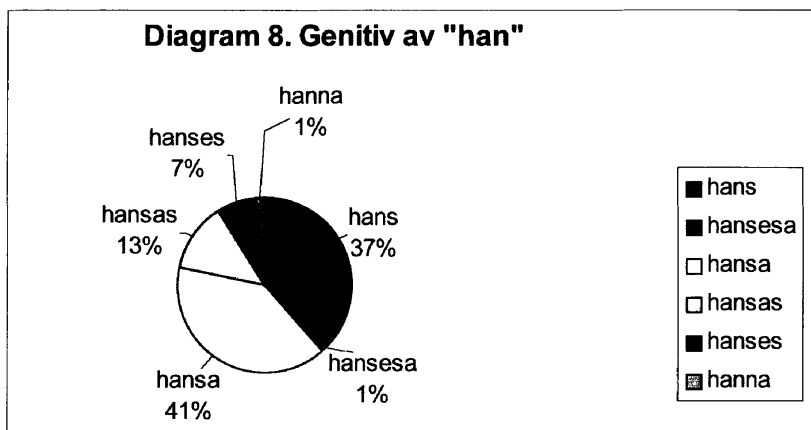
7 Genitivform av pronomen

Genitivformerna för *han* och *hon* är i modern standardsvenska *hans* resp. *hennes*. I fornsvenska var motsvarande former *hans* resp. *hänna(r)* (Wessén (1992 [1955])). I det område i sydvästra Sverige där *a*-genitiven finns kvar tycks den fornsvenska genitiven i femininum leva kvar; bland informanterna var det inte mindre än 11 som uppgav genitivformen *henna* i kontexten *Hon har en bil. Det är ... bil.*

28 informanter angav formen *hennes* och 20 informanter *henna/hänna*. Även andra former förekom.

För genitiv av maskulint *han* finner vi också variation:

I maskulinum dominerade *hansa*; denna form uppgavs av 27 informanter. 25 informanter angav den riksspråkliga formen *hans*. Det ska påpekas att formen *hansa*, i motsats till *henna*, inte är en ursprunglig form, utan rimligtvis bör ses som analogisk bildning till *henna*. Vad vi kan se tycks alltså vara ett exempel på en paradigmatjämföring, som inte bara gör de pronomina formerna parallella, utan skapar ett mer omfattande nominalt paradigm som inbegriper både egennamn och pronomen.²²

Det är tydligt att former inte är isolerade, utan fungerar paradigmatiskt. Till exempel används formen *hennas* uteslutande av informanter som även har *-as* på namn. (Av de åtta informanter som uppgav formen *hennas* uppgav sju formerna *Ax(e)las* och *Bengtäs*; den åttonde uppgav *Axela*, *Bengtäs*.) Den informant som uppgav formen *hennesas* uppgav samtidigt formen *Sturesas* (som dock även ytterligare en annan informant uppgav). Bland informanter som angav formen *hennesa* fanns ovanliga många *Sturesa* och *Stinasa*. Det är värt att notera att de två informanter som angav formen *honsa* för genitiv av *hon* också valde formen *hansa* som genitiv för *han*.

Det är intressant att notera en del nya varianter bland dem som inte själva uppgav sig använda a-genitiv: *honsa*, *hons*, *honna* och *hanna*. Vilken status dessa pronomen egentligen har hos språkbrukarna är svårt

²² Ur betydelsynpunkt kan dessa båda grupper sägas ha stora likheter, eftersom pronomen och egennamn används indexalt, d.v.s. för att ge referens, medan de har liten egen betydelse. En annan likhet är att genitivformerna av egennamn och pronomen förmodligen används oftare än genitiv för appellativer. Dessa genitivformer bör därför vara prominenta för språkbrukarna.

att uttala sig om med säkerhet, men orden låter sig lätt analyseras som bestående av roten *hon* eller *han* + klitiskt element med formen *-s* + *-a* eller *-sa*. Eftersom en övergång till *s*-genitiv allmänt sett analyseras som en övergång till användning av ett klitiskt element i stället för ett morfologiskt kan eventuellt dessa ”nya” pronomen ses som ett utslag av samma tendens, d.v.s. en övergång från ett morfologiskt uttryckssätt till ett syntaktiskt. Detta skulle eventuellt kunna knytas till en annan iakttagelse som rör pronomen: Genitivformen för *den* och *det* är enligt traditionell grammatik *dess*. I talspråk (i synnerhet språk hos barn och unga) verkar detta pronomen ha ersatts av *dens* och *dets*, d.v.s. aktuellt pronomen + *s*.²³

Diskussionen om relationen mellan genitiv av pronomen och egenamn återupptas i avsnitt 9.

8 ”Kollektiviserande genitiv”

Det förekommer i modern standardsvenska en användning av genitiv som i *Svenska Akademiens grammatik* benämns ”kollektiviserande” (Teleman & al. 1999, del II:113, 149f.). Ett exempel ges i (12):

(12) *(Vi besökte) Johanssons.*

Johanssons i (12) betecknar Johanssons hem, hus, gård eller familj d.v.s. en fysisk eller mental entitet som knyts till detta namn. Enligt SAG betecknar denna form av genitiv en persons familj, firma, bostad etc. Formen har, enligt SAG, en kollektiv betydelse, och kan ge upphov till pluralkongruens på ett predikativt adjektiv:

(13) *Svenssons är alltid hyggliga.*

I det aktuella småländska dialektområdet förekommer, enligt den äldste informanten (från Fänestad, Forsheda socken), en besläktad användning av genitiv. Det som är speciellt för denna användning är att konstruktionen ifråga i detta fall konsekvent innehåller något som ser ut som dubbel genitivmarkering, d.v.s. både ett genitiv-*a* och ett genitiv-*s*.

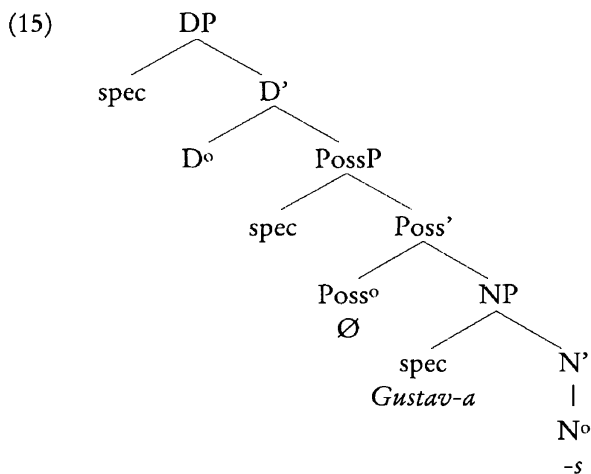
- (14) a Jönsa gård → *Jönsas* ’Jöns gård’
 b Ruperta gård → *Rupertas* ’Ruperts gård’
 c Ryda gård → *Rydas* ’Ryds gård’
 d Lassa gård → *Lassas* ’Lasses gård’
 e Gustava gård → *Gustavas* ’Gustavs gård’

²³ Teleman & al. (1999, del II:296) ger formen *dens* som alternativ till *dess*.

Genitiv användning av detta slag är inte unik för trakten kring Forsheda, utan har beskrivits även för andra områden. Runquist (1953) visar att samma konstruktion har funnits i Bolmsö socken och Tiraholmsområdet (som ligger väster om Bolmsö, på Bolmens västra strand): ”Med Petteras menas Petters gård. /---/ Av liknande typ är *Lejonas* efter vice korpralen Håkan Lejon” (s. 5). Det är alltså frågan om en typ av genitiv som rimligtvis hör ihop med a-genitiven. Det är viktigt att påpeka att *Jönsas*, *Rupertas*, *Rydas*, *Lassas* och *Gustavas* inte kan analyseras som namn + *-as*, där genitivmarkören är ett oanalyserat *-as*, eftersom det normala för dialekten i fråga är *-a* för genitiv av namn (detta gäller t.ex. Informant 1, som spontant utvecklade resonemanget om denna typ av genitiv). (Ovan konstaterades att denna informant tillhörde dialektgrupp A, d.v.s. den grupp av talare som skiljer mellan *-a* som morfologisk genitivmarkering och *-s* som klitika.) Det rimliga är därför att se *Gustavas* som försett med två suffix: *-a* och *-s*. Vi ska börja med att granska den småländska varianten med *-a* + *-s* för att sedan återvända till den rikssvenska konstruktion som SAG rapporterar om och därefter till konstruktionen i några andra dialekter. Mitt syfte är att visa att den småländska användningen kan utgöra en nyckel till förståelse av konstruktionen mer generellt.

Att supplera ett uttryck som *Jönsas* med *gård* eller andra tänkbara huvudord är inte möjligt: *Jönsas gård, *Lassas gård. Huvudord och *-s* tycks alltså stå i komplementär distribution, och det verkar som om *-s* blockerar positionen för ett huvudord. Det är därför, enligt min mening, rimligast att anta att *-s* genereras i huvudpositionen, och på detta sätt blockerar ett annat huvudord:

Om analysen är korrekt innebär det att *Gustav-a*, precis som i modern standardsvenska, flyttar till Spec PossP, varpå *-s* klitiserar fonologiskt till konstituenten till vänster: *Gustava* → *Gustavas*.

Med den föreslagna modellen föreligger det ingen genitiv eller possessiv betydelse i *-s* i *Gustavas*; denna finns enbart i genitiv-*a*. Elementet *-s* ska dock inte ses som en ren platshållare för huvudordet, utan det har en egen betydelse, vilket vi strax ska komma till. Låt oss först vända tillbaka till standardsvenska. Betrakta exempel (16).

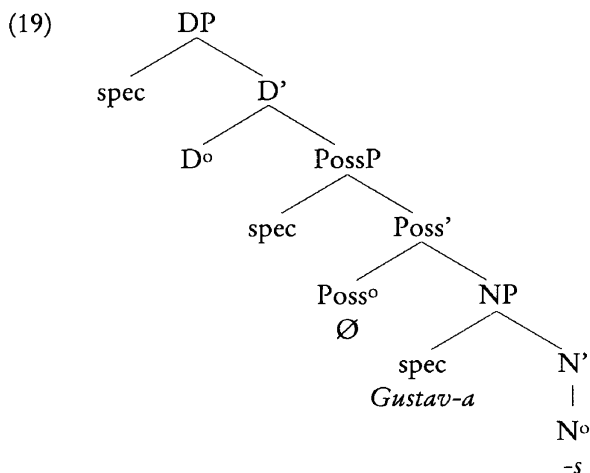
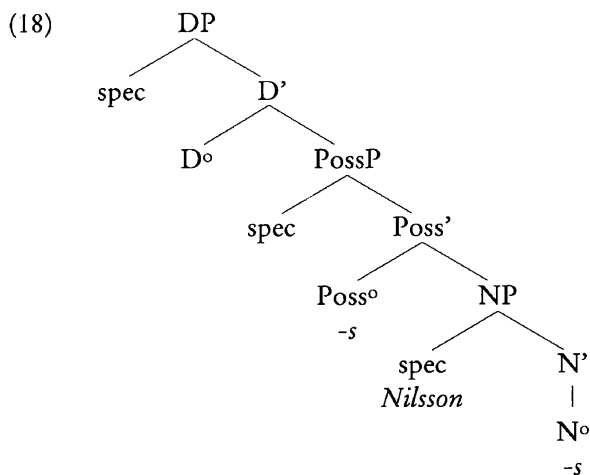
(16) *Vi ska till Nilssons ikväll.*

Vid en första anblick vore det inte orimligt att *Nilssons* i (16) analyseras som ett vanligt genitivuttryck med utelämnat huvudord och följaktligen parallellt med andra uttryck med struket huvudord. (Detta bör rimligen vara SAGs analys.)

(17) *Ni ska till Olssons familj i kväll och vi ska till Nilssons familj.*

Om man vill se en parallell till andra konstruktioner med struket huvudord missar man dock den innebörd av "associerad större helhet", som jag menar ligger i konstruktionen. Som beteckning för denna associerade större helhet vill jag använda termen **inalienabel helhet**. Med inalienabel helhet syftar jag på en inverterad motsvarighet till begreppet inalienabel del, vilket i språkvetenskapen är en etablerad beteckning för den relation som t.ex. en kroppsdel har i förhållande till kroppen, en bild i förhållande till det fotografi på vilket den sitter, ett tak i förhållande till byggnaden som det sitter på; armen är en inalienabel del av kroppen och taket en inalienabel del av huset. Det inverterade förhållandet är följaktligen kroppens förhållande till armen och husets förhållande till taket. Den inalienabla helheten är alltså den entitet, fysiska eller mentala, som någon eller något intimt hör ihop med. Den inalienabla helheten i det småländska exemplet *Gustavas* är gården, delen är Gustav. På samma sätt kan Svenssons i SAGs exempel antingen beteckna en helhet som familjen, i exempel som *Vi ska till Svenssons ikväll*, ett kollektiv: *Svenssons är alltid hyggliga*, eller en prominent plats som bestäms kontextuellt, t.ex. en restaurang: *Vi ska äta middag på Peppes ikväll*.

I fallet *Gustavas* har nominalfrasen *Gustav* morfologiskt kasus, nämligen *-a*. I fallet *Nilssons* (i modern svenska) är det rimligt att anta att kasus delas ut av *-s* som sitter i samma position som i vanliga nominalfraser i genitiv, vilket här antas vara Poss°. De två konstruktionerna har följaktligen följande struktur:

Den föreslagna analysen betyder att *Nilssons* i (18) egentligen har strukturen *Nilsson -s -s*, d.v.s. en dubbel markering av *-s*, där bara det första *-s* är ett genitiv-*s*. Fonologiskt stryks det ena *s*-et, eller realiseras inte, beroende på hur man väljer att se på förhållandet mellan syntaktisk struktur och fonologisk/fonetisk realisation. Resultatet blir ett uttryck som på ytan är identiskt med ett vanligt genitivuttryck, men har en annan struktur och en annan tolkning.

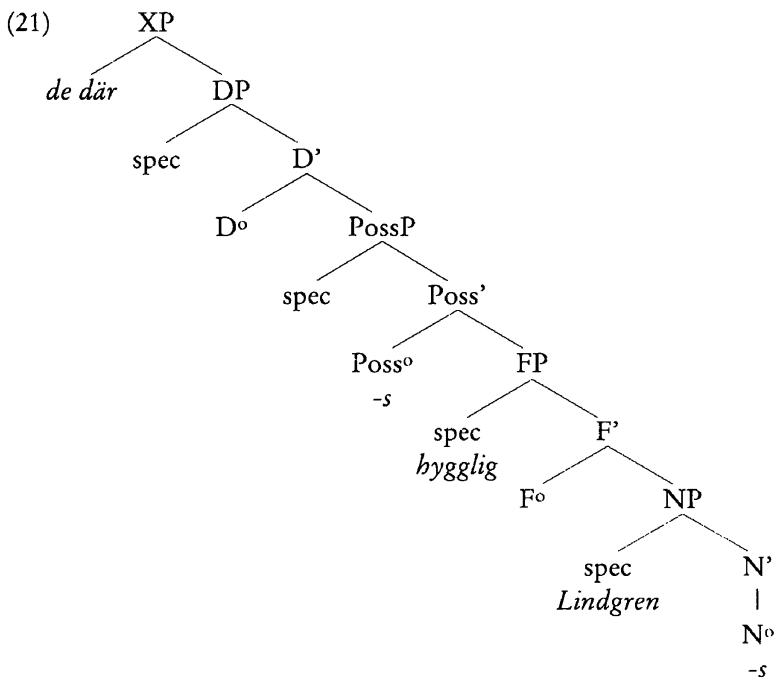
SAG lyfter fram den kollektiva betydelsen i den aktuella konstruktionen och visar att subjektet kan ge upphov till kongruens på ett predikativt adjektiv (se (13) ovan). I den föreslagna modellen kan kongruensen

antingen förklaras med att vi i denna typ av fall har semantisk kongruens, av samma typ som vi ser i uttryck som *Polisen var besvikna* eller också att det *-s* som blockerar huvudpositionen kan vara både singulart och pluralt.

Den föreslagna modellen förklarar en restriktion som nämns i SAG: Pronominella framförställda attribut är möjliga i den här konstruktions-typen, medan adjektiviska attribut fungerar betydligt sämre (Teleman & al. 1999, del II:149):²⁴

- (20) a *De där Svenssons är rätt besvärliga.*
 b *?*De hyggliga Lindgrens hjälpte oss med flyttningen.*

Pronominella attribut anses allmänt vara genererade ovanför DP-nivån, medan adjektivattribut genereras i en funktionell position (spec FP) alldeles ovanför NP-nivån (Cinque 1994, Josefsson & Platzack 1998).

Leden *Lindgren* kan utan problem flytta upp till Spec PossP, men *-s* i N° blir i så fall strandat i den position där det är genererat och måste

²⁴ SAG märker (20b) med frågetecken. Enligt min intuition är exemplet nästintill ogrammatiskt.

följaktligen klitisera till adjektivet *hygglig*: **de där Lindgrens hygglig-s*. Anledningen till varför detta är ogrammatiskt är förmodligen att det -s som sitter i N^o har en bestämd typ av värd, och kan inte klitisera till ett adjektiv.

En anonym bedömare påpekar att den föreslagna analysen, som alltså gör skillnad mellan "vanligt" genitiv-s och det -s som används i kollektiviserande genitiv, ger en intressant prediktion, nämligen att det bör finnas dialekter som saknar s-genitiv, där genitiv uttrycks perifrastiskt, t.ex. med en prepositionsfras eller personligt/possessivt pronomen i konstruktioner av typen *gården hans Johan*, men som ändå har "kollektiviserande genitiv". Denna prediktionen stämmer. Enligt Margareta Källskog (1992) är Överkalixmålet en dialekt av den aktuella typen. I detta mål används, enligt Källskog, generellt inte s-genitiv, utom i några få, speciella fall: 1. i stelnade fraser, av typen *till böyss* 'till byn', 2. i uttryck för upprepad handling i uttrycket *lödes å sändes* "på lördagar och söndagar" (Källskog påpekar att just detta uttryck är det enda som hon känner till i denna kategori), 3. för genitiv av tillnamn och yrkesnamn. Denna tredje kategori utgörs just av "kollektiviserande genitiv" (även om Källskog inte använder just denna term). Hon ger exempel som *ipi Vemmers* 'hos Vennbergs' och *ve skå går ipi Fredriks* 'vi ska gå till Fredriks' (d.v.s. Fredriks gård) (Källskog 1992:152). Det ska påpekas att det genitiv-s som används i den första kategorin (t.ex. *till böyss* 'till byn') rimligtvis bör vara en morfologisk genitiv, en relik från den tid då prepositionen *till* styrde genitiv. Relikter av det aktuella slaget finns även i standardspråket, t.ex. i uttryck som *till havs*, *till sjöss*, *till lands*. Man kan notera att detta morfologiska genitiv-s är närmare knutet till roten än ett "vanligt" genitiv-s, och verkar vokalförkortande. I produktiva uttryck som *ett havs salthalt* eller *en sjös siktdjup* är vokalen i *havs* respektive *sjös* lång, medan den är kort i (*till*) *havs* och (*till*) *sjöss*.²⁵

Torbjörn Westerlund ger i sin undersökning av dialekten i de två jämtländska socknarna Lit och Hackås en beskrivning som liknar Källskogs (Westerlund 2006). Inte heller i denna dialekt används s-genitiv utom i några få väl definierade kontexter. Det är "i princip bara en person/entitet som får genitiv-s som underordnat led i genitivkonstruktioner, nämligen *Gud*", skriver han (s. 37). Som exempel ges *Guss nasir* och *för guss skull* (s. 37). I övrigt finns några strödda exempel som *Israels länn* 'Israels land' samt *Göteborgs centrum* och *Fåkers Vårdshus*. Exemplet *Israels länn* tillskriver Westerlund influens från bibelspråket (liksom exempel

²⁵ Denna iakttagelse är gjord av Lars-Olof Delsing (muntligt meddelande).

med *Guds*), medan de två sista exemplen står isolerade. I övrigt används genitiv-*s* i ”angivelse av persons familj/företag/bostad etc” (s. 50). I denna kategori finns det emellertid rikligt med exempel, och både för- och efternamn används, t.ex. *Arons* och *Strömgrens*, för att syfta på en hel familj, och *Eschils* och *Kronstens* för att syfta på den plats där en viss familj bor (s. 51–52). Westerlund gör även några andra intressanta iakttagelser, för det första att de aktuella namnformerna på *-s* har kommit att utvecklas till riktiga platsbeteckningar, samt att efternamn på *-sa*, motsvarande riksspråklig ’-son’, reduceras till *-s* i den aktuella användningen (exemplen i (22) är hämtade från Westerlund 2006:51–52):

- (22) a N’ morsfar men, Erik Nilssa ’min morfar Erik Nilsson’
 b dom som bo-odd i Erik-Nils ’de som bodde i Erik-Nils’

Westerlund konstaterar att det är rimligt att tänka sig att det avslutande *-sa* i namnet har bytts ut mot ett genitiv-*s*, vilket, enligt honom, skulle innebära att *Erik-Nils* i (22b) har en fusionerad ändelse (s. 52).

Vi kan alltså konstatera att det fenomen som *Svenska Akademiens grammatik* benämner ”kollektiverande genitiv” förekommer i flera olika dialekter som i övrigt saknar *s*-genitiv – i alla fall i en dialekt i Norrbotten och en i Jämtland – något som ger oberoende stöd för den föreslagna analysen: att genitivuttrycket i fråga innehåller en markör för ”inalienabel helhet”, som föreslagits ovan, samt att det slut-*s* som finns i standardsvenska uttryck av typen *hos Svenssons* i själva verket är en fusionering av två *-s*, ett genitiv-*s* och ett kollektiverande *-s*.

Till sist: anledningen till att ett uttryck som *de hyggliga Lindgrens* trots allt inte känns helt ogrammatiskt är förmodligen att ett *-s* som knyts till ett nominal också kan tolkas som ett pluralmorfem, vilket gör att *de hyggliga Lindgrens* blir parallellt med uttrycket *de hyggliga Lindgrenarna*.

9 Diskussion

Vad vi kan konstatera är att *a*-genitiven har överlevt i sydvästra Sverige flera hundra år efter att den har försvunnit från andra delar av landet. *A*-genitiven verkar hos en del talare vara en relik från fornsvenskan inte bara genom att genitivmarkören är *-a* i stället för *-s*; *-a* används även som ett äkta morfologiskt affix. Dessa talare gör alltså skillnad mellan *a*-genitiv, som används för ord, och *s*-genitiv, som används för nominalfraser. Den språkförändring som verkar ha startat någon gång på 1300-talet och som Muriel Norde beskriver i sin avhandling (Norde 1997), nämligen

hur genitivmarkören i svenska övergick från att vara ett morfologiskt element till att vara en frasklitika, är alltså ännu inte fullbordad i detta språkområde. En viktig skillnad från det fornsvenska systemet är dock att den sydvästra a-genitiven inte verkar ta hänsyn till stamtillhörighet på det tydliga sätt som figur 1 visar.

Frågan är då vad det är som har gjort a-genitiven så stark, och som har gjort att den har klarat konkurrensen från s-genitiven i det aktuella området. En del av svaret ligger förmodligen i det som Rudholm skriver om användningen av genitiv i Småland under andra hälften av 1800-talet (vilket förmodligen är giltigt mer generellt för genitiv i talspråk), att genitiv används framför allt för namn och namnliknande substantiv; frekvensen genitiv på andra nominalfraser är låg, åtminstone i talspråket. De mest frekventa pronomina har också a-former, *henna* resp. *hansa*. Kanske det till och med är så att formerna *henna* och *hansa* är ryggraden i ett större a-paradigm. Gruppen nomen som inte tar s-genitiv är alltså stor och innehåller många grupper: ”starka” egennamn, såväl maskulina som feminina, ”svaga” egennamn, maskulina och feminina, och pronomen. Ytterligare ett skäl till a-genitivens styrka kan vara att foga-a är produktivt i sammansättning i det aktuella geografiska området, t.ex. *hästakärra*, *korvaspad* och *kalvakätte*. Även om sambandet mellan fogemorfem och genitiv inte är utredd är det rimligt att anta att ett sådant samband faktiskt finns. Ett litet paradigm har liten chans att hävda sig, ett stort paradigm har naturligtvis större möjlighet att överleva.

Några olika genitivmarkörer för substantiv har diskuterats i denna uppsats, framför allt *-a*, *-sa*, *-es* och *-es*. Till detta ska läggas en mängd olika former som motsvarar rikssvenskans *hans* och *hennes*, vilka kan analyseras som stam + ändelse. En intressant fråga är naturligtvis hur relationen mellan dessa former ser ut. Det naturligaste är, enligt min mening, att se *-a* som den mest ursprungliga, d.v.s. den form som står den gamla fornsvenska ändelsen närmast. Det är rimligt att se de andra varianterna som resultat av konkurrens, på ett sätt som vi strax ska se.

Götling & Landtmanson (1950:41ff.) nämner i sin genomgång av olika varianter för Västergötlands räkning, t.ex. *Gustava*, *Peteras*, *Kallea* (och dessutom *-a* och *-e* för svaga egennamn). Ändelserna *-as* och *-sa* ses i detta verk som dubbel genitivmarkering. Tanken på s.k. dubbel genitiv ger dock förmodligen inte hela sanningen. Ändelserna *-as*, *-sa* och *-sas* bör i stället förmodligen ses i ljuset av konkurrens där två ”krafter” tävlar med varandra: Kontakt med standardspråket har naturligtvis funnits mycket länge, och därmed också tryck på en analogisk utjämning mellan dialekt och standardspråk, vilket, med tanke på styrkeförhållandena,

borde resultera i en generalisering av genitivmarkören *-s*. Samtidigt finns det en motkraft, ett starkt inre tryck från dialekten, där *-a* är en tydlig markör för språklig samhörighet, *a*-genitiven har en tydlig ”dialektal signalfunktion”, och *a*-paradigmet är, som vi har sett, starkt.

I en situation där en riksspråklig morfologisk exponent ligger fonetiskt nära en dialektal exponent som uttrycker samma innehåll blir konkurrensen mellan de två ofta mördande, d.v.s. bara en av dem överlever. Så lunda kan man t.ex. inte ha både *-e* och *-a* som infinitivändelse; antingen vinner det riksspråkliga *-a* eller också det dialektala *-e*, vilket blev fallet i *e*-målen. I fallet med genitiv-*a* och genitiv-*s* tävlar en vokal med en konsonant, och detta gör att konkurrensen inte behöver leda till att en av exponenterna försvinner; de kan samexistera. Resultatet är former med ”dubbel genitiv”, t.ex. *Erikas* och *hansas*.

Den inbördes linjära ordningen mellan exponenterna *-s* och *-a* kan skifta. Detta kan förstås bero på rena tillfälligheter. Genitiv av pronomen torde vara vanligare i språket än genitiv av namn, och har därmed också förutsättningar att spela en tung roll i den analogiska utjämningen. Det är alltså rimligt att betrakta formerna för *hans* och *hennes* som mönster för genitivformerna på namn. Om formerna *henna/hänna* och analogibildningen *hansa* är de normala i en dialektvariant är genitiv av namn på *-a* följdriktiga. Om formen *henna/hänna* har ersatts av *hennes* i ett tidigare stadium av språkutvecklingen är det naturligt att *hansa* förses med ett analogiskt motiverat *-s*, särskilt som detta *-s* följer mönstret med ett generaliserat *-s* som genitivmarkör i rikssvenska. En konsekvens av detta kan bli former som *hansas* och även *Erikas*.

Det är väl känt från språkhistorien att två former med samma innehåll har en tendens att med tiden få olika funktioner, betydelser och/eller olika stilvalörer. Konkurrensen mellan de två krafterna som beskrevs ovan verkar ha gett upphov till en splittring av funktionerna, så att den genitiva funktionen har kommit att bäras (främst) av *-s* och den dialektala signalfunktionen av *-a*. Det verkar alltså ha ägt rum en växelverkan mellan två olika krafter: analogibildning med det riksspråkliga *-s* och analogibildning med utgångspunkt från den dialektala signalformen *-a*: Pronomenet *hans* blir *hansa* p.g.a. analogisk utjämning med utgångspunkt i det dialektala *-a* som återfinns bl.a. i formen *henna/hänna* och som fungerar som en dialektal signalmarkör. När en ny form har uppstått genom analogisk utjämning verkar den nya formen bli opak. Med opak menar jag inte att den inre strukturen för språkbrukaren blir oanalyserbar, utan att den nya formen i språkbrukarens mentala lexikon får ordstatus, vilket gör att den kan dra till sig ny morfologi. När denna nya form etablerats och den inre

strukturen eventuellt blir opak igen kan det riksspråkliga paradigmet utöva sin kraft och *-s* läggs till: *hansa* → *hansas* (som förekommer i materialet hos ett tiotal informanter). Denna form kan på nytt förses med en dialektal signalmarkör, vilket med försvagning av det mellersta *a* till *e* blir *hansesa*, vilket är den form som vi ser hos informant 2 (som också uppger formen *hennesa*). (Hypotetiskt kan man tänka sig att den inre strukturen av *hansesa* blir ogenomskinlig, vilket skulle kunna bädda för att riksspråkets paradigmatiska tryck ger upphov till formen *hansesas*. Denna form har emellertid inte dykt upp i mitt material.) När *henna/hänna* ersätts av den riksspråkliga formen *hennes* kan den dialektala signalfunktionen ge upphov till formen *hennesa* (informanterna 4a, 39c, 50b). Analogisk utjämning med riksspråket kan verka även på denna form, och ge formen *hennesas* (informant 52c). Ovan nämndes det faktum att sju av de informanter som uppgav formen *hennas* också uppgav formen *Ax(e)las* och *Bengtas* (den åttonde angav formerna *Axela* och *Bengtas*). Vidare kopplades användningen av formen *hennesas* ihop med *Sturesas*, och formen *hennesa* med *Sturesa/Stinasas*. Den informant som uppgav den lite märkliga genitiven *honsa* angav också den analogiska formen *hansa*.

En annan process verkar vara en omanalys av morfemindelningen. Så verkar ha skett vid bildningen av paret *hansa* – *honsa*, där *hans-a* verkar ha omanalyserats som *han-sa*, vilket därmed motiverar formen *hon-sa* (informant 28f, 62b). Som nämndes ovan kan detta ses som ett utslag av en tendens där ett morfologiskt uttryckssätt ersätts av ett syntaktiskt, d.v.s. av en tydlig värd + klitika (*han* resp. *hon* är värd, *-sa* klitika).

Det är naturligtvis omöjligt att fastställa hur olika former har bildats hos enskilda talare, och efter vilket mönster. Man kan dock dra slutsatsen att en hel del av de former som verkar märkliga (t.ex. *hennesas*, *honsa*, *honna*, *hanna*) förmodligen är resultat av analogiskt återskapande. I vilken utsträckning de olika pronominella varianterna som dyker upp i materialet verkligen används är dock en öppen fråga.

Det är alltså rimligt att anta att varianter med *-s*: *-sa*, *-as* är ett svar dels på ett paradigmatiskt tryck inifrån dialekterna dels ett tryck från standardsvenskan. Ett tecken på att utvecklingen mot att ge efter för standardsvenskan gäller även för egennamn och att denna process kan vara av sent datum är en kommentar som en informant från Berg i norra Kronobergs län ger. Hon berättar att hennes svärföräldrar genomgående använde *-a* som genitivmarkör för namn med konsonantslut när hon flyttade till bygden 1955, t.ex. *Kurta*, *Emila*. Med tiden har detta ändrats och blivit *-sas*: *Bengtsas*, *Rollfsas*. Förändringen från *-a* till *-sas* har alltså skett under loppet av andra halvan av 1900-talet.

Ytterligare en möjlig källa till uppkomsten av former på *-as* är den kollektiviserande genitiv som beskrevs i avsnitt 8. Det är lätt att föreställa sig att denna konstruktion, där *-s* står i komplementär distribution med ett utsatt huvudord, oanalyseras till en genitivform på *-as* där huvudordet är struket, och följaktligen också kan suppleras.

Låt oss nu jämföra resultatet av denna undersökning med de två scenarier som Norde skisserar för övergången till klitisk *s*-genitiv i rikssvenskan, hennes egen modell och den som benämns "the standard scenario". Schematiskt framställdes de två alternativen på följande sätt i (4) ovan:

(4) "The standard scenario"

1. Paradigmatjämföring, då *-s* blev den enda genitivmarkören.
2. Böjnings-*s* oanalyserades som klitika.

Norde (1997)

1. Böjnings-*s* oanalyseras som klitika i ord med stammar i maskulinum och neutrum.
2. Paradigmatjämföring, då *s*-klitikan spreds till andra typer av stammar, trängde undan och ersatte morfologisk genitiv på dessa ord.

Det som tycks ha hänt i den aktuella sydvästsvenska dialekten är att steg 1 till viss del följer Nordes modell, med den viktiga skillnaden att böjnings-*s* oanalyseras som klitika generellt. Dock sker samtidigt en paradigmatjämföring där den morfologiska markören *-a* blir allenarådande (åtminstone i de dialektområden där *-a* används även för feminina namn och namn som slutar på vokal). Resultatet är en uppsättning av olika genitivmarkörer: en morfologisk (oftast *-a*) och en klitisk (*-s*). Detta är den situation som föreligger för de informanter som tillhör dialektlager A, vilka gör tydlig åtskillnad mellan genitiv på namn i simplex och genitiv på fraser, samt ev. även har en särskild genitiv för "svaga" namn. Om man dristar sig till att anta att detta förhållande har rätt generellt och att dialektlager B utgör ett senare utvecklingsstadium, urskiljer vi språkförändringsprocessen i (23). Notera dock att ordningen mellan steg 1 och 2 i (23) inte kan fastställas på grundval av min undersökning, utan bygger på antagandet att Norde har rätt i att processen startade med att *-s* kom att analyseras som en klitika.

(23) "Det sydvästsvenska scenariet"

1. Böjnings-*s* oanalyseras som klitika.
2. Paradigmatjämföring, då *a*-genitiv generaliseras som böjning.
3. Genitiv-*a* (med olika exponenter) oanalyseras som klitika.

4. Genitiv-*a* omanalyseras som en dialektal signalmarkör.
5. Genitiv-*s* generaliseras som klitisk genitivmarkör.

Dialektlager A har genomgått steg 1 och 2, dialektlager B även steg 3. Steg 3 i (23) innebär att genitiv-*a* blir en allomorf till -*s*. Som nämndes ovan är det väl känt att två former med samma betydelse sällan kan upprätthålla samma stilvalör/funktion/betydelse. Trycket från rikssvenskans genitivmarkör, -*s*, har lett till den antagna funktionsuppdelningen; genitivfunktionen uppbärs av -*s*, medan -*a* har blivit en ren dialektal signalmarkör. En del informanter upplever -*a* som ”lantligt” och ”bonnigt”, medan andra informanter ser den som en positiv regional och dialektal markör och förklarar sig vara stolta över den. Tecken på att dialekten hos vissa talare har genomgått steg 4 och 5 (vars inre ordning inte kan bestämmas med utgångspunkt i det aktuella materialet) är förekomsten av varianter av det som Götlind kallar för ”dubbel genitiv”: -*as*, -*sa*, -*sas* etc. När behovet av den dialektala signalmarkören inte längre är för handen kan den strykas utan att genitivfunktionen försvinner; denna uppbärs ju av -*s*.

Många av informanterna uppger att genitiv-*a* bara används av äldre personer, och ofta bara på landet. I större samhällen, inte minst i mötet med det mångkulturella samhället, verkar *a*-genitiven ge vika för *s*-genitiven. Min gissning är att de som använder *a*-genitiven produktivt idag utgör den sista generationen i detta avseende. Om detta stämmer betyder det att det tog ca 700 år innan en språkförändring som började skönjas i texterna på 1300-talet kom till vägs ände.

Litteratur

- Börjars, Kersti, 1998. *Feature distribution in Swedish noun phrases*. Publications of the Philological Society 32. Oxford: Blackwell.
- Carstairs, Andrew, 1987. Diachronic evidence and the affix-clitic distinction. I: Anna Giacalone Ramat, Onofiro Coruba, & Giuliano Bernini (red.) *Papers from the 7th International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. S. 151–162.
- Cinque, Guglielmo, 1994. On the evidence for partial N movement in the Romance DP. I: Guglielmo Cinque, Jan Koster, Jean-Yves Pollock, Luigi Rizzi & Raffaella Zanuttini (red.) *Paths Towards Universal Grammar*. Georgetown: Georgetown University Press. S. 85–110.
- Delsing, Lars-Olof, 1991. Om genitivens utveckling i fornsvenskan. I: Sven-Göran Malmgren & Bo Ralph (red.) *Studier i svensk språkhistoria* 2. Nordistica Gothoburgensia 14. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. S. 12–30.

- Delsing, Lars-Olof, 1993. *The internal structure of noun phrases in the Scandinavian languages*. Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Delsing, Lars-Olof, 1999. Review Essay – Muriel Norde: The History of the Genitive in Swedish. A Case Study in Degrammaticalization. *Nordic Journal of Linguistics* 22/1: 77–90.
- Delsing, Lars-Olof, 2001. The Swedish Genitive: a Reply to Norde. *Nordic Journal of Linguistics* 41/1: 119–120.
- Gjöstein, Ingerid, 1934. Uregelmessige genitivformer i norske diplomer fra det 14. århundre. *Arkiv för nordisk filologi* 50:90–129.
- Götlind, Johan & Samuel Landtmansson, 1940–1950. *Västergötlands folkemål*. Del 4. Formläran. Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien för folk-livsforskning 6.
- Hedström, Gunnar, 1948. *Ordstudier i anslutning till P. Rydholms anteckningar om Långarydsområdet i Västbo*. Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund.
- Jespersen, Otto, 1894. *Progress in language. With special reference to English*. London: Swan Sonnenschein & Co.
- Johannessen, Janne Bondi, 1989. Klitika – en avgränsning. *Norsk lingvistisk tidskrift* 2/1989: 117–147.
- Josefsson, Gunlög & Christer Platzack 1998. Short Raising of V and N in Mainland Scandinavian. *Working Papers in Scandinavian Syntax*, vol. 61:23–52.
- Josefsson, Gunlög, 1997. *On the principles of word formation in Swedish*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap Serie A:51. Lund: Lund University Press.
- Josefsson, Gunlög, 1998. *Minimal words in a minimal syntax: word formation in Swedish*. Linguistik aktuell: 19. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamin Publications.
- Josefsson, Gunlög, 1999. On the Semantics and Syntax of Scandinavian Pronouns and Object Shift. I: Henk van Riemsdijk (red.) *Clitics in the Languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Klavans, Judith L. 1985. The independence of syntax and phonology in cliticization. *Language* 61:95–120.
- Källskog, Margareta, 1992. *Attityd, interferens, genitivsyntax. Studier i nutida överkalixmål*. Skrifter utgivna genom Dialekt- och fornminnesarkivet i Uppsala, Serie A:18. Dialekt- och fornminnesarkivet, Uppsala.
- Lech, Gillis, 1925. *Skånemålens böjningslära*. Lund: Gleerupska univ.-bokh.
- Longobardi, Giuseppe, 1994. Reference and proper names. *Linguistic Inquiry* 25(2):609–665.
- Norde, Muriel, 1997. *The history of the genitive in Swedish: a case study in degrammaticalization*. Faculteit der Letteren, Universitet van Amsterdam.
- Norde, Muriel, 2001. The History of the Swedish Genitive: the Full Story. A Reply to Delsing. *Nordic Journal of Linguistics* 24/1:107–117.
- Norde, Muriel, 2006. Demarcating degrammaticalization: the Swedish s-genitive revisited. *Nordic Journal of Linguistics* 29/2:201–238.
- Peterson, Lena, 1984. Harald och andra namn på -(v)ald. *Studia anthroponymica Suecana* 2:5–25.
- Runquist, Claes-Göran, 1953. Äldre talesätt. *Värnamo Hembygdsförenings årsbok* 1953: 5–6.

- Spencer, Andrew, 1991. *Morphological theory: an introduction to word structure in generative grammar*, Oxford: Blackwell.
- Söderwall, K. F. 1865. Några anmärkningar öfver de svenska kasusformerna under medeltiden. *Lunds universitets årsskrift* 1865/2:1–18.
- Teleman, Ulf, 1969. *Studies in a generative grammar of modern Swedish*. Lund: Studentlitteratur.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999. *Svenska Akademiens grammatik (SAG)*, Stockholm: Svenska Akademien/Norstedts ordbok.
- Wessén, Elias, 1992 [1955]. *Svensk språkhistoria. 1. Ljudlära och ordböjningslära*. Akademitryck i nordiska språk och svenska 4. Institutionen för nordiska språk, Stockholm.
- Westerlund, Torbjörn, 2006. *Funktion och konstruktion av genitiv i två jämtländska sockendialekter*. C-uppsats, Institutionen för lingvistik och filologi, Uppsala universitet.
- Zwicky, Arnold M. & Geoffrey K. Pullum, 1983. Cliticization vs. inflection. English *n't*. *Language* 59:502–513.

Bilaga

Kära informant!

Syftet med denna undersökning är att undersöka ett dialektalt språkligt fenomen som bl.a. förekommer i västra Småland. I rikssvenskan använder man normalt s.k. s-genitiv: *Erik-s bil*, medan man i den här delen av Småland ofta använder vad vi skulle kunna kalla för a-genitiv: *Erik-a bil* (i betydelsen 'Eriks bil'), ibland andra, liknande former. Jag vill alltså undersöka a-genitivet och relaterade typer lite närmare.

För att delta i undersökningen behöver du inte själv aktivt använda a-genitiv – det räcker att du har en känsla för hur det skulle låta.

Naturligtvis garanterar jag din anonymitet!

Tack för din medverkan!

Gunlög Josefsson

.....

Uppgifter:

1. Ringa in ett alternativ:

a. Kön: Man   Kvinna

b. Ålder: –20   20–30   30–40   40–50   50–60   60–70   70–80

c. Använder du själv a-genitiv?   Aldrig   Någon gång   Ofta   Alltid

2. Födelseort .....

Instruktioner

För varje fråga finns först ett påstående med en understruken del, varpå ett nytt påstående följer, i vilket det finns en lucka. I luckan fyller du i den understrukna delen, fast sätter den i genitiv. Poängen är alltså att du ska följa din känsla för a-genitiv, men om det inte skulle fungera att använda a-genitiv, så skriv den form du skulle välja att ha, d.v.s. s-genitiv eller en omskrivning t.ex. Se exemplet:

Exempel:

Erik äger den där bilen.

Det är ..... bil.

På den prickade raden skriver du "Erika", om du vill ha a-genitiv här, "Erike" om du tycker att det låter bättre. Skriv överhuvudtaget som det låter! Bortse från att det kanske ser konstigt ut i skrift! Det beror på att vi är ovana att se dessa former skrivna.

Test

1. <u>Axel</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
2. <u>Bengt</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
3. <u>Bo</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
4. <u>Den gamle smeden</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
5. <u>Den nya karln</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
6. <u>Erik i Nygård</u> äger en bil.	Det är ..... bil.
7. <u>Farfar</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
8. <u>Gudrun</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
9. <u>Han</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
10. <u>Hon</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
11. <u>Hunden</u> har fått medicin.	Det är ..... medicin.
12. <u>Kaptenen</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
13. <u>Kon</u> har fått medicin.	Det är ..... medicin.
14. <u>Kurt Olsson</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
15. <u>Läraren</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
16. <u>Lärarinnan</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
17. <u>Min bror Erik</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
18. <u>Min faster</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
19. <u>My</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
20. <u>Siv</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
21. <u>Smeden</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
22. <u>Stina</u> äger den där bilen.	Det är ..... bil.
23. <u>Sture</u> äger en bil.	Det är ..... bil.
24. <u>Erik från Hånger</u> äger en bil.	Det är ..... bil.
25. <u>Erik och Gustav</u> äger en bil.	Det är ..... bil.

Litteraturkrönika 2008

Av Lars-Olof Delsing, Lars-Erik Edlund, Göran Hallberg och
Christer Platzack

Krönikans avdelningar åtskiljs av asterisk. De är ämnesvis ordnade från allmänt till specifikt: allmänspråkligt (indoeuropeiska, (ur)germanska) * skandinaviskt (ur-, fornnordiska) * särspråkligt: fornvästnordiska, isländska, färöiska * norska * danska * svenska * egennamn: ortnamn, personnamn, övriga namn. Inom avdelningarna redovisas arbetena i alfabetisk följd. Artiklarna signeras L.-O.D., L.-E.E., G.H. eller C.P.

*

Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria. Herausgegeben von Heiko Steuer und Volker Bierbrauer. XII + 894 s., Berlin 2008 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 58.) ISBN 978-3-11-020235-9. Till ANF:s redaktion inkom under 2008 två nya band, nr 57 och 58, i den mäktiga serien Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Banden gäller arkeologi och historia och berör endast i undantagsfall Skandinavien, inte alls nordisk filologi, men de har ett stort kultur- och bebyggelsehistoriskt allmänintresse och förtjänar därför en kort anmälan i ANF. (Jfr nedan om band 57, 59 och 62.) Band 58 rapporterar från en internationell konferens i april 2004 i Freiburg, som avslutades med en exkursion till illustrativa "höjdbebyggelser" på ömse sidor av Rhens övre lopp vid randen av Schwarzwald och Vogeserna. Konferensens geografiska ramar var det romerska imperiets gränzoner, och tidsramen spannet mellan senantik och karolingerrikets konsolidering. Texten illustreras rikligt med kartor, föremålsskisser, svartvita foton och tabeller. Grundfrågan är varför man där och då lämnade slättbygden och började bygga (ut) tillflyktsborgar, bosättningar och andra anläggningar uppe på höjderna. Inledningskapitlet beskriver projektets bakgrund och målsättningar, medan övriga bidrag redovisar och kommenterar fyndorter, terrängförhållanden, sakliga förutsättningar m.m. i de olika regionerna. Ett slutkapitel ägnas undersökningsperiodens

skriftliga källor och terminologi, och det är väl närmast här som man gärna hade sett också ett avsnitt om ortnamnen och det lexikala ordförrådet i samband med den studerade företeelsen "Höhensiedlungen". Boken avslutas med en efterskrift som sammanfattar de många enskilda bidragen och understryker de fortfarande öppna frågorna, som kräver ytterligare forskning. Företeelsen är inte bara resultatet av krig och försvarsbehov, utan fastmera tecken på de ledande skiktens vidgade horisonter vida utöver hembygdens rämärken. G.H.

Linguistics in the Making. Selected Papers from the Second Scandinavian PhD Conference in Linguistics and Philology in Bergen, June 4–6, 2007. Utg. av Gard B. Jensen, Øystein Heggelund, Margrete Dyvik Cardona, Stephanie Wold, Anders Didriksen. VIII + 455 s., Oslo 2008 (Novus Press). ISBN 978-82-7099-504-2. Förutom ett förord och en inledning innehåller denna volym ett urval av 21 föredrag, alla presenterade på den andra skandinaviska doktorandkonferensen i lingvistik i Bergen. Inte bara skandinaviska lingvister är företrädade: här finns bidragsgivare från över tio länder. Både metodiskt och innehållsmässigt är variationen betydande, med artiklar om diakron lingvistik, teoretisk lingvistik, språktillägnet och språkförändring, semiotik och diskursanalys, semantisk kodning och språklig variation. C.P.

Nomen et Fraternitas. Festschrift für Dieter Geuenich zum 65. Geburtstag. Hrsg. von Uwe Ludwig & Thomas Schilp. XX + 829 s., Berlin & New York 2008 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 62.) ISBN 978-3-11-020238-0. (Jfr ovan om band 58.) I förordet till denna festschrift tillägnad Dieter Geuenich framhåller redaktörerna Uwe Ludwig och Thomas Schilp att rubriken valts med tanke på två av festföremålets forskningsområden: för det första hans filologiskt och historiskt inriktade namnforskning, "zum anderen das Gebiet der Gedenküberlieferung und des Verbrüderungswesens, der Memoria des Mittelalters in ihren vielfältigen Ausprägungen, mit einem deutlichen Schwerpunkt auf der Erforschung der Kloster- und Klerikergemeinschaften" (s. IX). Av bokens fyra avdelningar koncentrerar jag mig här på den som rör namnforskningen. I Rudolf Schützeichels bidrag lyfts på ett intressant sätt aspekter på festföremålets namnforskning fram under rubriken "Namen und ihre Träger". Stefan Sonderegger uppehåller sig vid frågan om hur germanska personnamn återgivits i de tidigmedeltida källorna. Några grafiska uppställningar förtydligar framställningen. Under rubriken "Ethnisches in

germanischen Personennamen?“ diskuteras metodologiska problem av Ludwig Rübekeil i ljuset av ett konkret namnmateriale. Om etnonymen *hunner* och *Hün-* i ditematiska germanska personnamn skriver Elmar Neuß. Wolfgang Haubrichs fokuserar sig på namnbruket i prologen av Lex Salica och lämnar därvid en detaljerad och nyttig översikt över materialet. De ditematiska kvinnonamnen från 700-talets langobardiska Italien uppmärksammas i Maria Giovanna Arcamones bidrag, som närmast är en presentation av ett primärmateriale. Ett dokument från år 750 utgör utgångspunkten för Jörg Jarnuts diskussion om personnamns sociala och kulturella betydelse. Vid de anglosaxiska namnen i Rom uppehåller sig John Insley. En omfångsrik och väldokumenterad artikel av Hermann Reichert om Sigfried, Sigurd, Sigmund och Ragnar bär huvudrubriken ”Zum Namen des Drachentöters”. Andra bidrag inom namntemat framläggs av Heinrich Tiefenbach, Martina Pitz och Wolf-Armin Frhr. von Reitzenstein. Festskriftens övriga huvudteman har samlats under rubrikerna ”Beiträge zu Memoria, Gebetsgedenken und Verbrüderung”, ”Beiträge zur Archäologie” och ”Beiträge zur Geschichte des frühen Mittelalters”. I den sista avdelningen finner vi bl.a. Ulrich Nonns artikel ”Karl Martell – Name und Beiname”, en översiktsartikel rörande västslavisk handel under den tidiga medeltiden av Matthias Hardt samt Dieter Strauchs rätthistoriska bidrag ”Geschworene statt Eisenprobe. Entwicklungen im mittelalterlichen schwedischen Prozeß”. Det rör sig sammantaget om en innehållsrik festskrift där en del inte minst metodologiska problem av generell räckvidd uppmärksammas.

L.-E.E.

Oral Art Forms and their Passage into Writing. Red. av Else Mundal och Jonas Wellendorf. VI + 241 s., Köpenhamn 2008 (Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen). ISBN 978-87-635-0504-8. Denna bok innehåller, förutom en inledning av Else Mundal, 15 artiklar på temat vad som händer när talade texter skrivs ner. Ursprungligen presenterades artiklarna på en konferens i Bergen juni 2004. Materialet är huvudsakligen från nordisk medeltid, men här finns också artiklar om latinsk prosa 600–1200, serbisk medeltida epik och *Beowulf*. Mundal påpekar i sin inledning att avståndet mellan den ursprungliga talade texten och den nerskrivna versionen är olika stort för olika genrer: nedskrivna skaldedikter ligger mycket nära den orala förlagan, medan t.ex. nedskrivna isländska sagor visserligen kan bygga på en oral tradition men inte som helhet behöver stå i någon nära förbindelse med orala förlagor. Eddadiktningen har sin plats någonstans mellan dessa två ytterligheter. Var och en av dessa

genrer belyses i flera artiklar. Bland författarna finns förutom utgivarna kända namn som Theodore M. Andersson, Minna Skaftte Jensen, Olav Solberg och Guðrun Nordal. Volymen avslutas med ett namn- och sakregister. C.P.

Sociolingvistik. Red. Eva Sundgren. 357 s., Nacka 2007 (Liber). ISBN 978-91-47-05325-4. Denna volym rymmer nio uppsatser som ur olika vinklar belyser sociolingvistik och sociolingvistisk forskning. Författarna fick alla samma mall: ge en så tydlig, heltäckande och intresseväckande bild av sociolingvistiken som möjligt. I den första artikeln besvarar Bengt Nordberg frågan Vad är sociolingvistik? Därpå följer Lars-Gunnar Anderssons bidrag om dialekter och sociolekter, Eva Sundgrens studie Språklig variation och förändring, Ellen Bijvoets artikel om attityder till språk och Mats Ohlssons Språk och genus. Karolina Wirdenäs skriver om samtal och samtalsforskning, Anna Gunnarsdotter Grönberg om ungdomsspråk, Jarmo Lainio om tvåspråkighet och språkkontakter i Sverige, samt Björn Melander om språkpolitik och språkvård. Förutom förord, referenslista och sakregister innehåller boken också en fyllig lista över termer inom sociolingvistiken, viktig inte minst för den som läser boken eller delar av den som kurslitteratur. C.P.

Zwischen Spätantike und Frühmittelalter. Archäologie des 4. bis 7. Jahrhunderts im Westen. Herausgegeben von Sebastian Brather. VIII + 480 s., Berlin 2008 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 57.) ISBN 978-3-11-020049-2. (Jfr ovan om band 58.) I band 57 ägnas ett första avsnitt åt historisk-archeologisk tvärvetenskaplig metodik kring spår, texter och identiteter, hur romartidens Spanien blev gotiskt och hur förhistoriska *gentes* i omvandlingsprocessernas tid återspeglas i klädedräkt, prydnadsföremål m.m. i Central- och Nordeuropa. Texterna illustreras genomgående med utbredningskartor och foton i svartvitt. I ett andra avsnitt diskuteras frågan om germansk invandring eller kulturell nyorientering som bakomliggande faktor, därtill komplext gravfältundersökningar och romarikets fall och försöken att spåra Frankrikes första kristna. I det tredje avsnittet gäller det arkeologins syn på västgoter i Nordgallien och tolkningen av gravfynden i bl.a. Thüringen. Det fjärde avsnittet behandlar identitet: tidigmedeltida sociala roller, tidsbestämningar av förhistoriska gravläggningar och angelsaxisk kungssymbolik och kyrkokonst i Britannia. Det femte avsnittet handlar om romerskt inflytande på konstsmidet och merovingertidens nordvästeuropeiska import från Bysans. Till sist

följer en sammanfattning av de nämnda avsnittens ämnen, över utvecklingen från det romerska imperiet via regionala välden till medeltidens riksbildningar och de moderna staterna, sådan den är åtkomlig i ljuset av den tvärvetenskapliga forskningens skriftliga källor och arkeologiska fynd. Som bihang tillfogas förteckning över författarna samt ort- och personregister. G.H.

*

Gustav Adolf Beckmann: Die Karlamagnús-Saga I und ihre altfranzösische Vorlage. 260 s., Tübingen 2008 (Max Niemeyer Verlag). (Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie 344.) ISBN 978-3-484-52344-9. ISSN 0084-5396. Den medeltida sagan om Karl den store och hans riddare finns bevarad på norrönt, fornsvenskt och forndanskt språk. Den förstnämnda versionen är den äldsta och också den utförligaste. Av den norröna finns utgåvor sammanställda av C.R. Unger (1860), Agnete Loth (1980) och Eyvind Fjeld Halvorsen (1989), av den svenska en utgåva av David Kornhall (1957) och av den danska en utgåva av Poul Lindegård Hjort (1960). Flera av de nämnda utgivarna och inte minst Povl Skårup har framlagt viktiga studier av sagan. Den första av sagans "böcker" (ty. *Branche*), som handlar om Karl den stores ungdom, går tillbaka på en numera försvunnen fornfransk förlaga. Gustav Adolf Beckmann, som är romanist, inleder sin studie med att konstatera att "[ü]ber die erste Branche der altnordischen *Karlamagnús saga* ist viel geschrieben, auch viel gestritten worden, zu einem guten Teil von Romanisten" (s. 1). Det har beträffande de geografiska uppgifterna i denna del av *Karlamagnús saga* sagts att den skulle vara "flou oder gar bizarr", och "deshalb spricht man davon nur nebenbei, leicht herablassend oder apologetisch" (s. 2), men Beckmanns undersökning visar att geografin vare sig är obestämd eller motsägelsefull utan istället visar "liebevoller Genauigkeit". Handlingen skulle, menar Beckmann, utspelas i Westeifel på tyskt språkområde men nära det frankofona området. (En karta över det aktuella området med viktiga ortnamn utsatta hade underlättat orienteringen, inte minst för en nordisk läsare.) Den betydelse som någon av furstbiskoparna av huset Pierrepont i Liège i början av 1200-talet haft för tillkomsten av den första av sagans böcker, lyfts (s. 25 ff.) fram. Vidare understryks i det kortfattade tredje kapitlet (s. 39 ff.) att det finns flera "Erzählelementen, die erst aus dem Bewusstsein eines romanopohonen [sic!] Reichsfürsten, speziell eines Lütticher Bischofs als Suffragans des Kölner Erzbischofs, verständlich werden" (s. 39). Huvuddelen av Beckmanns bok, ungefär

150 sidor, utgörs av en fortlöpande kommentar rörande orter, personer och händelser i Karlamagnús saga I. Här möter vi tjuven Basin, som har en betydelsefull roll att spela när det gäller att undanröja stämplingarna mot unge Karls liv, förrädarna Reinfræi och Helldri, vidare Reimballdr friski och Boui hinn skegglausi, svärden Kurt (jfr fornfr. *Courte* 'kort') och Dyrumdali, folkslagen Lvngbaurdum och Burguniar menn och en mängd andra namn. Allt detta utreds i detalj av Beckmann, vars beläsenhet mycket klart manifesteras i framställningen. Denna del av monografen finner jag vara särskilt värdefull, även om framställningen på sina ställen kräver stor uppmärksamhet. Diskussionen rörande "Karlamagnús-Saga I und ihre altfranzösische Vorlage" torde, på basis av Beckmanns undersökning, kunna gå vidare bland medeltidsforskarna utifrån ett långt bättre kunskapsläge än tidigare. L.-E.E.

Jurij Kusmenko: Der samische Einfluss af die skandinavischen Sprachen. Ein Beitrag zur skandinavischen Sprachgeschichte. 462 s., Berlin 2008. (Berliner Beiträge zur Skandinavistik 10.) ISBN 978-3-932406-25-6. ISSN 0933-4009. Detta omfattande arbete undersöker möjligheten att härleda ett flertal särnordiska språkdrag till samiskt substrat. De språkdrag som tas upp som möjliga substratdrag tas från såväl fonologi som morfologi och syntax. I dispositionen skiljer förf. mellan drag som uppkommit i samskandinavisk tid (fram till ca 1050-talet) och drag som uppkommit senare, fram till och med 1500-talet. Bland de tidigare tar förf. upp bl. a. förlusten av prefix, framväxten av verbens *s(k)*-former, negationsuffixet i fornisländska och den efterställda bestämda artikeln (som knyts till de finsk-ugriska possessivsuffixen) samt fonetiska drag som preaspiration, olika sorters konsonantskärpning ("Verschärfung") och nasalassimilation. Bland de senare dragen finner vi framförställningen av genitivattribut, komplexa prepositioner av typen *framför*, *intill* etc., och nordskandinaviska fonetiska utvecklingar som konsonantförlängning i öppen stavelse, vokalbalans och vokalharmoni (jamning). I en avslutande och tredje del tas en del utomspråkliga frågor upp. Hit hör bland annat begreppet finnar (och ortnamn på *Finn-*), hur samerna framställs i den fornisländska litteraturen och en längre genomgång av vad mytologin kan ha att säga. Arbetet är imponerande och bitvis slående, men det återstår en hel del innan man blir övertygad. Exempelvis talar dialektgeografin klart emot ett samband mellan samiska och framförställda genitiver, som ju blir den gängse ordningen på 1300-talet. Denna utveckling sker både i Danmark och Sverige, och de dialekter som har kvar efterställda possessiver står att finna i norra Skandinavien, tvärt emot hypotesen. L.-O.D.

Christer Laurén, Johan Myking & Heirbert Picht, under medverkan av Sigurður Jónsson: Insikter om insikt. Nordiska teser om fackkommunikation. 207 s., Oslo 2008 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-475-5. Christer Laurén, Johan Myking och Heirbert Picht utgav 1997 – den gången i samarbete med Anita Nuopponen och Nina Puuronen (Pilke) – en bok med titeln *Terminologi som vetenskapsgren*, året därpå utgiven på tyska, *Terminologie unter der Lupe*. Under medverkan av Sigurður Jónsson återkommer nu författartrion med denna bok där de ställt upp tio teser rörande terminologi och fackspråklig kommunikation, vilka skall prövas. Bl.a. diskuteras fackkommunikation som ett kulturellt och semiotiskt fenomen, som ett område för språkforskning – där dock understryks att fackkommunikationen bygger på såväl språkliga som icke-språkliga verkkningsmedel – och som en typ av kulturell diskurs. Vidare diskuteras det som rubricerats som ”dikotomiseringens umulighet” – dvs. att det inte finns definitiva gränser mellan fackkommunikation och annan kommunikation eller mellan termer och resten av ordförrådet. Att dikotomiseringen i sig kan göra att man får upp ögonen för intressanta forskningsperspektiv understryks emellertid. Därefter dryftas tesen att ”[f]orholdet mellem et fagområdes viden og denne videns repræsentationsformer er arbitrært, men ikke nødvendigvis umotiveret” (s. 11). Detta kan låta lite paradoxalt, men diskussionen visar att arbiträritet och motivation är kompatibla begrepp som är nödvändiga i förståelsen av samspelet mellan de olika symbolsystemen. I detta sammanhang behandlas också förhållandet att representationformerna växlar efter behov. Fackspråkets och fackkommunikationens struktur i relation till fackområdets kognitiva utveckling samt möjligheten av att styra språkbruk och språksystem, diskuteras i de två sista huvudkapitlen. Boken har tillkommit i nära samverkan mellan forskarna men det är ändå uppenbart att vissa avsnitt bär enskilda författares signatur, t.ex. avsnittet om ”Samhällsutveckling och språkplanering; Island” som ligger mycket nära Sigurður Jónssons *Det vilda tänkandet och det kultiverade* (2007) liksom avsnitt som nära knyter an till Johan Mykings avhandling *Motivasjon som termdanningsprinsipp* (2008; se härom nedan). *Insikter om insikt* kan läsas som ett inlägg i en internationell diskussion där teoretiska positioner diskuteras och på ett öppet sätt prövas – och omprövas. Det är fyra väl orienterade forskare som resonerar och låter oss läsare vara med i själva resonemanget. Samtidigt har boken en ambition att introducera forskningsområdet. Någon basal introduktion blir det däremot knappast.

L.-E.E.

Pirkko Lilius: The History of Scandinavian Language Studies in Finland 1828–1918. 144 s., Helsingfors 2008 (Societas Scientiarum Fennica). (The History of Learning and Science in Finland 1828–1918 13a.) ISBN 978-951-653-356-1. Denna bok beskriver den nordistiska forskningen i Finland under perioden 1828–1918. I ett inledande avsnitt möter vi en rad tidiga representanter som verkade före den egentliga nordistikens tid, såsom Frans Petter von Knorring, Sven Gabriel Elmgren, Anders Johan Hipping och Lars Wilhelm Fagerlund. Därefter får vi en bild av Axel Olof Freudenthals insatser inom främst dialektforskning men också rörande finlandssvenska. Mer i förbigående skymtar Karl Lindström, som var den förste att akademiskt belysa finlandssvenskan vid mitten av 1880-talet. Här får vi också en beskrivning av etableringen av svenska landsmålsföreningar i Finland liksom av Herman Vendells, K.J. Hagfors, Anton Karstens och J. Thurmans forskning. Under rubriken "The Modern Era Begins" kommer vi i bokens tredje kapitel in på den del som beskriver Hugo Pippings forskning rörande vokallära, Eddametrik, runologi, fornsvenskt lagspråk, ortnamn och en hel del annat. Pippings forskning har av Arnold Nordling beskrivits som "Baroquely fantastical", men Lilius tillåter sig också att framhålla att Pippings "fundamentally mathematical approach often led him to overlook the fact that questions of language history cannot be solved through formulae" (s. 80). Andra forskningsinsatser från denna tid lyfts också fram. O.F. Hultman berörde i sin forskning språkhistoria och dialektologi, Rolf Saxén de finska lånorden i de finlandssvenska dialekterna och ortnamn, T.E. Karsten framför allt ortnamn och Hugo Bergroth finlandssvenskan, bl.a. i den klassiska handboken *Finlandssvenska* (1917, 1928). I ett kort kapitel ges "Conclusions on Scandinavian language studies in Finland 1828–1918". En omfattande bibliografi och ett personregister avslutar boken. Ett uppenbart plus med denna bok är att Lilius verkligen penetrerat de vetenskapliga texter hon skriver om, varigenom hon undviker en mer knastertorr titelluppräknig. Bredare vetenskapshistoriska perspektiv finns, men hade gott kunnat byggas ut ytterligare enligt krönikörens mening. Som helhet är detta dock en förtjänstfull vetenskapshistorisk beskrivning.

L.-E.E.

Nasjonal eller internasjonal skrivemåte? Om importord i seks nordiske språksamfunn. Red. Helge Omdal & Helge Sandøy. 187 s., Oslo 2008 (Novus Forlag). (Moderne importord i språka i Norden 8.) ISBN 978-82-7099-490-8. Denna forskningsrapport, som härstammar från projektet *Moderna importord i språken i Norden*, presenterar fem samordnade

undersökningar om hur språken i Norden anpassar lånord i skrift. Materialet för projektet är tidningstext från Island, Färöarna, Norge, Danmark, Sverige och Svenskfinland (i denna delundersökning finns inte finska språket med). Det representerar i möjligaste mån olika sorters press (lokal, regional och nationell; morgontidningar såväl som kvällstidningar). De representerar två utgivningsår, nämligen 1975 och år 2000, och därmed kan materialet ge upplysningar om diakron utveckling. Projektet har tidigare visat hur frekvensen av engelska lånord ökar över tid och det framgår också av detta material. Sedan får vi en genomgång av hur olika sorters lånord betar sig i nordiskt tidningsspråk. Resultatet visar att den stora majoriteten (96–98 %) av ord anpassas morfologiskt (eller är morfologiskt neutrala). När det gäller ortografisk anpassning är förhållandet annorlunda; här är det mycket vanligare att den engelska formen (stavningen) bibehålls, men med stora skillnader mellan språken. Mest ortografisk anpassning finner vi i isländska och norska och minst i danska.

L.-O.D.

Jens Peter Schjødt: Initiation between two worlds. Structure and symbolism in pre-Christian Scandinavian religion. 525 s., Kolding 2008 (The University Press of Southern Denmark). (The Viking Collection. Studies in Northern Civilisation, volume 17.) ISSN 0108-8408. ISBN 978-87-7674-327-7. Syftet med denna bok är att använda teorier och perspektiv hämtade från religionsvetenskapen för att studera den förkristna kulturen i Norden. Den grundläggande tanken är att detta leder till en bättre förståelse av vissa myter och berättelser som annars framstår som oklara, och därigenom ger oss en glimt av den världsbild som omfattades av nordborna i förkristen tid. Det material som undersöks är först och främst den poetiska Eddan och annan poesi med edda-versmått, samt Snorri Sturlussons Edda. Teman som analyseras närmare är bl.a. vissa myter relaterade till Odin, som Mímir och Kvasir, självhängning, seid och völvan. Också andra mytiska figurer tas upp till diskussion, liksom mänskliga hjältar som Sigurðr och Hadingus. Olika slags ritualer behandlas i ett särskilt kapitel. Volymen avslutas med en förkortningslista, en översikt över de primära texterna, en litteraturlista och ett namn- och sakregister.

C.P.

Stuntman og andre importord i Norden. Om udtale og bøjning. Red. Pia Jarvad og Helge Sandøy. 220 s. Oslo 2007 (Novus Forlag). (Moderne importord i språka i Norden VII). ISBN 978-82-7099-484-7. Denna

forskningsrapport från det samnordisk projektet *Moderna importord i språken i Norden* presenterar sex samordnade undersökningar om hur språken i Norden anpassar böjning och uttal av (engelska) lånord till de egna mönstren. Här undersöks fonetisk och morfologisk anpassning i isländska, färöiska, norska, danska, svenska och finlandssvenska samt finska. Ett antal informanter för varje språk har undersökts med avseende på hur de uttalar t. ex. diftongen i ordet *coach* eller hur de uttalar *v*-ljudet i ordet *whiskey*. Lika så har man undersökt hur de böjer ord som *baby* i plural och *cool* i neutrum. Informanterna är indelade efter språksociologiska variabler som kön, ålder etc. Man finner en del skillnader mellan de olika språken i grad av anpassning – i genomsnitt anpassar sig danskarna mest och färingarna minst. De uppställda hypoteserna handlar om att anpassning främjas av att ordet funnits länge i språket, att talaren är yngre och liknande. Undersökningarna ger generellt sett svagt stöd åt hypoteserna. Vissa samband kan skönjas för ordets ålder och informanternas kön och ålder, men inte för livsstil eller arbetsbakgrund. L.-O.D.

*

Leiv Heggstad, Finn Hødnebo & Erik Simensen: Norrøn ordbok. 5. utgåva av Gamalnorsk ordbok ved Hægstad & Torp. 755 s., Oslo 2008 (Det norske samlaget). ISBN 978-82-521-7150-1. Detta är en ny upplaga av en klassisk ordbok, som även innehåller en hel del namn, vilken generationer av nordister använt i studier av västnordiska texter och som täcker det norröna ordförrådet fram till cirka 1350. Den första upplagan av det som då kallades *Gamalnorsk ordbok* utgavs av Marius Hægstad och Alf Torp redan 1909, en andra upplaga utgavs 1930 av Leiv Heggstad. För den tredje upplagan 1975 av *Norrøn ordbok*, liksom den fjärde 1990, svarade Finn Hødnebo och Erik Simensen. För den femte svarar nu Erik Simensen ensam. Ordboken innehåller över 40 000 uppslagsord och namn. Enligt nyare praxis i ordböcker och grammatikor används i den nya upplagan tecknet *ø* istället för *æ* som beteckning för långt *ø* – på det sättet betecknas längden på likartat sätt i alla vokaler. Vissa kompletteringar av materialet har gjorts i anslutning till *Ordbog over det norrøne prosasprog* (København 1995–) fram till uppslagsordet *eptir*. I en del fall har uppgifter om ortnamn korrigerats på basis av den senaste upplagan av *Norsk stadnamnleksikon* (Oslo 2005). Alldeles som tidigare finns endast få upplysningar om böjningsmönster, något som kan beklagas när ordboken skall användas i undervisningen. Men de väl genomarbetade betydelseuppgifterna och inte minst de korta men adekvata litteratur-

hänvisningarna – som gott hade kunnat vara ännu flera, om man skulle få önska sig något inför framtida upplagor – gör detta till en alldeles utmärkt ordbok över det norröna språket. L.-E.E.

Höskuldur Thráinsson: The Syntax of Icelandic. XVII + 563 s., Cambridge 2007 (Cambridge university press). (Cambridge Syntax Guides.) ISBN 978-0-521-59190-4. Modern isländsk syntax har sedan början på 1980-talet varit ett hett ämne för syntaktiskt intresserade lingvister, inom och utanför Skandinavien. Fram till och med utgivningen av denna bok har det emellertid inte funnits någon övergripande och relativt fullständig presentation av den isländska syntaxen som inte varit skriven på isländska. Det är med särskild tillfredsställelse man nu kan konstatera att denna lucka är täckt, och att författaren är ingen mindre än den isländska syntaxforskningens grand old man, Höskuldur Thráinsson. Ingen har bättre överblick än han över både teori och empiri inom detta område. I sitt förord anger han två syften med sin bok: dels vill han systematiskt presentera en del av de mest grundläggande och intressanta syntaktiska egenskaperna hos isländskan på ett överskådligt sätt, dels vill han ge en översikt över den forskning som bedrivits om isländsk syntax de senaste 30 åren. För att åstadkomma detta har han delat upp varje kapitel i en deskriptiv översiktsdel och en andra del där han fokuserar på teoretiska och komparativa frågor. Kapitlen behandlar ordföljd och satsstruktur, ordföljden inom frasen, kasus, kongruens, grammatiska relationer och tematiska roller, passiv, medium och ackusativlösa verb (unaccusatives), olika slags expletiva konstruktioner, spetsställning, fokusering, extraponering och NP-skifte, finita och icke-finita komplement och adjunkter, samt pronomen, reflexiver och tomma kategorier. Boken avslutas med en litteraturförteckning samt tre register: sakregister, språk- och dialektregister och namnregister. C.P.

Kormaks saga. Historik och översättning av Ingegerd Fries. 78 s., Stockholm 2008. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Filologiskt arkiv 48.) ISBN 978-91-7402-378-7. ISSN 0083-6745. Kormak är en av de tidigast till namnet kända isländska skalderna. Han levde mellan cirka 935 och 970. Det är kring hans på vermsmåttet drottkvætt skrivna dikter som denna saga byggs upp, och av de 85 visorna i sagan är, eller rättare sagt anses, 64 vara Kormaks egna. Dikterna är sagans huvudsak. Prosaberättelsen, nedtecknad som den antas vara tidigt på 1200-talet, har ett sparsamt persongalleri och ger oss endast några få hållpunkter i landskapet. Säkerligen är det som översättaren Ingegerd Fries tänker sig att

visorna traderats ordagrant från generation till generation, men att en muntlig berättelse i förklarande syfte sedan lagts till, vilken växlat mellan olika berättare. Detta skulle vara anledningen till att berättelse och visor kommit att avvika från varandra. Den olyckliga kärleken mellan Kormak och Stengerd är grundtemat, en kärlek som ögonblickligt drabbar Kormak som aldrig glömmer Stengerd. I visorna möter vi många känslor: förälskelse, besvikelse, vrede, sorg, bitterhet, uppgivenhet – och ständig längtan. Fries uppmärksammar, vilket är ett viktigt påpekande, att valet av grundord (*heiti*) i kenningarna ”beror av skaldens känslor och ögonblickets sinnesstämning” (s. 12). Till en del av visöversättningarna fogas enkla men nödvändiga kommentarer till läsarens vägledning. *Lin-Gevn* i visa 26 är sålunda ”Gevn i linneklänning: Stengerd. *Gevn* kan tolkas som '(bort)-given'”. Hur tolkningsproblemen kan te sig demonstreras av visa 66, där andra halvstrofen i översättning lyder: ”Mod i hjärtat tarvar/ svärdbearn, havburen/ ännu mera saknar/ lerman, guld-Guns make”. Halvstrofen anspelar enligt Ingegerd Fries på lerjätten Mockerkalve som jättarna enligt Snorres Edda skapade, och hon fortsätter: ”Hjärtat blev inte stort nog utan han fick ett märrehjärta och blev så rädd att han pissade när han såg Tor. Visan blir ett slags revyvisa, full av gåtfulla anspelningar för den initierade” (s. 58). Intressant är bl.a. ett avsnitt i sagans tionde kapitel som handlar om reglerna för holmgången; Kormaks saga är faktiskt den utförligaste källa vi äger om holmgångens regelverk. Kormaks saga har tidigare översatts till svenska av A.U. Bååth (1895), en översättning som dock stilmässigt ligger långt från såväl verkets prosa som dess visor. På 1950-talet översatte Åke Ohlmarks en del av Kormaks visor, men hans tolkningar känns på sina ställen mycket tillkrånade. Ingegerd Fries' översättning av visorna använder sig däremot med gott resultat av långt enklare stilmedel. Det får sägas vara en enastående prestation att på det sätt som här skett överföra de svåra visorna till svensk språkdräkt. L.-E. E.

Vafþrúðnismál. Second edition, ed. with an introduction and notes by Tim William Machan. 142 s., Toronto 2008 (Centre for Medieval and Renaissance Studies, Durham University, Pontifical Institute of Mediaeval Studies). (Durham Medieval and Renaissance Texts 1.) ISBN 978-0-88844-561-2. I denna textbok återfinns vi den Eddatext som handlar om visdomskampen mellan Óðin och jätten Vafþrúðnir. Textutgåvan är avsedd för studenter. I den innehållsrika, drygt femtiosidiga inledningen redovisas kodikologiska, filologiska och kulturella förhållanden som väsentligt vidgar förståelsen av texten. Inledningen gör exempelvis reda

för diktens struktur, dess genretillhörighet – bl.a. med en diskussion rörande *senna* och *mannjafnaðr* – och de mytologiska sammanhang vari texten ingår. Metern beskrivs i ett avsnitt. Sedan texten framlagts följer en notförteckning som bland mycket annat tar upp textens *Reiðgotar* (s. 80), det omdiskuterade ordet *lúðr* (s. 89 f.), ordet *hof* och dess betydelsesammanhang (s. 92 f.) och ordet *hamingja* (s. 103 f.), allt med noggranna hänvisningar till litteratur. Avslutningsvis finns en bibliografi, en ordförteckning och ett index över namn som nämns. Detta är ett arbete som fyller sin funktion i den akademiska undervisningens tjänst. L.-E.E.

Ættartölusafnrit, séra Þórðar Jónssonar í Hítardal, I. Bindi, Texti. Utg. av Guðrún Ása Grímsdóttir. 485 s., Reykjavík 2008 (Stofnun Árna Magnússonar í Íslenskum fræðum). (Stofnun Árna Magnússonar í Íslenskum fræðum, rit 70.) ISBN 978-9979-654-03-2.

Ættartölusafnrit, séra Þórðar Jónssonar í Hítardal, II. Bindi, Registur. Myndir úr ættartölundrítum. Um ættartölubandrit seinni alda og bókiðju séra Þórðar í Hítardal. Utg. av Guðrún Ása Grímsdóttir. 527 s., Reykjavík 2008 (Stofnun Árna Magnússonar í Íslenskum fræðum). (Stofnun Árna Magnússonar í Íslenskum fræðum, rit 70.) ISBN 978-9979-654-04-9. ISBN (I + II) 978-9979-654-02-5.

Band I av detta verk innehåller den första fullständiga utgåvan av det släktregister som Þórð Jónsson í Hítardal ställde samman mellan 1645 och 1660 på basis av äldre texter och information från samtida. Den första delen av band II utgörs av ett register över personer och platser nämnda i detta släktregister, medan andra delen av band II innehåller en essay på drygt 200 sidor, skriven av utgivaren, som behandlar Þórð Jónssons skrifter, inklusive släktregistret, och andra isländska genealogiska arbeten från 1600- och tidigt 1700-tal. Denna text avslutas med en litteraturförteckning och ett namnregister. Som framgår av titeln innehåller band II också avbildningar av några sidor av släktregistret. Bandet avslutas med en engelsk summary. C.P.

*

Arnold Dalen, Jan Ragnar Hagland, Stian Hårstad, Håkan Rydving & Ola Stemschaug: Trøndersk språkhistorie. Språkeforhold i ein region. 442 s., Trondheim 2008 (Tapir akademisk forlag). (Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Skrifter 2008 nr. 3.) ISBN 978-82-519-2330-9. ISSN 0368-6310. Detta är ett språkhistorieverk som med bred ansats be-

skriver förhållandena inom det trönderska området. På samma sätt som i Barbara M.H. Stangs bok *A History of English* (1970) anläggs här ett retrospektivt perspektiv på så sätt att man backar neråt i språkhistorien. I bokens första del tecknar sålunda Arnold Dalen de tendenser som kännetecknat de trönderska målens utveckling från vår tid tillbaka till reformationen. Vokalbalans och apokope, förändringar i ljud- och böjningssystem och stadsmålet beskrivs här, och upplysningar lämnas dessutom om källor till äldre tidsskedens språkutveckling. Här kan exempelvis nämnas beskrivningen av Hans Olufsen Nystedts manuskript som ger oss en bild av 1600-talets trondheimsmål. Också relationen till andra norska dialekter och till jämtskan och andra svenska dialekter beskrivs, om ock rätt så kortfattat. Ett särskilt avsnitt, också det signerat Arnold Dalen, redovisar dialektgeografiska mönster med trönderdialekterna i centrum. Ett brett och initierat grepp om namn, alltså olika typer av personnamn inklusive inbyggarnamn och ortnamn, tas av Ola Stemshaug. Ett avsnitt rör namnstriden *Trondhjem–Nidaros–Trondheim*. Ett kortare avsnitt av Jan Ragnar Hagland berör skolspråket och språkideologin. I en andra del tecknas så utvecklingen för tiden från reformationstid och bakåt i tiden. Hagland svarar för beskrivningen av talspråkets och skriftspråkets utveckling och Stemshaug fortsätter sin beskrivning av namnen. Här finns en uppsjö av detaljuppgifter som rör förändringsmönster i det medeltida språket, och bakgrunden till dessa mönster. Ett lyckat grepp är att utgå från konkreta texter. Ett avsnitt ägnas runornas vittnesbörd. Då det gäller ordförrådet är det självklart svårare att klart fastlägga huruvida ett visst lexem under detta tidsskede haft en mer regional tyngdpunkt eller ej; källsituationen är sällan sådan att slutgiltiga slutsatser kan dras. Ola Stemshaug lämnar, trots att framställningen är rätt kortfattad, en värdefull beskrivning av ortnamnen och personnamnen. För ortnamnens del visas exempelvis att gamla suffixtyper finns representerade, ja kanske rentav att hydronymer inom samma vattensystem hör samman med varandra genom avljud (*Ver – *Værir) som alltså blir ”dei eldste namna vi kan datere från Trøndelagsområdet” (s. 337). Två avsnitt handlar om namn på skepp och vapen. En tredje del, i sin helhet skriven av Håkan Rydving, handlar om det sydsamiska språket i Trøndelag. De sydsamiska dialekterna beskrivs, den språkliga utvecklingen utifrån samma perspektiv som för de nordiska dialekterna, dessutom finns avsnitt om olika typer av namn och om ordförrådet. En fjärde del har rubriken ”Kva skjer i dag?” och har Stian Hårstad som författare. Här finner vi avsnitt om nutida språkliga tendenser – där man kan ta igen drag som finns i också andra nordiska dialekter och regionala varieteter –

om det nutida, flerspråkiga Tröndelag, om tröndersk i skrift och om den möjliga språkliga utvecklingen i en framtid. En samlad litteraturförteckning avslutar boken. *Trøndersk språkhistorie* är resultatet av ett forskningsprojekt inom ramen för Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab bedrivet under åren 2005–2007. Det är imponerande att forskarna kunnat slutföra projektet på denna korta tid, låt vara att det ju är erfarna forskare med mycket i bagaget som haft ansvaret. I väsentliga delar är detta ett förnämligt arbete. Bokens språkkartor och de färgfoton som finns i ortnamnsavsnitten förtjänar särskilt beröm. Någon gång skulle man emellertid såväl i text som på kartor gärna ha sett språkföreteelser insatta i vidsträcktare nordiska sammanhang eller i varje fall i relation till de mest näraliggande – norska och svenska – dialekterna. I en eventuellt ny upplaga bör dessutom anförda arbeten mer konsekvent upptas i den sammanhållna litteraturförteckningen. Volymens uppläggning inbjuder hur som helst till efterföljd också för andra regioner. L.-E.E.

Ernst Håkon Jahr: Språkhistorie og språkkontakt. Language History and Language Contact. Festskrift til Ernst Håkon Jahr på 60-årsdagen 4. Mars 2008. Redigert av Geirr Wiggen, Tove Bull, Marit Aamodt Nielsen. 333 s., Oslo 2008 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-476-2. Denna festskrift till Ernst Håkon Jahr innehåller 20 av hans artiklar, representativa för hans forskning under perioden 1978–2007. Flera av artiklarna görs på detta sätt lätt tillgängliga för dagens skandinaviska forskare. Här finns bl.a. en tidig artikel från 1978 om hur syntaxen i Jahrs eget språk påverkas av om han intervjuar män eller kvinnor, och den intressanta studien om samspelet mellan språkplanering och språkförändring från 1989. Jahrs artikel om det rysk/norska pidginspråket russenorsk från 1996 får representera hans forskning under 1990-talet, och bland artiklarna från det innevarande decenniet märks t.ex. en artikel om lågtysk inverkan på skandinaviska från 2001. Boken inleds med ett porträtt av festföremålet och en inledande artikel av utgivarna om Jahr som språkforskare och institutionsbyggare. Boken avslutas med en lista över Jahrs publikationer 1974–2007, och en sedvanlig Tabula Gratulatoria. C.P.

Johan Myking: Motivasjon som termdanningsprinsipp. Ein teoretisk diskusjon på grunnlag av norsk oljeterminologi. XV+ 409 s., Vasa 2008 (Vasa universitet). (Acta Wasaensia 191; Acta Wasaensia. Språkvitenskap 37.) ISBN 978-952-476-229-8. ISSN 0355-2667. ISSN 1235-791X. Huvudbegreppet i Johan Mykings avhandling är *motivation*. Med detta begrepp "siktar ein til at 'sjølvforklarande' og 'gjennomsiktige' ord er eit kom-

unikativt gode, og som normprinsipp har dette prinsippet stått sterkt både i terminologiarbeid og i allmennspråkleg avløyingsarbeid” (s. 1). Motivation behandlas i avhandlingen som normativ termbildningsprincip i sekundär termbildning, alltså i arbetet med att föra över termer mellan ett källspråk och ett målspråk, i det aktuella fallet engelska respektive norska. Det första av bokens fem kapitel gör på sedvanligt sätt reda för syfte, material och metod. I det andra kapitlet får vi inblickar i forskningen på området genom en omfattande citatsamling och ett referat av de viktigaste facktraditionerna. Redovisningen av de olika forskningstraditionerna i kapitlet ger egentligen mer än citatsamlingen som gott hade kunnat kondenseras. Utgångspunkten för det därpå följande tredje kapitlet är en figur som visar de motivationstyper i termbildningen som Rostislav Kocourek (1991) redovisat. I kapitlet skapar sig Myking en egen modell för en reviderad motivationstypologi, som på flera punkter kontrasterar mot Kocoureks. Detta kapitel är enligt krönikörens mening avhandlingens mest givande. I det fjärde kapitlet anläggs typologiska och funktionella aspekter på motivation som termbildningsprincip. I det avrundande slutkapitlet summeras undersökningen på ett mer reflekterande sätt. Johan Myking diskuterar i avhandlingen initierat och självständigt motivation som termbildningsprincip och presenterar alltså en väl grundad typologi för denna. Denna modell vore väl värd att presentera i ett internationellt sammanhang.

L.-E.E.

Rune Røstad: Den språklege røynda. Ein studie i folkelingvistik og dialektendring frå austre Vest-Agder. 358 s., Oslo 2008 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-495-3. I denna bok står dialekterna i den östra delen av Vest-Agder i blickfånget, alltså dialekterna i kristiansandsregionen. Undersökningen har två huvudsyften, dels att belysa hur den traditionellt stora dialektvariationen inom området idag ser ut – t.ex.: vilka är utvecklingstendenserna och vilken betydelse har exempelvis stadsmålen? –, dels att belysa ”kva folk oppfattar av, meiner og trur om forhold som er knytte til talemålet” (s. 5). Tyngdpunkten ligger i denna senare del på förhållandet mellan språkuppfattningar och reellt brukat språk (s. 13). Sedan syftena i första kapitlet närmare presenterats, följer i de följande två kapitlen en redovisning av de överordnade teoretiska och metodologiska perspektiven. Det görs klart att det finns problem vad gäller en undersökning av språkuppfattningar (s. 44 f.). I det fjärde kapitlet beskrivs talspråksförhållandena och de samhälleliga förhållandena i östra Vest-Agder. I den därpå följande, första undersökningsdelen (kap. 5 och 6) presenteras en studie av vad 20 lärare säger om talspråket i regionen. Det

rör sig om en detaljrik redovisning. Mest intresseväckande är det avsnitt som betitlas ”Kva språkvitaren ikkje visste” (s. 174 f.), där bl.a. förklaringar till talspråksvariation som hänför sig till sociala faktorer lyfts fram. I en andra undersökningsdel (kap. 7 och 8) är det 24 ungdomars språk som står i fokus. Också här är det fråga om en detaljerad analys av språkliga drag, där även uppfattningar om språk hos meddelarna presenteras (s. 212 ff.). I de jämförande och uppsummerande kapitlen (9 och 10) diskuteras den språkliga förändringen bl.a. utifrån nivellerings-, normaliserings- och regionaliseringsperspektiv (s. 263 ff.). Av intresse här är inte minst diskussionen av begreppet *språklig regionalisering* (s. 267 ff.). Den språkliga situationen i en av undersökningsorterna, Mandal, diskuteras under rubriken ”Den vesle byens relative autonomi og styrke” (s. 270 f.). Hur språkuppfattningarna skapas diskuteras och sammanfattas sedan i en modell (s. 288). I studien redovisas resultaten som nämnts i största detalj men i de avslutande delarna samlar sig författaren förtjänstfullt nog också till en resumerande framställning som inte minst metodologiskt har stort intresse.

L.-E.E.

Språk i Oslo. Ny forskning omkring talespråk. Red. av Janne Bondi Johannessen & Kristin Hagen. 245 s., Oslo 2008 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-471-7. NoTa-korpuset (Norsk Talespråkskorpus – Oslo-delen), där materialet är grafiskt transkriberat, består av talspråk från 166 informanter och omfattar 900 000 ord. I november 2006 arrangerades ett seminarium om språket i Oslo och talspråksforskningen, där forskare som använt sig av korpusen ifråga medverkade. Nitton bidrag har här samlats. I ett inledande block finns sju bidrag rörande lexikografi, sociolingvistik, grammatik och fonetik, där, för att exemplifiera, Ruth Vatvedt Fjeld visar den betydelse en korpus av detta slag har för lexikografin, Toril Opsahl, Unn Røyneland & Bente Ailin Svendsen behandlar ”unormerte ord” i Oslokorpusen, Kjell Ivar Vannebo dryftar räkneorden, exempelvis fördelningen mellan *treogtredve* och *trettitre*, och Gjert Kristoffersen & Hanne Gram Simonsen undersöker ljudsekvensen *sl* i NoTa-korpusen, detta under rubriken ”Osjlo!” Några bidrag har samtalsanalytiskt fokus. Sålunda analyserar Elisabet Engdahl olika frågekonstruktioner och Jan Svennevig svarsuttrycket *ikke sant* medan Inger Margrethe Hvenekilde Seim uppehåller sig vid innehållet i ett av korpusens samtal. Syntaktiska perspektiv anläggs i några av bidragen, bl.a. kan nämnas Lars-Olof Delsings studie av exklamativer (eller expressiva sats) och undringar, där perspektivet på ett intressant sätt vidgas mot nordiskt område, och Marit Juliens undersökning rörande ordföljden i

underordnade satser, som behandlar huvudsatsordföljd i *at*-satser i korpusen. Språkteknologisk är ansatsen i några av bidragen, där bl.a. Peter Juel Henriksen beskriver hur man kan skapa en norsk ljudskrift utifrån transkriptionen i NoTa genom att gå över danskan. I Janne Bondi Johannessens avslutande bidrag redovisas så några skillnader som i den aktuella korpusen kan beläggas i talspråket i Oslo. Uppsatserna i volymen ligger, som vanligt är i en samlingsvolym av detta slag, på olika teoretiska nivåer och uppvisar även skilda ambitionsnivåer. Just därigenom blir det emellertid en stimulerande läsning.

L.-E. E.

Kjell Ivar Vannebo: Normer, strukturer og ferdigheter. Bidrag til nordisk språkvitenskap. Festschrift til Kjell Ivar Vannebo på 70-årsdagen 18. juli 2008. Redigert av Svein Lie & Geirr Wiggen. 302 s., Oslo 2008 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-481-6. När Kjell Ivar Vannebo fyllde 70 år i juli 2008, överräcktes till honom denna skrift innehållande tjugo av hans egna vetenskapliga arbeten. Skriften ger oss bilden av en mångsidig språkforskare. Den inleds med en uppsats från 1970 om genusmorfem i norskan som presenterar strukturalistisk morfemteori. Artiklar med grammatiskt innehåll är väl representerade i volymen, inte minst sådana som rör syntax. Olika perspektiv på nordlig norsk syntax anläggs sålunda i en översiktsartikel (1988) där ett antal dialektala syntaxdrag diskuteras. Ibland har nordliga syntaktiska drag förklarats såsom resultatet av interferens från samiska, ibland som resultatet av interna utvecklingar. Ett av dragen i den nyssnämnda översiktsartikeln har Vannebo själv närmare utrett i "Ein sterk ein prylert" (1972) – det i rubriken återgivna draget möter främst i nordliga svenska och norska dialekter, och konstruktionens användning och historiska utveckling utreds i detalj. Det Vannebo kallar *rekonstruerende perfektum* – som i svensk forskning bl.a. kallats *preterital perfektum* och *modalt perfektum* – uppmärksammas i en artikel 1989. Konstruktionen *ta og ro deg ned noen hakk* analyseras ur ett grammatikaliseringsperspektiv i en uppsats från 2003. Bestämthetsböjning i norskan, exemplifierat med *den unge man* och *den unge mannen*, behandlas (2007) bl.a. historiskt och normativt. Vannebos medverkan tillsammans med Jan Terje Faarlund och Svein Lie i utarbetandet av den norska referensgrammatiken, har resulterat i ett antal artiklar i volymen, bl.a. "Har vi bruk for referansegrammatikkene?" (1998). Norska som andraspråk behandlas i den tryckta oppositionen "Å ha en fortid på vietnamesisk". Den språkliga normen och normeringen representerar ett annat område i Vannebos vetenskapliga gärning. En artikel 1980 handlar om "språkvitenskapens norm-begrep", en från 2001 om språklig stan-

dard och språklig standardisering. Om den norska språksituationen handlar en tyskspråkig artikel 1983, där såväl nationella som internationella perspektiv anläggs. Literacyområdet har också intresserat Vannebo – han gav som bekant 1984 ut boken *En nasjon av skriveføre. Om utviklinga fram mot allmenn skriveferdighet på 1800-tallet*. På det området har han också framlagt ett antal artiklar: en tar mer allmänt upp källor, metoder och problem i literacyforskningen (1990), en annan utgör granskningen av Vibeke Sandersens avhandling om skrivfärdigheten och skriftspråket hos danska soldater vid mitten av 1800-talet (2003). De föreläsningar Vannebo på sedvanligt sätt höll i samband med disputationen 1978 finns också medtagna i volymen. Det är bra att få artiklarna från ett vetenskapligt författarskap samlade på detta sätt, i synnerhet som ju en del av dem publicerats på undanskymda ställen och i några fall faktiskt tidigare inte varit publicerade. Vissa upprepningar finns mellan ett par av artiklarna, något som är ofrånkomligt i en samlingsvolym av detta slag. Tillsammans med Svein Lies och Geir Wiggens inledning och den avslutande bibliografin har det blivit en läsvärd samlingsvolym. L.-E.E.

*

Bo Bergman: Ordens ursprung. Etymologisk ordbok över 2200 ord och uttryck. 444 s., Stockholm 2007 (Wahlström & Widstrand). ISBN 978-91-46-21370-3. Enligt förordet presenterar ordboken "ett subjektivt urval av ordhistorier som kan ha kulturhistoriskt eller språkligt intresse". Urvalet speglar de otaliga språkfrågor som den intresserade läsekretsen i Sydsvenska Dagbladet sedan bortåt fyrtio år har fått korta och koncisa svar på av författaren, journalist och flerfaldigt prisbelönad språkvårdare (nu med spalten "Slutord" i Språktidningen fr.o.m. nr 2 2008). Boken beskriver ordens och uttryckens ålder, ursprung och betydelseförändringar. Den tar också upp ett hundratal vanliga prefix och suffix. Här finns exempel på inhemska och lånat, nytillskott och arvord, lågstil och högspråk, slang och fackspråk, besläktat och obesläktat. Utöver de enskilda orden tar artiklarna upp vanligare fraser och fasta uttryck där orden ingår, så t.ex. *lägga rabarber på, på en höft, ha häcken full, ugglor i mossen*. Texten vänder sig till den språkintresserade allmänheten. Därför har facktermer undvikits, bortsett från de nödvändigaste som förklaras i en kort avslutande termlista. I bokens register från *a* till *övervåld* hänvisas till den sida i texten, där begreppet behandlas. Registret föregås av en kort litteraturlista, som självklart domineras av viktigare ordboksverk, tryckta som databaserade. G.H.

Birgitta Ernby: Norstedts etymologiska ordbok. [VIII] + 792 s., Stockholm 2008 (Norstedts akademiska förlag). ISBN 978-91-7227-429-7. I väntan på en ny, reviderad upplaga av Hellquists klassiska tvåbandsverk "Svensk etymologisk ordbok" föreligger här en behändig och lättillgänglig etymologisk ordbok över ca 20 000 uppslagsord och ca 200 specialartiklar om t.ex. språktermer som *gotiska*, eller fasta uttryck som *få något om bakfoten*. Boken vänder sig till lärare, studerande och en bred allmänhet med intresse för etymologi. Den tvåspaltiga textens typografiska utformning gör det lätt att snabbt hitta uppslagsform (halv fet stil, **uppslag**), specialartiklar (gråtonad bakgrund, **bakfoten**), åberopat språkgods (kursiv, *åberopa*), ordets betydelse (texten direkt efter uppslagsordet) och etymologi (efter tydlig svart punkt · i artiklarnas senare del). I förordet anges de huvudsakliga etymologiska källorna såväl i form av tryckta ordböcker som Internetbaserade uppslagsverk. Ordboken speglar ordbruket från fornt (*armborst*) till nutida (*googla*), från vardagligt (*fejs*) till högtidligt (*anlete*). G.H.

Kristina Hagren: Hur märks infinitiven? Infinitivkonstruktioner i svenska dialekter med fokus på infinitivmärket. 289 s., Uppsala 2008. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 75.) ISBN 978-91-506-2024-5. ISSN 0083-4661. Denna avhandling behandlar framför allt variationen i valet av infinitivmärke (varianterna motsvarande riksspråkets *att*, *till att* samt utsatt infinitivmärke) i svenska dialekter. Det stora materialet utgörs av närmare 10 000 exempel, främst från Samlingar till Ordbok över Sveriges dialekter och enstaka regionala samlingar som ännu inte excerperats för denna ordbok. Frågeställningarna berör såväl variationen i infinitivmärkets form och dess förhållande till andra satsled som den regionala variationen i dessa avseenden. Den tämligen öppna hypotesen är "att valet av infinitivmärke är beroende av lexikala, semantiska och/eller syntaktiska omständigheter". Resultatet av undersökningen ger betydande preciseringar om den regionala variationen och skillnader mellan olika styrande verb, adjektiv etc. Den syntaktiska analysen är dock grund och linjär och förhåller sig inte till moderna syntaktiska indelningar av infinitivfraser. Ett annat påtagligt resultat är att variationen inom de enstaka dialektområdena är påfallande stor. L.-O.D.

Handbok i svenska som andraspråk. Utg. av Claes Garlén och Gunlög Sundberg, utarbetad av Språkrådet. 480 s., Stockholm 2008 (Norstedts akademiska förlag). (Skrifter utarbetade av språkrådet 7.) ISBN 978-91-7227-507-2. Denna bok riktar sig främst till dem som inte har svenska

som modersmål men goda svenskkunskaper och som ofta är i situationer där kravet på svenskkunskaper är stort. Bokens första del, drygt 170 s., ger exempel, råd och regler för kommunikation i arbete, studier eller vardag. Läsaren får tips om hur man handlar på nätet och klagar på en inköpt vara, hur man beställer tid inom sjukvården, hur man bokar tåg-resor, kontaktar myndigheter och talar i telefon. Inom temat studier exemplifieras bl.a. inbjudan till föräldramöte, samtal med studievägledare, kunskapssökning i bibliotek och på nätet, och hur man argumenterar, inom temat arbete hur man ansöker om arbete, för protokoll och minnesanteckningar på möten, skriver rapporter, deltar i utvecklingssamtal m.m. Bokens andra del, ca 300 s., är en alfabetisk uppslagsbok som behandlar vanliga svårigheter i tal och skrift för den som har svenska som andraspråk. Ett tiosidigt register avslutar volymen. C.P.

David Håkansson: Syntaktisk variation och förändring. En studie av subjektlösa satser i fornsvenska. 266 s., Lund 2008 (Lunds universitet). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 64.) ISBN 978-91-628-7406-3. ISSN 0347-8971. Utgångspunkten för denna avhandling är att svenskan i historisk tid övergått från att vara ett språk med möjligheten att utelämna subjekt till att vara ett språk med subjektstvång. Tyngdpunkten ligger på referentiella subjekt som hittills varit mindre väl undersökta – en brist som påtagligt avhjälpas i och med denna avhandling. Materialet består av två stora undersökningar, dels en totalexcerpering av alla subjektlösa satser i 12 längre fornsvenska texter, dels ett stickprov på mindre avsnitt i dessa texter, där relationen mellan utsatt och outsatt subjekt undersöks. Avhandlingen utmärker sig fördelaktigt genom väl genomtänkta och utförligt beskrivna excerpingsprinciper. Förf. visar hur subjektlösheten förhåller sig till en rad potentiellt relevanta variabler (tidsperiod, genre, satstyp och referens), bl. a. visas hur subjektlösa satser är klart vanligare i äldre fornsvenska än i yngre fsv. Avhandlingen innehåller också en omfattande diskussion om hur resultaten ska tolkas i informationsstrukturella och grammatiska termer. I sin analys av materialet använder förf. den generativa grammatikmodellen, och förmår visa på intressanta kopplingar mellan förändringen av subjektstvånget och andra samtida språkförändringar. L.-O.D.

Stina Hällsten: Ingenjörer skriver. Verksamheter och texter i arbete och utbildning. 241 s., Stockholm 2008 (Stockholms universitet). (Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, New Series 45.) ISSN 0562-1097. ISBN 978-91-85445-89-9. Detta är en

fallstudie av hur tre nytexaminerade civilingenjörer i Sverige 2001–02 skriver i sitt arbete och i sin utbildning. Det övergripande syftet är att undersöka vilket skrivande som väntar en nytexaminerad civilingenjör, och hur yrkesutbildningen förbereder för detta skrivande. Efter en genomgång av tidigare forskning om ingenjörer i arbetslivet, vuxnas skrivande i vardagen och i arbetet, samt övergången mellan utbildning och yrkesliv, följer ett kapitel som presenterar det material som undersökningen bygger på, bl.a. insamlat genom deltagande observation. De tre ingenjörerna arbetar på olika typer av företag, ett verkstadsföretag, ett forskningsföretag och ett konsultföretag, något som innebär delvis olika krav på skrivandet. Ett kapitel ägnas åt de olika slagen av texter i dessa verksamheter. Skrivandet och texterna på Tekniska Institutet där de tre ingenjörerna fått sin utbildning beskrivs i ett separat kapitel, och i det avslutande kapitlet jämförs skrivandet i arbete och utbildning. Boken avslutas med en engelsk summary, en litteraturlista och en bilaga. C.P.

Linda Kahlin: Sociala kategoriseringar i samspel. Hur kön, etnicitet och generation konstitueras i ungdomars samtal. 200 s., Stockholm 2008 (Stockholms universitet). (Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, New Series 44.) ISSN 0562-1097. ISBN 978-91-85445-88-2. Det övergripande syftet med denna avhandling är att ta reda på hur en social kategori som kön konstitueras i samtal. För att uppnå syftet jämför förf. hur kön samspelar med andra sociala kategorier som etnicitet och generation i sju inspelade gruppsamtal med flerspråkiga gymnasieungdomar som diskuterar några scener ur en film. Som förf. påpekar visar analysen av gruppsamtalen att ungdomarna långt ifrån endast upprepar allmänt utbredda föreställningar om sociala grupper, utan de nyanserar och omförhandlar också omgivningens etablerade föreställningar och bidrar därmed till att motverka stereotyper och fördomar. Förf. undersöker närmare hur fyra olika typer av resurser används för att konstituera identiteter i kommunikationen: sociala kategoriseringar som *svenskar, tjejer, mammor* etc., kategoribundna attribut som att *kontroll* förknippas med föräldrar, retoriska strategier som t.ex. att framhäva skillnaderna mellan olika grupper, och mer specifika språkliga redskap, som t.ex. användning av direkt anföring. Boken avslutas med en engelsk summary och en litteraturförteckning. C.P.

Einar Korpus: Reklamiska. Guldäggsannonser 1975–2007. 311 s., Örebro 2008 (Örebro universitet). (Studier från Örebro i svenska språket 3.) ISSN 1653-9869. ISBN 978-91-7668-585-3. Den språkliga utformningen

av svensk reklam står i centrum för denna avhandling, där huvuddelen av materialet består av Guldäggsannonser från perioden 1975–2007; totalt omfattar det undersökta materialet ca 1600 annonser. Guldägget är en belöning som årligen utdelas av branschen. Ett syfte med avhandlingen är att undersöka vad som utmärker annonser språkligt och hur de är uppbyggda, ett annat att försöka förklara varför en viss annons har just det språk och den uppbyggnad som den har. Som illustration återges 23 annonser. I ett par inledande kapitel skisserar förf. bl.a. den svenska reklambranschens framväxt, ger en historisk översikt över språket i svenska annonser, och redogör för det undersökta materialets omfattning och karaktär. Själva huvudundersökningen presenteras sedan i fyra fylliga kapitel. I kapitel 5 beskriver förf. närmare hur annonserna är uppbyggda; han skiljer här på den inre strukturen, som ofta visar tendenser till fragmentarisering, och den yttre strukturen, som har med samspelet mellan annonsens delar att göra och får annonsen att uppfattas som sammanhållen. Annonsens tilltal är temat för det sjätte kapitlet; förf. undersöker här pronomenbruk och användningen av frågor och uppmaningar. Det sjunde kapitlet behandlar språk och humor i annonser, och det åttonde annonsens röster, d.v.s. vi får en belysning av hur röster, genrer och diskurser blandas i annonser. Boken avslutas med ett sammanfattande och diskuterande kapitel, som följs av en engelsk summary och en litteraturförteckning. C.P.

Harriet Kuoppa: Situationen för minoritetsspråket meänkieli i Sverige. 64 s., Umeå 2008 (Institutet för språk och folkminnen. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå). (Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM), Serie D. Meddelanden 10.) ISSN 0282-0226. ISBN 978-91-7229-056-3. Detta häfte redovisar resultatet av det uppdrag att undersöka minoritetsspråket meänkieli som Integrations- och jämställdhetsdepartementet gav Institutet för språk och folkminnen år 2007. Enligt uppdraget skulle undersökningen ha fokus på språk och språkvård, och syftet var att kartlägga förutsättningarna för att bevara och utveckla meänkieli som ett levande språk i Sverige, lämna förslag på hur det fortsatta språkvårdsarbetet skulle bedrivas för meänkieli, lämna andra förslag som myndigheten bedömer skulle kunna stärka meänkielis bevarande och utveckling, samt belysa de ekonomiska konsekvenserna av förslaget. Utredningen pekar på flera områden där meänkieli är i behov av förstärkning. Ett sådant område är utbildningsväsendet, från barnomsorg till universitet. Andra områden i behov av stöd är massmedia, ortnamn och språkvård. C.P.

Jan Lindström: Tur och ordning. Introduktion till svensk samtalsgrammatik. 309 s., Stockholm 2008 (Norstedts Akademiska Förlag). ISBN 978-91-7227-525-6. I denna bok presenterar förf., en av de ledande tal-språksforskarna i Norden, ett nytt sätt att beskriva och analysera det svenska samtalspråkets strukturer och funktioner. Som förf. konstaterar är en grammatik om svenskt samtalspråk en del av en beskrivning av allmän svensk grammatik, och många aspekter hos svenskans grammatik i allmänhet gäller också i samtal. Påfallande många av de drag som kännetecknar samtalet återfinns i det Svenska Akademiens grammatik benämner annex, d.v.s. de delar av satsen som inramar det traditionella sats-schemat med dess förfält, mittfält och slutfält. Förf. talar här om inre syntax, som i stora drag motsvarar den traditionella grammatikens syntax, och yttre syntax, som relaterar grammatiska konstruktioner och yttranden till den dialogiska sekvens där yttrandet falts. En förutsättning för att kunna analysera det talade språket är att det transkriberas, och förf. inleder därför sin bok med en översikt över olika problem som transkriptionen ger upphov till. Ett annat förberedande kapitel ägnas åt en orientering om samtalsgrammatik, där förf. tar upp olika typer av samtal, beskriver samtalsanalytiskt inspirerad lingvistik och går igenom utgångspunkterna för samtalsgrammatiken. Talets enheter – yttranden, turer, turkonstruktionsenheter, diskursenheter etc., ord och ordklasser samt olika slags konstruktioner – är temat för ett av bokens centrala kapitel, som följs av ett viktigt kapitel om olika slags diskursmarkörer. Interaktionens organisering i turtagning, turernas sekventialitet och olika slag av reparationer belyses i ett särskilt kapitel, och ett annat ägnas åt turernas design, en- eller flerledade turer, över- och underordnade turer och tursegmentering. En stor del av litteraturen om samtalspråk är skriven på engelska, varför det har varit viktigt för förf. att introducera svenska termer där så behövs; ett tiosidigt lista över termer och deras betydelser är en viktig del av boken. Efter termförklaringarna följer en materialöversikt, en litteraturlista, ett sakregister och slutligen en transkriptionsnyckel. Boken är en värdefull vägledning för de som är intresserade av att analysera språklig interaktion. C.P.

Andreas Nord: Trädgårdsboken som text 1643–2005. 296 s., Stockholm 2008 (Stockholms universitet). (Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, New Series 47.) ISSN 0562-1097. ISBN 978-91-86071-87-3. Handböcker för hur man sköter sin trädgård har funnits på svenska sedan mitten av 1600-talet, och är därför en genre som lämpar sig väl för en texthistorisk undersökning av det slag som

presenteras här. Det undersökta materialet utgörs av 32 svenska handböcker om trädgårdsodling från perioden 1643 till 2005. För de flesta undersökningarna används ett innehållsmässigt bestämt urval från texterna, och för undersökningen av läsarrollen inskränks materialet till urvalet i sex av de 32 texterna. Avhandlingen är en fallstudie av de 32 utvalda böckerna, som förenas dels av att de berör trädgårdsodling eller trädgårdskultur, dels av att de är handböcker. Det övergripande syftet är att beskriva handboken ur ett läsarperspektiv. Grundläggande frågor som tas upp är hur kunskapen organiseras, hur man söker i texten och vilka läsvägar som finns, samt vilka läsarroller som erbjuds. Boken avslutas med en käll- och litteraturförteckning och tre bilagor, där den sista utgörs av 24 färgbilder hämtade från de undersökta handböckerna. C.P.

Anne Palmér: Samspel och solostämmor. Om muntlig kommunikation i gymnasieskolan. 218 s., Uppsala 2008 (Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 74.) ISSN 0083-4661. ISBN 978-91-506-1993-5. Den skriftliga utvecklingen i skolan har belysts i ett flertal studier, medan den muntliga utvecklingen inte rönt samma intresse. I den här avhandlingen vill förf. undersöka muntlig kommunikation i gymnasieskolan, för att få klart för sig hur elever och lärare samtalar med varandra och hur dessa samtal stöder elevernas utveckling av sin muntliga kompetens. Materialet hämtas från två gymnasieklasser, en på Omvårdnadsprogrammet och en på Fordons- och Hantverksprogrammet. I fokus står resonemang och förberett tal. Efter en genomgång av syfte, forskningsfrågor och avgränsningar följer ett kapitel där förf. ger en översikt av språkutveckling och muntlig kommunikation i klassrummet; här berörs också kortfattat forskning om samtal utanför klassrummet. Den etnografiska och samtalsanalytiska undersökningsmetoden presenteras i ett eget kapitel, som också redogör för materialet och olika metoder för materialinsamling. De två undersökta klasserna och deras sex lärare presenteras närmare i ett eget kapitel. Analyserna av gymnasieelevernas muntliga kommunikation och deras muntliga språkutveckling gäller främst svenskundervisningen; dessa analyser presenteras i kapitel 5 (samtal om svensk litteraturhistoria med eleverna på Omvårdnadsprogrammet), kapitel 6 (samtal om olika ämnen med eleverna på Fordons- och Hantverksprogrammet) och kapitel 8 (muntliga nationella prov). Möjligheten till muntlig kommunikation som stärker elevernas muntliga kompetens finns också inom karaktärsämnena; en smärre studie av detta presenteras i kapitel 7, som till skillnad från huvudundersökningen inte bygger på transkriberat material utan på

bearbetade fältanteckningar och audio- och videoinspelningar. Efter en sammanfattning och avslutande diskussion följer en engelsk summary, en litteraturförteckning samt tre bilagor. Studien visar bl.a. att undervisningen i olika klasser och ämnen skiljer sig betydligt med avseende på de förutsättningar som ges för elevernas muntliga språkutveckling. C.P.

Gunnar Persson: Ord till bords. Gastronomiska termer på fyra språk. 524 s., Lund 2008 (Bokförlaget Gustava). ISBN 978-91-975715-2-4. I *Ord till bords* redovisas inte mindre än 12 000 uppslagsord på svenska med översättning till engelska (inklusive varianter på amerikansk engelska), tyska (inklusive österrikiska och schweiziska varianter) och franska (inklusive belgiska varianter). Boken är tänkt som en handbok för restaurang- och livsmedelsbranschen men torde ha intresse också för en bred allmänhet. Här finns översättningar av ord för råvaror, matlagningsmetoder, maträtter, redskap, miljöer osv. Läsningen ger svar på frågor som vad *dopp i grytan*, *knäckebröd*, *käldolmar* och *prinskorv* heter på de nämnda språken. Översättningarna är av lite olika slag beroende på om motsvarigheter till företeelserna finns inom de andra språkområdena eller inte. Vid sidan av mer direkta översättningar finns ungefärliga översättningar som när *kalops* på tyska kallas [*schwedisches*] *Gulasch* eller beskrivande översättningar där inte någon motsvarighet finns. Den öländska fläskpuddingen *lufsa* kallas därför *pork pudding from Öland*, *pudding au porc d'Öland* respektive *Schweinefleischauflauf aus Öland*. Både *flatbröd* och *tunnbröd* översätts *flatbread*, men till det första ordet läggs den alldeles nödvändiga tilläggsinformationen *thin wafer crispbread*, till det andra uppställs också översättningen *thin flat unleavened bread*. På tyska benämns *flatbröd* *Flachbrot*, *tunnbröd* däremot [*nordisches*] *Fladenbrot*. Boken har fått stor uppmärksamhet och erhållit flera priser. L.-E.E.

Gudrun Rawoens: Kausativa verbkonstruktioner i svenskan och nederländskan. En korpusbaserad syntaktisk-semantisk undersökning. X + 349 s., Göteborg 2008 (Göteborgs universitet). (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 11.) ISBN 978-91-87850-36-3. ISSN 1652-3105. Detta är en omarbetad version av författarens avhandling, framlagd vid Gents universitet, Belgien, i februari 2007. Eftersom svenskans sätt att uttrycka kausativa samband utgör en central del av avhandlingen är det fullt motiverat att den här trycks och görs lätt tillgänglig för svenska forskare. Avhandlingen har tre syften: att kartlägga svenskans och nederländskans uttryck för kausativa samband, att utförligt beskriva de svenska analy-

tiska kausativkonstruktionerna (*få någon att göra något, låta någon göra något* o.dyl.), samt att analysera de analytiska kausalitetskonstruktionerna i svenskan och nederländskan ur ett kontrastivt perspektiv. Den kontrastiva delen bygger på en svensk-nederländsk parallellkorpus, medan både korpusdata och experimentellt framtagna data används för de rent svenska studierna. Som teoretisk ram för undersökningen fungerar Diks Funktionella Grammatik. Efter att ha gått igenom icke-verbala och verbala kausativitetsuttryck fokuserar förf. på de analytiska konstruktionerna, för svenskans del bildade med något av verben *få, komma, ha, förmå* och *låta* + infinitivfras, t.ex. *Han fick henne att stanna, Läget kom henne att spontant reagera, Han hade honom att bygga ett nytt garage, Ann förmådde honom att dekorera rummet, Han lät bygga ett lusthus*. Förf. belyser utförligt dessa konstruktioner ur syntaktisk och semantisk synvinkel; denna del av studien blir ibland onödigt detaljerad, och framställningen hade vunnit på mer koncentration. I det avslutande kapitlet jämförs dessa analytiska konstruktioner med analytiska kausalitetskonstruktioner i nederländskan; det rör sig här om två typer, bildade till verben *doen* och *laten*. Förf. finner bl.a. att nederländskan i högre utsträckning än svenskan utnyttjar analytiska kausativitetskonstruktioner. Även om Rawoens studie ibland tappar fokus, är det ingen tvekan om att den utgör ett viktigt bidrag till forskningen runt svenskans sätt att uttrycka kausativa konstruktioner, och mer generellt hur de olika leden i analytiska konstruktioner förhåller sig till varandra och till dessa leds grundläggande lexikala egenskaper. Monografen avslutas med en engelsk summary, en lista över åberopad litteratur och en översikt över korpusmaterialet.

C.P.

Karin Ridell: Dansk-svenska samtal i praktiken. Språklig interaktion och ackommodation mellan äldre och vårdpersonal i Öresundsregionen. 231 s., Uppsala 2008. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 76.) ISBN 978-91-506-2027-6. ISSN 0083-4661. Denna avhandling studerar svensk-dansk kommunikation mellan svenska vårdbiträden och danska vårdtagare inom den danska äldrevården. Materialet består av videoinspelningar med samtal mellan tre svenskspråkiga vårdbiträden och elva danskspråkiga vårdtagare om ca 12 timmar (ett av de tre vårdbiträdena står dock för 77 % av inspelningstiden) och samtal mellan ett av vårdbiträdena och hennes danskspråkiga kolleger. Vårdbiträdenas anpassning kvantifieras på språkliga nivåer (ordföljd, idiom, lexikon, morfologi och uttal). Ordföljdskvantifieringen bortser dock tyvärr från språkets hierarkiska uppbyggnad, och skulle ha varit oanvändbar, om inte språken varit

så väldigt lika i detta avseende. Utöver detta görs specialstudier av fem språkliga drag. Förf. kan blottlägga individuella strategier för ackommodationen. Här finns också särskilda undersökningar av hur man reparerar samtalet när den ena inte förstår och hur man skapar samhörighet i samtalet. Värdet med denna välgjorda studie är framför allt att den ger ett rikt material från en samtalstyp som tidigare inte uppmärksammats inom grannspråksförståelseforskningen. L.-O.D.

Språk och interaktion 1. Red. av Jan Lindström. 188 s., Helsingfors 2008. (Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet.) ISBN 978-952-10-4551-6; ISSN 1795-4498. Forskning om talat språk och interaktion utgör ett av profilområdena för ämnet nordiska språk vid Helsingfors universitet, och delar av denna forskning redovisas i denna volym. Efter en inledande orientering signerad Jan Lindström – som presenterar basbegrepp och grundläggande perspektiv – följer fem olika undersökningar. Pekka Saaristo tar upp en responsiv konstruktion som finns i svenskan i Helsingfors – exemplifierat av den andra turen i följande: E: de e hårt; U: de e, där standardsvenskan har U: de e de – och initierar därigenom en teoretisk diskussion. Sofie Henricson presenterar olika realisationer av reparationer i ett svenskt gruppsamtal inspelat i Kotka, och aktualiserar perspektiv som rör regional färgning och språkkontakt. Camilla Wides artikel tar sig an bruket av demonstrativa pronomen och bestämd form i östnyländska samtal och intervjuer, Þórunn Blöndal den isländska konjunktionen *eða* 'eller' såsom final markör i yttranden, ett bruk som vi för övrigt känner från bl.a. svenska och engelska. Camilla Lindholm behandlar interaktion i samtal med personer som lider av demenssjukdom. Forskningsområdet språk och interaktion är internationellt sett växande. Helsingforsgruppen visar med uppsatserna i denna bok – ehuru författarna i dessa artiklar uppvisar skiftande ambitionsnivåer och i växlande grad anlägger teoretiska perspektiv – att den förmår lämna substantiella bidrag till forskningsområdet. L.-E. E.

Svenska skrivregler. Tredje utgåvan. 264 s., Stockholm 2008 (Institutet för språk och folkminnen (Språkrådet) och Liber AB). (Språkrådets skrifter 8.) ISBN 978-91-47-08460-9. Denna mångsidiga och lättöverskådliga handledning i allehanda skrivtekniska frågor ersätter den av dåvarande Svenska språknämnden år 2000 utgivna skrivregelsamlingen. Arbetet har letts av Språkrådets redaktör Ola Karlsson. Boken ger i 17 kapitel precisa råd för grafisk utformning, specialtexter (innehållsförteckning, punktuppställning, tabeller och diagram), texttyper (brev, e-brev, hälsnings-

fraser, webbtexter, protokoll och minnesanteckningar, rapporter och uppsatser), citat och anföring, källförteckningar, noter och ordlistor, avstavning, stavning och ordformer, stor eller liten bokstav, sär- eller sammanskrivning, förkortningar, tal och siffror, skiljetecken, inklusive diverse specialtecken, matematiska tecken, fonetiska symboler, diakritiska tecken, icke-latinska skriftsystem, plus ett translittereringsschema för språk med kyrilliskt alfabet, vidare råd för alfabetisk sortering av skilda slag. Till sist ges anvisningar om vedertagna korrekturtecken, och framför allt behändiga råd om hur man på sin dator kan åstadkomma olika specialtecken, bl.a. via vissa kortkommandon. Avslutningsvis ger registret hänvisningar till de 17 kapitlens alla nummerade avsnitt, där enskildheterna i myllret av skrivtecken och språkliga rekommendationer görs direkt åtkomliga. G.H.

Marie Sörlin: Att ställa till en scen. Verbala konflikter i svensk drama-dialog 1725–2000. 258 s., Uppsala 2008 (Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 73.) ISSN 0083-4661. ISBN 978-91-506-1987-4. I denna avhandling studeras verbala konflikter som de gestaltar sig i svenskt scenspråk från 1725 till idag; studien är baserad på 30 dramer ur korpusen *Svensk dramadialog*, jämnt fördelade över den undersökta tidsperioden. Förf. har två huvudsyften: dels vill hon använda modern samtalsforskning för att undersöka vad som kännetecknar verbala konflikter så som de framställs i scenspråket, dels vill hon undersöka om dessa verbala konflikter är uppbyggda på samma sätt idag som tidigare, och därmed ge ett bidrag till historisk pragmatik. Ett tredje syfte är att undersöka de berättartekniska funktionerna hos de konfliktstrukturer som undersöks. De tre vanligaste konfliktsekvenstyperna är motsägandesekvenser, klandersekvenser och avslagssekvenser; analyserna av dessa får var sitt kapitel i avhandlingen. Analysen fokuserar på de tre inledande dragen; som förf. konstaterar är dessa sällan så korta att de kan ses som minimala responser. Förf. diskuterar också i vilken mån scengräl är representativa för verkliga gräl, och visar på vissa smärre skillnader i grälens uppbyggnad över tid. Avhandlingen avslutas med en engelsk summary, en förteckning över källor och använd litteratur, samt två bilagor. C.P.

Tekniken bakom språket. Red. Rickard Domeij. 316 s., Stockholm 2008 (Norstedts akademiska förlag). (Språkrådets skrifter 9.) ISBN 978-91-7227-630-7. Som framgår av titeln är det tekniken bakom språket som står i fokus för de 14 artiklarna i denna bok, den teknik som gör att vi får

tillgång till de nya kommunikativa möjligheterna i dagens samhälle. Språkteknologi har en central roll i boken, men här finns också artiklar om nya medier och om teckenuppsättningar för olika språk. Bidragen är indelade i fyra teman som från olika håll belyser situationen: Ny teknik, nya möjligheter, Så påverkas språket, Teknik för att studera språk, Språk, teknik och samhälle. Bland författarna märks ledande läs- och skrivforskare, språkteknologer, informations- och medievetare, språkvårdare, tillgänglighetsexperter m. fl. I sin inledning påpekar redaktören att språkteknologi är nödvändig för att hantera flerspråkigheten och samhällets språkbehov; det överordnade budskapet är att språken i Sverige behöver språkteknologi. Därför är politiker och andra beslutsfattare en av den här bokens viktigaste målgrupper. Men den vänder sig också till den som är intresserad av språk, teknik och kommunikation, oavsett om utgångspunkten är humanistisk eller teknisk. C.P.

Camilla Thurén: The Syntax of the Swedish Present Participle. 186 s., Lund 2008 (Lund University). ISBN 978-91-628-7402-5. Syftet med denna doktorsavhandling är att ge en generativ analys av den svenska presens particip-konstruktionen. Här diskuteras en rad klassiska problem med participen, såsom deras förhållande till aktionsart, funktionen hos participformer med *-s* (*springandes*), relationen till så kallade lättverb (*bli, komma, ligga*) och skillnaden mellan bundna och fria participfraser. Avhandlingen skiljer med hjälp av ett antal specifika kriterier mellan presens particip och så kallade *-ande/-ende*-adjektiv. En av teserna i avhandlingen är att *-ande/-ende* hos den förra typen kodar imperfektiv aspekt. I analysavsnitten – där förf. använder den generativa grammatikmodellen – beskrivs sedan skillnaden mellan presens particip, *-ande/-ende*-adjektiv och *-ande/-ende*-nominaliseringar så att suffixet har olika särdragsvärden. Avhandlingens värde ligger mer i att den ger en samlad beskrivning av en ordbildningstyp med skiftande funktioner inom ett teoretiskt ramverk än att den ger nya empiriska data. L.-O.D.

Christian Waldmann: Input och output. Ordföljd i svenska barns bisatser. 286 s., Lund 2008 (Lunds universitet). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 65.) ISBN 978-91-628-7477-3. ISSN 0347-8971. I denna avhandling undersöker förf. hur svenska barn tillägnar sig ordföljden i huvudsatser och bisatser. Huvudsyftet är att grundligt undersöka verbplacering i huvud- och bisatser samt produktionen av bisatsinledare. Detta undersöks i såväl den input som svenska barn får som den output

som de själva åstadkommer. Materialet består av fyra enspråkigt svenska barn som följts från ett år och tre månader till fyra års ålder. I analysen av materialet använder förf. den generativa grammatikens redskap. Förf. testar och värderar tidigare hypoteser och iakttagelser gentemot sitt ganska stora material. Han kan bl. a. avvisa två tidigare hypoteser, nämligen hypotesen att C-kategorien uppstår när barnen lärt sig att realisera subjunktioner fonetiskt, och hypotesen att den växer fram som en biologisk mognadsprocess. Förf. visar också på hur vi kan förstå barnens språktillägnande bättre eller i alla fall mindre felaktigt om vi studerar barnens input lika noga som deras output. Detta är ett vederhäftigt arbete, vars förtjänst främst ligger i att tidigare iakttagelser och hypoteser som kommit till på grundval av enstaka barn här testas på ett större material. Förf. visar också på att det kan finnas olika typer av språkinlärare, vilket framtida forskning rimligen bör ta hänsyn till. L.-O.D.

Åsa Wikström: Den finita satsen i små barns språk. 126 s., Lund 2008. (Nordlund 28, Småskrifter från Nordiska språk vid Lunds universitet.) ISSN 0281-5427. Denna licentiat-avhandling är en förstudie till en större undersökning, som vill testa den så kallade EPP-hypotesen, alltså – förenklat uttryckt – att behärsningen av syntaxen bygger på en automatisering av vilka positioner som måste fyllas. Arbetet har tre uttalade syften. Det första syftet är att undersöka om det går att identifiera en tidpunkt i ett barns språkutveckling när det behärskar den finita huvudsatsens grundegenskaper. För det syftet skapar förf. en analysmetod för små barns språk, som presenteras i en manual. Ett andra syfte är att beskriva, tillämpa och utvärdera denna metod, och det tredje syftet är att presentera den korpus som metoden tillämpas på. Denna licentiatavhandling ger oss alltså en helt ny barnsspråkskorpus, Hannakorpusen, som med sina 22 inspelningar sträcker sig från 1;1 till 2;10. Den är alltså även försedd med en manual, där förf. redovisar en mängd ställningstaganden. Man kan givetvis alltid ifrågasätta enskilda val, men helhetsintrycket är att det är kloka avvägningar som gjorts. Förf. visar övertygande att Hanna vid två års ålder har ett grepp om den finita satsen som gör att den förutskickade undersökningen blir meningsfull. Man kan bara hoppas att den också blir verklighet. L.-O.D.

Värna språken – förslag till språklag. Betänkande av språklagsutredningen. 268 s., Stockholm 2008 (Regeringskansliets förvaltningsavdelning). (Sveriges offentliga utredningar [SOU] 2008:26.) ISBN 978-91-38-22933-0. ISSN 0375-250X. SOU 2008:26 är en viktig källa för den som allsidigt och

snabbt vill få en överblick över bakgrunden till den av riksdagen den 1 juli 2009 antagna språklagen. Här beskrivs bl.a., med sammanfattningar på svenska, engelska och de fem nationella minoritetsspråken, det svenska språkets ställning och utveckling, språkpolitikens innehåll och målsättningar, språklagstiftningen i Sverige och de övriga nordiska länderna liksom i Frankrike, Tyskland, Nederländerna, Polen och Ungern, med svenskan som landets huvudspråk, med minoritetsspråken samiska, finska, meänkieli, romani chib och jiddisch, och med det svenska teckenspråket. Vidare berörs internationella författningar, konventioner och åtaganden, t.ex. om tolkning och översättning, svenskan som officiellt EU-språk, ansvarsfrågor avseende svensk terminologi inom olika fackområden, språket i den inhemska offentliga förvaltningen, invandrar-språk, modersmålsundervisning och svenska för invandrare. G.H.

*

Jan Agertz: Om ortnamn i Jönköpings län. 264 s., Jönköping 2008 (Jönköpings läns museum). (Småländska kulturbilder. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LXXVII.) ISBN 978-91-85692-74-3. ISSN 0347-917X. Den här boken har en konsekvent genomförd utrymmesbesparande metod att redovisa ett brett urval av det språk- och kulturhistoriskt intressanta namnstoffet i ett helt län, på ett sätt som förenar vetenskapliga krav med en för den breda allmänheten lättillgänglig form. Bokens huvuddel, drygt 190 sidor, upptas av ett "Ortnamnslexikon" från *Abbarp* till *Öxnehaga*. Namnurvalet begränsas fr.a. till de ca 2500 namnen på ca 2800 namnlokaler avseende existerande bebyggelser som även redovisas i de äldsta jordeböckerna vid 1500-talets mitt. Lexikonet upptar också viktigare naturnamn, främst namn på vissa sjöar och vattendrag. I den alfabetiska namnsviten med uppslagsformer i rött insprängs korta uppslag i grönt om de namnelement som ingår i ortnamnen, t.ex. *kvill* 'åförgrening, åsammanflöde', och om namnvetenskapliga termer, t.ex. *onomastikon* → *lexikon*. Så avslutas artikeln om namnet *Ralingsås* med namntolkningen: "Förleden är sjönamnet → *Ralången* med efterleden → *ås* 'höjdsträckning'." Pilarna betyder att läsaren i lexikonet också kan slå upp termen *lexikon*, sjönamnet *Ralången* och namnelementet *ås*. Formuleringen "Förleden är..." avser enligt författarens bedömning säkra tolkningar, medan "Förleden kan vara..." avser osäkert tolkade namn. När ett osammansatt namn innehåller ett ord i grundform, eller oftare i någon böjningsform, skrivs "Ortnamnet är...", t.ex. vid sjönamnet *Eckern*, 1420

skrivet *Æker*: "Ortnamnet är *Äkir* '(sjön som är) omgiven av ek'." Lexikonet inleds med en kort redogörelse för syfte, urval, namnens stavning och tolkningar. Därpå följer en allmännyttig översikt över länets territoriella indelningar i folkland, härader, län, stift, lagsagor, inklusive medeltida tingsplatser, socknar och kommuner m.m. plus en populärvetenskaplig redogörelse för termen *ortnamn*, namnens kategorier, bildning, tolkning, kronologi, geografiska utbredning, betydelse för bebyggelsehistorien och forskningen. Själva lexikondelen inleds sedan med korta redogörelser för lexikonets innehåll och uppställning (uppslagsformer, lokaliseringar, äldre namnbelägg, tolkningar, namnändringar, stavningsformer, språklig terminologi o.l.). Efter lexikondelen följer så en lista med litteraturreferenser – och tio linjerade blanka sidor för läsarens egna anteckningar. Lexikonet illustreras rikligt med ett åttiotal foton och kartutsnitt i färg. G.H.

*Erzsébet Györffy: Similarities and dissimilarities between Swedish and Hungarian hydronyms. 50 pp., Uppsala 2008 (Uppsala universitet. Seminarier för nordisk namnforskning). (Namn och samhälle 22.) ISBN 978-91-506-2016-0. ISSN 0237-5417. Författaren är som lärare och doktorand knuten till avdelningen för ungersk lingvistik vid universitetet i Debrecen. Hon var 2006 gästforskare vid Seminarier för nordisk namnforskning vid universitetet i Uppsala med inriktning på hydronymi, vilket bl.a. resulterat i föreliggande jämförande översikt över likheter och olikheter mellan svenska och ungerska hydronymer och hydronymikon. Forskningsöversikten behandlar först kortfattat terminologi, namnsemantik och namngivning, därpå de skilda strukturerna hos sammansatta hydronymer, morfematiska konstruktioner, namnsemantik med utgångspunkt i lexem ur lexikon respektive onomastikon, analoginamngivning och utvidgning respektive inskränkning av namnens betydelseomfång. Så redogörs för namnens strukturella förändringar, ellips och epexeges, reduktion och utvidgning, t.ex. *Kårsjön* < *Kårtorpssjön, Alma* > *Almaån*, metonymisk och metaforisk namnväxling, folketymologi och annan formväxling som resultat av att namnelement dött ut i språkets lexikon eller att namnformer ljudhistoriskt slipats ner till oigenkännlighet. Slutligen berörs namnlån utifrån eller inifrån det egna språkets onomastikon, liksom den ivrigt diskuterade frågan om de urindoeuropeiska rötternas och suffixens betydelse för de särskilda hydronymierna, såväl avseende geografisk räckvidd som möjligheten att utgöra dateringsunderlag. Avslutningsvis nämns helt kort det fenno-ugriska inslaget av ortnamn i fr.a. Nordsverige. För läsaren står det klart att den namnveten-*

skapliga analysen i allt väsentligt är gemensam och att de skillnader som konstateras snarast beror på strukturella grammatiska särdrag i de båda språken vad gäller avledning, väl fr.a. suffixal ordbildning. G.H.

Kåre Hoel: Bustadnavn i Østfold 8. Idd. Utgitt av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, ved Margit Harsson. 364 s., 1 faksimil och 1 karta på eftersättsblad, 1 lös karta, Oslo 2008 (Institutt for lingvistiske og nordiske studier). ISBN 978-82-7099-498-4. Projektet Bustadnavn i Østfold (BØ), utgivningen av professor Kåre Hoels (1922–89) manuskript till en reviderad och kompletterad Østfold-utgåva, baserad på Oluf Ryghs Norske Gaardnavne (18 band 1897–1924), omfattar nu åtta delar, ömsevis redigerade av Tom Schmidt (udda nummer) och Margit Harsson (jämna nummer). I serien särhålls Ryghs, Hoels och redaktörernas bidrag genom typografiska arrangemang. Urvalskriteriet är fortsatt namnen på permanent bosättning fram till ca 1900. I princip redovisas samtliga belägg äldre än ca 1700, därefter görs ett urval. Av hänsyn till en bredare läsekrets och seriens funktion som onomastiskt uppslagsverk ges konsekvent tolkningar av förekommande namnelement, både i simplexnamn och i sammansättningarnas bestämnings- och huvudleder. Nytt för den nu aktuella delen är att vissa namn fått nya uppslagsformer enligt rådande skrivregler för officiellt brukade namn (tillämpade i Statens kartverks huvudserie Norge 1:50 000), dock i ett fyrtiotal i inledningen redovisade fall med en speciell ny uppslagsform anpassad efter lokalt uttal och skrifttradition. Ett fåtal osäkra skriftformer har åsatts normaliserade uppslagsformer med asterisk (*). Bokens första del redovisar först bygde-, härads- och sockennamnet *Idd*, som inte kunnat ges någon tillfredsställande tolkning. Därpå redovisas områdets övriga bebyggelsenamn i de båda socknarna Idd och Enningdalen, d.v.s. namn på ”matrikkelgårder” med underliggande ”bruk” och ”husmannsplasser”. Så följer separata avsnitt om försvunna namn i äldre respektive yngre källor, gamla ”bygdenavn”, några namn på sågar och några namn på älvar, forsar och fjordar. I den andra delen kommenteras i alfabetisk ordning det topografiska ordförrådet i bebyggelsenamnen, varpå kommer några korta avsnitt om imperativ- och uppkallelsenamn, om skämtsamma och nedsättande namn, om speciella uttalsformer: efterledstryck, kvarstående utljudande *t* i neutrer, och diftongering av vokal + *g*. Ett sista specialavsnitt gäller namn med äldre dativformer. Delen avslutas med litteratur- och källförteckningar, förkortningslistor och en redogörelse för ljudskriftssystemet. Till sist följer de fyra registren över ortnamnen i respektive utanför Idd, och över anförda ord respektive per-

son- och tillnamn. Som i övriga delar illustreras utgåvan med ett faksimil av Ryghs egna uppteckningar från häradet och med en karta över häradindelningen i Østfold plus ett löst inlagt topografiskt kartblad i skala 1:50 000 över Idds kommun. Påfallande vid en jämförelse med flera av de tidigare utgivna seriedelarna är att längre resonerande artiklar med utförlig forskningshistorik och flerfaldiga tolkningsmöjligheter nästan saknas i föreliggande del, medan relativt korta och okomplicerade artiklar dominerar texten. Delvis beror det väl på kulturlandskapets annorlunda karaktär. Gränsbygden Idd och Enningdal skjuter ned söderut som en kil mellan de svenska landskapen Bohuslän och Dalsland, vilket helt naturligt i åtskilliga artiklar medför referenser till bohuslänskt namn- och ordmaterial, redovisat fr.a. i serien Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län.

G.H.

Namn frå by og bø. Veneskrift til Tom Schmidt på 60-årsdagen 26. juni 2008. Redigert av Margit Harsson og Terje Larsen. 168 s., Oslo 2008 (Institutt for lingvistiske og nordiske studium. Universitetet i Oslo.) ISBN 978-82-92596-16-6. Detta är en skrift som verkligen utstrålar värme och vänskap i namnforskarkretsen kring festföremålet, påtaglig såväl i redaktörernas lyckönskan som i Botolv Hellelands "undervegsrapport" om "arbetsmannen" och kollegan, och speglad i en omfattande tabula. Skriften avslutas med Terje Larsens bibliografi över festföremålets vetenskapliga arbeten. Däremellan finns tretton bidrag från den norska forskarmiljön, varav det inledande är en studie i jämförande germansk språkvetenskap, Harald Bjorvands resonerande översikt över hypoteser och teorier kring uppkomsten av det svaga preterium. De övriga tolv fördelar sig jämnt på ortnamn respektive personnamn, även om Peter Hallaråkers redogörelse för bruket av personnamn i gatu- och vägnamn i Møre och Romsdal berör bådadera. Margit Harsson undersöker ljudändringar i äldre *rud*-namn, Inge Særheim sydvästnorska *Bø*- och *bø*-namn och Åse Wetås problematiserar namngivning och namnval exemplifierat med några önamn från två kommuner i Rogaland. Med humorns glimt skildrar Anne Svanevik den officiella namnvårdens (namnkonsulenternas och kartverkets) ständiga bekymmer i balansgången mellan myndighetsrollens och kulturvårdslagstiftningens krav på namnens skriftformer å ena sidan och den berörda allmänhetens stundom upprörda preferenser för en eller annan lokalt hävdad äldre skrivning å den andra. Boye Wangensteen tar upp ett annat modernt samhällsligt problemområde, nämligen postadresseringen och det lokala namnbruket, här i övre Valdres. Som sig bör i en festskrift belyses personnamnet *Tom* ur olika aspekter av både

Benedicta Windt och Ole-Jørgen Johannessen, likaså ortografiska varianter av familjenamnet *Schmidt* av Gulbrand Alhaug. Tuula Eskeland tar upp ”finnebørnens”, dvs. de finska krigsbarnens öden i Danmark, Norge och Sverige, mot bakgrunden av pågående forskningsprojekt om deras språkliga utveckling och språkskiften, bl.a. avseende personnamnsbruket. Ämnet tangerar Gudlaug Nedrelids studie över förekomsten av amerikanska förnamn i kombination med norska efternamn i västra Vest-Agder, dvs. typen *Stanley Kvinlaug* och *Gladys Hoveland*. Kristoffer Kruken bygger vidare på sina tidigare redovisade resultat gällande ändringstakten i 1900-talets norska mans- och kvinnonamn, nu med 2000-talets tendenser i fokus, med utgångspunkt i gängse topplistor och den av honom knäsatta metodiken med procentpoäng och ”intern” procentutveckling, uttryckt i tillväxt- respektive fallfaktorer. G.H.

Namn från land och stad. Hyllningsskrift till Mats Wahlberg 25 maj 2008. Redigerad av Eva Brylla & Svante Strandberg. XVI + 210 s., Uppsala 2008 (Uppsala universitet. Seminariet för nordisk namnforskning). (Namn och samhälle 21.) ISBN 978-91-506-2012-2. ISSN 0237-5417. Hyllningsskriftens 25 bidrag utgör tillsammans ett veritabelt smörgåsbord för namnforskaren, samtidigt som den speglar den imponerande bredden i den uppsaliensiska namnforskarmiljön. Här finns studier över enskilda bebyggelsenamn som *Axö* och *Tierp*, eller över grupper av dem som *Ludgo*, *Luggavi*, *Luggude härad* – och *Locknevi*, över namnen på Uddeholmsbolagens torp och lägenheter, över äldre ortnamn i Össeby-Garns socken i Uppland samt över medelpadiska bergnamn. Bidraget ”Ortnamnproblem i Gällivare” belyser hur samiskt namnskick i lappmarkernas nybyggarmiljöer överlagrats av ett finskt. Naturnamnsstudierna rör uppländska sjöar som *Blöttjan* och *Kimsjön* eller uppländska hydronymer över huvud taget, plus den norska *Mjösa*, eller namn på vattenlotter i Ålands och Åbolands skärgård, namn på stenar som *Balsten* och *Käringlåret*, och på enskilda namnelement som *folk* – *fylki*, *kind* – **kindi*. Härtill kommer studier över personnamn, givetvis *Mats* med äldre varianter, vidare *Ingegerd* – *Ingrid* och diskutabla namn som **Haghul?* eller **Særir* ~ **Særið*/**Særidh*, vidare mer eller mindre skymfliga binamn med rättslig påföljd i Arboga, öländska båtsmansnamn och fornsvenska binamn. Personnamnsstudien ”*Gris* men inte *Svin?*” utmynnar i konstaterandet att runnordiska och fornsvenska mansnamn mycket väl kunde innehålla djurbeteckningen *gris*, medan däremot det sannolikt först från medellågtyskan inlånade namnet *Zwin*, *Svyn* knappast använts som fornsvenskt huvudnamn, trots att ordet *svin* ingår i en rad sen-

medeltida binamn. Mera speciella och fördenskull inte mindre läsvärda är studierna över namnen på svenska tangoföreningar och klubbar respektive kategorin kungsfraser, dvs. standardiserade omtal av kungar och drottningar under svensk medeltid. G.H.

Nes om namn. Heidersskrift til Oddvar Nes på 70-årsdagen 27. desember 2008. Redigert av Jarle Bondevik og Ole-Jørgen Johannessen. 222 s., Bergen 2008 (Norsk Bokreidingslag). ISBN 978-82-7834-038-7. Festskriften inleds med Ole-Jørgen Johannessens presentation av jubilaren och sedvanlig tabula, och den avslutas med en bibliografi över festföremålets språkvetenskapliga arbeten 1959–2008. Inom denna ram placeras tio tidigare publicerade verk av etymologen och ortnamnforskaren Nes: "Stadnamn som er laga til ei germansk stamme **streun-*" (i Maal og Minne 1970), "Den germ. rota **geul-* i ein del stadnamn" (i festskriften Mål og namn till Olav T. Beito 1971), "Nokre øynamn laga til germansk **hi-*" (i Maal og Minne 1974), "Salta-namnet" (i Maal og Minne 1975), "Gamle vassførenamn *Inn og **Lemund-*" (i Namn og Nemne 2 1985), "Namnetolking" (om tidigare tolkningar av namnen *Ualand*, *Heskestad*, *Hollebøl* och *Igsi*; i Maal og Minne 1987), "Nokre norske stadnamn. *Fister*, *Luster* og *Oster*" (i festskriften *Studia Onomastica* till Thorsten Andersson 1989), "Matre" (i Namn og Nemne 6 1989), "Etymologiske ordbøker over germanske språk" (i Maal og Minne 1999) och slutligen "Storms norske lydskriftsystem (med tillegg) definert ved hjelp av IPA's lydskriftsystem" (4. utg., de tre föregående otryckta stenciler; i Universitetet i Bergen, Institutt for fonetikk og lingvistikk, Skriftserie nr. 8, Serie B 1982). G.H.

Günter Neumann: Namenstudien zum Altgermanischen. Hrsg. von Heinrich Hettrich und Astrid van Nabl. XI + 559 s., Berlin & New York 2008 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 59.) ISBN 978-3-11-020100-0. Günter Neumann (1920–2005) ägnade sin vetenskapliga gärning åt de indoeuropeiska språken i Mindre Asien, de klassiska språken grekiska och latin samt de äldre germanska språken. Då det gäller uppsatser inom det förstnämnda området samt grekiska föreligger dessa redan samlade i författarens *Ausgewählte kleine Schriften* hrsg. von Enrico Badali, Helmut Nowicki & Susanne Zeilfelder (i *Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft*, Bd 77, 1994). I föreliggande volym har förts samman ett antal uppsatser samt bidrag i *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* (RGA) rörande de germanska språken. Samlingsvolymen in-

leds med tre mer allmänna bidrag. Viktigt är den första uppsatsen, "Substrate im Germanischen?", som griper sig an frågan om och i så fall i vilken utsträckning det finns urgamla, icke-indoeuropeiska inslag i de germanska språkens ordförråd. Man ser ibland uppgifter om att uppemot en tredjedel av det äldre germanska arvordsförrådet skulle vara av icke-indoeuropeiskt ursprung, något som enligt Neumann inte kan styrkas. Det rör sig dessutom inte om en särskilt enhetlig grupp av ord. Mer allmänt beskrivs i en uppsats språkförhållandena i de germanska provinserna inom det romerska riket, medan en annan behandlar de äldsta vittnesbörden om germanska språk. De följande avdelningarna har samlat uppsatser om ortnamn och personnamn samt ett antal realiainriktade bidrag. Jag fäster mig bl.a. vid uppsatserna om "Alust – ein krimgotischer Ortsname?" och om *Dransfeld* som varken är keltiskt eller illyriskt utan germanskt – övriga ortnamnsuppsatser att förtiga – men också vid några bidrag ur RGA: *Engern, Falen*, översiktsartikeln *Römische Ortsnamen* m.fl. I personnamnsavdelningen noterar man "Germanische Göttinnen in lateinischen Texten", vilken diskuterar ett viktigt material, alldeles som ett antal artiklar från RGA: *Burgunden, Chaideinoi, Charuden, Dänen, Erminonen, Finnaithai, Germanen, Heruler, Ingwäonen, Istwäonen, Jüten* och *Kimbern*. I realiadelen stannar man med intresse upp vid utredningen av Plinius' *sualiternicum* 'bärnsten', av Neumann tolkat som ett ursprungligt västgermanskt *swali-terw-in-an, *swali-terw-ij-an, 'brennbares aus Harz entstandenes (i.e. Material)'. Tolkningen är sinnrik men låter sig i enskildheter diskuteras. I denna avdelning läser man också med behållning bl.a. om borgar, bryggor och en hel del annat. Sammantaget rör det sig om en värdefull volym där ett antal problem rörande de äldsta germanska namnen samlats. En hundrasidig litteraturförteckning avslutar boken.

L.-E.E.

Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNAs 35. symposium på Bornholm 4.-7. maj 2006. Redigeret af Birgit Eggert, Bente Holmberg og Bent Jørgensen. 238 s., Uppsala 2007 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter 82.) ISBN 978-91-7276-081-3. ISSN 0346-6728. Av de 29 symposiedeltagarna kom 15 från Danmark, vardera fem från Finland och Sverige, två från Norge och vardera en från Finland och Färöarna. Rapportens 12 föredrag speglar på olika sätt symposiets tema: arrangören Afdeling for Navneforskning vid Københavns Universitet ville belysa orsakerna till det faktum att namn och namnelement ofta uppvisar en specifik distribution i kulturlandskapet. Terhi Ainiala inleder med en presentation av den finska forskningscentralens elektroniska ort-

namnsatlas från 2006 (<http://kaino.kotus.fi/aineistot>). Lexikala eller natur- och kulturgeografiska faktorer är de främsta skälen till utbredningsmönstren. Därtill kommer framväxten av skilda namngivningsmodeller, när namn i onomastikon och ord i lexikon har olika utbredning, ofta med bakgrund i bosättningshistoria och flyttningsrörelser. Lisbeth Eilersgaard Christensen undersöker specifika namnmiljöer i yngre järnålderns samfundsstruktur i anslutning till arkeologins egna rön och metoder kring centralplatsteori och centralplatsindikatorer. Peder Dam och Johnny Gøgsig Jakobsen studerar i kartor och diagram medeltida röjningsbebyggelser i Danmark över tid, manifesterade i namn på *-tved*, *-rød*, *-holt* och *-skov*, medan Birgit Eggert knyter an till sin doktorsavhandling om *holt*-namnen, inklusive ljudutvecklingar och kronologiskt betingade namngivningsskikt. Gunilla Harling-Kranck utgår från sin studenttids namnuppteckningar från östra Nyland i en studie av kategorin "täcknamn", t.ex. *Kalkutta(mossen)*, om en avsides belägen plats med lämplig kallkälla, där man under förbudstiden olagligt brände brännvin. Funktionellt motsvarar kategorin de militära "täcknamnen" på stödjepunkter o.l. Med Kurt Zilliacus föredrar hon termen "metaforiska namn" för dessa medvetet vilseförande och ofta exotiska ortnamn. Bente Holmberg ger aspekter på centralitet och regionalitet i bornholmska ort- och personnamn. Bent Jørgensen ställer frågan om hög respektive låg namnledsfrekvens verkligen korresponderar med centrum och periferi? Utbredningskartor över t.ex. namnen på *-lösa* och *Tunal-tuna* föreligger sedan länge. Problemet är hur den faktiska bilden skall förklaras. Den tidiga 1900-talsforskningens tro på elementens invasionsliknande vandring norrut längs halländska floddalar, eller omvänt söderut från en mälardalsk centralkultur, är idag överspelad. Därför är det välgörande att i detta och flera av symposiebidragen se försöken att förklara onomastikens utbredningskartor i ljuset av motsvarande för lexikons ordförråd och ordbildningsmöjligheter vid namntypernas etableringstider. Antti Leino demonstrerar i en spännande metodredovisning hur namntyperna i 58 000 sjö- och 86 000 höjdnamn på den finländska baskartan i skala 1:20 000 kan studeras på en elektronisk distributionskarta, i korpus 1 representerade av alla sjönamn med minst fem företrädare i lantmäteriets kartdatabas, i korpus 2 av motsvarande höjdnamn. Som komplement används Terhi Anialas ovannämnda ortnamnsatlas. Finland indelades i ett rutsystem om 40×40 kvadratkilometer. Urvalets 1 492 koordinatsatta sjönamn kom att beröra 261 rutor och 2 395 höjdnamn 254 rutor. Resultaten redovisas i en serie utbredningsbilder i färg, kommenterade utifrån regionala natur- och kulturgeografiska förhållanden. Michael Lerche

Nielsen frågar sig om de bornhomska *torp*-namnen speglar centralstatus eller periferi? Appellativet *torp* har av ålder på Bornholm betydelsen 'mindre höjd och torr äng med ringa gräsväxt'. Ordets etymologi, Lars Hellbergs delning av *torp*-namnen i två kronologiska skikt, de bornholmska och de nordiska *torp*-namnens ålder och status diskuteras. Slutsatsen blir att de bornholmska *torp*-namnen speglar en levande lokalkultur, inte ett reliktområde. Hellbergs idé om två kronologiska skikt kan nog avskrivras. Eva Nyman funderar över några nordiska suffixavledda ortnamnstyper utifrån deras spridningsbilder. Det gäller *s-*, *str-* och *n-*suffixen, vidare *-und* som suffix och substantiv. En fundering ägnas spridning och "kulturområden". Avslutningen är sunt skeptisk: frågorna när och varför är komplicerade, problemen kräver mer forskning. Ola Svensson presenterar pågående forskning kring en typ av centralitet, nämligen skånska ortnamn i anslutning till rättsutövning, detta i en genomgång av tingsplatsindicerande ord, illustrerad med kartlagda faktiska förhållanden i Oxie och Vemmenhögs härad. Slutligen visar Susanne Vogt en metod att kartlägga lokala danska personnamns förekomster i en studie av kvinnonamnet *Alborg*, åtkomligt genom Rigsarkivets på nätet utlagda folkräkningar och kyrkoböcker, och genom mormonernas släktforskar databas www.familysearch.org. G.H.

Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun. Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007. Red. av Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir och Svavar Sigmundsson. With summaries in English or German or Icelandic. Xii + 537 s., Uppsala 2008 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter 84.) ISBN 978-91-7276-083-7. ISSN 0346-6728. Denna i dubbel mening mångsidiga rapport innehåller förutom redaktionens förord, professor Vésteinn Ólasons öppningsanförande och Bente Holmbergs avslutande sammanfattning 43 av de 46 föredragen från en kongress som samlade 62 namnforskare från 8 länder. Ort-namn-s-föredragen presenterar bl.a. flera projekt kring urban namngivning och namnmiljö, så i stadsdelar i Helsingfors (T. Ainiala respektive R. Eskelinen) och analyserar förrådet av familjära eller förnedrande kortnamn (t.ex. *Kungsan* = *Kungsparken*) bland namnbrukare i Stockholm (C. Johansson) eller tradition och förnyelse i Gävle kommuns namnsättning (A. C. Torensjö) och attityder till urbana ortnamn i Nykarleby (M. Vidberg). Föredragen ger aspekter på en mycket brokig svit av onomastiska ämnen: skandinavisk toponymi i Lincolnshire (R. Coates), de nordiska

torp-namnens kronologi och utbredning (P. Dam), redovisningen av samiska ortnamn på svenska kartor (L. Dehlin), användningen av GIS i namnforskningen (P. Gammeltoft & T. Egerberg), s.k. **lokal markerethed** (eng. *local markedness*) i isländska ortnamn (Haraldur Bernharðsson), genus som formell och semantisk kategori i osammansatta vattendrags- och vattensamlingsnamn (B. Helleland), äldre ortnamnsskrivningar som uttryck för mer eller mindre berättigad förnyelse (B. Jørgensen), tradition och förnyelse i färöiska gatunamn med anledning av den nya lagen 2002 om kommunala adressnamn (K. Magnussen), västnordisk "mamiljarisk" toponymi, dvs. likhetsnamn, oftast höjdnamn, som innehåller ord för begreppsområdet bröst hos djur eller människor (M. H. Sigurðsson), hydronymiska parnamn i Medelpad (K. Neumüller), skillnader i suffixförrådet i ortnamn mellan olika delar av Norden (E. Nyman), en analys av en isländsk namngrupp, fr.a. med elementen *bú*, *gerði* och *hóll*, nära Hólar i Hjaltadalur (R. K. Tetzschner), förlederna i och utbredningen av namnen på *holt* i Norge (T. Schmidt), förslag till en periodindelning av viktigare förändringar i det norska namnförrådet, avseende såväl ortnamn som personnamn och kategorin "övriga namn" (O. Stemshaug), folketyologiernas funktioner, verkan och bakgrund (P. Vikstrand), och till sist: ett djärvt försök till övergripande gemensam syn på tolkningen av namnen *Skåne*, *Skanör*, *Skandinavien* och ett antal norska *Skáney* och namn på *Skån*- samt några isländska *Skáney* (Þórhallur Vilmundarson).

– Personnamnsfördragen gäller sociala skillnader i modern förnamnsgivning (E. Aldrin), mötet mellan finska och norska namnsystem i Norge (G. Alhaug & M. Saarelma), färöisk namnlag och namngivning (Anfinnur Johansen), tradition och förnyelse i nybildade svenska efternamn (E. Brylla & S. Entzenberg), nordisk namnrenässans i Danmark (B. Eggert), förmedlingen till allmänheten av traditionsrika namn fr.a. via Internet (E. J. Ellingsve), släktnamn hos Sveriges samer (M. Frändén), de isländska sagornas namn på trälar och *leysingar* (Guðrún Bjarkadóttir), nya tendenser i isländsk namngivning (Guðrún Kvaran), fonotaktiska spärrar för allitteration och inrim i germanska namn (L. Hagåsen), nordiska helgonnamn bland dominikanerna (J. G. Gøgsig Jakobsen), förnamn (som *Ronja* och *Fritjof*) inspirerade av fiktionslitteraturen (K. Leibring), smeknamn och öknamn i 1900-talets svenska idrott (L. Nilsson), nybildade svenska efternamn i början av 1930-talet (S. Nyström), vilka förnamn som ges de isländska barnen i Norge (G. Reisæter), fastars namnfraser i 1300-talets Sverige (L. Ryman), binamn i Arboga tänkebok ur namnsemantisk synvinkel (A. Sundström), hur föreskrifterna 1771 i Schlesvig och Holstein om kyrkobokföring av person- och ortnamn vid

dop, konfirmation, vigsel och begravning mottogs i Sønderjylland (S. Vogt), projektarbetet kring ett databaserat förråd av 1 400 isländska tillnamn, hopsamlade genom en rad frågelistor och enkäter (K. J. Willson), och slutligen: en analys av isländska personnamn i Sigríð Undsets författarskap (B. Windt). – Kategorin ”övriga namn” representeras av två föredrag, det ena om namntolkningen som kognitiv process, med kommersiella firma- och varumärkesnamn i blickpunkten (P. Sjöblom), det andra om skeppsnamntyper i norsk oljeverksamhet i ett internationaliseringsperspektiv (O.-J. Johannessen). Omfånget och bredden i kongressrapporten speglar verkligen en dynamisk och omfattande nordisk namnforskning med många öppna portar mot nya och kompletterande projekt. G.H.

Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences. Uppsala 19–24 August 2002. Eds. Eva Brylla & Mats Wahlberg in collaboration with Dieter Kremer & Botolv Helleland. X + 420 pp., Uppsala 2008 (Institutet för språk och folkminnen). ISBN 978-91-7229-054-9. Denna den fjärde av planerade fem rapporter från den välbesökta namnforskarkongressen i Uppsala 2002, *Names in language and society*, med 374 deltagare från 41 länder, innehåller föredragen från kongressens sektioner 4. *Name dictionaries and name projects* och 5. *Name treatment and name planning*, inklusive sektionsordförandena Dieter Kremens och Botolv Hellelands inledningsanföranden. Sektion 4 representeras av 24 och sektion 5 av 21 av redaktionen antagna föredrag. Den första rapporten utkom 2005 och anmäldes i ANF 121 (2006), den andra och tredje rapporten publicerades 2005 och 2006, båda anmälda i ANF 123 (2008). Den återstående femte rapporten kommer följaktligen att redovisa föredragen från sektion 3. *Name formation, name change and name loss*. Det enda föredraget i sektion 4 med inriktning på Nordisk filologi hölls av Svavar Sigmundsson, som presenterar planerna på ett elektroniskt isländskt ortnamnslexikon. I sektion 5 resonerar Per Carlson kring behovet av författningsenligt skydd för familjenamn respektive varumärken med utgångspunkt i gällande lagstiftning. Sonja Entzenberg redogör för framväxten av den svenska personnamnslagstiftningen fr.o.m. 1901, med särskild tonvikt på hur lagstiftningen speglar samhällets sociokulturella könsskillnader. Med Norge i fokus skildrar Kaisa Rautio Helander hur den muntliga traditionens samiska ortnamn i namnbruk och namnvård bl.a. genom assimileringsträvanden trängts tillbaka till förmån för det nationella majoritetsspråket och hur detta speglas på de officiella kartorna, där bebyggelsenamnen huvudsakligen är norska medan naturnamnen däremot också kan återges på samiska. Terje Larsen beskriver

kort den norska ortnamnslagstiftningen med dess standardiseringskrav och hur lagen tillämpas, liksom hur och varför man överklagar namnbesluten. På motsvarande område redogör Leif Nilson för tillämpningen och problemen kring namnlagstiftningen i Sverige, medan Staffan Nyström belyser namnplaneringen i den expansiva storstaden Stockholm. Hans Ringstam, tidigare verksam vid Lantmäteriverket, exemplifierar konflikterna mellan standardiserade namnformer och allmänhetens förkärlek för andra varianter, ofta äldre ortografiska eller dialektala namnformer, medan Annette Torensjö, också vid Lantmäteriverket, tecknar bakgrunden till den svenska namnvårdsparagrafen och den praktiska tillämpningen idag, med siktet inställt på att göra verkets namndatabas om 1,2 miljoner namn tillgänglig för allmänheten på verkets hemsida. Sami Suviranta tar upp problemen kring hur storstadssamhällenas namnskick som tsunamivågor hotar att svepa ut över omgivningens ur ortnamnsynpunkt mera rurala förstäder och landsortsmiljöer. Marja Viljamaa-Laakso (†) avslutar med en angelägen appell för motstånd mot det i tätortsmiljöerna explosivt ökande bruket av officiella ortnamn grundade på kommersiella intressens vurm för logotypnamn, varumärkesnamn, firmamamn o.l., däribland sådana som inte får lov att innehålla bokstäverna å, ä eller ö.

G.H.

Skånes ortnamn. Serie A, Bebyggelsenamn. Del 13, Norra Åsbo härad. Av Carl-Erik Lundblad. 318 s., Uppsala 2008 (Institutet för språk- och folkminnen). ISBN 978-91-7229-057-0. Arbetet med Skånes ortnamn drivs fram med målmedvetenhet. Under 2008 utkom volymer om bebyggelsenamnen såväl i Norra Åsbo härad som i det därtill angränsande Västra Göinge härad (se nedan). Den här aktuella delen har sammanställts av Carl-Erik Lundblad, som hittills framlagt vetenskapliga arbeten på semantikens och lexikografins områden och här på allvar debuterar som ortnamnsforskare. Namnet *Åsbo* tolkas som en ursprunglig gen. pl. av ett *åsbör* med syftning på dem som bodde vid Söderåsen, eventuellt de boende vid Söderåsen och Hallandsåsen. Vid läsningen av detta ortnamnsband möter läsaren självklart en hel del olika terrängbetecknande ord: ett *da. fed* 'låg, fuktig landsträckning' (s. 25), ett fornskånskt *hun* 'ås', 'höjdsträckning' (s. 85, s. 184) och ett *skärv* 'stenröse', 'stenigt ställe' (s. 168, s. 171), för att nu blott nämna några. I samband med i varje fall någon av de här aktuella härledningarna kan terrängordstolkningen ytterligare diskuteras. Elementet *sköld* som terrängbetecknande ord behandlas under *Skillinge* (s. 91 f.). Mer komplicerat att utreda är tydligen det *kås* som sannolikt utgör bestämningsled i *Kåshässle* (s. 118). Ett sjönamn lig-

ger rimligen bakom *Bälunge*, snarast väl en bildning till fornda. *bælghia* 'blåsa upp', 'svälla' (s. 112), och sannolikt finns också ett sjönamn bakom *Glimminge* (s. 46). Ett ånamn fornda. *Røghn, på Rønne å, antas ligga bakom bestämningsleden i *Rögnaröd* (s. 53) medan det *Hæria som möter i den sammansatta bestämningsleden i *Herrevadskloster* (s. 153 ff.) sannolikt är namnet på en del av Rønne å. I samband med redovisningen av namn avseende annat än byar gör man en hel del fynd vid läsningen. Under Skillinge nämns sålunda en rad uppkallelseamn: *Angersmünde*, *Bukarest*, *Mecklenburg*, *Olpenits*, *Stettin*, *Warschau* m.fl. (s. 92 ff.). Krogen *Talavid* anses vara bildad till frasen *tala vid* i betydelsen 'stanna till och hälsa på' (s. 136). På en del ställen stannar man emellertid till vid läsningen och önskar förtydliganden och/eller kompletteringar. Man undrar sålunda, för att nu bara ta ett exempel, över rimligheten i att tolka *Varshult* i anslutning till fornda. *hver* 'var och en', 'envar' (s. 126), detta anfört efter Birgit Eggert. Beträffande bestämningsleden i *Dejebäck(en)* (s. 161 f.) nämns flera alternativ: *diger*, fornda. *deghia* 'sumpmark eller – mindre troligt enligt författaren – *deja* 'hushållerska'. Man hade här gärna sett en mer avslutad diskussion. I samband med *Torsjö* (s. 176) nämns inte mindre än sex olika möjliga förklaringar av bestämningsleden, men här tar författaren ställning för en av möjligheterna såsom den sannolikaste. *Skånes-Fagerhult* (s. 31) antas vara bildat till *fager* i betydelsen 'passande, tjänlig' – detta i anslutning till Bertil Ejder – men denna betydelse kan nog ifrågasättas. En bildsvit med färgbilder som bl.a. visar topografin förhöjer avsevärt bokens värde. Illustrativa är inte minst fotografierna som visar *Dalagården* (s. 104) och *Öja* (ibid.). L.-E.E.

Skånes ortnamn. Serie A, Bebyggelsenamn. Del 22, Västra Göinge härad med Hässleholms stad. Av Claes Ringdahl. 507 s., Uppsala 2008 (Instituttet för språk och folkminnen). ISBN 978-91-7228-051-8. Två band i serien Skånes ortnamn publicerades 2008. Det ena, bebyggelsenamnen i Norra Åsbo härad, behandlas ovan, det andra behandlar bebyggelsenamnen i Västra Göinge härad och skall här något sättas under luppen. Sedan häradsnamnet inledningsvis behandlats, dryftas de många bebyggelsenamnen i häradet. Här finns 23 socknar bland vilka kan nämnas Finja, Gumlösa, Hörja, Nävlinge, Stoby, Vankiva, Vinslöv och Visseltofta. Redan denna uppräknig ger en bild av de typer av namn som Claes Ringdahl i detta band haft att brottas med. Vi har som synes här namn på *-lösa*, *-löv* och *-tofta*. Namnet *Finja* är bildat till substantivet *fen* 'sankmark', *Hörja* innehåller möjligen ett fornda. *hørg, en sidoförm till *harg*, 'stenhög' och *Nävlinge* innehåller ett *næf* 'näbb', använt om en ut-

skjutande terrängformation. I namnet *Stoby* ingår kanske *stock*, dock i en inte närmare säkerställd betydelse, *Vankiva* har i bestämningsleden *vatten*, i huvudleden *kiv* 'oenighet' och namnet syftar "på två bäckars sammanflöde öster om kyrkan med *kiv* om övertaget" (s. 287), medan *Visseltofta* i bestämningsleden tycks kunna ha ett vattendragsnamn *Visla. I slutet av bandet behandlas namnet *Hässleholm*. En hel del terrängbetecknande appellativ passerar revy: ett fornda. *hakull eller *hæküll 'framskjutande terrängparti' (s. 103), ett *mal* '(område med) grovt grus eller runda stenar' (s. 279), ett fornda. *ruthil* eller *rythil*, väl med betydelsen 'förhöjning' (s. 124), ett fornda. *søs* 'smuts', 'sumpmark' (s. 169), ett *vege* 'åbuktt' (s. 191) och en mängd andra. Också i övrigt noterar krönikören en del intressanta ord, såsom ett *snäre* eller *snärje* 'snårigt buskage, snårskog' (s. 213, s. 403), ett snarlikt *snärka* 'snårjig, svårtillgänglig buskskog' (s. 57) och ett *pjyck* '(mindre) hög eller stack (av hö, torv o.likn.)' (s. 186). På en del ställen funderar man som läsare över om inte författarens ställningstagande kunde ha varit tydligare. Det gäller t.ex. bestämningslederna i *Horröd* (s. 33 f.), *Deleberga* (s. 141), *Grantinge* (s. 238) och *Florröd* (s. 276) men också beträffande huvudleden i *Rättelöv* (s. 249). Genast detta är sagt inses förstås att man i ett översiktsarbete av detta slag inte kan gå in i varje enskild problematik och i grunden diskutera denna.

L.-E.E.